

SAVARIA 41

A VAS MEGYEI MÚZEUMOK ÉRTESÍTŐJE • 2019

SAVARIA
MEGYEI HATÓKÖRŰ
VÁROSI MÚZEUM

A Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum fenntartója
Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata

Szombathely, 2019

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Készült a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával

SAVARIA 41

A VAS MEGYEI MÚZEUMOK ÉRTESÍTŐJE • 2019

(bulletin of museums of county vas)

Tartalomjegyzék

természettudomány

- NÉMETH TAMÁS & VIG KÁROLY & VADÁSZ DIANNA: A Savaria Múzeum
pattanóbogár-gyűjteménye (Coleoptera: Elateridae) 7–43

régészet

- ANDREA CSAPLÁROS: Rolle und Auswirkung der Handwerker innerhalb
der Gesellschaft von Savaria 47–60
TÁRCZY-MLADONICZKI RÉKA: Római villagazdaság a Ság hegy lábánál 61–82
SÁNTA SÁRA: A régész Schönvisner István: az *Antiquitatum et Historiae Sabariensis...* (1791)
archeológiai vonatkozásai 83–90
ATTILA BOTOND SZILASI: Limnic silicites from Burgenland (Austria) and a new mining model 91–97

néprajztudomány

- HORVÁTH SÁNDOR: A pénz a falusi, hagyományos közösségek életében
(A „Jaáki önszegélyző-egylet, mint szövetkezet” példáján) 101–110

történettudomány

- MÉSZÁROS IRÉN: Weöres Mihály armálisa 113–122
MOLNÁRNÉ MAGYAR GABRIELLA: A helységnevek változásai Vasvármegyében
a dualizmus korában, különös tekintettel a németek lakta településekre 123–133
SZABÓ GÁBOR: A Sabaria tündöklése és bukása – nem dobtak mentőövet
az első két profi bajnokság legjobb vidéki futballcsapatának 135–154

művészettörténet

- CEBULA ANNA: Zászló, avagy mit takar ez a kifejezés a Szombathelyi Képtár
textilgyűjteményét vizsgálva? 157–164

műtárgyvédelem

- KUSZTOR GERGELY: Gondolatok a restaurátori etikai elvekről
és napjainkban elfogadott szabályozásukról 167–179

eseményleltár

- BODORKÓS ORSOLYA & TANAI IBOLYA & TÓTH KÁLMÁN: Eseményleltár 2018 183–228

természettudomány

NATURAL HISTORY

A Savaria Múzeum pattanóbogár-gyűjteménye (Coleoptera: Elateridae)

Németh Tamás¹ & Vig Károly² & Vadász Dianna³

¹ MAGYAR TERMÉSZETTUDOMÁNYI MÚZEUM

H-1088 Budapest, Baross u. 13., Hungary

nemeth.tamas@nhmus.hu

² SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM

H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary

nathist@savariamuseum.hu

³ JURISICH MIKLÓS GIMNÁZIUM ÉS KOLLÉGIUM

H-9730 Kőszeg, Hunyadi u. 10., Hungary

vadaszdiuska@freemail.hu

Összefoglalás

A közlemény a Savaria Múzeum Természettudományi Osztálya (Szombathely) pattanóbogár-gyűjteményének (Coleoptera: Elateridae) adatait tartalmazza. A gyűjteményben 137 pattanóbogárfaj 3082 példánya található (2019. augusztus 31-i állapot). A cikket a kutatástörténet bemutatása teszi teljessé.

KULCSSZAVAK: Elateridae, Coleoptera, Savaria Múzeum, kutatástörténet

Abstract

Click beetles preserved in the Savaria Museum (Szombathely) (Coleoptera: Elateridae.) *This paper presents the data of click-beetles (Coleoptera: Elateridae) preserved in the Department of Natural History, Savaria Museum (Szombathely). By 31 August 2019 the collection contained 3082 specimens of 137 click-beetle species.*

The scientific name is followed by collection data for each specimen. Where specimens share a collection site, it is specified only once; other specimens from the same site are marked off by commas. Where sites of collection and collectors differ, collectors are marked off by semicolons. The same applies where a collector has collected the same site several times. The number of specimens collected from a site on the same occasion by the same collector or collectors appears in parentheses. If an item of collection data is omitted as unknown, the omission is not otherwise noted. The report concludes with its research history.

KEYWORDS: Elateridae, Coleoptera, Savaria Museum, research history

Bevezetés

A pattanóbogár-félék (Elateridae) családjába tartozó fajok alakja jellegzetes, a legtöbbé lényegében hasonló. Testük megnyúlt, hátrafelé hegyesedő, erősen szklerotizált. Előtoruk feltűnően nagy, és lazán, szabadon mozgathatóan ízesül a középtorhoz; hátulsó szögletei hegyesek, többnyire megnyúltak. Csápjuk általában fonalas, fűrész- vagy fogazott, de sohasem visel csápbunskót. Lábaik aránylag hosszúak. Felületük csupasz és fényes, vagy finoman szőrös, ritkábban szőr-

bundás vagy pikkelyszőrökkel borított. Magyar nevüket onnan kapták, hogy ha hátukat nyomás éri – például a hátukra estek, vagy egy ragadozó megfogja őket –, a hosszú elómellnyúlványból és a közép mell mély üregéből kialakult pattanókészülékkel kattanó hangot adnak ki, közben pedig 20–30 cm magasra felpattannak a levegőbe. A pattanókészülék működése még nem minden részletében ismert. Feltehető, hogy az ugrásban a rugalmas szárnyfedők is szerepet kapnak, mert a szárnyfedőktől megfosztott bogár elveszti pattanóképességét.

A rövid életű imágók virágokon, száraz fákon, a lombozaton tartózkodnak, illetve egyes apró fajok a nedves talajon mozognak. Általában zsege növényi részekkel táplálkoznak, de egyes fajok rovarlárvák ragadozói, vagy elhullott gerincteleneket fogyasztanak.

Hengeres, néha kissé lapított, kemény lárváik, az ún. drótférges a talajban vagy korhadó fában élnek; ragadozók, korhadékevők vagy növényevők. Minden fajuk külső emésztésű. Táplálkozásuk intenzitása a talajhőmérséklettel áll összefüggésben. Fejük erősen szklerotizált, lábaik rövidek, de jól fejlettek. Fejlődésük időtartama 3–5 évig is eltarthat. A lárvák érzékenyek a talaj nedvességtartalmára. Csapadékosabb években a talajfelszínhez közel eső rétegekben tartózkodnak, szárazabb években mélyebbre vonulnak. Teleléskor 20–60 cm mélyre is lehúzódhatnak.

A lárvastádiumok száma az egyes fajoknál eltérő és fajon belül is változhat. A fajok nagy többségének lárvája nyár végén vagy ősszel bábozódik be, a késő ősszel kialakuló imágó áttelel, és a következő évben áprilistól júniusig rajzik. A tavasszal bábozódó fajok imágói még ugyanabban az évben, június-júliusban kikelnek.

A család néhány fajt mezőgazdasági kártevőként tartjuk számon. A talajban élő kártevő fajok életmódja nagyjából megegyezik. A nőtények egyesével vagy kisebb csomókban a talajba rakják tojásaikat. Az embrionális fejlődés közel egy hónapig tart. A frissen kelt lárvák az első időkben humusszal táplálkoznak. A második vedlés után kezdenek növényi részeket is fogyasztani, károsításuk ettől a ponttól kezdődik. Kárképük a növény faja és fejlettségi állapota szerint igen változó lehet. A burgonya gumójába, vagy a sárgarépa karógyökerébe belefúrnak és járatokat ráganak. Bár a járatok fala idővel elparásodik, mindvégig látható marad, ami az áru piaci értékét jelentősen csökkenti. A palántákat a talaj színe alatt elrágják, így azok kidőlését és elszáradását okozzák (MERKL & VIG 2009).

A pattanóbogarak családjába mintegy 10 ezer leírt faj tartozik, amelyeket nagyjából 15 alcsaládba osztanak. Legnagyobb fajgazdagságukat a trópusokon érik el. Hazánkból 137 fajt ismerünk

(NÉMETH 2017). Többségük 5–15 mm nagyságú, csak kevés fajuk nagyobb vagy kisebb ennél. Magyarországi fajaikról határozó még nem jelent meg, de LAIBNER (2000) könyvéből gyakorlatilag az összes hazai fajt azonosíthatjuk.

Kutatástörténet

A területről származó első adatokat Freh Alfonz (1832–1918) cikkében találjuk, melyben 39 fajt sorolt fel Kőszeg környékéről (FREH 1878). Ezt a munkát tekinthetjük a Kőszeg környékén gyűjtött állatok első, hiteles felsorolásának. Kijelenthető ez annak ellenére, hogy egyes rovarfajok téves lelőhelyezés folytán kerültek a listába. A felsorolás ugyanis tartalmazza a P. Vincenz Maria Gredler (1823–1912) által Tirolban gyűjtött példányokat is (GREDLER 1863–1866), amelyek közül egyeseket utólagosan Kőszeg lelőhellyel jelölték meg. 1893-ban Freh Alfonz egy kéziratot leltárt is készített a gyűjteményről (idézi CSIKI 1941), ennek hollétét azonban nem sikerült kideríteni. Freh Alfonz gyűjteménye a későbbiek során megsemmisült.

Nyugat-Magyarország állat- és növényvilágának megismerésében az első meghatározó időszak Visnya Aladár (1878–1959) munkásságához köthető. Szerteágazó, sokrétű tevékenysége mellett 1932-től látta el a Kőszegen létesült Helytörténeti és Szülőföldismereti Múzeum vezetését.

1933-ban látogatott Kőszegre Horváth Géza (1847–1937), a magyar rovarvilág kimagasló kutatója. Visnya Aladárral közösen gyűjtöttek Kőszeg környékén és a kettejük által gyűjtött, illetve a későbbiekben Horváth Géza által küldött példányok vetették meg a Kőszegi Múzeum rovargyűjteményének alapjait. A Savaria Múzeumban őrzött, legkorábban gyűjtött pattanóbogár is ebből a gyűjtésből származik.

A Kőszegi-hegység részletes faunisztikai feldolgozása érdekében 1936-ban az Országos Természettudományi Múzeum Állattára, a Pázmány Péter Tudományegyetem Állatrendszertani Intézete, illetve a kőszegi múzeuma között megállapodás született. A megállapodás értelmében 1936. május 19-én Dudich Endre (1895–1971) professzor

vezetésével 11-en, „*intézeti segédtanerők és haladottabb hallgatók*” érkeztek Kőszegre és öt napon át gyűjtöttek a Stájerházaknál. Július 10-én az Országos Természettudományi Múzeum helyettes főigazgatója, Pongrácz Sándor (1888–1945) gyűjtött, majd szeptember 25–29. között Kesselyák Adorján (1906–1951) vezetésével heten kutatták a Kőszegi-hegység állatvilágát. Végezetül december 17–18-án Dudich Endre utazott Kőszegre újabb gyűjtések és az eredmények közzétételének megbeszélése végett. A következő évben, azaz 1937-ben, június 21. és 29. között folytatódott a gyűjtések.

1936-ban a nyári, kétszer háromnapos gyűjtőút során, a kedvezőtlen időjárás ellenére is rendkívül gazdag zsákmánnyal tértek haza a kutatók. A gyűjtött anyagot a gyűjtő személyére való tekintet nélkül egyesítették, s a következő feliratú cédulával látták el: *Exc. Inst. syst. zool. Univ. Budapest.* Sajnálatos, hogy a cédulákon a lelőhely adatok sincsenek pontosan megadva, csak *Kőszegi-hegys.* olvasható. Ennek ellenére tudjuk, hogy a gyűjtési területek a következők voltak: Stájer-patak völgye, Áradó-patak (Gössbach) völgye, Hármashatár, Kendig, Irottkő, Velemi gesztenyes, Bozsoki-rétek. Az eredményről Kaszab Zoltán így vélekedett: „*Elsősorban a fenyő- és bükkerdők fajait gyűjtöttük be, a tölgyrégióból és a lapályról nagyon hiányosak a gyűjtéseink.*” (KASZAB 1937). A begyűjtött rovaranyag egy része a Kőszegi Múzeum tulajdonába került, jelenleg a szombathelyi Savaria Múzeum Természettudományi Osztályán található. A kutatás eredményei a *Vasi Szemle* (a későbbiek során *Dunántúli Szemle*) oldalain jelentek meg, mint a *Kőszegi Múzeum közleményei (Publicationes Musei Ginsiensis)*. A pattanóbogarak előfordulási adatait Kaszab Zoltán (KASZAB 1937), majd Csiki Ernő (CSIKI 1941) publikálta.

Az 1976-os esztendő új korszakot nyitott Nyugat-Magyarország faunisztikai kutatásának történetében. A szombathelyi Savaria Múzeum Természettudományi Osztálya ebben az évben indí-

totta meg az *Alpokalja Természeti Képe* kutatási programot. A program tervét 1975-ben Horváth Ernő (1929–1990), a Természettudományi Osztály akkori vezetője fogalmazta meg. Az *Alpokalja állatvilága* témakörben 1981-ig 43 fő kutató dolgozott, ez a szám a későbbiek folyamán némileg növekedett. A program Horváth Ernő halálával lezárult, eredményei három kötetben láttak napvilágot.¹

A Fertő–Hanság Nemzeti Park Igazgatóság 1993-ban bízta meg a Savaria Múzeum Természettudományi Osztályát az Őrségi Tájvédelmi Körzet növény- és állatvilágának kutatásával (VIG 1995). Az intenzív gyűjtőtevékenység során a Természettudományi Osztály munkatársai és az *Alpokalja Természeti Képe* kutatási programban korábban részt vevő kutatók 1993–1994-ben összesen több mint 400 napot töltöttek a terepen. Az *Őrség Természeti Képe* kutatási program során, az Őrségben és a kapcsolódó területeken gyűjtött bogáranyag feldolgozása 1995–1996-ban történt, az eredményeket ismertető tanulmányok ez idáig három kötetben jelentek meg.² A pattanóbogarakat Merkl Ottó azonosította és publikálta adatait (MERKL 1996).

Az Őrségi Nemzeti Park Igazgatóság megbízása alapján 2005-ben történt a Kenyeri reptér – tervezett különleges természetmegőrzési területnek jelölt terület – bogárfaunisztikai vizsgálata. A területről hét pattanóbogárfaj került elő (VIG *et al.* 2006; VIG 2008). Hasonló természetű vizsgálat zajlott Sitke–Öregcser területén, ahonnan tíz pattanóbogárfaj került elő (VIG *et al.* 2010; VIG 2010).

Vig Károly gyűjtései révén a palearktikum területéről számos példánnyal gazdagodott a gyűjtemény.

Ajándékozás útján 2016-ban került a Savaria Múzeumba Rozner István mintegy ezer példányt számláló pattanóbogár-gyűjteménye. A kollekció Erdélyből és a Bánságból származó példányainak gyűjtési adatait Rozner 2009-es cikkében találjuk (ROZNER 2009).

¹ *Alpokalja Természeti Képe, Közlemények* 1 (1981); *Praenonica Folia historico-naturalia* 2 (1987); *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 20/2 (1991).

² VIG K. (szerk.) (1995): Az Őrségi Tájvédelmi Körzet Természeti Képe I. – Natural History of Őrség Landscape Conservation Area I. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* (1992–95), 22/2 (Pars historico-naturalis), 294 pp.; VIG K. (szerk.) (1996): Az Őrségi Tájvédelmi Körzet Természeti Képe – Natural History of Őrség Landscape Conservation Area II. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* (1996), 23/2 (Pars historico-naturalis), 307 pp.; VIG K. (szerk.) (1997): Az Őrségi Tájvédelmi Körzet Természeti Képe – Natural History of Őrség Landscape Conservation Area III. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* (1997), 24/2 (Pars historico-naturalis), 197 pp.

Az adatok megjelenítése

Az enumeráció a Savaria Múzeum Természettudományi Osztálya (Szombathely) pattanóbogár-gyűjteményének adatait tartalmazza. A gyűjteményben 137 pattanóbogárfaj 3082 példánya található (2019. augusztus 31-i állapot).

A teljes fajnév és a leíró után a példányok gyűjtési adatai következnek. Az azonos gyűjtőhelyről származó példányok esetében csak egyszer tüntettük fel a lelőhely nevét, a többi adatot vessző választja el egymástól. A nem azonos lelőhelyről, nem ugyanazon gyűjtőtől származó példányok adatait pontosvessző választja el. Ugyanígy jártunk el abban az esetben is, ha ugyanarról a lelőhelyről egy gyűjtő eltérő időpontokban is gyűjtött. Adott helyen, adott időpontban egy gyűjtő vagy azonos gyűjtők által gyűjtött példányok számát szögletes zárójelben közöltük. Ha valamelyik gyűjtési adat ismeretlen volt, hiányát semmilyen formában nem jeleztük.

A gyűjtők nevének rövidítése:

Ábrahám Levente	ÁL
Ádám László	ÁdL
Agócs L.	AgL
Bajet F.	BF
Balogh Lajos	BL
Czeglédy	
Czető Zsolt	CzZs
Csiby Mária	CsM
Csordás Rita	CsR
Dankovics Róbert	DR
Ekk István	EI
Fábián György	FGy
Fetykó Kinga	FK
Hácza Tamás	HT
Hampel K.	HK
Horváth	
Horváth Géza	HG
Horváth Ernő	HE
Józan Zsolt	JZs
Kaszab Zoltán	KZ
Kiskéri Lajosné	KLné
Kiss György	KGy
Kiss Szilárd	KSz

Kocs Irén	KI
Loksa Imre	LI
Lökkös Andor	LA
Majer József	MJ
Nádai László	NL
Nagy Barna	NB
Nagy Ferenc	NF
Papp Jenő	PJ
Podlussány Attila	PA
Rozner Augustza	RA
Rozner György	RGy
Rozner István	RI
Salvó, Szidónia	SSz
Sáringer Gyula	SGy
Shilenkov	
Somorjai Gyula	SoGy
Steinhausen, Walter	SW
Szalóki Dezső	SzD
Székely Kálmán	SzK
Szél Győző	SzGy
Szinetár Csaba	SzCs
Thuróczy Csaba	TCs
Tóth Sándor	TS
Vig Károly	VK
Visnya Aladár	VA
Vörös István	VI

A példányokat az alábbi személyek azonosították:

Ádám László	ÁL
Merkel Ottó	MO
Mertlik, Josef	MJ
Németh Tamás	NT
Platia, Giuseppe	PG
Rozner István	RI

A fajok és gyűjtési adataik felsorolása**ELATERIDAE Leach, 1815****AGRYPNINAE Candèze, 1857***Aeoloderma crucifer* (Rossi, 1790)

IRÁN, **Prov. Gilan**, *Talesh Mts.*, 12 km E from Gilvan, 300 m, 49°11'58"E; 36°45'52"N, (I), 2001.V.15., leg: FGY-VK, det: PG, NT [44]; **Prov. Fârs**, Sa-

adat-Shah, 1900 m, 53°12'38"E; 30°05'21"N, 2001.V.2., leg: FGy-VK, det: PG, NT [2]; **Prov. Markazi, Kavir Desert**, 3 km S Kusk-e Nosrat, Houz-e Soltan, 830 m, 50°55'2"E; 35°5'14"N, 2000.VI.28., leg: SzK, det: PG [2].

TÖRÖKORSZÁG, **Erzincan**, 5 km E of Erzincan, 1996.VI.27., leg: RI, det: PG [1].

Aeoloides figuratus (Germar, 1844)

IRÁN, **Prov. Homozgân, Mts. Zagros**, Tezerj, 280 m, N 28°13,823'; E0 55°48,744', (l), 2008.V.1-2., leg: HT-SzK-VK, det: PG, MeJ, NT [14]; **Prov. Homozgân, Kahürestân**, 116 m, N 27°12,789'; E0 55°36,635', (l), 2008.IV.30-V.1., leg: HT-SzK-VK, det: MeJ [1].

TÖRÖKORSZÁG, **Prov. Adiyaman**, Bank of Eufrates, 1989.V.30., leg: RA-RI, det: PG [1].

Aeoloides griseascens (Germar, 1844)

IRÁN, **Prov. Homozgân, Mts. Zagros**, Tezerj, 280 m, N 28°13,823'; E0 55°48,744', (l), 2008.V.1-2., leg: HT-SzK-VK, det: NT [3]; **Prov. Fârs, Mts. Zagros**, Lâr, 880 m, N 27°36,1081'; E0 54°19,656', (l), 2008.IV.29-30., leg: HT-SzK-VK, det: NT [1]; **Prov. Markazi, Kavir Desert**, 3 km S Kusk-e Nosrat, Houz-e Soltan, 830 m, 50°55'2"E; 35°5'14"N, 2000.VI.28., leg: SzK, det: NT [7].

Aeoloides heydeni Reitter, 1891

IRÁN, **Prov. Homozgân, Mts. Zagros**, Tezerj, 280 m, N 28°13,823'; E0 55°48,744', (l), 2008.V.1-2., leg: HT-SzK-VK, det: PG [1].

Agrypnus murinus (Linnaeus, 1758)

AUSZTRIA, Neunkirchen, **Hohewand**, 1000 m, (e), 1992.V.1-3., leg: VK, det: MO [1].

BULGÁRIA, Micsurin, 1987.VI.10., leg: VK, det: NT [1]; **Mts. Rodope**, Batak, shore of lake, 1982.V.24., leg: RI, det: NT [1]; **Mts. Rodope**, Dolen, 1982.V.30., leg: RI, det: NT [4]; **Mts. Rodope**, Ljaskovo, 1982.V.26-27., leg: RI, det: NT [2]; **Mts. Rodope**, Satovcha, 1982.V.29-30., leg: RI, det: NT [3]; **Pirin**, Dobriniste, 1976.VII.7.,

leg: RI, det: NT [2]; **Pirin-hg.**, Bistrica-v., 1976.VII.3-5., leg: RI, det: NT [2].

CSEHSZLOVÁKIA, **Magas Tátra**, Kamonicky Dolina, 1500 m, 1987.VIII.25., leg: SGy, det: MO [1]. FRANCIAORSZÁG, **Mts. Pyrenées**, 25 km SW of Arles sur Tech La Pestre, 2003.VI.2., leg: RGy, det: NT [1].

HORVÁTORSZÁG, Plitvice, 1978.VI.19., leg: RI, det: NT [7].

MAGYARORSZÁG, **Bács-Kiskun megye**, Kunpezszer, 1966.V.15-19. [1]; 1970.V.17-23., leg: RI, det: RI [1]; **Békés megye**, Kétegyháza, Kerek-szék, 1977.VI.12., leg: RI, det: ÁdL [2]; **Borsod-Abaúj-Zemplén megye**, Bükk, Nagyvisnyó, 1986.VI.8., leg: VK, det: MO [1]; Szilvásvárad, Bácsó-völgy, 1985.V.13., leg: RI, det: NT [1]; **Fejér megye**, Nadap, 1976.V.22., leg: RI, det: NT [1]; Székesfehérvár, 1986.V.6., leg: VK, det: MO [2]; **Győr-Moson-Sopron megye**, Sopron, Fáber-rét, 1979.V.18., leg: CsM, det: MO [6]; **Komárom-Esztergom megye**, [Tarján] Küllüd, 1975.VI.8., leg: RI, det: NT [1]; **Pest megye**, Börzsöny-hg., Kemence-patak, 1976.VI.13., leg: RI, det: NT [1]; Kemence, 1977.VI.26., leg: RI, det: NT [2]; Budaörs, **Csiki-hegyek**, 1972.V.7-15., leg: RI, det: NT [1]; Dabas, 1976.V.30., leg: RI, det: NT [3]; V.23., leg: RI, det: NT [1]; Inárcs, 1968.VI.2., leg: RI, det: NT [1]; Nagy-Kevély, 1973.V.21-26., leg: RI, det: NT [1]; Nagykovácsi, 1976.V.16., leg: RI, det: NT [6]; Ócsa, 1966.V.1., leg: RI, det: NT [1]; **Somogy megye**, Babócsa, 1999.IV.25., leg: RI, det: NT [1]; Péterhida, fás legelő, 1999.IV.25., leg: RI, det: NT [1]; Polány, Szentmiklósi-erdő, 2008.IV.26., leg: JZs, det: NT [1]; Somogyfajs, belterület, 2008.IV.20., leg: JZs, det: NT [1]; **Vas megye**, Apátistvánfalva, Zsida-patak völgye, (e), 1994.VI.17., leg: VK, det: MO [1]; Apátistvánfalva, Zsida-patak, 1983.V.26., leg: RI, det: MO [1]; Bajánsénye, 1979.VI.4., leg: RI, det: MO [1]; Bejcgertyános, 1991.V.21., leg: VK, det: MO [1]; Csörötnek, Apátsági-erdő, (fh), 1985.VII.5., leg: SzD, det: MO [1]; Csörötnek, Huszázspatak, 1983.V.21., leg: RI, det: MO [2]; 1983.V.21., leg: PA, det: MO [3]; (fh), 1983.V.21., leg: SzD, det: MO [2]; 1983.V.21., leg: PA, det: MO [1]; 1983.VII.9., leg: SzD, det: MO [1]; Far-

- kasfa, Fekete-tó, 1983.V.22., leg: RI, det: MO [1]; Felsőszölnök, 1993.VI.19., leg: RI, det: MO [1]; Himfai parkerdő, 1986.V.3., leg: PA, det: MO [1]; Kenyeri reptér, *Pruno spinosae-Crataegum*, (tcs), 2005.IV.27–V.2. [4]; 2005.V.12–23. [1]; 2005.VI.2–8. [1]; 2005.VI.8–20. [10]; 2005.VII.14–27. [1]; 2005.IV.27–V.2. [2]; 2005.VI.8–20. [1]; 2005.VI.20–VII.6., leg: DR–VK, det: MO [3]; Kondorfa, Huszászi-patak v., (tcs), 1979.VI–VII., leg: RI, det: MO [1]; (e), 1994.VI.19., leg: VK, det: MO [1]; Kőszeg, *Szabó-hegy*, (fh), 1979.V.18., leg: SoGy, det: MO [1]; *Kőszegi-hegyek*, 1936.V.19–23., det: MO [2]; *Kőszegi-hg.*, Hosszú-völgy, bükkös, (tcs), 1999.V.8–15., leg: NF, det: NT [1]; Meggyeskovácsi, Rába-holtág, sűrű, benőtt terület, (tcs), 2002.VI.11–26., leg: NF, det: NT [1]; Orfalu, Hegyvám-föld, (fh), 1994.V.10., leg: VK, det: MO [1]; Óriszentpéter, Bárkás-tó, 1983.V.23–26., leg: RI, det: MO [3]; Perenye, 1984.VI.5., leg: NF, det: MO [1]; Sitke, Sitkei-erdő, genyőtés, (tcs), 2005.IV.27–V.2. [3]; 2005.V.12–23. [7]; 2005.VI–VII.20–6., (12); 2005.VII.14–27. [3]; 2005.VII–VIII.27–2. [2]; 2005.VIII.2–18. [1]; (e), 2005.IV.27. [2]; (fh), 2005.VI.2., leg: DR–VK, det: MO [1]; Szakonyfalu, 1976.V.13., leg: TS, det: MO [1]; Szalafő, 1983.V.21–28., leg: CsM, det: MO [1]; 1983.V.21–28., leg: RI, det: MO [2]; 1983.V.24., leg: PA, det: MO [2]; Szalafő, Dombok, (k), 1985.VI.7., leg: SzD, det: MO [2]; Szalafő, Felsőszer, Szala-rét, (fh), 1993.VI.18., leg: VK, det: MO [1]; Szalafő, Nyúzó-v., (fh), 1983.V.21., leg: SzD, det: MO [1]; Szarvaskend, (e), 1992.VII.10., leg: DR, det: MO [1]; Szombathely, 1989.IV.9., leg: DR, det: MO [1]; Vadásza-tó, 1982.V.30., leg: PA, det: MO [3]; Velem, 1983.V.10., leg: NF, det: MO [1]; Viszák, Lugosi-erdő, 1983.V.27., leg: RI, det: MO [1]; **Veszprém megye**, *Bakony-hg.*, Fenyőfő, 1979.V.19–20., leg: RI, det: NT [2]; 1983.IV.30., leg: RI, det: NT [2]; *Balatonfelvidék*, Köveskál, 1979.V.20., leg: RI, det: NT [2]; Fenyőfő, Pisztrángos-tó, 1983.IV.30., leg: RI, det: RI [1]; Mindszentkál, *Kopasz-hegy*, 2000.IV.22–23., leg: RI, det: RI [1]; Mindszentkál, *Öreg-hegy*, 1993.VII.3., leg: RI, det: NT [1]; 2000.IV.22–23., leg: RI, det: RI [1]; Somhegy, (fcs), 1997.VI.26–27. det: NT [1]; Ugod, Bödögei-erdő, 1977.VI.5., leg: RI, det: NT [1]; **Zala megye**, Kerkafalva, 1986.VII.11., leg: PA, det: MO [1]; Keszthely, 1984.V.19., leg: VK, det: MO [1].
- MONTENEGRÓ (Jugoszlávia, Crna Gora), Bara Kraljek, *Komovi-hg.*, 1200m, 1978.VI.12–13., leg: RI, det: NT [1].
- NÉMETORSZÁG, Dresden, Saxonia, 1991.V.25., leg: RI, det: NT [1].
- ROMÁNIA, **Brassó megye**, *Persányi-hgys.*, Bogáti-erdő, 2005.V.27., leg: RI, det: NT [1]; **Hargita megye**, Homoródalmás, Kis-Homoród völgye, 1997.V.22., leg: RI, det: NT [2]; **Kovácsna megye**, Uzonkafürdő, 1993.VI.5., leg: RI, det: RI [2]; **Szeben megye**, Kisdisznód, Ezüst-patak v., 1997.VII.17., leg: PA–RI, det: NT [1].
- SZERBIA (Jugoszlávia), *Maljen-hg.*, Bačeva, 1978.VI.4., leg: RI, det: NT [1]; Nis, Morava, 1981.V.1., leg: RI, det: NT [3].
- SZLOVÁKIA, *Alacsony Tátra*, Svit, 1973.VII.6., leg: RI, det: NT [1].
- UKRAJNA, Bohdan (Tiszabogdány), 1998.VI.22., leg: VK, det: NT [1]; Kőrösmező, 1998.VI.23., leg: VK, det: MO [1].
- Calais parreysii* (Steven, 1829)
- IRÁN, **Prov. Homozgân**, *Mts. Zagros*, Tezerj, 280 m, N 28°13,823'; E 055°48,744' (l), 2008.V.1–2., leg: HT–Szk–VK, det: NT [1].
- TÖRÖKORSZÁG, Alanya, As. min., 1971.V.21–29., leg: HK, det: NT [1]; Antalya, Kalediran, 1984.V.10., leg: RA–RI, det: NT [14]; Ichel, Tekmen 2, 1984.V.11., leg: RA–RI, det: NT [2].
- Drasterius bimaculatus* (Rossi, 1790)
- BULGÁRIA, Trakia, Stojkovo, 1989.V.21., leg: RA–RI, det: NT [2].
- ÉSZAK-MACEDÓNIA (Jugoszlávia, Macedonia), Oteševo, Prespa-tó part, 1978.VI.7., leg: RI, det: NT [3]; (Jugoszlávia, Macedonia), Pesočani, Sateskar-part, 1978.VI.9., leg: RI, det: NT [1]; (Jugoszlávia), Radovis, 1976.VI.28–29., leg: RI, det: NT [1].
- GÖRÖGORSZÁG, Elis, Olympia, 1981.V.18., leg: RGy, det: NT [1]; Ftiothis, Danokos, 1981.V.6., leg: RI, det: NT [3]; Katerine, 1981.V.3–5., leg:

- RGy, det: NT [1]; **Prov. Halkidiki**, Paliokastre, 1995.V.22., leg: RI, det: NT [1]; **Prov. Thessaloniki**, Asprovalta, 1995.V.20., leg: RI, det: NT [2].
- IRÁN, **Prov. Gilan**, *Talesh Mts.*, 12 km E from Gilvan, 300 m, 49°11'58"E; 36°45'52"N, (l), 2001.V.15., leg: FGy-VK, det: MeJ [1]; **Prov. Markazi**, *Kavir Desert*, 3 km S Kusk-e Nosrat, Houz-e Soltan, 830 m, 50°55'2"E; 35°5'14"N, 2000.VI.28., leg: SzK, det: NT, PG [5].
- MAGYARORSZÁG, **Pest megye**, Dunaharaszti, 1972.V.20., leg: RI, det: NT [1]; **Somogy megye**, Fonyód, 2001.VIII.2., leg: LA, det: NT [1]; Gyékényes, mocsárrét, 2001.IX.22., leg: RGy, det: NT [3]; Szenna, 1998.V.28., leg: RGy, det: NT [1]; Somogyvár, 3 km SW of Öreglak, 1998.VI.26., leg: RI, det: NT [1]; **Vas megye**, Ikervár, Rábadpart, 2003.VI.7-20., leg: NF, det: NT [1]; Kenyeri reptér, egykori kifutópálya, (tcs), 2005.IV.13-27., leg: DR-VK, det: MO [1]; Kőszeg, belterület, 2005.IV.26., leg: KSz, det: NT [1]; **Veszprém megye**, Balatonszepezd, Balatonpart, 2009.VIII.2., leg: KGy, det: MeJ [1]; Mindszentkállya, *Öreg-hegy*, 1990.V.20., leg: RI, det: NT [1]; 2001.VI.23., leg: RI, det: MO [1].
- SZERBIA (Jugoszlávia), Nis, Morva-part, 1981.V.1., leg: RGy, det: NT [1]; Nis, Bank of S. Morva, 1982.V.15., leg: RI, det: NT [1].
- TÖRÖKORSZÁG, Cigir, 1984.V.19., leg: RA-RI, det: NT [1]; Denizli, Chardak, 1984.V.6., leg: RA-RI, det: NT [2]; Göreme, 1984.V.17., leg: RI, det: NT [1]; Pamukkale, 1984.V.5., leg: RA-RI, det: NT [1]; **Prov. Siirt**, Sarikona, 1989.V.31., leg: RA-RI, det: NT [1]; Sakarya, Esme, 1987.V.11., leg: RI, det: NT [1].
- Heteroderes gallagheri* Platia & Schimmel, 1997
- IRÁN, **Prov. Homozgân**, *Mts. Zagros*, Tezerj, 280 m, N 28°13,823'; E 55°48,744', (l), 2008.V.1-2., leg: HT-SzK-VK, det: PG [1].
- Lacon punctatus* (Herbst, 1779)
- ALGÉRIA, Oran, Kristel, Mte. des Lions, 1986.V.1., leg: RI, det: NT [1]; Sidi bel Abbes, Ain-el Berd, 1986.IV.23., leg: RI, det: NT [6]; Sidi bel Abbes, Ain-el Berd, 1986.V.4., leg: RI, det: NT [6].
- BULGÁRIA, Micsurin, 1987.VI.10., leg: VK, det: NT [1]; *Pirin*, Bistricea-v., 1976.VII.3-5., leg: RI, det: NT [2].
- GÖRÖGORSZÁG, *Korfu*, Messongi, Korokado, 1991.V.14., leg: RA, det: NT [1]; *Lakonia*, Kotászia, 1981.V.17., leg: RI, det: NT [1].
- GRÚZIA, *Abházia*, Kodori-Átava, 1975.V.31., leg: RI, det: NT [1].
- HORVÁTORSZÁG, *Dalmacia*, Mljet island, Babine Kuče, Mljet NP, 2002.V.29., leg: RGy-RI, det: NT [1]; Mljet island, Pinjevci, 2002.V.30., leg: RGy-RI, det: NT [1].
- OLASZORSZÁG, Szicília, *Mts. Etna*, kilátó, 1999.V.6., leg: NB, det: NT [1].
- TÖRÖKORSZÁG, Antalya, Kalediran, 1984.V.10., leg: RA-RI, det: NT [1]; Balikesir, Erdek, *Mt. Kapi Dag*, 400 m, 2001.V-VI.29-2., leg: RGy, det: NT [1]; Camlyayla, 1984.V.15., leg: RA-RI, det: NT [2]; Ichel, Tekmen, 2, 1984.V.11., leg: RA-RI, det: NT [2].
- Lacon candezei* (Desbrochers des Loges, 1875)
- SZÍRIA, **Prov. As Suwayda**, 10 km S of As Suwayda, Ofeineh, 1088 m, 32°36,297'N; 36°34,512'E, 2006.IV.20-21., leg: RGy-RI, det: NT [1].
- Lacon drusa* (Marseul, 1870)
- SZÍRIA, **Prov. Damascus**, 4 km NE of Bloudan, 2227 m, No. 49, 2009.V.1., leg: LA, det: PG [1].
- Lacon unicolor* (Candèze, 1874)
- IRÁN, **Prov. Fârs**, Sangar, (*Mt. Kùhha-ye Zagros*, 50 km W of Siraaaz, 2000.VI.22-23., leg: RGy, det: NT [1]; **Prov. Lorestan**, Sepiddast, (*Mt. Kùhha-ye Zagros*, 25 km S of Dorud, 2000.VI.20-21., leg: RGy, det: NT [1].
- Lanelater persicus* (Candèze, 1874)
- IRÁN, **Prov. Fârs**, Jasiqun, 1843 m, N 30°00,757 E 53°08,530, 2005.VII.1., leg: ÁL, det: NT [1]; (*Mt. Kùhha-ye Zagros*, Safe Abad, 2000.VI.23-24., leg: RGy, det: PG, NT [4]; **Homozgân**, 30 km NW of Bandar-e Abbas, Tazyan, 2000.VI.24.,

- leg: RGy, det: PG [1]; **Prov. Kordestân**, Faqih Soleyman, 2005.VI.25., leg: ÁL, det: NT [1].
- CARDIOPHORINAE Candèze, 1860**
- Cardiophorus analis* (Schwarz, 1892)
- TÖRÖKORSZÁG, Igel, Anamur, 1984.V.11., leg: RA-RI, det: PG [1].
- Cardiophorus discicollis* (Herbst, 1806)
- GÖRÖGORSZÁG, **Makedonia**, Thessaloniki, Asprovalta, 1995.V.20., leg: RI, det: PG [1]; Thessaloniki, Mikri Volvi, 1995.V.21., leg: RI, det: PG [1]; Thessaloniki, Nymfopetra, 1995.V.21., leg: RI, det: PG [1]; Thessaloniki, Sholarion, 1995.V.21., leg: RI, det: PG [1]; Rhodos, Lálüszosz, *Mt. Filerimos*, 267 m, 2000.V.12., leg: RA, det: PG [1].
- MAGYARORSZÁG, **Pest megye**, Örkény, Iótér, 1999.VI.9., leg: RI, det: NT [1]; **Veszprém megye**, Tihany, *Hármas-hegy*, 1984.VI.3., leg: RI, det: MO [1].
- ÉSZAK-MACEDÓNIA, Skopje, 1981.V.2., leg: RGy, det: PG [1]; Jugoszlávia, Katlanovo, 1981.V.2., leg: RI, det: PG [1]; Jugoszlavia, Macedonia, Skopje, 1981.V.2., leg: RI, det: PG [1].
- Cardiophorus dolini* Mardjanian, 1985
- ÉSZAK-MACEDÓNIA, **Prov. Gostivar**, *Mts. Bukovik*, 800-1200 m, 1997.V.3., leg: RGy, det: PG [1]; Jugoszlávia, Maced., Katlanovo, *Vardar-valley*, 1982.V.16., leg: RI, det: PG [2].
- GÖRÖGORSZÁG, **Makedonia**, Thessaloniki, Askos, 1995.V.23., leg: RI, det: PG [3]; Thessaloniki, Mikri Volvi, 1995.V.21., leg: RA-RI, det: PG [1].
- MAGYARORSZÁG, **Veszprém megye**, Tihany, *Hármas-hegy*, 1984.VI.3., leg: RI, det: MO [1].
- TÖRÖKORSZÁG, Ankara, Keskin, 1984.V.18., leg: RA-RI, det: PG [1].
- Cardiophorus foveolatus* Schwarz, 1900
- GÖRÖGORSZÁG, **Prov. Rethymno**, Crete, Ideon Andron, *Mts. Ida*, 1300 m, 1993.V.12., leg: RI, det: PG [2].
- Cardiophorus gramineus* (Scopoli, 1763)
- MAGYARORSZÁG, **Somogy megye**, Pamuk, 2010.V.16., leg: RA, det: NT [1]; **Vas megye**, Kőszeg, 1937.V.26. [1]; ablak, 1940.V.28., leg: VA, det: MO [1].
- Cardiophorus magnanii* Platia, Furlan & Gudenzi, 2002
- IRÁN, **Prov. Kordestân**, near Marad-Abad, 1000 m, 2001.IV.29., leg: FGy-VK, det: PG [1]
- Cardiophorus nigerrimus* Erichson, 1840
- MAGYARORSZÁG, **Veszprém megye**, Mindszentkál-
la, *Öreg-hegy*, 1992.V.17-18., leg: RI, det: MO [1].
- Cardiophorus nigratissimus* Buysson, 1891
- IRÁN, **Prov. Kordestân**, *Mts. Zagros*, Askaran, 1365 m, N 35°05,088'; E0 46°54,237', (e), 2008.V.7., leg: HT-SzK-VK, det: NT [5]; **Prov. Lorestân**, *Mts. Zagros*, Pasardalou, 2000 m, N 49°50'; E0 33°50', (e, fh), 2008.V.6., leg: HT-SzK-VK, det: Me], NT [10].
- SZÍRIA, **Prov. Idlib**, Ad Dana, 393 m, No. 27, 2007.V.30., leg: RI-SSz, det: PG [2].
- TÖRÖKORSZÁG, **Prov. Erzincan**, Tercan, 1500 m, 1996.VI.28., leg: RI, det: PG [1].
- Cardiophorus oertzeni* Schwarz, 1900
- GÖRÖGORSZÁG, **Prov. Rethymno**, Crete, Ideon Andron, *Mts. Ida*, 1300 m, 1993.V.12., leg: RI, det: PG [1].
- Cardiophorus pseudofebriens* Buysson, 1912
- IRÁN, **Prov. Markazi**, *Kavir Desert*, 3 km S Kusk-e Nosrat, Houz-e Soltan, 830 m, 50°55'2"E; 35°5'14"N, 2000.VI.28., leg: SzK, det: PG [1].
- Cardiophorus ruficollis* (Linnaeus, 1758)
- MAGYARORSZÁG, **Vas megye**, *Kőszegi-hegység*, Borha-forrás, 1991.VI.13., leg: DR, det: NT [1];

Őrség, Szalafő, Borjas-erdő, 1985.V.3., leg: RI, det: MO [1].

ROMÁNIA, **Hargita megye**, Zeteváralja, Szenccsed-patak, 1996.V.22., leg: RI, det: RI [1].

Cardiophorus ruficruris Brullé, 1832

ÉSZAK-MACEDÓNIA, **Prov. Tito Veles**, 5 km SW of Vinicani, 1997.V.1-5., leg: RGy, det: PG [1].

GÖRÖGORSZÁG, Epeiros, Ioannina, 1981.V.21., leg: RI, det: PG [2]; *Korfu*, Lake Korission, 1991.V.16., leg: RA, det: PG [1]; **Makedonia**, Pr. Halkidiki, Paliohora, 1995.V.22., leg: RI, det: PG [1]; **Prov. Irakleio**, Crete, Vourvoulitis, 1993.V.13., leg: RI, det: PG [1]; *Mt. Parnon*, Petros, 1981.V.14., leg: RI, det: PG [1].

TÖRÖKORSZÁG, Chardak, 1984.V.6., leg: RA-RI, det: PG [1].

Cardiophorus sacratus Erichson, 1840

SZÍRIA, **Prov. Idlib**, *Mts. Ansariya*, near Jisr ash Soghur, 527 m, No.024, 2007.V.28., leg: RI-SSz, det: PG [2].

TÖRÖKORSZÁG, Ichel, Mersin, 1984.V.12., leg: RA-RI, det: PG [1].

Cardiophorus tenellus Reiche & Saulcy, 1857

SZÍRIA, **Prov. Damascus**, 3 km NE Bloudan, 2009 m, No. 002, 2007.V.20., leg: RI-SSz, det: PG [1]; 4 km NE Bloudan, 2227 m, No. 49, 2009.V.1., leg: RGy, det: PG [1].

Cardiophorus varius Cate, Platia & Schimmel, 2002

IRÁN, **Prov. Fârs**, *Mts. Zagros*, Lâr, 880 m, N 27°36,1081'; E0 54°19,656', (l), 2008.IV.29-30., leg: HT-SzK-VK, det: MeJ [2]; **Prov. Homozgân**, Kahürestân, 116 m, N 27°12,789'; E0 55°36,635', (l), 2008.IV-V.30-1., leg: HT-SzK-VK, det: MeJ [1].

Cardiophorus vestigialis Erichson, 1840

ALGÉRIA, Boumerdes, Zemmouri, 1990.IV.23., leg: RA-RI, det: PG [1]; Blida, *Mts. Atlas de*

Blida, Chréa, 800-1500 m, 1990.V.8., leg: RA-RI, det: PG [1]; Relizane Jdiouia, bank of Jdiouia, 1986.V.11-12., leg: RI, det: PG [1]; Tizi-Ouzou, 8 km of Makouda, Bank of O. Sebaou, 1990.V.9., leg: RA-RI, det: PG [1].

GÖRÖGORSZÁG, *Mt. Taigetos*, 1400 m, 1981.V.15-16., leg: RI, det: PG [2].

IRÁN, **Prov. Mazandaran**, *Alborz Mts.*, 15 km E of Lar-e Polur, 2580 m, 52°06'10"E; 35°52'28"N, 2001.V.12-13., leg: FGy-VK, det: PG [3].

MAGYARORSZÁG, **Veszprém megye**, Mindszentkállya, *Öreg-hegy*, 1992.V.17-18. [1]; 1994.IV.24-26., leg: RI, det: RI [1]; 1999.VI.6., leg: RI, det: RI [1]; 2001.IV.30., leg: RI, det: RI [1]; Tihany, Kis-erdő-tető, 1984.VI.3., leg: RI, det: NT [1].

ROMÁNIA, Gorj, Telesti, 1995.V.4., leg: RI, det: PG [1].

Dicronychus cinereus (Herbst, 1784)

BULGÁRIA, *Mts. Pirin*, Haramibunar, 1982.VI.1., leg: RI, det: PG [1]; Pürvenec, 1987.V.25., leg: VK, det: NT [2]; Stojkovo, (tcs), 1984.IV.30-V.24., leg: RA-RI, det: PG [1].

ÉSZAK-MACEDÓNIA, **Prov. Skopje**, *Mt. Dušanovac Crna Gora*, Skopska, 1997.V.9., leg: PA-RI, det: PG [1]; *Mts. Skopska Crna Gora*, 1400-1500 m, 1998.V.28., leg: RI, det: PG [1].

GÖRÖGORSZÁG, **Prov. Lakonia**, *Mts. Parnon*, Kremasti, 2004.V.22-23., leg: RGy-RI, det: NT [1]; *Mt. Taigetos*, 1400 m, 1981.V.15-16., leg: RI, det: PG [1].

MAGYARORSZÁG, **Bács-Kiskun megye**, Kunpe-szér, 1970.V.17-23. [2]; 1978.IV.30., leg: RI, det: NT [1]; **Baranya megye**, Nagyharsány, Szársomlyó, (e), 1994.IV.25., leg: VK, det: MO [1]; **Győr-Moson-Sopron megye**, Sopron, Tómalom, 1979.V.27., leg: CsM, det: MO [2]; **Somogy megye**, Kis-Balaton, Vörs, 1985.V.12., leg: VK, det: NT [1]; Fonyód, 2001.V.13., leg: LA, det: NT [1]; Fonyód, Csisztai út, 2001.V.1., leg: LA, det: NT [1]; **Vas megye**, Sitke, Sitkei-erdő, gennyőtés, (tcs), 2005.V.12-23., leg: DR-VK, det: MO [1]; **Veszprém megye**, Mindszentkállya, *Öreg-hegy*, 1990.V.20. [1]; 1992.V.30-31. [1]; 2001.IV.30., leg: RI, det: MO [3]; Mindszentkállya, *Pap-hegy*, 2000.IV.23., leg: RI, det: MO [1].

Dicronychus equiseti (Herbst, 1784)

ÉSZAK-MACEDÓNIA, Turnovo, 1982.V.17., leg: RI, det: NT [1].

MAGYARORSZÁG, **Pest megye**, Alsónémedi, Turján, 2012.IV.26., leg: PA–RI, det: NT [2].

SZERBIA, Jugoszlávia, Nis, Morava, 1981.V.1., leg: RI, det: PG [1].

Dicronychus hoberlandti Cate, Platia & Schimmel, 2002

IRÁN, **Prov. Fârs**, Mts. Zagros, Lâr, 880 m, N 27°36,1081'; E0 54°19,656', (l), 2008.IV.29–30., leg: HT–SzK–VK, det: PG [4].

Dicronychus rubripes (Germar, 1824)

BULGÁRIA, Mts. Rils, Rila, 1982.VI.2., leg: RI, det: PG [3]; Strumesnica, 1982.V.17., leg: RI, det: PG [1].

ÉSZAK-MACEDÓNIA, (Jugoszlávia, Macedonia), Delchevo, 1982.VI.3., leg: RI, det: PG [1]; (Yugoszlavia, Makedonia), Katlanovo, 1981.V.2., leg: RGy, det: PG [1]; **Prov. Mak. Brod.**, Mt. Drobaci, Treska-valley, 1998.VI.2–3., leg: RI, det: PG [1]; **Prov. Prilep**, Pletvar, 1997.VII.13., leg: RGy, det: PG [1]; **Prov. Skopje**, Skopska Crna Gora, Mon. Sv. Ilija, 300 m, 1998.V.27., leg: RI, det: PG [1]; Turnovo, 1982.V.17., leg: RI, det: PG [1].

GÖRÖGORSZÁG, Makedonia, **Prov. Dráma**, Mts. Falakró, Pirgi, 900 m, 1995.V.24., leg: RA–RI, det: PG [1]; **Prov. Thessaloniki**, Nymfopetra, 1995.V.21., leg: RI, det: PG [2]; **Prov. Thessaloniki**, Prendina, 1995.V.26., leg: RI, det: PG [1]; **Prov. Thessaloniki**, Sholarion, 1995.V.21., leg: RI, det: PG [2].

MAGYARORSZÁG, **Bács-Kiskun megye**, Kunpezsér, Dumánvölgyi-cs., 1980.VI.8., leg: RI, det: NT [4]; **Csongrád megye**, Szeged, Kiskundorozsma, 1985.V.19., leg: VK, det: NT [1]; **Pest megye**, Alsónémedi, Turján, 2012.IV.26., leg: PA–RI, det: NT [1]; Dabas, 1976.V.30., leg: RI, det: NT [2]; 1977.V.23., leg: RI, det: NT [1]; **Somogy megye**, Látrány, Látrányi-psz., 1998.VI.28., leg: RI, det: NT [1]; Mesztegnyő, 1998.VI.28., leg: RI, det: NT [1]; **Veszprém megye**, Bakony-

hg., Bakonyszentkirály, 1979.V.19., leg: RI, det: NT [4]; **Bakony-hg.**, Fenyőfő, 1980.VII.12., leg: RI, det: NT [1]; Mindszentkál, **Öreg-hegy**, 1993.V.23., leg: RI, det: MO [2]; Tihany, Sajkod, 1983.V.15., leg: RI, det: MO [1]; Uzsa, 1986.VI.11., leg: VK, det: NT [3].

Dicronychus senaci (Desbrochers, 1869)

TÖRÖKORSZÁG, Eskisehir, Seyitgazi, 1987.V.29., leg: RI, det: PG [1].

DENTICOLLINAE Stein et Weise, 1877

Actenicerus siaelandicus (O.F. Müller, 1764)

BULGÁRIA, Micsurin, 1987.VI.2., leg: VK, det: NT [1]; Mts. Pirin, Pirin, Bistrice-valley, 1976.VII.3–5., leg: RI, det: NT [1]; 1982.V.21., leg: RI, det: NT (18); Mts. Rodope, Lilkovo, 1982.V.25., leg: RI, det: NT [1]; Satovcha, 1982.V.29–30., leg: RI, det: NT [3].

MAGYARORSZÁG, **Börzsöny-hg.**, 1976.VI.13., leg: RI, det: NT [1]; **Heves megye**, BNP, Bélapátfalva, 1985.V.17., leg: RI, det: NT [1]; **Győr-Moson-Sopron megye**, Sopron, Fáber-rét, 1979.V.18., leg: CsM, det: MO [2]; **Pest megye**, Fót, 1970.IV.19., leg: RI, det: NT [1]; Inárcs, 1968.VI.2., det: RI [1]; 1976.IV.19., leg: RI, det: NT [7]; **Vas megye**, Apátistvánfalva, nedves kaszáló, (fh), 1993.VI.16., leg: VK, det: MO [1]; Apátistvánfalva, Zsida-patak, 1983.V.26., leg: RI, det: MO [1]; Farkasfa, Fekete-tó, (fh), 1994.VI.29., leg: VK, det: MO [1]; Hegyhátszentjakab, Vadása-tó, 1985.VI.12., leg: SzD, det: MO [1]; Kétvölgy, Ritkaháza, (fh), 1994.VI.18., leg: VK, det: MO [1]; **Kőszegi-hegyek**, 1936.V.19–23., det: MO [2]; Nemesmedves, turjános, (fh), 1979.VI.3., leg: ÁdL, det: MO [1]; Orfalu, nedves kaszáló, (e), 1994.VI.18., leg: VK, det: MO [1]; Órismagyarósd, 1986.V.3., leg: PA, det: MO [1]; Szakonyfalva, 1976.V.13., leg: TS, det: MO [1]; Szalafő, 1982.V.29., leg: PA, det: MO [1]; 1993.V.10., leg: DR, det: NT [1]; Szőce, 1986.V.1–2., leg: PA, det: MO [2]; Vadása-tó, 1982.V.30., leg: PA, det: MO [2]; Viszák, Csikó-erdő, 1987.IV.19., leg: RI, det: MO

[1]; **Veszprém megye**, *Bakony-hg.*, Sur-legelő, 1980.VI.14., leg: RI, det: NT [1]; Kővágóórs, Kornyi-tó, 1983.VI.15., leg: RI, det: NT [2].

ROMÁNIA, **Fehér megye**, *Kudzsiri-havasok*, Tartarau, 1300–1600 m, 1993.VII.18–19., leg: RI, det: NT [1]; **Hargita megye**, Egerszeg, 1996.V.21., leg: RI, det: NT [1]; *Kelemen-havasok*, Lomáspatak völgye, 1000 m, 1998.VII.13., leg: RI, det: PG [1]; Zeteváralja, Nagy-Küküllő-v., 1995.V.10., leg: RI, det: NT [2]; **Háromszék megye**, *Baróti-hegyek*, Uzonkafürdő, 1992.V.3., leg: RI, det: NT [4]; Réty, Rétyi-nyíres, 1992.V.2., leg: RI, det: NT [5]; **Kovászna megye**, Előpatak, 1993.VI.5., leg: RI, det: NT [1]; Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 600 m, tcs., 2005.V.25., leg: RI, det: NT [1].

Anostirus castaneus (Linnaeus, 1859)

BULGÁRIA, *Mts. Pirin*, Col Predel, 1100 m, 1982.V.22–23., leg: RI, det: NT [1].

ÉSZAK-MACEDÓNIA, **Prov. Skopje**, *Mts. Skopska*, Crna Gora, 1400–1500 m, 1998.V.28., leg: RI, det: NT [1].

MAGYARORSZÁG, **Vas megye**, Nádasd, Nádasdi-erdő, mohából, (r), 2003.VIII.23., leg: NF, det: MO [1]; **Zala megye**, Vindornyaszlós, 1986.V.24., leg: CsR–VK, det: MO [1].

Anostirus gracilicollis (Stierlin, 1896)

ROMÁNIA, **Hargita megye**, *Kelemen-havasok*, Hévíz-(Toplica)-völgy, 1998.VII.15., leg: RI, det: NT [1].

Anostirus purpureus (Poda, 1761)

MAGYARORSZÁG, **Borsod-Abaúj-Zemplén megye**, Erdőbénye, 1990.IV.30., leg: VK, det: MO [1]; **Pest megye**, *Budai-hegyek*, 1970.V–VI., leg: AL, det: RI [1]; Dunabogdány, 1962.V.27., leg: PA, det: MO [1]; **Somogy megye**, Polány, Szentmiklósi-erdő, 2008.IV.26., leg: JZs, det: NT [1]; **Vas megye**, Csörötnek, Huszászi-patak, 1983.V.21., leg: PA, det: MO [1]; Irottkő, 1988.IV.30., leg: NF, det: MO [1]; Kőszeg, 1940.VI.4., leg: VA, det: MO [1]; Kőszeg, Vöröskereszt, nyírről, (k),

1999.V.15., leg: NF, det: NT [1]; **Kőszegi-hg.**, Velem, (k), 1979.IV.30., leg: SzD, det: MO [1]; 1979.IV.29–30., leg: RI, det: MO [2]; **Kőszegi-hg.**, Velem, Borha-f., 1980.VI.27., leg: RA–RI, det: MO [1]; Nádasdi-erdő, 1986.V.2., leg: PA, det: MO [1]; Szalafő, 1989.V.10., leg: VK, det: NT [1]; Szőce, 1986.V.1–2., leg: PA, det: MO [1]; Velem, rügyező tölgy, (k), 1979.IV.30., leg: ÁdL, det: MO [3]; **Zala megye**, Vállus, Láztető, 1978.V.21., leg: RI, det: RI [1]; Vindornyaszlós, 1986.V.24., leg: CsR–VK, det: NT [1].

ROMÁNIA, **Krassó-Szörény megye**, *Mehádiai-hg.*, Cserna-patak-v., 1995.V.1–2., leg: RI, det: RI [1].

Athous haemorrhoidalis (Fabricius, 1801)

AUSZTRIA, Neunkirchen, *Hohewand*, 1000 m, (e), 1992.V.1–3., leg: VK, det: MO [1].

HORVÁTORSZÁG (Jugoszlávia), Plitvice, 1978.VI.19., leg: RI, det: NT [1].

MAGYARORSZÁG, **Békés megye**, Póstelek, 1977.VI.12., leg: RI, det: NT [1]; **Borsod-Abaúj-Zemplén megye**, *Bükk*, Nagyvisnyó, 1986.VI.8., leg: VK, det: NT [4]; Miskolc, Újmassa, Garadna-völgy, 1985.V.12., leg: RI, det: NT [1]; Nagyvisnyó, Bán-völgy, 1985.V.16., leg: RA–RI, det: NT [2]; Nagyvisnyó, Sinkó-bérc, 1985.V.16., leg: RA–RI, det: NT [2]; Szilvásvár, Bácsó-völgy, 1985.V.13., leg: RI, det: NT [2]; Erdőbénye, 1990.IV.30., leg: VK, det: NT [2]; **Fejér megye**, Pákozd, Velencei-tó, 1977.V.12., leg: RI, det: NT [1]; **Győr-Moson-Sopron megye**, Rajka, 1972., leg: EI, det: MO [2]; Sopron, Tómalom, 1979.V.17., leg: CsM, det: MO (14); Szakony, 1979.IV.30., leg: CsM, det: MO [1]; 1979.VI.24., leg: CsM, det: MO [1]; **Heves megye**, *Mátra hegy.*, Mátraháza, Nagyli-pót, 2013.VI.15., leg: RI, det: NT [1]; **Pest megye**, Budaörs, *Csiki-hegyek*, 1966.V.21., leg: RI, det: RI [1]; 1972.V.7, 15., leg: RI, det: NT [2]; Ócsa, 1966.V.1., leg: RI, det: NT [2]; *Pilis-hg.*, Dömörkapu, 1966.V.15., leg: RI, det: NT [1]; Tölgyes-Isaszeg, 1972.IV.23., leg: RI, det: NT [2]; **Komárom-Esztergom megye**, *Pilis-hg.*, Kesz-tölc, *Kétágú-hegy*, 1992.V.16., leg: NL, det: MO [1]; Tarján, 1978.V.1., leg: RI, det: NT [1]; **Somogy megye**, Babócsa, 1999.IV.25., leg: RI, det:

- NT [1]; Somogybagod, 2000.IV.29., leg: RI, det: NT [1]; **Szabolcs-Szatmár-Bereg megye**, Kömörő, Kömörői-erdő, 1994.VI.17., leg: RA-RI, det: NT [2]; **Vas megye**, Apátistvánfalva, nedves kaszálórét, (fh), 1993.V.11., leg: VK, det: MO [1]; Apátistvánfalva, Zsida-patak, 1983.V.26., leg: RI, det: MO [2]; Bozsok, Irottkő, vágásnövényzet, 880 m, (fh), 1981.V.16., leg: SoGy, det: MO [1]; Írottkő, 1980.VI.28., det: NT [3]; Kám, Jeli arborétum, 1983.V.29., leg: PA, det: MO [1]; 1985.V.23., leg: VK, det: NT [1]; Kenyeri reptér, egykori kifutópálya, (tcs), 2005.VI.20–VII.6., leg: DR-VK, det: MO [1]; Kenyeri reptér, *Pruno spinosae-Crataegetum*, (fh), 2005.V.2., leg: VK, det: MO [1]; Kétegyháza, Kerekszék, 1977.V.15., leg: RI, det: ÁdL [3]; Kondorfa, Huszászi-patak v., (e), 1994.VI.19., leg: VK, det: MO [1]; Kőszeg, 1940.VI.9., leg: VA, det: MO [1]; Kőszeg, Chernel-kert, (fcs), 1989.V.12–13., det: MO [3]; Kőszeg, Stájerházak, 1985.VII.4., leg: SzD, det: MO [1]; Kőszeg, Vöröskereszt, 2001.VI.4., leg: NF, det: NT [1]; *Kőszegi-hegyek*, 1936.V.19–23., det: MO [3]; *Kőszegi-hegység*, Kőszeg, Irottkő, (e), 2009.VI.12., leg: VK, det: NT [1]; *Kőszegi-hegység*, Kőszeg, Stájerházak, (l), 2009.VI.12–13., leg: VK, det: NT [1]; *Kőszegi-hg.*, Bozsok, 1980.VI.29., leg: RI, det: MO [1]; *Kőszegi-hg.*, Hosszú-völgy, bükkös, (tcs), 1999.V.8–15., leg: NF, det: NT [1]; *Kőszegi-hg.*, Stájerházak, 1980.VI.28., leg: PA, det: MO [1]; Magyar-szombatfa, (Mcs), 1982.VI.10., leg: M], det: MO [1]; Óriszentpéter, Bárkás-tó, 1983.V.23–26., leg: RI, det: MO [1]; Perenye, 1983.V.4., leg: NF, det: MO [1]; Perenye, Kerékharaszt, 1988.V.4., leg: NF, det: MO [1]; Püspökmolnári, Rábarpart, 1997.V.11., leg: NF, det: NT [2]; *Sághegy, Quercetum pubescens bokorerdő*, (tcs), 1998.V.9–30., leg: SzCs, det: MO [1]; Sitke, Sitkei-erdő, genyőtés, (tcs), 2005.IV.27–V.2., leg: DR-VK, det: MO [2]; Sitke, Sitkei-erdő, genyőtés, (tcs), 2005.VI.20–VII.6., leg: DR-VK, det: MO [1]; Szalafő, 1982.V.29., leg: PA, det: MO [2]; 1983.V.24., leg: PA, det: MO [2]; Szalafő, Dombok, (k), 1985.VI.7. [1]; 1985.VI.13., leg: SzD, det: MO [1]; Szőce, (fh), 1993.V.11., leg: DR, det: MO [1]; 1986.V.1–2., leg: PA, det: MO [1]; Szőce, tőzegmohás-láp, (fh), 1993.V.11., leg: VK, det: MO [1]; Vadása-tó, 1982.V.30., leg: PA, det: MO [1]; Vállus, Láztető, 1978.V.21., leg: RI, det: NT [4]; Vaskeresztes, Pornóapáti-p-völgye, vegyeserdő, (tcs), 2001.V.20–26., leg: NF, det: MO [1]; Velem, 1983.V.1., leg: NF, det: MO [1]; Velem, Borha-forrás, (e), 1979.VI.2., leg: SoGy, det: MO [1]; Velem, Szent Vid, bükkös, (tcs), 2000.V.13–18., leg: NF, det: NT [1]; Viszák, 1986.V.3., leg: PA, det: MO [1]; Viszák, Lugosi-erdő, 1983.V.27., leg: RI, det: MO [3]; **Veszprém megye**, *Bakony-hg.*, Bakonycsernye, Kisgyónbánya, 1980.V.25., leg: RI, det: NT [4]; 1980.VI.14., leg: RI, det: NT [2]; *Bakony-hg.*, Hódos-ér v., 1983.V.1., leg: RI, det: NT [1]; *Bakony-hg.*, Padragkút, 1979.V.20., leg: RI, det: NT [10]; *Bakony-hg.*, Tés, Hegyesberek, 1980.V.25., leg: RI, det: NT [3]; Fenyőfő, Pisztrángos-tó, 1983.IV.30., leg: RI, det: NT [2]; Mindszentkállya, *Öreg-hegy*, 1992.V.16–18., leg: RI, det: MO [1]; Tihany, *Apáti-hegy*, pusztafüves sztyeplejtő, (tcs), 2000.V.18–26., leg: SzGy, det: MO [1]; **Zala megye**, *Kis-Balaton*, Vörs, 1985.V.12., leg: VK, det: NT [10].
- ROMÁNIA, **Jud. Tulcea**, Slava Rusá, 2013.V.25., leg: RI, det: NT [1].
- SZERBIA (Jugoszlávia), *Fruska Gora*, Nestin, 1978.VI.3., leg: RI, det: NT [1].
- SZLOVÁKIA, Felvidék, Krasznahorka, 1985.V.14., leg: RI, det: NT [1]; *Nagy-Fátra*, Necpál, Necpáli-v., 1979.VII.13., leg: RI, det: NT [1].
- TÖRÖKORSZÁG, Corum, Alacahüyük, 1987.V.15., leg: RI, det: NT [1]; Eskisehir, Seyitgazi, 1987.V.29., leg: RI, det: PG [6]; Eskisehir, Sükranlı Köyü, 1987.V.29., leg: RI, det: NT [2].
- Athous vittatus* (Fabricius, 1792)
- ÉSZAK-MACEDÓNIA, Skopje, *Mts. Karadžica*, Šumski Reservat, 1998.VI.2., leg: RI, det: NT [2].
- MAGYARORSZÁG, **Baranya megye**, Mecsek, 1972.VI.27–VII.3., leg: RI, det: NT [1]; **Borsod-Abaúj-zemplén megye**, *Zempléni-hg.*, Óhuta, 1988.IV.29., leg: VK, det: NT [1]; **Pest megye**, Tölgyes-Isaszeg, 1972.IV.23., leg: RI, det: NT [1]; **Vas megye**, Bozsok, Sibrik-kastély környéke, (fh), 1980.VI.29., leg: SoGy, det: MO [1];

Csörötnek, Huszászi-patak, 1983.V.21., leg: PA, det: MO [3]; V.21., leg: RI, det: MO [1]; Farkasfa, 1979.VI.4., leg: PA, det: MO [1]; Farkasfa, Zsilavec, 1993.VI.27., leg: Radnóti I.-SzD, det: MO [1]; Felsőszölnök, 1993.VI.19., leg: PA-RI, det: MO [1]; Kondorfa, 1979.VI.3., leg: PA, det: MO [1]; Kőszeg, Vöröskereszt, 2001.VI.4., leg: NF, det: NT [1]; *Kőszegi-hegyek*, 1936.V.19-23., det: MO [5]; *Kőszegi-hegység*, Kőszeg, Stájerházak, (l), 2009.VI.12-13., leg: VK, det: NT [1]; *Kőszegi-hg.*, Irottkő, 1980.VI.28., leg: RI, det: MO [1]; *Kőszegi-hg.*, Kőszeg, 1979.VI.2., leg: PA, det: MO [1]; *Kőszegi-hg.*, Stájerházak, 1980.VI.28., leg: RI, det: MO [1]; Nemesmedves, 1979.V.2., leg: RI, det: MO [1]; Óriszentpéter, Bárkás-tó, gombás gallyról, (k), 1985.VI.10., leg: SzD, det: MO [1]; Sitke, Sitkei-erdő, genyőtés, (fh), 2005.VI.2. [1]; 2005.IV.27-V.12. [2]; 2005.V.12-23. [2]; 2005.VI.20-VII.6., leg: DR-VK, det: MO [1]; Szakonyfalu, 1976.V.13., leg: TS, det: MO [1]; Szőce, 1993.V.11., (fh), leg: DR, det: MO [1]; 1986.V.1-2., leg: PA, det: MO [2]; Szőce, tőzegmoha-láp, (fh), 1993.V.11., leg: VK, det: MO [4]; Vadása-tó, 1982.V.30., leg: PA, det: MO [2]; V.28., leg: PA, det: MO [4]; Velem, 1983.V.1., leg: NF, det: MO [1]; Velem, Borhaforrás, (fh), 1981.V.17., leg: SoGy, det: MO [1]; Velem, Borhaforrás, égerliget, 500 m, (e), 1981.V.16., leg: ÁdL, det: MO [2]; Velem, Stájerházak, bükkös, 500 m, (e), 1981.V.16., leg: ÁdL, det: MO [1]; *Veszprém megye, Bakony-hg.*, Padragkút, Kab h., 1979.V.20., leg: RI, det: NT [2]; 1968.VI.8-12., leg: RI, det: NT [2]; *Zala megye*, Nemesnép, 1979.VI.4., leg: RI, det: MO [1].

ROMÁNIA, *Brassó megye*, Szászbuda, 1994.VI.23., leg: RI, det: NT [1].

SZLOVÁKIA, *Kis-Fátra*, Nagy-Kriván, 1979.VII.9-12., leg: RI, det: NT [1]; *Kis-Fátra*, Nagyturány, 1979.VII.8-12., leg: RI, det: NT [1].

Athous austriacus Desbrochers des Loges, 1873

MAGYARORSZÁG, *Vas megye*, Apátistvánfalva, (fcs), 1993.VI.10-11., leg: TCs-VK, det: MO [1]; (fh), 1994.VI.14., leg: VK, det: MO [1]; Csörötnek, Huszászi patak, 1993.VI.18., leg: RI, det:

MO [1]; Farkasfa, 1980.VI.30., leg: RI, det: MO [1]; Felsőszölnök, Török-patak völgye, (fh), 1994.VI.26., leg: VK, det: MO [1]; Himfai parkerdő, 1989.VI.15., det: MO [1]; Kétvölgy, Ritkaháza, (fh), 1994.VI.18., leg: VK, det: MO [6]; Kétvölgy, Ritkaháza, száraz kaszáló, (fh), 1993.VII.7., leg: VK, det: MO [1]; Kondorfa, Huszászi-patak völgye, (e), 1994.VI.19., leg: VK, det: MO [1]; Kondorfa, Nagy-avas, 1993.VI.25., leg: Radnóti I.-SzD, det: MO [1]; Kondorfa, Sásos-erdő, 1984.VI.25., leg: RI, det: MO [1]; Orfalu, (fh), 1994.VI.18., leg: VK, det: MO [1]; Szakonyfalu, 1993.VI.19., leg: RI, det: MO [1]; Szakonyfalu, Grajka-patak völgye, (fh), 1994.VI.24., leg: VK, det: MO (11); Szakonyfalvi-patak völgye, 1979.VI.26., leg: HE, det: MO [1]; Szalafő, Dombok, (k), 1985.VI.13., leg: SzD, det: MO [1]; Szalafő, Felsőszér, (fh), 1994.VI.21., leg: VK, det: MO [3]; Szalafő, Nyúzó-völgy, Szala-rét, (fh), 1994.VI.14., leg: VK, det: MO [1].

Athous austriacus carpathicus Reitter, 1905

UKRAJNA, Bohdan, 1998.VI.22., leg: VK, det: MeJ [1]; *Vár-hegy*, 1996.VI.25., leg: VK, det: MeJ [2].

Athous mollis Reitter, 1889

UKRAJNA, Kőrösmező, 1998.VI.23., leg: VK, det: MeJ [3].

Athous protoracicus Platia & Schimmel, 1991

GÖRÖGORSZÁG, Makedonia, *Prov. Halkidiki*, Marathoussa, 1995.V.22., leg: RI, det: PG [2]; *Prov. Thessaloniki*, Asprovalta, 1995.V.20., leg: RI, det: PG [1]; Mavrouda, 1995.V.23., leg: RA-RI, det: NT [2]; Rendina, 1995.V.26., leg: RA-RI, det: PG [2].

Athous subfuscus (O.F. Müller, 1764)

ÉSZAK-MACEDÓNIA, Tetovo, *Mts. Šar Planina*, *Mt. Popova Sapka*, 1600-1800 m, 1997.VII.11., leg: RGy, det: NT [1].

HORVÁTORSZÁG (Jugoszlávia), Plitvice, 1978.VI.19., leg: RI, det: NT [3].

MAGYARORSZÁG, **Borsod-Abaúj-Zemplén megye**, Miskolc, Szentlélek, 1985.V.20., leg: RA RI, det: NT [1]; Nagyvisnyó, Bán-völgy, 1985.V.16., leg: RA RI, det: NT [1]; **Vas megye**, Apátistvánfalva, Zsida-völgy, 1994.V.10., leg: DR, det: MO [1]; Bozsok, Irottkő, (fh), 1980.VI.28., leg: PA, det: MO [1]; Bozsok, Irottkő, lucos, 880 m, (e), 1981.V.16., leg: ÁdL, det: MO [5]; Bozsok, Irottkő, vágásnövényzet, 880 m, (fh), 1981.V.16., leg: SoGy, det: MO [2]; Csörötnek, Huszási patak, 1983.V.21., leg: RI, det: MO [2]; 1983.V.21., leg: PA, det: MO [1]; Farkasfa, Fekete-tó, 1983.V.22., leg: RI, det: MO [1]; (k), 1985.VI.7., leg: SzD, det: MO [1]; Felsőszőlőnk, Halál-völgy, (fh), 1994.VI.17., leg: VK, det: MO [1]; Hegyhátszentjakab, Vadása-tó, 1982.V.3., leg: PA, det: MO [4]; 1983.V.28., leg: RI, det: MO [5]; Himfai parkerdő, 1986.V.3., leg: PA, det: MO [1]; Irottkő, 1988.IV.30., leg: NF, det: MO [2]; Kétvölgy, Ritkaháza, (fh), 1994.VI.18., leg: VK, det: MO [1]; Kondorfa, (fh), 1994.VI.19., leg: VK, det: MO [1]; Kőszeg, Borha-forrás, (fh), 1988.V.7., leg: PA, det: MO [1]; Kőszeg, Chernel-park, (fcs), 1986.V.24–25., det: MO [1]; Kőszeg, *Irány-hegy*, (fh), 1985.VII.4., leg: SzD, det: MO [1]; Kőszeg, Király-völgy, (fh), 1981.V.17., leg: SoGy, det: MO [2]; Kőszeg, Stájerházak, gombás gallyról, (k), 1980.V.2., leg: SzD, det: MO [1]; (fh), 1980.VI.28., leg: SoGy, det: MO [1]; (tcs), 1980.VI.28–VIII.21., leg: RI, det: MO [1]; 1988.IV.28., leg: NF, det: MO [1]; (l), 2009.VI.12–13., leg: VK, det: MO [1]; *Kőszegi-hegyek*, 1936.V.19–28., det: MO [3]; *Kőszegi-hg.*, 1978.II.12., leg: LI, det: MO [1]; 1978.III.1., leg: LI, det: MO [2]; 1978.III.11., leg: LI, det: MO [2]; 1978.III.13., leg: LI, det: MO [1]; *Kőszegi-hg.*, Irottkő, (tcs), 1980.V.2–VI.28., leg: PA–RI, det: MO [1]; *Kőszegi-hg.*, Velem, Borha-f., 1979.VI.2., leg: RI, det: MO [2]; Nádasd, Nagyerdő, frissen vágott erdei fenyőrönk rakásból, 1987.V.17., leg: NF, det: MO [1]; Nádasd, Nagyerdő, száraz lucfenyőrönk kérge alól, 1987.V.24., leg: NF, det: MO [1]; Őriszentpéter, Bárkás-tó, 1985.VI.10., leg: SzD, det: MO [1]; gombás gallyról, (k), 1985.VI.10., leg: SzD, det: MO [1]; 1986.VII.9., leg: PA, det: MO [1]; Porpác, (fh), 1988.V.8., leg: PA, det: MO [1]; Stá-

jerházak, 1980.VI.28., leg: PA, det: MO [1]; Szakonyfalu, Grajka-patak völgye, (fh), 1994.VI.24., leg: VK, det: MO [3]; Szalafő, 1982.V.29., leg: PA, det: MO [2]; 1983.V.24., leg: PA, det: MO [1]; Szalafő, Pityerszer, (fh), 1995.V.9., leg: VK, det: MO [2]; Szőce, 1986.V.1–2., leg: PA, det: MO [1]; Szőce, tőzegmoha-láp, (fh), 1993.V.11., leg: VK, det: MO [1]; Vadása-tó, 1982.V.30., leg: PA, det: MO [4]; 1983.V.28., leg: PA, det: MO [4]; 1986.V.2., leg: PA, det: MO [1]; Velem, Borhaforrás, égerliget, 500 m, (e), 1981.V.16., leg: ÁdL, det: MO [1]; Velem, Irottkő, (k), 1980.VI.28., leg: SoGy, det: MO (23); Velem, Stájerházak, bükkös, 500 m, (e), 1981.V.16., leg: ÁdL, det: MO [1]; Velemér, 1987.IV.18., leg: PA, det: MO [1].

ROMÁNIA, *Bihar hg.*, Havasrogoz, VKyázó, 1800 m, 1985.VIII.4., leg: RI, det: NT [1]; *Kelemen-havasok*, Palotailva, 1980.VII.24–25., leg: RI, det: ÁdL [1]; 1980.VII.26., leg: RI, det: ÁdL [1]; Negojvölgy, 1980.VII.29., leg: RI, det: RI [1]; **Brassó megye**, Mts. Csukás, 1400 m, 2010.VI.25., leg: RI, det: NT [1]; **Fehér megye**, Kudzsi-havasok, Tartarau, 1300–1600 m, 1993.VII.18–19., leg: RI, det: NT [1]; **Hargita megye**, Balánbánya, Jáhorospatak-v., 1995.VII.5–6., leg: RI, det: NT [2]; *Madarasi-Hargita*, 1995.VII.2., leg: RI, det: NT [2]; ivó, láprét, 1997.V.24., leg: RI, det: NT [2]; **Mehedinti megye**, *Mehádiai-hg.*, Godenau, 1000 m, 1994.V.24., leg: PA, det: NT [1]; **Szeben megye**, *Fogarasi-h.*, Kercisóra, Bulea-tó, 1995.VI.11., leg: NB, det: NT [1]; **Vilcea megye**, Páring, Vidra-tó, 1200 m, 1993.VII.17–18., leg: RI, det: NT [2].

NORVÉGIA, **Torms county**, *Bardu kommune*, Stromsor, (e, fh), 1995.VI.24., leg: VK, det: PG [1].

SZLOVÁKIA, *Kis-Fátra*, Nagy-Kriván, 1979.VII.9–12., leg: RI, det: NT [1]; *Magas Tátra*, 1971.VII.7–9., leg: RI, det: NT [2]; **Gömör-Szepest**, Dobsina, 1971.VII.6., leg: RI, det: NT [1].

UKRAJNA, Bohdan, Tisza-forrás, 1996.VI.23., leg: VK, det: NT [2]; Jaszinya, 1998.VI.21., leg: VK, det: NT [2].

Athous bicolor (Goeze, 1777)

Győr-Moson-Sopron megye, Sopron, Fáber-rét, 1978.VII.17., leg: CsM, det: MO [1]; 1979.VII.17., leg: TS, det: MO [2]; VII.20., leg: TS, det: MO

[1]; **Vas megye**, Csörötnek, Huszászi-patak völgye, 1993.VI.25., leg: Radnóti I.-SzD, det: MO [4]; Farkasfa, 1986.VII.10., leg: PA, det: MO [2]; Körmend, Tilalmas, (fh), 1985.VII.5., leg: SzD, det: MO [1]; Kőszeg, 1933.VII., leg: HG, det: MO [1]; 1938.VII.3., leg: VA, det: MO [1]; **Kőszegi-hegység**, 1937.VI-VII., leg: KZ, det: MO [1]; Orfalu, (fh), 1994.VI.18., leg: VK, det: MO [1]; Szaknyér, nedves kaszáló, (fh), 1993.VII.5., leg: VK, det: MO [1]; Szakonyfalu, 1967.VII.20., leg: PJ, det: MO [1]; Szalafő, 1986.VII.8., leg: PA, det: MO [2]; Szalafő, Felsőszér, (fh), 1994.VI.21., leg: VK, det: MO [1]; Szalafő, Szalárét, 1993.VI.18., leg: PA-RI, det: MO [1]; Szőce, 1986.VII.5., leg: PA, det: MO [1]; Velemér, 1993.VI.20., leg: RI, det: MO [1]; **Veszprém megye**, Hárskút, Ráktanya, 2003.VI.20-23., leg: LA, det: NT [1].

Calambus bipustulatus (Linnaeus, 1767)

MAGYARORSZÁG, **Győr-Moson-Sopron megye**, Sopron, Fáber-rét, 1979.V.18., leg: CsM, det: MO [1]; **Veszprém megye**, Bakony-hg., Fenyőfő, 1983.IV.30., leg: RI, det: NT [1].

Cidnopus pilosus (Leske, 1785)

BOSZNIA-HERCEGOVINA (Jugoszlávia), Sočnica, Ibar-part, 1978.VI.5., leg: RI, det: NT [7]; 8 km N of Prozor, Ramška Kuča, 1125 m, 2002.V.25., leg: RI, det: NT [2].

BULGÁRIA, *Mts. Pirin*, Rožen, *Mon. Rožen*, 1982.V.18., leg: RI, det: NT [4]; 2004.V.16., leg: RI-RGy, det: NT [1]; *Mts. Pirin*, Sugarevo, 1982.V.18., leg: RI, det: NT [1]; *Mts. Pirin*, Col Predel, 1100 m, 1982.V.22-23., leg: RI, det: NT [3]; *Mts. Rodope*, Batak, Shore of lake, 1982.V.24., leg: RI, det: NT [4]; *Mts. Rodope*, Lilkovo, 1982.V.25., leg: RI, det: NT [1]; *Mts. Rodope*, Satovcha, 1982.V.29-30., leg: RI, det: NT [1].

ÉSZAK-MACEDÓNIA, Izvor, Suva Gora, 1000 m, 1978.VI.9., leg: RI, det: NT [1]; **Prov. Gostivar**, *Mt. Bistra*, 1700 m, 1998.V.30., leg: RI, det: NT [1]; **Prov. Kruševo**, Kruševo, *Mt. Cm Vrv*, 1400 m, 1998.V.31., leg: RI, det: NT [1]; **Prov. Ohrid**, Pešočani, 1998.VI.3-4., leg: RI, det: NT [1]; **Prov.**

Prilep, Ropcovo, 1998.V.31., leg: RI, det: NT [1]; Volkovo, Prilepsko Pl., 600 m, 1997.V.6., leg: PA-RI, det: NT [1]; **Prov. Skopje**, Tobešija, G. Količan, 1997.IV.30., leg: PA-RI, det: NT [1]; *Skopska Crna Gora*, 1400-1500 m, 1998.V.28., leg: RI, det: NT [2]; *Mts. Skopska Crna Gora*, Mon. Sv. Jovan, 500-600 m, 1998.V.27., leg: RI, det: NT [1].

GÖRÖGORSZÁG, Geroplatamos, *Mt. Tymphi*, 1981.V.21., leg: RI, det: NT [7].

HORVÁTORSZÁG (Jugoszlávia), Plitvice, 1978.VI.19., leg: RI, det: NT [1].

MAGYARORSZÁG, **Békés megye**, Kétegyháza, Kelekszék, 1977.V.15., leg: RI, det: AdL [2]; **Borsod-Abaúj-Zemplén megye**, Miskolc, Szentlélek, 1985.V.20., leg: RA-RI, det: RI [1]; **Komárom-Esztergom megye**, [Tarján] Küllüd, 1975.VI.8., leg: RI, det: NT [1]; **Pest megye**, Alsónémedi, Turján, 2012.IV.26., leg: PA-RI, det: NT [2]; **Vas megye**, Apátistvánfalva, 1994.V.10., leg: DR, det: MO [1]; Csörötnek, Huszászi-patak, 1983.V.21., leg: PA, det: MO [3]; 1983.V.21., leg: RI, det: MO [5]; (fh), 1983.V.21., leg: SzD, det: MO [2]; 1983.V.21., leg: PA, det: MO [1]; Csörötnek, Sásos-erdő, 1979.VI.3., leg: AdL, det: MO [1]; Er. [Egyházasrádóc], 1960.V.11., det: MO [1]; 1961.IV.23., det: MO [2]; Farkasfa, Fekete-tó, 1983.V.22., leg: RI, det: MO [1]; Kenyeri reptér, egykori kifutópálya, (fh), 2005.V.2., leg: VK, det: MO [5]; Kenyeri reptér, *Pruno spinosae-Crataegetum*, (fh), 2005.V.2., leg: VK, det: MO [2]; (tcs), 2005.VI.8-20., leg: DR-VK, det: MO [1]; Kondorfa, (fh), 1994.VI.19., leg: VK, det: MO [1]; Kondorfa, Huszászi-patak völgye, (e), 1994.VI.19., leg: VK, det: MO [1]; **Kőszegi-hegység**, 1936.V.19-23., det: MO [4]; **Kőszegi-hg.**, Hosszú-völgy, bükkös, (tcs), 1999.V.8-15., leg: NF, det: NT [2]; Nagyrákos, (fh), 1993.V.11., leg: VK, det: MO [1]; Nagyrákos, 1983.V.28., leg: TS, det: MO [1]; Nemesmedves, 1979.VI.4., leg: RI, det: MO [1]; Orfalu, Hegyvám-föld, (fh), 1994.V.10., leg: VK, det: MO [1]; Orfalu, védett lucfenyves, 1983.V.26., leg: TS, det: MO [1]; 1983.V.23-26., leg: RI, det: MO [1]; 1983.V.25., leg: TS, det: MO [1]; Órimagyarósd, 1986.V.3., leg: PA, det: MO [1]; Óriszentpéter, Bárkás-tó, 1982.V.31., leg: PA, det: MO [1]; Püs-

- pökmolnári, Rába-part, 1993.V.11., leg: NF, det: MO [1]; Szakonyfalu, 1976.V.13., leg: TS, det: MO [6]; (fh), 1994.V.10., leg: VK, det: MO [2]; Szalafő, 1982.V.29., leg: PA, det: MO [1]; 1983.V.21–28., leg: PA, det: MO [2]; 1983.V.24., leg: PA, det: MO [2]; 1993.V.10., leg: DR, det: MO [4]; (fh), 1985.VI.7., leg: SzD, det: MO [4]; Szalafő, Dombok, (fh), 1985.VI.9., leg: SzD, det: MO [2]; Szalafő, Felsőszér, 1994.VI.14., leg: DR, det: MO [1]; Szalafő, Felsőszér, Szala-rét, (fh), 1993.V.7., leg: VK, det: MO [1]; Szalafő, Pityerszer, (fh), 1995.V.9., leg: VK, det: MO [7]; Szalafő, Szala-rét, 1983.V.25., leg: RI, det: MO [1]; 1993.VI.18., leg: PA–RI, det: MO [1]; Szarvaskend, (fh), 1992.V.1., leg: DR, det: MO [3]; Szombathely, Parkerdő, gyümölcsös, (tcs), 2001.V.13–19., leg: NF, det: MO [1]; Velemér, (fh), 1985.V.23., leg: SzD, det: MO [1]; Viszák, Lugosierdő, 1983.V.27., leg: RI, det: MO [1]; **Veszprém megye**, Bakony-hg., Fenyőfő, 1979.V.19–20., leg: RI, det: NT [4]; **Balatonfelvidék**, Köveskál, 1978.V.20., leg: RI, det: RI [3]; Balatongyörök, Bélap-völgy, 2008.V.2., leg: JZs, det: NT [1]; Kővágóörs, Kornyi-tó, 1983.V.15., leg: RI, det: NT [1]; Mindszentkál, **Óreg-hegy**, 1990.V.19., leg: RI, det: NT [2]; 1993.V.1., leg: RI, det: NT [2]; Mindszentkál, **Pap-hegy**, 2000.IV.23., leg: RI, det: NT [1]; Uzza, 1985.V.23., leg: VK, det: MO [1]; 1986.VI.11., leg: VK, det: MO [1]; **Zala megye**, **Keszthelyi-hegység**, Balatongyörök, Bodorhálás, 1978.V.21., leg: RI, det: NT [1].
- MONTENEGRÓ (Jugoszlávia, Crna Gora), Bare Kraliek, 1978.VI.12–13., leg: RI, det: NT [1]; Cetinje, 1978.VI.13., leg: RI, det: NT [1].
- ROMÁNIA, **Gorj megye**, Telesti, 1995.V.4., leg: RI, det: NT [1]; **Hargita megye**, Homoródalmás, Kis-Homoród-völgye, 1997.V.22., leg: RI, det: NT [2]; **Hunyad megye**, Déva, 1993.VI.1., leg: RI, det: NT [1]; 1996.V.19., leg: RI, det: NT [1]; Szelistyora, 1993.V.31., leg: RI, det: NT [1]; **Krassó-Szörény megye**, Karánsebes, 1994.V.22., leg: PA, det: NT [1].
- SZERBIA (Jugoszlávia), Bujanovac, 1981.V.2., leg: RI, det: NT [1]; **Fruska Gora**, Nestin, 1978.VI.3., leg: RI, det: NT [1]; **Maljen-hg.**, Bačeva, 1978.VI.4., leg: RI, det: NT [1]; Nis, 1984.V.25., leg: RA–RI, det: NT [2]; Nis, Bank of S. Morava, 1982.V.15., leg: RI, det: NT [5]; Nis, Morava, 1981.V.1., leg: RI, det: NT [1].
- UKRAJNA, Bohdan, 1998.VI.22., leg: VK, det: MO [2].
- Cidnopus ruzenae* (Laibner, 1977)
- MAGYARORSZÁG, **Bács-Kiskun megye**, Kunpe-szér, 1978.IV.30., leg: RI, det: NT [1]; **Pest megye**, Csévharaszt, 1977.III.27., leg: RI, det: NT [2]; Fót, 1970.IV.19., leg: RI, det: NT [1]; Ócsa, 1966.IV.10., leg: RI, det: NT [1]; 1976.IV.18., leg: RI, det: NT [2].
- Ctenicera cuprea* (Fabricius, 1775)
- BULGÁRIA, **Rila-hg.**, Kosztenyec, 1987.VI.21., leg: VK, det: NT [2].
- SZLOVÁKIA, **É-Kárpátok**, **Magas Tátra**, 1971.VII.7–9., leg: RI, det: NT [1]; 1973.VII.4–7., leg: RI, det: NT [1].
- OROSZORSZÁG, Bolshi(y)e Koty, L. Baikal, 1981.VI.30., leg: Shilenkov, det: NT [1].
- ROMÁNIA, **Kelemen-havasok**, Neso-j-völgy, 1980.VII.29., leg: RI, det: NT [1]; **Arges megye**, **Fogarasi-havasok**, Arges-völgye, 1600 m, 1993.VII.15–16., leg: RI, det: NT [1]; **Brassó megye**, **Mts. Csukás**, 1400 m, 2010.VI.25., leg: RI, det: NT [1]; **Hargita megye**, **Békás-szoros**, 1994.VI.26., leg: RI, det: NT [1]; **Görgényi hav.**, **Bucsin-tető**, 1280 m, 1994.VI.28., leg: RI, det: NT [2]; Gyimesközéplek (Lunca de Jos), Sötétpatak völgye, 1990.VI.5., leg: DR, det: MO [1]; Kérulyfürdő, Tolvajos-patak, 1994.VI.25., leg: RI, det: NT [1]; **Madarasi-Hargita**, 1995.VII.2., leg: RI, det: NT [2]; Parajd, Kis-Kükölliő-v., 1995.V.11., leg: RI, det: NT [1]; Zeteváralja, Szencsed-patak, 1996.V.22., leg: RI, det: NT [1]; **Kovászna megye**, Kommandó, Rozsdás, 2011.VI.3., leg: PA–RI, det: NT [2].
- UKRAJNA, Bohdan, 1998.VI.22., leg: VK, det: NT [1]; 1998.VI.23., leg: VK, det: MO [2].
- Ctenicera pectinicornis* (Linnaeus, 1758)
- BULGÁRIA, **Mts. Rodope**, Satovcha, 1982.V.29–30., leg: RI, det: NT [15].

ÉSZAK-MACEDÓNIA, *Prov. Skopje, Mts. Skopska Crna Gora*, 1400–1500 m, 1998.V.28., leg: RI, det: NT [1].

MAGYARORSZÁG, *Vas megye, Kőszeg*, leg: VA, det: MO [1].

ROMÁNIA, *Brassó megye, Persányi-hgys.*, Bogáti-erdő, 2005.V.27., leg: RI, det: NT [1]; *Hargita megye, Balánbánya, Olt-part*, 1995.VII.5–6., leg: RI, det: NT [1]; *Zeteváralja, Szencsed-patak-v.*, 1997.V.24., leg: RI, det: NT [1]; *Hargita-hegység, Hargitafürdő*, 1000–1400 m, 2000.V.25., leg: RI, det: NT [1]; *Madarasi-Hargita*, Ivó, láprét, 1997.V.24., leg: RI, det: NT [1]; *Kovászna megye, Oitoz*, 1993.VI.4., leg: RI, det: NT [1]; *Krassó-Szörény megye, Szörényi-érchg.*, Szemenik, 1400 m, 1994.V.27., leg: PA, det: NT [2].

SPANYOLORSZÁG, *Pireneo de Levida, Vall de Bohi*, 1981.VI.4., leg: BF, det: NT [9].

UKRAJNA, *Bohdan*, 1998.VI.22., leg: VK, det: NT [1].

Ctenicera virens (Schrank, 1781)

BULGÁRIA, *Pirin, Bistrica-v.*, 1976.VII.3–5., leg: RI, det: NT [1].

MAGYARORSZÁG, *Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Miskolc, Újmassa, Garadna-völgy*, 1985.V.12., leg: RI, det: NT [1]; *Vas megye, Kőszegi-hegység, Velem, Hosszú-völgy*, 1990.V.6., leg: DR, det: MO [1].

MONTENEGRÓ (Jugoszlávia), *Komovi-hg.*, Bje-luha, 1978.VI.11., leg: RI, det: NT [1].

ROMÁNIA, *Kovászna megye, Vargyas, Hideg-aszó-völgy* (tcs), 2005.V.25., leg: RI, det: NT [1].

Denticollis linearis (Paykull, 1800)

BULGÁRIA, *Pirin, Lopovo*, 1976.V.13., leg: RI, det: NT [1]; *Mts. Pirin, Pirin, Bistrica Valley*, 1982.V.21., leg: RI, det: NT [1]; *Mts. Rodope, Ljaskovo*, 1982.V.26–27., leg: RI, det: NT [1].

ÉSZAK-MACEDÓNIA (Jugoszlávia), *Baba, Magarevo, Pelister-tábor*, 700 m, 1978.VI.7., leg: RI, det: NT [1].

MAGYARORSZÁG, *Somogy megye, Nagybjom*, 1999.IV.29., leg: RGy, det: NT [1]; *Vas megye,*

Farkasfa, 1982.V.29., leg: PA, det: MO [1]; *Farkasfa, Fekete-tó*, (fh), 1983.V.22., leg: SzD, det: MO [1]; *Hegyhátszentjakab, Vadása-tó*, 1985.VI.12., leg: SzD, det: MO [1]; (k), 1985.VI.23., leg: SzD, det: MO [1]; *Kőszeg, Chernel-park*, (fcs), 1986.V.24–25., det: MO [1]; *Kőszegi-hegyek*, 1936.V.19–23., det: MO [1]; *Kőszegi-hg.*, Velem, *Kendig*, 1980.VI.27–28., leg: RI, det: MO [1]; *Nagyrákos*, 1983.V.28., leg: TS, det: MO [1]; *Őriszentpéter, Bárkástó*, 1985.VI.10., leg: SzD, det: MO [1]; *Szalfő*, 1983.V.21–28., leg: RI, det: NT [1]; *Szalfő*, 1983.VI.21–28., leg: PA, det: MO [1]; *Szalfő, Dombok*, (fh), 1985.VI.13., leg: SzD, det: MO [1]; (k), 1985.VI.7., leg: SzD, det: MO [1]; *Szentpéterfa*, 1983.V.3–VII.11., leg: RI, det: MO [1]; *Vadása-tó*, 1983.V.28., leg: PA, det: MO [1]; *Velemér*, (fh), 1985.VI.23., leg: SzD, det: MO [1].

ROMÁNIA, *Arges megye, Fogarasi-havasok*, Arges-völgy, 1400 m, 1993.VII.15–16., leg: RI, det: NT [1]; *Brassó megye, Persányi-hgys.*, Bogáti-erdő, 2005.V.27., leg: RI, det: NT [1]; *Hargita megye, Homoródfürdő*, 1997.V.25., leg: PA, det: NT [1]; *Homoródkeményfalva*, 1996.V.24., leg: RI, det: NT [1]; *Persányi hegység, Oklánd*, 1997.V.26., leg: RI, det: NT [1]; *Hunyad megye, Szelistyora*, 1993.V.31., leg: RI, det: NT [1]; *Kovászna megye, Nemere-hg.*, Somkő-nyak, 1300 m, 1994.VI.24., leg: RI, det: NT [1]; *Mehedinti meye, Mehádia-hg.*, Gode-nau, 1000 m, 1994.V.24., leg: PA, det: NT [1]; *Vilcea megye, Páring, Vidra-tó*, 1200 m, 1993.VII.17–18., leg: RI, det: NT [2].

Eanus guttatus (Germar, 1817)

ROMÁNIA, *Fehér megye, Kudzsiri-havasok*, Tartarau, 1300–1600 m, 1993.VII.18–18., leg: RI, det: NT [1].

Hargita megye, Madarasi-Hargita, 1995.VII.2., leg: RI, det: NT [4]; *Zeteváralja, Szencsed-patak-v.*, 1995.VII.3., leg: RI, det: NT [2]; *Máramaros megye, Radnai-havasok*, Borsa, 1600 m, 1992.VII.31., leg: RI, det: NT [1]; *Szeben megye, Fogarasi-h.*, Kercisóra, Bulea-tó, 1995.VI.11., leg: NB, det: NT [2].

Hemicrepidius hirtus (Herbst, 1784)

MAGYARORSZÁG, **Győr-Moson-Sopron megye**,

Sopron, Tómalom, 1979.VI.25., leg: CsM, det: MO [1]; Szakony, 1979.VI.24., leg: CsM, det: MO [2]; **Pest megye**, Börzsöny, Magas-Tax, 1985.VII.16., leg: VK, det: NT [1]; Nagykovácsi, Júlia-major, 1985.VII.8., leg: VK, det: NT [1]; **Somogy megye**, Látvány, Birkás-legelő, 2000.VI.4., leg: RI, det: NT [1]; **Szabolcs-Szatmár-Bereg megye**, Csaroda, Csarodai-láp, 1994.VI.18., leg: RA-RI, det: NT [1]; **Vas megye**, Bozsok, 1980.VI.29., leg: PA, det: MO [1]; Csánig, 1982.VII.19., leg: M], det: MO [1]; Csörötnek, Huszászi-patak völgye, 1993.VI.25., leg: Radnóti I.-SzD, det: MO [2]; Er. [Egyházasrádóc], 1960.VII.4., det: MO [1]; Farkasfa, Zsilavec, 1993.VI.27., leg: Radnóti I.-SzD, det: MO [1]; Herény, Gyöngyös-part, 1975.VI., leg: EI, det: MO [1]; Kőszeg, 1938.VI.8., leg: VA, det: MO [1]; **Kőszegi-hegys.**, 1937.VI.VII., leg: KZ, det: MO [4]; **Kőszegi-hg.**, Bozsok, 1980.VI.29., leg: RI, det: MO [1]; Narda, Hosszúföldek, nádas, (tcs), 2009.VI.13-VII.7., leg: NF, det: NT [1]; Sitke, Sitkei-erdő, genyőtés, (tcs), 2005.VII.27-VIII.2., leg: DR-VK, det: MO [1]; Szőce, 1986.VII.5., leg: PA, det: MO [1]; Tompaládony, 1980.VI.29., leg: RA, det: MO [1]; **Zala megye**, Lenti, 1977.VII.3., leg: ÁdL, det: MO [1].

ROMÁNIA, **Hargita megye**, Gyergyói-havasok, Békény-patak-v., 973 m, 46°75,54N; 25°70,52E, 2006.VI.27., leg: RI-SSz, det: NT [1]; Homoródfürdő, 1997.VII.7., leg: HEPA-RI, det: NT [1]; **Kelemen-havasok**, Bélbor, Kis-Beszterce-p., 1997.VII.11., leg: RI, det: NT [1]; Parajd, Kis-küllő-völgy, 1995.VII.1., leg: RI, det: NT [4]; **Kovácsna megye**, Háromszéki-havasok, Bászka-patak-v., Komandó, 1997.VII.15., leg: PA-RI, det: NT [1].

SZLOVÁKIA, **É-Kárpátok**, Bélai-hav., 1973.VII.13., leg: RI, det: NT [2]; *Mts. Tátra*, Zsgyár, 1987.VII.11., leg: RI, det: NT [1]; *Alacsony Tátra*, Svit, 1973.VII.6., leg: RI, det: NT [3]; *Al. Tátra*, Dóval (Donovaly), 900 m, 1977.VII.20., leg: RI, det: NT [1]; *Pieninek*, Vörös Kolostor, 1977.VII.11., leg: RI, det: NT [1]; **É-Kárpátok**, *Magas Tátra*, 1971.VII.7-9., leg: RI, det: NT [1];

Kis-Fátra, Nagy-Kriván, 1979.VII.9-12., leg: RI, det: NT [3]; *Kis Fátra*, Nagyturány, Hiasna skála, 1998.VII.10., leg: RI, det: NT [1]; *Magas Tátra*, Tátralomnic, 1973.VII.9-14., leg: RI, det: NT [1].

Hemicrepidius niger (Linnaeus, 1758)

MAGYARORSZÁG, **Baranya megye**, Mecsek, 1972.VI.27-VII.3., leg: RI, det: NT [1]; **Borsod-Abaúj-Zemplén megye**, Jósvalfő, Almás-völgy, 1990.VII.1., leg: RI, det: NT [1]; **Vas megye**, Szakonyfalu, 1993.VI.19., leg: RI, det: MO [1]; Szalafő, Dombok, (k), 1985.VI.13., leg: SzD, det: MO [1].

ROMÁNIA, **Fehér megye**, Gyalui-havasok, Aranyosronk, 1998.VII.10., leg: RI, det: NT [1].

Hargita megye, Görgényi-havasok, Bucsin-tető, 1995.VII.1., leg: RI, det: NT [2]; *Hargita-hg.*, Kéruelyfürdő, Tolvajos-patak, 1994.VI.25., leg: RI, det: NT [1]; *Hargita-hg.*, Erdőalja, 1995.VII.4., leg: RI, det: NT [2]; Hargitafürdő, 1997.VII.8., leg: Horváth-KI-PA, det: NT [2]; **Kelemen-havasok**, Lomás-patak völgye, 1000 m, 1998.VII.13., leg: RI, det: NT [1]; *Madarasi-Hargita*, 1995.VII.2., leg: RI, det: NT [2].

SZLOVÁKIA, *Alacsony Tátra*, Svit, 1973.VII.6., leg: RI, det: NT [2]; **É-Kárpátok**, *Bélai-hav.*, 1973.VII.13., leg: RI, det: NT [1]; *Kis-Fátra*, Zázrivá, Sudy, 1979.VII.11., leg: RI, det: NT [1]; *Magas Tátra*, Tátralomnic, 1987.V.11., leg: RI, det: NT [1]; *Nagy-Fátra*, Nécspál, Nécspáli-v., 1979.VII.13., leg: RI, det: NT [2].

UKRAJNA, Bohdan, 1998.VI.22., leg: VK, det: NT [1]; Jaszinya, 1998.VI.21., leg: VK, det: NT [2]; Kőrösmező, 1998.VI.23., leg: VK, det: MO, NT [2].

Hypogonus inunctus (Lacordaire, 1835)

MAGYARORSZÁG, **Vas megye**, Kőszeg, *Kendig*, kiszáradt erdeifenyő kérge alól, 1987.VI.20., leg: NF, det: MO [1]; **Kőszegi-hegység**, Kőszeg, Irottkő, (e), 2009.VI.12., leg: VK, det: NT [1].

Limoniulus minutus (Linnaeus, 1758)

BULGÁRIA, *Mts. Pirin*, Col Predel, 1100 m, 1982.V.22-23., leg: RI, det: NT [7]; *Mts. Pirin*,

Haramibunar, 1982.VI.1., leg: RI, det: NT, PG [2]; *Mts. Rodope*, Batak, 1982.V.24., leg: RI, det: NT [1].

ÉSZAK-MACEDÓNIA (Jugoszlávia), Baba, Magarevo, Pelister-tábor, 700 m, 1978.VI.7., leg: RI, det: NT [5]; **Prov. Kruševo**, *Mt. Cm Vrv*, Kruševo, 1400 m, 1998.V.31., leg: RI, det: NT [1]; Észak-Macedónia, **Prov. Skopje**, *Mts. Skopska Crna Gora*, 1400–1500 m, 1998.V.28., leg: RI, det: NT [2]; Skopska Crna Gora, Mon. Ilija, *Mt. Dušanovac*, 1997.V.9., leg: PA–RI, det: NT [1].

GÖRÖGORSZÁG, Ag. Dimitris, *Mt. Olympos*, 1981.V.4., leg: RI, det: PG [1]; **Prov. Halkidiki**, Taxiarchis, 1995.V.22., leg: RI, det: NT [1]; **Prov. Kavála**, *Mts. Pangéo*, Akrovouni, 1500 m, 1995.V.25., leg: RA–RI, det: NT [1].

MAGYARORSZÁG, **Borsod-Abaúj-Zemplén megye**, Aggtelek, Vörös-tó, 1990.VI.30., leg: RI, det: NT [1]; Miskolc, Szentlélek, 1985.V.20., leg: RI, det: NT [2]; Nagyvisnyó, Sinkó-bérc, 1985.V.16., leg: RA–RI, det: NT [1]; Szilvásvár, Bácsó-völgy, 1985.V.13., leg: RI, det: NT [1]; Szilvásvár, Tótfalu-völgy, 1985.V.9., leg: RI, det: NT [1]; **Győr-Moson-Sopron megye**, Sopron, Fáberret, 1979.VII.17., leg: TS, det: MO [1]; Sopron, Tómalom, 1979.V.17., leg: CsM, det: MO [2]; **Pest megye**, *Budai-h.*, *Remetehegy*, 1970.V.3., leg: RI, det: NT [1]; Budaörs, *Csiki-hegyek*, 1970.IV.26., leg: RI, det: NT [1]; **Veszprém megye**, *Bakony-hg.*, Tés, Hegyes berek, 1980.V.25., leg: RI, det: NT [2]; *Balatonfelvidék*, B.henye, Monostori-tó, 1978.V.6., leg: RI, det: NT [7]; Fenyőfő, Pisztrángos-tó, 1983.IV.30., leg: RI, det: NT [1]; Mindszentkál, *Öreg-hegy*, 1992.V.30–31., leg: RI, det: MO [1]; 1993.V.23., leg: RI, det: RI [2]; 1997.VI.7–8., leg: RI, det: RI [1]; 2001.VI.23., leg: RI, det: MO [1]; Mindszentkál, *Pap-hegy*, 2000.IV.23., leg: RI, det: RI [1]; Uzsa, 1986.VI.11., leg: VK, det: NT [1]; **Vas megye**, Csörötnek, Huszászi-patak, 1983.V.21., leg: RI, det: MO [1]; Irottkő, 1988.IV.30., leg: NF, det: MO [1]; Kétvölgy, Ritkaháza, száraz kaszáló, (fh), 1993.VII.7., leg: VK, det: MO [1]; *Kőszegi-hegyek*, 1936.V.19–23., det: MO [1]; *Kőszegi-hegys.*, 1937.VI–VII., leg: KZ, det: MO [1]; Lukácsháza, (fh), 1979.VI.2., leg: PA, det: MO [1]; Órimagyarósd, 1986.V.3.,

leg: PA, det: MO [1]; *Sághegy, Quercetum pubescentis bokorerdő*, (tcs), 1998.IV.15–V.9., leg: SzCs, det: NT [1]; Szalafő, Dombok, (k), 1985.VI.7., leg: SzD, det: MO [1]; Szarvaskend, (fh), 1992.V.1., leg: DR, det: MO [3]; Szőce, 1986.V.1–2., leg: PA, det: MO [1]; Szőce, tőzegláp, 1983.V.28., leg: RI, det: MO [2]; Velem, (fh), 1988.V.7., leg: PA, det: MO [1]; Velem, gesztenyés, lucról, (k), 2000.IV.15., leg: NF, det: NT [1]; Velem, Hörmann-forrás, luc ölfáról, 2001.V.27., leg: NF, det: NT [1]; Velemér, 1987.IV.18., leg: PA, det: MO [1].

ROMÁNIA, **Fehér megye**, Kőköz, 1995.V.12–13., leg: CzZs–NL, det: NT [3]; **Háromszék megye**, *Bodoki-hegyek*, Maksa, Tekerő-patak, 1992.V.2., leg: RI, det: NT [3]; **Krassó-Szörény megye**, *Mehádiai-hg.*, Cserna-patak v., 1995.V.1–2., leg: RI, det: NT [2]; *Mehádiai-hg.*, Herkulesfürdő, *Mt Domogled*, 1995.IV.30., leg: RI, det: NT [2].

UKRAJNA, Bohdan, 1998.VI.22., leg: VK, det: NT [1].

Limonius poneli Leseigneur et Mertlik, 2007

BULGÁRIA, Rilai monostor, 2012.VI.27., leg: FK, det: NT [1].

FRANCIAORSZÁG, *Mts. Pyrenées*, 25 km SW of Arles, sur Tech La Pestre, 2003.VI.2., leg: RGy, det: NT [1].

MAGYARORSZÁG, **Békés megye**, Battonya, Tompa-puszta, 1998.IV.15., leg: PA, det: NT [1]; **Borsod-Abaúj-Zemplén megye**, Nagyvisnyó, Háromkút, 1985.V.18., leg: RA–RI, det: NT [1]; **Pest megye**, Alsónémedi, Turján, 2012.IV.26., leg: PA–RI, det: NT [1].

ROMÁNIA, **Hargita megye**, Csíkdelne, 1996.V.23., leg: RI, det: NT [1]; *Persányi hegység*, Oklánd, 1997.V.26., leg: RI, det: NT [1].

Liotrichus affinis (Paykull, 1800)

NORVÉGIA, **Troms county, Bardu kommune**, Osterdalen-Stromsmo, (e, fh), 1995.VI.13. [2]; Overgard, (e), 1995.VI.20. [1]; Overgard, Sorfjelltinden, 500–900 m, (fh), 1995.VI.7. [2]; river bank, 1300 m, beaten from *Salix* flowers, 1995.VI.18., leg: VK, det: NT [2].

- ROMÁNIA, *Bélai-havasok*, Jávor-völgy, 1973.VII.11., leg: RI, det: NT [2].
- SZOLVÁKIA, *É-Kárpátok*, *Magas-Tátra*, 1973.VII.4–7., leg: RI, det: NT [1].
- Metanomus infuscatus* (Eschscholtz, 1829)
- MAGYARORSZÁG, *Borsod-Abaúj-Zemplén megye*, *Bükk*, Nagyvisnyó, 1986.VI.8., leg: VK, det: NT [1]; Nagyvisnyó, Hármaskút, 1985.VI.18., leg: RA–RI, det: NT [1]
- Neopristilophus insitivus* (Germar, 1824)
- MAGYARORSZÁG, *Veszprém megye*, Mindszentkál, *Óreg-hegy*, 1993.V.23., leg: RI, det: RI [1]; 1994.IV.24–26., leg: RI, det: NT [2]; 1994.V.13–16., leg: RI, det: MO [1]; Tihany, Sajkod, 1983.V.15., leg: RI, det: RI [1].
- Nothodes parvulus* (Panzer, 1799)
- BOSZINA-HERCEGOVINA (Jugoszlávia), Kočerin, Trtla-pl., 1978.VI.16., leg: RI, det: PG [2].
- BULGÁRIA, *Mts. Pirin*, Kashina, 1982.V.20., leg: RI, det: NT [1]; Lopovo, 1982.V.19., leg: RI, det: NT [1]; Pirin, Bistrice Valley, 1982.V.21., leg: RI, det: NT [1]; Sugarevo, 1982.V.18., leg: RI, det: NT [1]; *Mts. Rila*, Rila, 1982.VI.2., leg: RI, det: NT [3]; *Mts. Rodope*, Dolen, 1982.V.30., leg: RI, det: NT [1]; Trakia, Stoykovo, 1987.V.10., leg: RI, det: NT [2].
- ÉSZAK-MACEDÓNIA (Jugoszlávia, Macedónia), *Galicica-hg.*, Lubanište, 1978.VI.8–9., leg: RI, det: NT [25]; Izvor, Suva Gora, 1798.VI.9., leg: RI, det: NT [2]; Delchevo, 1982.VI.3., leg: RI, det: NT [3]; Izvor, Suva Gora, 1000 m, 1978.VI.9., leg: RI, det: NT [5]; Lakavica, 1982.V.16., leg: RI, det: NT [1]; Radovis, 1976.VI.28–29., leg: RI, det: NT [1]; **Prov. Bitola**, *Mts. Baba*, Gavato, 1000 m, 1997.V.2., leg: PA–RI, det: NT [1]; **Prov. Ohrid**, Pesočani, 1998.VI.3–4., leg: RI, det: NT [1]; **Prov. Skopje**, *Mts. Karadžica*, Šumski Reservat, 1998.VI.2., leg: RI, det: NT [2]; Skopska Crna Gora, Mon. Ilija, *Mt. Dušanovac*, 1997.V.9., leg: PA–RI, det: NT [2]; **Prov. Stip**, Leskovica, Konecka Pl., 600 m, 1997.V.7., leg: PA–RI, det: NT [2].
- GÖRÖGORSZÁG, Arkadia, Prosilion, 1981.V.13., leg: RI, det: NT [4]; Makedonia, Gavros, 1981.V.22., leg: RI, det: NT [5]; **Prov. Dráma**, *Mts. Falakró*, Pirgi, 900 m, 1995.V.24., leg: RA–RI, det: NT [2]; **Prov. Thessaloniki**, Mavronda, 1995.V.23., leg: RA–RI, det: NT [1]; **Prov. Thessaloniki**, Asprovalta, 1995.V.20., leg: RI, det: NT [1]; **Prov. Lakonia**, *Mts. Parnon*, Kremasti, 2004.V.22–23., leg: RGy–RI, det: NT [1]; **Prov. Pieria**, *Mts. Olympos*, 8 km S of Agios, Dimitrios, 2004.VI.3., leg: RGy–RI, det: NT [1].
- MAGYARORSZÁG, **Borsod-Abaúj-Zemplén megye**, *Bükk*, Nagyvisnyó, 1986.VI.8., leg: VK, det: NT [1]; **Fejér megye**, Nadap, 1976.V.2., leg: RI, det: NT [1]; **Győr-Moson-Sopron megye**, Sopron, Harasztos-lejtő, gombás gallyról, (k), 1979.V.31., leg: SzD, det: MO [7]; **Heves megye**, *Mátra hgys.*, Mátraháza, Csórréti-víztározó, 2013.VI.14., leg: RI, det: NT [2]; **Pest megye**, Budaörs, *Csiki-hegyek*, 1968.V.26., leg: RI, det: NT [1]; *Nagykevély*, 1966.V.8., leg: RI, det: NT [3]; Tölgyes-Isaszeg, 1972.IV.23., leg: RI, det: NT [1]; **Vas megye**, Bajánsenye, 1986.VIII.9., leg: PA, det: MO [2]; Csörötnek, Huszázszipatak völgye, 1993.VI.25., leg: Radnóti I.–SzD, det: MO [3]; Farkasfa, Cvikli-erdő, 1993.VI.27., leg: Radnóti I.–SzD, det: MO [5]; Farkasfa, csarabos erdőszél, (fcs), 1993.VIII.4., leg: VK, det: MO [1]; Farkasfa, Fekete-tó, (fh), 1983.V.22., leg: SzD, det: MO [1]; 1985.VI.7., leg: SzD, det: MO [2]; Felsőszölnök, Halál-völgy, (fh), 1994.VI.17., leg: VK, det: MO [1]; Felsőszölnök, Szölnöki-erdő, 1993.VIII.28., leg: Radnóti I.–SzD, det: MO [1]; Hegyhátszentjakab, Vadásató, 1983.V.28., leg: RI, det: MO [2]; Kondorfa, Nagy-avas, 1993.VI.25., leg: Radnóti I.–SzD, det: MO [1]; Kondorfa, Sásos-erdő, 1984.VI.25., leg: RI, det: MO [1]; Kőszeg, 1938.VI–VII., leg: VA, det: MO [1]; Kőszeg, Chernel-kert, (fcs), 1989.V.12–13., det: MO [7]; *Kőszegi-hg.*, 1978.III.13., leg: LI, det: MO [2]; *Kőszegi-hg.*, Bozsok, 1980.VI.29., leg: PA, det: MO [1]; *Kőszegi-hg.*, Kőszeg, Borospincék-v., 1984.VIII.18., leg: RI, det: MO [1]; *Kőszegi-hg.*, Kőszeg, Szabó-h., 1980.V.3., leg: RA–RI, det: MO [1]; Orfalu, (fh), 1994.VI.18., leg: VK, det: MO [1]; Orfalu, Fekete-tó, (fh), 1994.VI.29., leg: VK,

- det: MO [1]; Ostffyasszonyfa, (fh), 1991.V.21., leg: VK, det: MO [1]; Óriszentpéter, Bárkás-tó, 1982.V.31., leg: PA, det: MO [1]; VIII.9., leg: PA, det: MO [1]; gombás gallyról, (k), 1985.VI.10., leg: SzD, det: MO [1]; Porpác, (fh), 1988.V.8., leg: PA, det: MO [2]; Püspökmolnári, Rába-part, 1997.V.11., leg: NF, det: NT [1]; Sitke, Sitkei-erdő, genyőtés, (fh), 2005.VI.2., leg: DR-VK, det: MO [1]; Sopron, Lővérek, 1978.VI.12., leg: CsM, det: MO [1]; Szalafő, 1982.V.29., leg: PA, det: MO [5]; 1984.VIII.20., leg: PA, det: MO [3]; Szőce, 1986.V.1-2., leg: PA, det: MO [1]; Vadása-tó, 1982.V.30., leg: PA, det: MO [7]; V.28., leg: PA, det: MO [1]; 1986.V.2., leg: PA, det: MO [1]; Velem, Velemei gesztenyés, (fh), 1991.V.2., leg: VK, det: MO [1]; Viszák, 1987.IV.19., leg: PA, det: MO [1]; Viszák, Lugosi-erdő, 1983.V.27., leg: PA, det: MO [1]; **Veszprém megye**, B.györök, Bodorhálós, 1978.V.21., leg: RI, det: NT [2]; **Balatonfelvidék**, Balatonszepezd, 1976.V.8., leg: RI, det: NT [6]; **Balatonfelvidék**, Monoszló, Hegyestű, 1977.V.1., leg: RI, det: NT [2]; **Kisbalaton**, Vörs, 1979.VI.17., leg: RI, det: NT [1]; Padragkút, Nyíri-tó, 1978.V.7., leg: RI, det: NT [4]; **Zala megye**, Nemesnép, 1979.VI.4., leg: PA, det: MO [2]; Vindornyasztólós, 1986.V.24., leg: CsR-VK, det: NT [5].
- ROMÁNIA, **Kolozs megye**, Magyaroszovát, 1995.V.11-12., leg: CzZs-NL, det: NT [1].
- SZERBIA (Jugoszlávia), **Maljen-hg.**, Bačeva, 1978.VI.4., leg: RI, det: NT [1].
- Orithales serraticornis* (Paykull, 1800)
- NORVÉGIA, **Troms county, Bardu kommune**, Osterdalen-Stromsmo, from beneath stone, 1995.VI.20., leg: VK, det: PG [1].
- Paraphotistus nigricornis* (Panzer, 1799)
- MAGYARORSZÁG, **Szabolcs-Szatmár-Bereg megye**, Kömörő, Kömörői-erdő, 1994.VI.17., leg: RA-RI, det: NT [1]; **Vas megye**, **Kőszegi-hegys.**, 1937.VI-VII., leg: KZ, det: MO [2]; Porpác, (fh), 1988.V.8., leg: PA, det: MeJ [1]; Püspökmolnári, Rába-part, 1997.V.11., leg: NF, det: NT [1]; Püspökmolnári, Rába-part, ártér, (tcs), 2003.V.28-VI.7., leg: NF, det: NT [1]; Szalafő, Dombok, (fh), 1985.VI.13., leg: SzD, det: MO [1]; **Zala megye**, Nemesnép, 1979.VI.4., leg: RI, det: MO [1]; Vindornyasztólós, 1986.V.24., leg: CsR-VK, det: NT [1].
- Pheletes aeneoniger* (DeGeer, 1774)
- MAGYARORSZÁG, **Heves megye**, **Mátra hegys.**, Mátraháza, Nagylipót, 2013.VI.15., leg: RI, det: NT [1]; **Vas megye**, Kétvölgy, Ritkaháza, (fh), 1994.VI.18., leg: VK, det: MO [1]; Kőszeg, Irány-h., 2001.VI.4., leg: NF, det: NT [1]; **Kőszegi-hg.**, **Szabó-hegy**, 1980.VI.29., leg: RI, det: MO [2]; **Kőszegi-hegyek**, 1936.V.19-23., det: MO [1]; Szakonyfalu, (fh), 1994.V.10., leg: VK, det: MO [3].
- ROMÁNIA, **Hargita megye**, Parajd, Kis-Küküllő-völgy, 1995.VII.1., leg: RI, det: NT [1]; **Máramaros megye**, **Radnai-havasok**, Borsa, 1600 m, leg: RI, det: NT [1]; **Mehedinti megye**, **Domogled**, Ciresu, 1994.V.26., leg: PA, det: NT [1].
- Pheletes quercus* (Olivier, 1790)
- MAGYARORSZÁG, **Vas megye**, **Kőszegi-hg.**, **Szabó-hegy**, 1980.V.29., leg: PA, det: MO [2].
- ROMÁNIA, **Hargita megye**, Homoródfürdő, 1997.VII.7., leg: PA-RI, det: NT [1].
- Prosternon chrysocomum* (Germar, 1843)
- MAGYARORSZÁG, **Pest megye**, **Nagykevély**, 1973.V.21-26., leg: RI, det: NT [1].
- Prosternon tessellatum* (Linnaeus, 1758)
- BULGÁRIA, Micsurin, 1987.VI.2., leg: VK, det: NT [1]; **Mts. Rodope**, Satovcha, 1982.V.29-30., leg: RI, det: NT [6]; **Pirin**, J. Szandanski, 1976.VII.1-3., leg: RI, det: NT [2].
- ÉSZAK-MACEDÓNIA, **Prov. Gostivar**, **Mt. Bistra**, 1700 m, 1998.V.30., leg: RI, det: NT [1].
- MAGYARORSZÁG, **Borsod-Abaúj-Zemplén megye**, **Bükk**, Nagyvisnyó, 1986.VI.8., leg: VK, det: NT [4]; Szilvásvár, Bácsó-völgy, 1985.V.13., leg: RI, det: NT [1]; **Fejér megye**, Agárd, 1985.VI.5., leg: VK, det: NT [1]; Csákvár, **Haraszt-hegy**,

1990.V.11., leg: VK, det: NT [1]; **Győr-Moson-Sopron megye**, Sopron, Fáber-rét, 1979.V.18., leg: CsM, det: MO [2]; **Heves megye**, *Mátra hgys.*, Mátraháza, Csórréti-víztározó, 2013.VI.14., leg: RI, det: NT [2]; **Pest megye**, Budaörs, *Csiki-hegyek*, 1968.V.26., leg: RI, det: NT [1]; 1972.V.7, 15., leg: RI, det: NT [1]; Tölgyes-Isaszeg, 1972.IV.23., leg: RI, det: NT [1]; **Somogy megye**, Péterhida, fás legelő, 1999.IV.25., leg: RI, det: NT [1]; **Vas megye**, Apátistvánfalva, nedves kaszáló, (e), 1994.V.10., leg: VK, det: MO [1]; (fh), 1993.VI.16., leg: TCs, det: MO [1]; Bejcgertyános, 1991.V.21., leg: VK, det: MO [1]; Er. [Egyházsrádóc], 1959.VII.3., det: MO [1]; Farkasfa, 1986.VII.10., leg: PA, det: MO [1]; Farkasfa, Borjas-erdő, 1979.VI.4., leg: RI, det: NT [1]; Farkasfa, Cvikli-erdő, 1993.VI.27., leg: Radnóti I.-SzD, det: MO [6]; Farkasfa, Fekete-tó, (fh), 1994.VI.29., leg: VK, det: MO [6]; Hegyhát-szentjakab, Vadása-tó, 1982.V.3., leg: PA, det: MO [1]; Kám, Jeli Arborétum, 1985.V.23., leg: VK, det: NT [1]; Kenyeri reptér, *Pruno spinosae-Crataegetum*, (fh), 2005.V.2., leg: VK, det: MO [1]; (k), 2005.VI.20., leg: DR-VK, det: MO [1]; Kétvölgy, száraz kaszáló, (fh), 1993.VII.7., leg: TCs, det: MO [1]; Kőszeg, *Kendig, Urtica clioica* leveléről, 1987.VI.7., leg: NF, det: MO [1]; *Kőszegi-hg.*, Hörmann-forrás, 1999.V.2., leg: NF, det: NT [1]; Orfalu, védett lucfenyves, 1983.V.26., leg: TS, det: MO [1]; Ostffyasszonyfa, (fh), 1991.V.21., leg: VK, det: MO [1]; Óriszentpéter, Bárkás-tó, 1983.V.23–26., leg: RI, det: MO [1]; 1986.VII.9., leg: PA, det: MO [1]; Perenye, kökényről, (k), 1984.VI.19., leg: NF, det: MO [1]; Perenye, Külső-erdő, (l), 2004.VII.21., leg: NF, det: NT [1]; Rábatótfalu, Grajka-erdő, virágon, 1982.VIII.10., leg: SzD, det: MO [1]; Sitke, Sitkei-erdő, genyőtés, (e), 2005.IV.27., leg: DR-VK, det: MO [1]; Szaknyér, nedves kaszáló, (fh), 1993.VII.5., leg: TCs, det: MO [1]; Szakonyfalu, 1976.V.13., leg: TS, det: MO [2]; Szakonyfalu, 1993.VI.19., leg: RI, det: MO [1]; Szalafő, 1980.VI.30., leg: PA, det: MO [1]; (r), 1982.III.13., leg: PA, det: MO [1]; V.29., leg: PA, det: MO [2]; Szalafő, Dombok, (fh), 1985.VI.13., leg: SzD, det: MO [4]; (k), 1985.VI.7., leg: SzD, det: MO [1]; Szalafő, Szala-

rét, 1993.VI.18., leg: PA-RI, det: MO [1]; Szőce, 1986.V.1–2., leg: PA, det: MO [1]; Vadása-tó, 1982.V.30., leg: PA, det: MO [2]; Velem, kökényről, (k), 1983.V.28., leg: NF, det: MO [1]; Velem, Borha-forrás, (fh), 1981.V.17., leg: SoGy, det: MO [1]; Velemei-erdő, 1987.VII.12., leg: NF, det: MO [1]; **Veszprém megye**, *Bakony-hg.*, Bakonyszűcs, 1989.VII.12., leg: RI, det: NT [3]; *Bakony-hg.*, Fenyőfő, 1979.V.19–2., leg: RI, det: NT [12]; Fenyőfő, Ósfenyves, 1983.IV.30., leg: RI, det: NT [2]; **Zala megye**, Vindornyaszőlős, 1986.V.24., leg: CsR-VK, det: NT [1].

ROMÁNIA, **Kolozs megye**, Magyarorszáat, 1995.V.11–12., leg: CzZs-NL, det: NT [1].

UKRAJNA, Rahiv (Rahó), 1998.VI.22., leg: VK, det: NT [1].

Selatosomus aeneus (Linnaeus, 1758)

AUSZTRIA, Neunkirchen, *Hohewand*, 1991.VI.1., leg: VK, det: NT [2]; 1000 m, (e), 1992.V.1–3., leg: VK, det: MO [1].

MAGYARORSZÁG, **Nógrád megye**, *Börözsöny-hg.*, Királyrét, Morgó-patak völgye, (e), 1995.V.5–7., leg: VK, det: MO [1]; **Pest megye**, Nagykovácsi, 1972.V.16–19., leg: RI, det: NT [1]; **Vas megye**, Irottkő, 1937.VIII.30., leg: Czeglédy, det: MO [1]; Kőszeg, leg: VA, det: MO [1]; Kőszeg, Vöröskereszt, bükk ölfáról, 1999.VI.26., leg: NF, det: MO [1]; *Kőszegi-hegyek*, 1936.V.19–28., det: MO [1]; *Kőszegi-hg.*, Irottkő, 1980.VI.28., leg: RI, det: MO [1]; 1980.VIII.21., leg: PA-RI, det: MO [1]; 1989.VII.11., det: MO [1].

ROMÁNIA, **Fehér megye**, *Kudzsiri-havasok*, Tartarau, 1300–1600 m, 1993.V.19., leg: RI, det: NT [1]; Torockó, *Székelykő*, 1998.VII.7–9., leg: RI, det: NT [1]; Gyimes, Középlök, 1990.VI.5., leg: DR, det: MO [1]; **Hargita megye**, Gyimesközéplök (Lunca de Jos), Sötét-patak völgye, 1990.VI.5., leg: DR, det: MO [1]; *Hargita-hg.*, Tolvajos-tető, 922 m, 46°35,384 N; 25°68,068 E, 2006.VI.27–29., leg: RI-SSz, det: NT [1]; **Kolozs megye**, *Tordai-hasadék*, 2000.VII.1., leg: RA, det: NT [1]; **Krassó-Szörény megye**, *Mehádiai-hg.*, Herkulesfürdő, *Mt. Domogled*, 1995.IV.30., leg: RI, det: NT [1]; **Vilcea megye**, *Páring*, Vidrató, 1200 m, 1993.VII.17–18., leg: RI, det: NT [1].

SPANYOLORSZÁG, *Sierra Javalandre*, 1990.IV.,
leg: BF, det: NT [1].

SZLOVÁKIA, *Mağas Tátra*, Tarajka, 1977.VII.12.,
leg: RI, det: NT [1].

Selatosomus amplicollis (Germar, 1843)

BULGÁRIA, *Pirin*, J. Szandanski, 1976.VII.1-3.,
leg: RI, det: NT [1].

ÉSZAK-MACEDÓNIA, *Prov. Gostivar, Mt. Bistra*,
1700 m, 1998.V.30., leg: RI, det: NT [9].

TÖRÖKORSZÁG, Giresum, Tamdere, 1987.V.18.,
leg: RI, det: PG [2].

Selatosomus confluens rugosus (Germar, 1836)

AUSZTRIA, *Nieder-Tauern*, Sölkpaß, 1800 m,
1991.VII.10., leg: DR, det: MO [1].

Selatosomus latus (Fabricius, 1801)

BULGÁRIA, Trakia, Stojkovo, 1989.V.21., leg: RA-
RI, det: NT [2].

ÉSZAK-MACEDÓNIA, *Prov. Gostivar, Mts. Buko-
vik*, 800–1200 m, 1997.V.2–3., leg: PA–RI, det:
NT [2]; *Prov. Ohrid*, Crvena Voda, 1997.V.2.,
leg: PA–RI, det: NT [2]; *Prov. Prilep*, Kutleševo,
1998.V.31., leg: RI, det: NT [1]; Volkovo, Pri-
lepsko Pl., 600 m, 1997.V.6., leg: PA–RI, det:
NT [2]; *Prov. Skopje*, Mrševici, 1997.V.2–3., leg:
PA–RI, det: NT [2]; *Prov. Skopje*, Skopska Crna
Gora, Creševo, 800–1200 m, 1997.V.4., leg:
PA–RI, det: NT [2].

GÖRÖGORSZÁG, *Prov. Larissa*, Pithio,
2004.VI.1., leg: RGy–RI, det: NT [1].

MAGYARORSZÁG, *Bács-Kiskun megye*, Kunszent-
miklós, 1968.IV.13–26., leg: RI, det: NT [1]; IV.29–
V.10., leg: RI, det: NT [1]; *Komárom megye, Pilis-
hg.*, Kesztlőc, *Tábla-hegy*, 1992.IV.30., leg: NL,
det: MO [1]; *Pest megye, Nagykevély*, 1966.V.8.,
leg: RI, det: NT [1]; *Vas megye*, Er. [Egyházas-
rádóc], 1961.V.4., det: MO [1]; Erádóc,
1960.V.10., det: MO [1]; 1960.V.21., det: MO
[1]; Ikervár, Rába-part, kaszálórét, (tcs),
2003.V.28–VI.7., leg: NF, det: MO [1]; Velem,
Malom-rét, láprét, (fh), 2003.V.25., leg: NF,
det: MO [1]; *Veszprém megye, Bakony-hg.*, Ba-

konyszentkirály, 1979.V.19., leg: RI, det: NT [1];
Bakony-hg., Tés, Hegyesberek, 1980.V.25., leg:
RI, det: NT [1]; *Balatonfelvidék*, Pécsely,
1979.IV.15., leg: RI, det: NT [1].

ROMÁNIA, *Hargita megye*, Csíkdélne, 1996.V.23.,
leg: RI, det: NT [1]; *Gorj megye*, Telesti,
1995.V.4., leg: RI, det: NT [1]; *Kolozs megye*,
Kolozskorpád, 1995.V.12., leg: RI, det: NT [1].

TÖRÖKORSZÁG, Gümüşhane, Siran, 1987.V.20.,
leg: RI, det: NT [1].

Stenagostus rhombeus (Olivier, 1790)

ÉSZAK-MACEDÓNIA, *Prov. Skopje, Mon. Sveti
Nikola*, Matka, 300 m, 1997.VII.7., leg: RGy,
det: NT [1].

MAGYARORSZÁG, *Vas megye*, Kőszeg, Chernel-
park, (fcs), 1986.VI.26–27. [1]; 1986.VII.25–26.,
det: MO [1]; Perenye, Szinesei-patak, (l),
2004.VIII.12., leg: NF, det: NT [1]; Velem,
1981.VII.18., leg: NF, det: MO [1]; 2004.VIII.3.,
leg: KSz, det: NT [1]; Velem, Borha-forrás, vegyes
erdő, (l), 2004.IX.5., leg: KSz–NF, det: NT [1].

HYPNOIDINAE Schwarz, 1906

Hypnoidus riparius (Fabricius, 1792)

NORVÉGIA, *Troms county, Bardu kommune*,
Overgard, Sorfjelltinden, from beneath stone,
1300 m, 1995.VI.18., leg: VK, det: PG [1]; Os-
terdalen-Stromsmo, from beneath stone,
1995.VI.20., leg: VK, det: PG [1].

LISSOMINAE Laporte, 1835

Drapetes mordelloides (Host, 1789)

MAGYARORSZÁG, *Vas megye*, Nárjai, Nagy-hálási-
erdő, 2004.VI.8., leg: KSz–NF, det: NT [1]; *Veszp-
rém megye*, Bakonyszentlászló, 1981.VII.12., leg:
RI, det: NT [2].

MELANOTINAE Candèze, 1859

Melanotus brunnipes (Germar, 1824)

ÉSZAK-MACEDÓNIA, *Prov. Skopje, Mts. Ivanje*, Matka, 900 m, 1998.VI.1., leg: RI, det: NT [1]; Macedónia, *Galicica-hg.*, Ljubanište, 1978.VI.8–9., leg: RI, det: NT [7]; Maced., Katlanovo, Vardar valley, 1982.V.16., leg: RI, det: NT [2].

GÖRÖGORSZÁG, *Mt. Tymphi*, Geroplatamos, 1981.V.21., leg: RI, det: NT [1].

MAGYARORSZÁG, *Komárom-Esztergom megye*, [Tarján] Küllüd, 1975.VI.8., leg: RI, det: NT [2]; *Pest megye*, Nagykevény, 1967.V.21., leg: RI, det: RI [1].

ROMÁNIA, *Jud Tulcea*, Pádurea Babadag, 2013.V.23., leg: RI, det: NT [3]; Slava Rusá, 2013.V.25., leg: RI, det: NT [1].

Melanotus castanipes (Paykull, 1800)

MAGYARORSZÁG, *Borsod-Abaúj-zemplén megye*, *Zempléni-hg.*, Füzér, 1990.IV.28., leg: DR, det: NT [1]; *Heves megye*, *Mátra hgys.*, Mátraháza, Csórréti-víztározó, 2013.VI.14., leg: RI, det: NT [1]; *Vas megye*, Bozsok, Irottkő, 800 m, (e), 1980.XI.6., leg: AdL, det: MO [2]; Bozsok, Irottkő, rönkből, 950 m, 1985.IX.29., leg: SzD, det: MO [3]; Kőszeg, *Kendig*, korhadat lucfenyő-rönkből, 1987.V.16., leg: NF, det: MO [4]; *Kőszegi-hegységek*, 1936.V.19–23., det: MO [2]; *Kőszegi-hegység*, Kőszeg, Stájerházak, (l), 2009.VI.12–13., leg: VK, det: NT [1]; *Kőszegi-hg.*, *Hármashatár-hegy*, korhadat égerből, 1997.V.1., leg: NF, det: NT [1]; *Kőszegi-hg.*, Irottkő, korhadat lucból, 1997.V.1., leg: NF, det: NT [1]; *Kőszegi-hg.*, *Kendig*, 1980.IV.6., leg: RI, det: NT [1]; *Kőszegi-hg.*, Velem, *Kendig*, 1980.VIII.20., leg: RI, det: MO [1]; *Kőszegi-hg.*, Velem, Szt.Vid, 1980.V.1., leg: RI, det: MO [1]; *Kőszegi-hg.*, Velem, Szt.Vid, 1980.V.3., leg: RI, det: MO [1]; *Kőszegi-hg.*, Velem, Szt.Vid, 1980.V–VI.1–27., leg: RA–RI, det: MO [1]; Nádasd, Nagy-erdő, korhadat lucfenyőrönk kérge alól, 1987.V.17., leg: NF, det: MO [1]; Nádasd, Nagy-erdő, száraz lucfenyőrönk kérge alól, 1987.V.24., leg: NF, det: MO [2]; Perenye, Külső erdő, (l), 2004.VII.21., leg: NF, det: NT [3]; Perenye, Szinesei-patak, (l), 2004.VIII.12., leg: NF, det: NT [1]; Szalafő, 1986.VII.8., leg: PA, det: MO [1]; Velem, *Kendig*, korhadat lucból, 720 m, 1979.XI.18., leg:

SoGy, det: MO [1]; Velem, *Kendig*, korhadat lucból, 720 m, 1979.XI.18., leg: SzD, det: MO [2]; Velem, *Kendig*, korhadat lucból, 720 m, 1979.XI.5., leg: AdL, det: MO [2]; Velem, Szent Vid, korhadat lucfenyő rönkből, 1987.II.28., leg: NF, det: MO [1]; *Veszprém megye*, Fenyőfő, Pisztrángos-tó, 1984.VII.1., leg: RI, det: NT [2]; Királyszállás, Barok-völgy, 1978.II.25., leg: RI, det: NT [1]; Mindszentkál, *Öreg-hegy*, 1994.VI.3–6., leg: RI, det: MO [1]; Ugod, Bödőgei-erdő, 1978.III.19., leg: RI, det: NT [1].

ROMÁNIA, *Hargita megye*, Tusnádfürdő, Szent-Anna-tó, 1994.VI.27., leg: RI, det: NT [1]; Zeteváralja, Szencsed-patak, 1995.V.9–10., leg: RI, det: NT [1].

Melanotus cinerascens (Kuster, 1852)

GÖRÖGORSZÁG, Grammos, Etahori, 1981.V.21., leg: RGy, det: PG [1].

Melanotus crassicollis (Erichson, 1841)

BULGÁRIA, *Pirin*, 1976.VII.14., leg: RI, det: NT [3]; *Pirin*, Rozenski man., 1976.VI.30., leg: RI, det: NT [1].

ÉSZAK-MACEDÓNIA (Jugoszlávia, Macedónia), *Galicica-hg.*, Ljubanište, 1978.VI.8–9., leg: RI, det: NT [3]; *Prov. Mak. Brod.*, *Mt. Drobaci*, Treska-valley, 1998.VI.2–3., leg: RI, det: NT [1]; Radovis, 1976.VI.28–29., leg: RI, det: NT [1].

GÖRÖGORSZÁG, Arkadia, Prosilion, 1981.V.13., leg: RI, det: NT [4]; Asprovalta, 1977.VI.17–19., leg: PA, det: NT [1]; Epeiros, Ioannina, 1981.V.21., leg: RI, det: NT [1]; *Prov. Lakonia*, *Mts. Parnon*, Kremasti, 2004.V.22–23., leg: RGy–RI, det: NT [1].

HORVÁTORSZÁG, Dalmacia, Mljet Island, Polače, Mljet NP, 2002.V.27., leg: RGy–RI, det: NT [1].

MAGYARORSZÁG, *Borsod-Abaúj-Zemplén megye*, *Bükk*, Nagyvisnyó, 1986.VI.8., leg: VK, det: NT [1]; *Somogy megye*, Jakabpuszta, 1978.V.25., leg: RI, det: NT [1]; *Vas megye*, Csörötnek, Huszási-patak, (fh), 1983.V.21., leg: SzD, det: MO [1]; Er. [Egyházsrádóc], 1959.VII.25., det: MO [1]; Óriszentpéter, Bárkás-tó, 1983.V.23–26., leg: RI, det: MO [1]; Szalafő, 1983.V.21–28., leg: RI,

det: MO [1]; Szalafő, Felsőszter, 1994.VI.13., leg: DR, det: MO [1]; Szalafő, Pityerszer, 1993.VI.19., leg: RI, det: MO [1]; **Veszprém megye, Bakony-hg.**, Padragkút, Szőke-patak, 1979.III.11., leg: RI, det: NT [1]; **Balatonfelvidék, Felsőórs**, 1976.V.1., leg: RI, det: NT [1]; **Balaton-szepezd, Balatonpart**, megvilágított falról, 2009.VIII.2., leg: KGy, det: NT [2]; **Mindszentkállya, Öreg-hegy**, 1990.VII.7., leg: RI, det: MO [1]; V.23., leg: RI, det: MO [1]; 2001.IV.30., leg: RI, det: MO [1]; Tihany, Sajkod, 1983.V.15., leg: RI, det: MO [1]; Uza, 1986.VI.11., leg: VK, det: NT [1].

ROMÁNIA, **Jud. Constanza**, Gura Dobrogei, 2013.V.26., leg: RI, det: NT [1].

SZLOVÉNIA (Jugoszlávia), Lipica, 1979.VI.22., leg: RI, det: NT [1].

TÖRÖKORSZÁG, **Prov. Adana**, Mikropolis, 1989.V.27., leg: RA-RI, det: PG [1]; **Prov. Bursa**, Ulu Dag, 1989.VI.14., leg: RA-RI, det: PG [1].

Melanotus dichrous (Erichson, 1841)

TÖRÖKORSZÁG, Edirne, Kesan, 1996.VII.10., leg: RI, det: PG [1].

Melanotus fusiceps (Gyllenhal, 1817)

IRÁN, **Prov. Fârs**, Sangar, (*Mt.*) *Kühha-ye Zagros*, 50 km W of Siraa, 2000.VI.22–23., leg: RGy, det: PG [1]; **Prov. Lorestan**, Sepiddast, (*Mt.*) *Kühha-ye Zagros*, 25 km S of Dorud, 2000.VI.20–21., leg: RGy, det: PG [3].

TÖRÖKORSZÁG, **Prov. Adana**, Hicropolis, 1989.V.27., leg: RA-RI, det: PG [1].

Melanotus monticola (Ménétriés, 1832)

IRÁN, **Prov. Mâzandarân**, *Mts. Alborz, Mt. Dâmand*, Reyneh, from beneath stone, 2481 m, N 35°52,412'; E0 52°06,096', 2008.V.14., leg: HT-SzK-VK, det: MeJ [1]; **Prov. Zanjân**, *Mts. Alborz, Mt. Sendân*, Zanjân, 2230 m, N 36°42,239'; E0 48°44,373', (e), 2008.V.10., leg: HT-SzK-VK, det: MeJ [1]; *Mts. Alborz, Mt. Sendân*, Zanjân, Abbar, 1480 m, N 36°48,462'; E0 48°53,127', (e), 2008.V.11–12., leg: HT-SzK-VK, det: MeJ [1].

Melanotus punctolineatus (Pelerin, 1829)

BULGÁRIA, *Mts. Pirin*, Bistrice Valley, 1982.V.21., leg: RI, det: NT [1]; Pürvenec, 1987.V.25., leg: VK, det: NT [1]; *Rodope*, Hizsa „Bezovo”, 1200 m, 1987.VI.17., leg: VK, det: NT [1]; **Trakia**, Stojkovo, 1987.V.10., leg: RI, det: NT [3].

ÉSZAK-MACEDÓNIA (Jugoszlávia, Macedonia), *Babuna*, Rakle, 1978.VI.5–7., leg: RI, det: NT [1]; **Prov. Prilep**, Volkovo, Prilepsko Pl., 600 m, 1997.V.6., leg: PA-RI, det: NT [1]; **Prov. Skopje**, *Mts. Skopska Crna Gora*, Mon Sv. Jovan, 500–600 m, 1998.V.27., leg: RI, det: NT [3].

GÖRÖGORSZÁG, Macedonia, Gavros, 1981.V.22., leg: RI, det: NT [3]; **Prov. Kavála**, *Mts. Pangéo*, Akrovouni, 800 m, 1995.V.25., leg: RA-RI, det: NT [2]; *Mt. Olympos*, Dimitries, 1981.V.4., leg: RI, det: NT [2]; *Mt. Taigetos*, 1400 m, 1981.V.15–16., leg: RI, det: NT [7]; **Prov. Lakonia**, *Mts. Taigetos*, Xirokambi Koumouta, 800–1200 m, 2004.V.26., leg: RGy-RI, det: NT [1].

HORVÁTORSZÁG (Jugoszlávia), Grabovac, 1978.VI.5., leg: RI, det: NT [1]; Sočanica, Ibarpart, 1978.VI.5., leg: RI, det: NT [1].

MAGYARORSZÁG, **Pest megye**, Budaörs, *Csiki-hegyek*, 1972.V.7, 15., leg: RI, det: NT [1]; Ináracs, 1968.V.19., leg: RI, det: NT [1]; **Vas megye**, Er. [Egyházasrádóc], 1960.VI.6., det: MO [1]; Kenyeri reptér, egykori kifutópálya, (fh), 2005.V.2., leg: VK, det: MO [4]; (tcs), 2005.V.12–23., leg: DR-VK, det: MO [2]; *Kőszegi-hegys.*, 1937.VI–VII., leg: KZ, det: MO [1]; Ostffyaszonnyfa, (fh), 1991.V.21., leg: VK, det: MO [1]; Szakonyfalu, (fh), 1994.V.10., leg: VK, det: MO [1]; Szakonyfalu, Szakonyfalui-patak v., (e), 1994.V.10., leg: VK, det: MO [1]; Szakonyfalvi-patak völgye, 1979.VI.26., leg: HE, det: MO [1]; Velem, 1983.V.1., leg: NF, det: MO [1]; 1983.V.10., leg: NF, det: MO [1]; **Veszprém megye, Bakony-hg.**, Súr, legelő, 1980.VI.14., leg: RI, det: NT [2]; **Balatonfelvidék**, Pécsely, Körtvélyes, 1977.V.22., leg: RI, det: NT [1]; **Mindszentkállya, Öreg-hegy**, 1992.V.17–18., leg: RI, det: MO [1]; *Hármas-hegy*, 1984.VI.3., leg: RI, det: NT [2].

ROMÁNIA, **Constanza megye**, Gura Dobrogei, 2013.V.26., leg: RI, det: NT [2]; **Hunyad megye**,

Déva, 1996.V.19., leg: RI, det: NT [1]; **Kolozs megye**, Magyarország, 1995.V.11–12., leg: CzZs–NL, det: NT [1]; **Tulcea megye**, Pádurea Babadag, 2013.V.23., leg: RI, det: NT [1].

TÖRÖKORSZÁG, Cardak, 1984.V.6., leg: RA–RI, det: NT [1]; Denizli, Chardak, 1984.V.6., leg: RA–RI, det: NT [1].

SZERBIA (Yugoszlavia), Aleksinac, 1989.V.20., leg: RA–RI, det: NT [1].

Melanotus villosus (Geoffroy, 1785)

IRÁN, **Prov. Mázandarân**, Mts. Alborz, 5 km W of Pel, 2480 m, 51°36'22"E; 36°13'23"N, 2001.V.14., leg: FGy–VK, det: PG [1]; 15 km S of Amol, 380 m, 52°21'46"E; 36°19'42"N, 2001.V.11., leg: FGy–VK, det: PG [1].

MAGYARORSZÁG, **Borsod-Abaúj-Zemplén megye**, Bükk, Nagyvisnyó, 1986.VI.8., leg: VK, det: NT [1]; *Zempléni-hg.*, Csata-rét, 1990.IV.28., leg: VK, det: NT [1]; **Pest megye**, *Budai-hegyek*, Budapest, 1970.V–VI., leg: RI, det: NT [1]; Nagykovácsi, Vadaskert, 1983.III.27., leg: RGy, det: NT [1]; *Som-hegy*, (fcs), 1997.VI.24., det: PG [1]; **Vas megye**, Apátistvánfalva, (fcs), 1993.VI.11–12., leg: TCs–VK, det: MO [2]; Csörötnek, Huszászi-patak, (fh), 1983.V.21., leg: SzD, det: MO [1]; Er. [Egyházrásradóc], 1959.VII.25., det: MO [1]; Farkasfa, Borjas-erdő, (tcs), 1979.VI–VII., leg: RI, det: MO [1]; Farkasfa, Fekete-tó, 1983.V.22., leg: RI, det: MO [1]; Horvátzsidány, Kőszegi-erdő, rönkön, 1985.VII.4., leg: SzD, det: MO [2]; Kőszeg, Stájerházak, bükkös, villanyvezeték, (tcs), 1999.VII.1–8., leg: NF, det: NT [1]; Kőszeg, Vöröskereszt, csarabos, (tcs), 2003.VI.14–VII.12., leg: NF, det: NT [1]; *Kőszegi-hg.*, Irottkő, korhadt lucból, 1997.V.1., leg: NF, det: NT [1]; Óriszentpéter, Bárkás-tó, 1985.VI.6. [2]; VI.10., leg: SzD, det: MO [1]; Sitke, Sitkei-erdő, genyőtés, (tcs), 2005.VII.6–14., leg: DR–VK, det: MO [1]; Szalafő, Felsőszér, 1984.VI.28., leg: PA, det: MO [5]; Szent Vid, Velem, bükkös, (tcs), 2000.VI.23–VII.4., leg: NF, det: NT [1]; *Szóce*, 1986.V.1–2., leg: PA, det: MO [1]; 1986.VII.5., leg: PA, det: MO [1]; **Veszprém megye**, *Bakony-hg.*, Padragkút, Szőke-patak, 1979.III.11., leg:

RI, det: NT [1]; Uzsa, 1986.VI.11., leg: VK, det: NT [1]; **Zala megye**, Nemesnép, 1979.VI.4., leg: RI, det: MO [1]; Vállus, Láztető, 1978.V.1., leg: RI, det: NT [1].

ROMÁNIA, **Fehér megye**, Kőköz, 1995.V.12–13., leg: CzZs–NL, det: PG [1]; **Hargita megye**, Tusnádfürdő, 1993.VI.3., leg: RI, det: NT [2].

SZLOVÁKIA, **Gömör-Szepes**, Dobsina, 1971.VII.6., leg: RI, det: NT [1].

ELATERINAE Leach, 1815

Adrastus limbatus (Fabricius, 1777)

BULGÁRIA, Mts. Pirin, Banichan, 1982.V.31., leg: RI, det: PG [1].

ÉSZAK-MACEDÓNIA, (Jugoszlávia, Macedonia), Delchevo, 1982.VI.3., leg: RI, det: PG [3]; **Prov. Mak. Brod.**, 4 km N of Devič, Treska-valley, 1998.VI.3., leg: RI, det: PG [1].

GÖRÖGORSZÁG, **Prov. Thessaloniki**, Rendina, 1995.V.26., leg: RI, det: PG [2].

Adrastus montanus (Scopoli, 1763)

AUSZTRIA, Szalónak [Stadtschlaining], 1939.VIII.4., leg: VA, det: MO [1].

MAGYARORSZÁG, **Vas megye**, Kőszeg, 1936.VIII.2., leg: VA, det: MO [1].

Adrastus pallens (Fabricius, 1792)

MAGYARORSZÁG, **Vas megye**, Kondorfa, Sásos, 1979.VII.29., leg: RI, det: MO [1]; Kőszeg, leg: VA, det: MO [1]; 1938.VII.1., leg: VA, det: MO [1].

SZLOVÁKIA, *Magas-Tátra*, Zöldtavi-völgy, 1600 m, 1993.V.30., leg: NL, det: MeJ [1].

UKRAJNA, Jaszinya, 1998.VI.21., leg: VK, det: MeJ [3].

Adrastus rachifer (Geoffroy, 1785)

GÖRÖGORSZÁG, Makedonia, **Prov. Thessaloniki**, Nymfopetra, 1995.V.21., leg: RI, det: PG [2]; Rendina, 1995.VI.26., leg: RI, det: PG [3].

MAGYARORSZÁG, **Fejér megye**, *Velencei-hg.*, Pákoz, 1988.VII.6., leg: VK, det: MO [1]; **Pest**

megye, Nagykovácsi, Júlia-major, 1985.VII.8., leg: VK, det: Me] [4]; Ócsa, nedves rét, 1985.VII.10., leg: VK, det: Me] [1]; **Vas megye**, Felsőszölnök, Török-patak völgye, (fh), 1994.VI.26., leg: VK, det: MO [1]; Kőszeg, leg: VA, det: MO [1]; 1984.VI.19., leg: TS, det: MO [1]; Orfalu, (fh), 1994.VI.18., leg: VK, det: MO [1]; Rátót, Rába-part, ripicol, 1988.VII.9., leg: SzD, det: MO [1]; Szalafő, Felsőszer, Szala-rét, (fh), 1994.VII.2., leg: TCs, det: MO (14); Szőce, Szőcei-láp, 2000.V.29–31., leg: VK, det: Me] [1]; **Veszprém megye**, Tihany, Külső-tó, 1983.VI.26., leg: RI, det: MO [2]; Zirc, 1985.V.23., leg: VK, det: Me] [1].

Agriotes acuminatus (Stephens, 1830)

MAGYARORSZÁG, **Heves megye**, Mátra hgys., Mátraháza, Csórréti-víztározó, 2013.VI.14., leg: RI, det: NT [1]; **Vas megye**, Csörötnek, Huszási-patak, 1983.V.21., leg: RI, det: MO [1]; Farkasfa, Fekete-tó, 1983.V.22., leg: RI, det: MO [1]; Hegyhátszentjakab, Vadása-tó, 1982.V.3., leg: PA, det: MO [1]; Kondorfa, 1979.VI.3., leg: RI, det: MO [1]; Nemesmedves, 1979.VI.3., leg: PA, det: MO [1]; Óriszentpéter, Bárkás-tó, 1983.V.23–26., leg: RI, det: MO [2]; 1983.V.25., leg: TS, det: MO [1]; Szakonyfalu, Grajka-patak völgye, (fh), 1994.VI.24., leg: VK, det: MO [1]; Szalafő, 1982.V.29., leg: PA, det: MO [1]; Vadása-tó, 1982.V.30., leg: PA, det: MO [5].

SZERBIA (Jugoszlávia), **Maljen-hg.**, Bačeva, 1978.VI.4., leg: RI, det: PG [1].

Agriotes brevis Candèze, 1863

ÉSZAK-MACEDÓNIA, **Prov. Berovo**, Mts. Maleševski Pl., 800–1000 m, 1998.VI.6., leg: RI, det: PG [1].

IRÁN, **Prov. Zangan**, Mt. Kühha-ye Tales, Sorkhed Dizai, 2000.VI.15–16., leg: RGy, det: PG [1].

MAGYARORSZÁG, **Borsod-Abaúj-Zemplén megye**, Aggtelek, Vörös-tó, 1990.VI.30., leg: RI, det: PG [1]; Szilvásvárad, Bácsó-völgy, 1985.V.13., leg: RI, det: NT [2]; **Somogy megye**, Kőröshegy, Halastó part, (fh), 1998.VI.10., leg: RGy, det: NT [1]; **Szabolcs-Szatmár-Bereg me-**

gye, Barabás, **Kaszonyi-hegy**, 1994.IV.23., leg: RI, det: NT [1]; Jánd, Jándi-rét, 1994.IV.22., leg: RI, det: PG [2]; Kömörő, Kömörői-erdő, 1994.IV.23., leg: RI, det: PG [1]; Szatmárcseke, Tisza-part, 1994.VI.16., leg: RA–RI, det: NT [1]; **Vas megye**, Apátistvánfalva, nedves kaszáló, (fh), 1993.VI.16., leg: TCs, det: MO [1]; Kondorfa, 1982.IV.10., leg: PA, det: MO [1]; (fh), 1994.VI.19., leg: VK, det: MO [1]; Kondorfa, Sásos-erdő, 1984.VI.25., leg: RI, det: MO [1]; Kőszeg, Borha-forrás, (fh), 1988.V.7., leg: PA, det: MO [1]; **Kőszegi-hg.**, Bozsok, 1980.VI.29., leg: RI, det: MO [1]; Szalafő, (fh), 1985.VI.7., leg: SzD, det: MO [1]; Szalafő, Pityerszer, (fh), 1995.V.9., leg: VK, det: MO [1]; Viszák, 1987.IV.19., leg: PA, det: MO [1].

MONTENEGRÓ (Jugoszlávia, Crna Gora), Herceg Novi, 1978.VI.14., leg: RI, det: PG [1].

ROMÁNIA, **Arad megye**, Kőrösbökény, 1993.V.30., leg: RI, det: NT [1]; **Hargita megye**, Csiki-mence, 1995.VI.13., leg: NB, det: PG [1]; **Hunyad megye**, Déva, 1996.V.19., leg: RI, det: PG [3]; Szelistyora, 1993.V.31., leg: RI, det: NT [1].

TÖRÖKORSZÁG, Eskisehir, Cukurca Köyü, 1987.V.29., leg: RI, det: PG [5]; Sükranlı Köyü, 1981.V.29., leg: RI, det: PG [1]; Gaziantep, Yavuzrlı, 1990.IV.5., leg: PA, det: PG [1].

SZERBIA (Jugoszlávia), Niš, Morava, 1981.V.1., leg: RI, det: PG (11).

SZLOVÁKIA, **Alacsony Tátra**, Svit, 1973.VII.6., leg: RI, det: NT [1].

Agriotes colonnellii (Guglielmi & Platia, 1985)

TÖRÖKORSZÁG, **Prov. Bursa**, Galyazi, 1989.VI.15., leg: PA, det: PG [2].

Agriotes gurgistanus (Faldermann, 1835)

TÖRÖKORSZÁG, Artvin, Col Cancurtalan, 1996.VII.1–2., leg: RI, det: PG [1]; Erdine, Kesan, 1996.VII.10., leg: RI, det: PG [1].

Agriotes infuscatus Desbrochers des Loges, 1870

MONTENEGRÓ (Jugoszlávia, Crna Gora), Cetinje, 1978.VI.13., leg: RI, det: PG [15].

TÖRÖKORSZÁG, Mezir, 1987.VI.31., leg: RI, det: PG [14].

Agriotes lineatus (Linnaeus, 1767)

BULGÁRIA, Mts. Rila, Rila, 1982.VI.2., leg: RI, det: NT [1].

ÉSZAK-MACEDÓNIA (Jugoszlávia), Baba, Magarevo, Pelister-tábor, 700 m, 1978.VI.7., leg: RI, det: NT [1]; **Prov. Prilep**, Pletvar, 1997.VII.13., leg: RGy, det: NT [1].

GÖRÖGORSZÁG, Makedonia, **Prov. Thessaloniki**, Rendina, 1995.V.26., leg: RI, det: NT [2].

MAGYARORSZÁG, **Győr-Moson-Sopron megye**, Sopron, Fáber-rét, 1979.V.18., leg: CsM, det: MO [1]; **Szabolcs-Szatmár-bereg megye**, Kömörő, Kömörői-erdő, 1994.IV.23., leg: RI, det: NT [1]; Tarpa, Nagy-erdő, 1994.IV.22., leg: RI, det: NT [1]; **Vas megye**, Farkasfa, 1982.V.2., leg: PA, det: MO [1]; Farkasfa, Fekete-tó, (fh), 1994.VI.29., leg: VK, det: MO [2]; Szalafő, 1993.V.10., leg: DR, det: NT [1]; Szalafő, Felsőszer, 1982.IV.18., leg: RI, det: MO [1]; Szalafő, Pityerszer, (fh), 1993.VI.19., leg: VK, det: MO [1]; kaszáló, (fh), 1993.VI.19., leg: VK, det: MO [1]; Szalafő, Szala-rét, 1993.VI.18., leg: PA-RI, det: MO [1]; **Veszprém megye**, Kóvágóórs, Kornyi-tó, 1983.V.15., leg: RI, det: NT [1]; **Zala megye**, Várlus, Láztető, 1978.V.21., leg: RI, det: NT [1].

TÖRÖKORSZÁG, Corum, Alacahüyük, 1987.V.15., leg: RI, det: PG [5]; Gümüşhane, Cevrepinar, 1987.V.20., leg: RI, det: PG [2]; Mts. Bolu, Bolu, 900 m, 1996.VI.24., leg: RI, det: PG [1].

Agriotes meticulosus Candèze, 1863

IRÁN, **Prov. Fârs**, Saadat-Shah, 1900 m, 53°12'38"E; 30°05'21"N, 2001.V.2., leg: FGy-VK, det: PG [1]; **Prov. Gilan**, Talesh Mts., 12 km E from Gilvan, 300 m, 49°11'58"E; 36°45'52"N, (l), 2001.V.15., leg: FGy-VK, det: PG [4].

Agriotes modestus Kiesenwetter, 1858

MAGYARORSZÁG, **Zala megye**, Zalaszentmihály, Sihaj, (l), 2004.VI.12., leg: KSz-NF, det: NT [1].

Agriotes obscurus (Linnaeus, 1758)

MAGYARORSZÁG, **Borsod-Abaúj-Zemplén megye**, Szilvásvár, Bácsó-völgy, 1985.V.13., leg: RI, det: NT [1]; **Heves megye**, Bélapátfalva, juhlegelő, 1985.V.17., leg: RA-RI, det: NT [3]; **Mátra hgys.**, Mátraháza, Csórréti-víztározó, 2013.VI.14., leg: RI, det: NT [2]; **Vas megye**, Csörötnek, Huszászi-patak, 1983.V.21., leg: RI, det: MO [1]; 1983.V.21., leg: PA, det: MO [1]; Felsőszőlő, Török-patak völgye, (fh), 1994.VI.26., leg: VK, det: MO [1]; Kondorfa, Huszászi-patak völgye, (e), 1994.VI.19., leg: VK, det: MO [1]; **Kőszegi-hg.**, Stájerházak, 1980.VI.28., leg: RI, det: MO [2]; Nemesmedves, 1979.V.2., leg: RI, det: MO [1]; Orfalu, védett lucfenyves, 1983.V.26., leg: TS, det: MO [1]; Órimagyarósd, 1986.V.3., leg: PA, det: MO [1]; Óriszentpéter, Bárkás-tó, 1987.IV.19., leg: PA, det: MO [1]; Püspökmolnári, Rába-part, 1997.V.11., leg: NF, det: NT [1]; Szakonyfalu, Grajka-patak völgye, (fh), 1994.VI.24., leg: VK, det: MO [1]; Szalafő, 1983.V.24., leg: PA, det: MO [1]; Szalafő, 1987.IV.18., leg: PA, det: MO [1]; Szalafő, Felsőszer, Szala-rét, (fh), 1994.VI.14., leg: VK, det: MO [1]; Szőce, 1983.V.28., leg: RI, det: NT [1]; Szőce, tőzegmoha-láp, (fh), 1993.V.11., leg: VK, det: MO [1]; Velem, falu alatti rétek, láprét, (tcs), 2002.VI.9-23., leg: NF, det: NT [1]; Viszák, Lugosi-erdő, 1983.V.27., leg: RI, det: MO [1].

TÖRÖKORSZÁG, Giresun, Tamdere, 1987.V.18., leg: RI, det: PG [2].

UKRAJNA, Bohdan, 1998.VI.22., leg: VK, det: NT [1]; Jaszinya, 1998.VI.21., leg: VK, det: NT [1]; Kőrösmező, 1998.VI.23., leg: VK, det: NT [1].

Agriotes paludum Kiesenwetter, 1859

GÖRÖGORSZÁG, Alpiana, 1981.V.20., leg: RGy, det: PG [1]; Epeiros, Mt. Pindos, Distraton, 1981.V.20., leg: RI, det: PG [1]; **Korfu**, Messongi, 1991.V.17-22., leg: RA, det: PG [1]; Makedonia, **Prov. Thessaloniki**, Rendina, 1995.V.26., leg: RI, det: PG [1]; **Prov. Viotia**, Mts. Parnassos, Davlia, 470 m, 2004.V.18-20., leg: RGy-RI, det: NT [1]; Mt. Parnon, Petros, 1981.V.14., leg: RI, det: PG [2].

ÉSZAK-MACEDÓNIA (Jugoszlávia, Macedonia),
Babuna, Rakle, 1978.VI.5-7., leg: RI, det: PG [1];
1979.VI.6., leg: RI, det: PG [1].

MONTENEGRÓ (Jugoszlávia, Crna Gora), Her-
ceg Novi, 1978.VI.14., leg: RI, det: PG [3].

TÖRÖKORSZÁG, Antalya, Aksu (Perge), 1984.V.8.,
leg: RA-RI, det: PG [1]; Dinar, 1984.V.6., leg:
RA-RI, det: PG [1]; Dinar, 1984.V.6., leg: RI,
det: PG [1]; Ichel, Mersin, 1984.V.12., leg: RA-
RI, det: PG [1]; Ichel, *Mts. Taurus*, Aladag,
1984.V.13., leg: RA-RI, det: PG [2]; Muratli,
1984.V.23., leg: RA-RI, det: PG [1]; **Prov. Konya**,
Chatalhöyük, 1999.V.26., leg: RA-RI, det: PG
[1]; Silivri, 1984.V.23., leg: RA-RI, det: PG [1].

Agriotes pilosellus (Schönherr, 1817)

BULGÁRIA, *Mts. Pirin*, Col Predel, 1100 m,
1982.V.22-23., leg: RI, det: NT [1]; *Mts. Pirin*, Lo-
povo, 1982.V.19., leg: RI, det: NT [1]; *Mts. Pirin*,
Sugarevo, 1982.V.18., leg: RI, det: NT [2]; *Mts.*
Rodope, Batak, 1982.V.24., leg: RI, det: NT [1].

ÉSZAK-MACEDÓNIA (Jugoszlávia, Macedonia),
Galicica-hg., Ljubanište, 1978.VI.8-9., leg: RI,
det: NT [4]; Izvor, Suva Gora, 1000 m,
1978.VI.9., leg: RI, det: NT [5]; Pesočani, Sa-
teskar-part, 1978.VI.9., leg: RI, det: NT [2].

HORVÁTORSZÁG (Jugoszlávia), Plitvice,
1978.VI.19., leg: RI, det: NT [2].

MAGYARORSZÁG, **Borsod-Abaúj-Zemplén megye**,
Bükk, Nagyvisnyó, 1986.VI.8., leg: VK, det: MO
[1]; Jósvalfő, Almás-völgy, 1990.VII.1., leg: RI,
det: NT [1]; **Pest megye**, *Börzsöny-hg.*, Ke-
mence-patak, 1976.VI.13., leg: RI, det: NT [2];
Dabas, 1976.V.30., leg: RI, det: NT [1]; **Somogy**
megye, Somogybagod, 2000.V.4., leg: RI, det:
NT [1]; **Vas megye**, Apátistvánfalva, Zsida-
patak völgye, (e), 1994.VI.7., leg: VK, det: MO
[1]; Felsőszölnök, 1993.VI.19., leg: PA-RI, det:
MO [1]; Hegyhátszentjakab, Vadása-tó,
1983.VI.28., leg: RI, det: MO [1]; Himfai park-
erdő, 1986.V.3., leg: PA, det: MO [1]; Kőszeg,
1938.VI-VII., leg: VA, det: MO [1]; Kőszeg,
Borha-forrás, 1981.V.17., leg: SoGy, det: MO
[1]; (fh), 1988.V.7., leg: PA, det: MO [1]; *Kőszegi-*
hegyek, 1936.V.19-23., det: MO [1]; *Kőszegi-*
hegység, Kőszeg, Stájerházak, 2009.VI.12-13.,

leg: VK, det: NT [1]; *Kőszegi-hg.*, 1978.III.13.,
leg: LI, det: MO [1]; 1978.IV.13., leg: LI, det:
MO [1]; *Kőszegi-hg.*, Bozsok, 1980.VI.29., leg:
RI, det: MO [5]; *Kőszegi-hg.*, Hétforrás,
1990.V.9., leg: DR, det: MO [1]; Perenye, Szi-
nesei-patak, (l), 2004.VIII.12., leg: NF, det: NT
[1]; Vadása-tó, 1982.VI.30., leg: PA, det: MO [1];
Velem, Szent Vid, vegyes erdőben repült
(fenyő, bükk, tölgy), 1999.IV.4., leg: NF, det:
MO [1].

ROMÁNIA, **Hargita megye**, Homoródfürdő,
Nagy-Homoród-völgy, 2006.VI-VII.25-1., leg:
RA-SSz, det: NT [1]; **Hunyad megye**, Szelis-
tyora, 1993.V.31., leg: RI, det: NT [1].

Agriotes proximus Schwarz, 1891

ROMÁNIA, **Hargita megye**, Lővéte, Kis-Homo-
ród-völgy, 1997.V.22., leg: RI, det: NT [1].

SZERBIA (Yugoslavia), Bujanovac, 1981.V.2., leg:
RGy, det: PG [2].

TÖRÖKORSZÁG, Ankara, Camlidere, 1200 m,
1996.VI.24-25., leg: RI, det: PG [1]; Corum,
Alacahüyük, 1987.V.15., leg: RI, det: PG [1];
Prov. Erzincan, Basköy, 1989.VI.7., leg: RA-RI,
det: PG [1].

Agriotes rufipalpis Brullé, 1832

ÉSZAK-MACEDÓNIA (Jugoszlávia), Radovis,
1976.VI.28-29., leg: RI, det: PG [1].

GÖRÖGORSZÁG, **Prov. Thessaloniki**, Nymfo-
petra, 1995.VI.21., leg: RI, det: PG [1].

Agriotes sordidus (Illiger, 1807)

ALGÉRIA, Médéa, Tamesguide, 1990.IV-V.22-8.,
leg: RA-RI, det: PG [2].

Agriotes sputator (Linnaeus, 1758)

BULGÁRIA, *Mts. Pirin*, Rožen, *Mon. Rožen*,
2004.V.16., leg: RGy-RI, det: NT [1].

MAGYARORSZÁG, **Békés megye**, Battonya,
Tompapuszta, 1998.IV.15., leg: PA, det: NT [1];
Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Bódvaszilas,
Majláth-erdő, 1990.VI.30., leg: RI, det: NT [1];

- Szilvásvár, Szánafő, 1985.V.10., leg: RI, det: NT [1]; Trizs, 1990.VI.29., leg: RI, det: NT [1]; **Csongrád megye**, Szeged, Kiskundorozsma, 1985.V.19., leg: VK, det: NT [9]; **Fejér megye**, Isztimér, *Hárs-domb*, 1980.VI.14., leg: RI, det: NT [1]; **Győr-Moson-Sopron megye**, Sopron, Fáber-rét, 1979.V.18., leg: CsM, det: MO [1]; Sopron, Lővérek, 1978.VI.12., leg: CsM, det: MO [1]; **Komárom-Esztergom megye**, Tarján, 1978.V.1., leg: RI, det: NT [1]; **Somogy megye**, Csisztapuszta, 1984.IV.19., leg: SW, det: NT [1]; Táská, Fehérvíz-puszta, 1998.VI.26., leg: RI, det: NT [1]; **Szabolcs-Szatmár-Bereg megye**, Barabás, *Kaszonyi-hegy*, 1994.VI.18., leg: RA-RI, det: PG [1]; 1994.IV.23., leg: RI, det: NT [2]; Szabolcs, Földvár, 1994.VI.19., leg: RA-RI, det: PG [1]; Tarpa, Nagy-erdő, 1994.IV.22., leg: RI, det: NT [1]; **Vas megye**, Er. [Egyházsrádóc], 1961.IV.5., det: MO [1]; Farkasfa, Fekete-tó, 1982.V.2., leg: PA, det: MO [1]; Felsőcsatár, Pinka-part, vízparti rét, (tcs), 2002.VI.18–VI.1., leg: NF, det: NT [1]; Felsőszőlnök, Török-patak völgye, (fh), 1994.VI.26., leg: VK, det: MO [1]; Kenyeri reptér, egykori kifutópálya, (fh), 2005.V.2., leg: VK, det: MO [1]; Kondorfa, 1979.VI.3., leg: RI, det: MO [1]; Kőszeg, belterület, 2005.IV.26., leg: KSz, det: NT [2]; Kőszeg, Chernel-kert, (fcs), 1988.IV.27–28., det: MO [1]; Lukácsháza, 1979.IV.30., leg: RI, det: MO [1]; (fh), 1979.VI.2., leg: PA, det: MO [1]; Nagyrákos, (fh), 1993.V.11., leg: VK, det: MO [2]; Nárai, Nagy-hálási-erdő, 2004.VI.8., leg: KSz–NF, det: NT [1]; Ostffyasszonyfa, (fh), 1991.V.21., leg: VK, det: MO [1]; Órimagyarósd, (fh), 1987.IV.19., leg: PA, det: MO [1]; Szalafő, 1982.V.29., leg: PA, det: MO [6]; 1983.V.21–28., leg: RI, det: MO [1]; 1987.IV.18., leg: PA, det: MO [1]; Szalafő, Dombok, (k), 1985.VI.13., leg: SzD, det: MO [1]; (fh), 1985.VI.9., leg: SzD, det: MO [2]; Szalafő, Felsőszér, (fh), 1994.VI.21., leg: VK, det: MO [1]; VI.30., leg: DR, det: MO [1]; Velem, Szent Vid, (fh), 1979.VI.2., leg: ÁdL, det: ÁdL [1]; Velemér, (fh), 1985.V.23., leg: SzD, det: MO [1]; **Veszprém megye**, *Bakony-hg.*, Fenyőfő, 1983.IV.30., leg: RI, det: NT [1]; Hévíz, 1984.IV.15., leg: SW, det: NT [1]; Mindszentkál, *Öreg-hegy*, 1994.VI.3–6., leg: RI, det: MO [1]; 2001.V.20., leg: RI, det: MO [1]; Mindszentkál, *Pap-hegy*, 2000.IV.23., leg: RI, det: MO [1]; Tihany, *Hármas-hegy*, 1983.IV.17., leg: RI, det: MO [1]; Veszprém, *Csatár-hegy*, 1984.VI.11., leg: RI, det: NT [2]; Zirc, 1985.V.23., det: NT [1]; **Zala megye**, Keszthely, 1984.IV.15., (fh), leg: VK, det: NT [3].
- NÉMETORSZÁG, Dresden, Saxonia, 1991.V.25., leg: RI, det: PG [1].
- ROMÁNIA, **Kovászna megye**, *Baróti-hg.*, Előpatlak, 1994.VI.23., leg: RI, det: NT [1]; **Hargita megye**, Homoródfürdő, Homoród-patak völgye, 1995.V.8., leg: RI, det: NT [1]; Lövete, Homoród-patak völgye, 1995.V.8., leg: RI, det: NT [2].
- TÖRÖKORSZÁG, Agri, Meydandagi, 1989.VI.3., leg: RA-RI, det: PG [1]; Ankara, Akyarma Gec., 1987.V.12., leg: RI, det: PG [1]; Erzurum, Egerti, 1987.V.22., leg: RI, det: PG [2]; Erzurum, Tortum, 1996.VI.28., leg: RI, det: PG [2]; Eskisehir, Cukurca Köyü, 1987.V.29., leg: RI, det: PG [3]; Eskisehir, Sükranlı Köyü, 1987.V.29., leg: RI, det: PG [1]; *Mts. Bolu*, Bolu, 900 m, 1996.VI.24., leg: RI, det: PG [1]; Murat, 2001.IV.25., leg: FGy–VK, det: MeJ [1].
- Agriotes ustulatus* (Schaller, 1783)
- ÉSZAK-MACEDÓNIA (Jugoszlávia), Radovis, 1976.VI.28–29., leg: RI, det: PG [2].
- GÖRÖGORSZÁG, Epeiros, *Mt. Makrinoros*, Petas, 1981.V.20., leg: RGy, det: PG [1].
- MAGYARORSZÁG, **Győr-Moson-Sopron megye**, Gyalóka, 1979.VII.15., leg: TS, det: MO (14); Sopron, Fáber-rét, 1982.VII.20., leg: TS, det: MO [3]; Sopron, Görbehalom, 1982.VII.20., leg: TS, det: MO [4]; Sopron, Tómalom, 1979.VI.25., leg: CsM, det: MO [1]; Szakony, 1979.VI.24., leg: CsM, det: MO (12); 1982.VII.20., leg: TS, det: MO [2]; **Fejér megye**, Kincsesbánya, 1988.VII.5., leg: VK, det: MO [1]; Nadap, 1975.VII.19–20., leg: RI, det: NT [7]; **Pest megye**, Ócsa, 1975.VII.6., leg: RI, det: NT [1]; Ócsa, DT-csat., 1978.VII.29–30., leg: RI, det: NT (18); Ócsa, DT-csat., 1978.VIII.6., leg: RI, det: NT [1]; Ócsa, Duna-Tisza csat., 1980.VII.6., leg: RI, det: NT [4]; **Szabolcs-Szat-**

már-Bereg megye, Vásárosnamény, 1982.VII.25., leg: RGy, det: NT [1]; **Vas megye**, Erádóc [Egyházsrádóc], 1959.VII.23., leg: VI, det: MO [2]; Farkasfa, Borjas, 1979.VII.30., leg: RI, det: MO [1]; Kétvölgy, Ritkaháza, száraz kaszáló, (fh), 1993.VII.7., leg: VK, det: MO [1]; **Kőszegi-hegys.**, 1937.VI-VII., leg: KZ, det: MO [3]; Máriaújfalu, 1979.VII.30., leg: RI, det: MO [4]; Orfalu, 1986.VII.10., leg: PA, det: MO [1]; Sárvár, 1975.VIII., det: MO [6]; Szaknyér, nedves kaszáló, (fh), 1993.V.7., leg: TCs, det: MO [1]; Szakonyfalu, 1967.VII.20., leg: PJ, det: MO [2]; Szakonyfalu, 1993.VI.19., leg: RI, det: MO [1]; Szakonyfalvi-patak völgye, 1979.VI.26., leg: HE, det: MO [1]; Szőce, Szőcei-patak völgye, (fh), 1994.VI.26., leg: VK, det: MO [1]; Velem, Irottkő, 1979.VII.29., leg: RI, det: MO [2]; **Veszprém megye**, **Balatonfelvidék**, Mindszentkállya, **Öreg-hegy**, 1999.VII.17., leg: RI, det: MO [1]; **Keszthelyi-hg.**, Büdöskút, 1986.VII.10., leg: CsR-VK, det: NT [1]; Tihany, Külső-tó, 1983.VI.26., leg: RI, det: MO [1]; Úrkút, **Csárda-hegy**, 1988.VII.7., leg: VK, det: MO [1].

MONTENEGRÓ (Jugoszlávia, Crna Gora), Herceg Novi, 1978.VI.14., leg: RI, det: PG [4].

ROMÁNIA, **Bihar-hg.**, Székelyjő, 600 m, 1985.VIII.5., leg: RI, det: NT [1]; **Fehér megye**, **Kudzsiri-havasok**, Sugág, 1993.VII.20., leg: RI, det: PG [1]; **Maros megye**, **Kelemen-havasok**, Palotailva, 1980.VII.28., leg: RA, det: ÁdL [1].

SZERBIA (Jugoszlávia), Nis, D. Morava, 1976.VII.16., leg: RI, det: NT [1].

SZLOVÁKIA, **Alacsony Tátra**, Vernár, 1977.VII.14., leg: RI, det: NT [1]; **Kis-Fátra**, Csicsmány, 1977.VII.17., leg: RI, det: NT [2]; **Kis-Fátra**, Nagyturány, 1979.VII.8-12., leg: RI, det: NT [3]; **Kis-Fátra**, Suttói-völgy, 1974.VIII.24., leg: RI, det: NT [1]; **Vihorlát**, Kaluža, 1977.VII.37., leg: RI, det: NT [1].

Ampedus balteatus (Linnaeus, 1758)

BULGÁRIA, **Pirin**, Bistrica-v., 1976.VII.3-5., leg: RI, det: NT [1].

MAGYARORSZÁG, **Vas megye**, Farkasfa, Dolányi-út, 1993.V.8., leg: DR, det: MO [1].

Ampedus cardinalis (Schiödte, 1865)

det: MO [1].

Ampedus cinnabarinus (Eschscholtz, 1829)

MAGYARORSZÁG, **Borsod-Abauj-Zemplén megye**, Miskolc, Szentlélek, 1985.V.20., leg: RA-RI, det: NT [1]; Miskolc, Csipkésút, 1985.V.11., leg: RI, det: NT [1]; Nagyvisnyó, Hármaskút, 1985.V.18., leg: RA-RI, det: NT [1]; Garadna, 1974.VII.30., leg: RI, det: NT [1]; **Fejér megye**, Zámoly, 1988.IV.17., leg: RI, det: NT [1]; **Pest megye**, **Börzsöny-hg.**, Kemence-patak, 1976.VI.13., leg: RI, det: NT [2]; Csévharaszt, 1977.III.27., leg: RI, det: NT [1]; Nagykovácsi, 1976.V.16., leg: RI, det: NT [1]; **Somogy megye**, Barcs, Kúti-órház, 1999.IV.25., leg: RI, det: NT [2]; Marcali, Nagygyóta, 2000.II.19., leg: RI, det: NT [2]; Somogyvár, 2000.II.20., leg: RI, det: NT [1]; **Vas megye**, Csörötnek, Huszászi-patak, 1983.V.21., leg: RI, det: MO [1]; Kőszeg, Stájerházak, kéreg alól, 1983.IV.23., det: NT [1]; **Kőszegi-hegyek**, 1936.V.19-23., det: MO [1]; **Kőszegi-hegys.**, 1937.VI-VII., leg: KZ, det: MO [2]; Velem, Borha-forrás, (e), 1979.V.19., leg: SoGy, det: MO [1]; **Veszprém megye**, **Bakony-hg.**, Fenyőfő, 1979.V.19-20., leg: RI, det: NT [4]; **Balatonfelvidék**, B.henye, Monostori-tó, 1978.V.6., leg: RI, det: NT [4]; Padragkút, Nyiri-tó, 1978.V.7., leg: RI, det: NT [1].

Ampedus elegantulus (Schönherr, 1817)

MAGYARORSZÁG, **Vas megye**, **Kőszegi-hegység**, Kőszeg, Hámor-patak, 1990.III.24., leg: DR, det: MeJ [1].

Ampedus glycerus (Herbst, 1784)

MAGYARORSZÁG, **Pest megye**, Nagy Kevély, 1966.V.8., leg: RI, det: NT [1]; **Somogy megye**, Pamuk, 2008.VI.14., leg: RA, det: NT [1]; **Vas megye**, Csörötnek, Huszászi-patak, 1983.V.21., leg: RI, det: MO [1]; Kőszeg, Chernel-kert, (fcs), 1989.V.12-13., det: MO [1]; **Kőszegi-hgys.**, 1936.V.20-22., det: MO [1]; Szakonyfalu,

1976.V.13., leg: TS, det: MO [2]; **Veszprém megye**, *Bakony-hg.*, Fenyőfő, 1978.VII.15., [2]; 1980.VII.12., leg: RI, det: NT [1]; *Balatonfelvidék*, Lovas, Királykút, 1980.IV.19., leg: RI, det: NT [1]; Pécsely, 1978.IV.8., leg: RI, det: RI [1]; **Zala megye**, Balatongyörök, *Pap-hegy*, 1978.IV.3., leg: RI, det: RI [1].

Ampedus nigerrimus (Lacordaire, 1835)

MAGYARORSZÁG, **Veszprém megye**, Fenyőfő, Hódosér-völgy, 1979.II.25., leg: RI, det: NT [1].
ROMÁNIA, **Hargita megye**, *Görgényi-havasok*, Bucsin-tető, 1280 m, 1994.VI.28., leg: RI, det: NT [1].

Ampedus nigrinus (Herbst, 1784)

NORVÉGIA, **Oppland county**, Ferieveien, (e, fh), 1995.VI.4., [1]; **Troms county**, *Barðu commune*, Osterdalen-Stromsmo, from beneath stone, 1995.VI.20., leg: VK, det: NT [1].

Ampedus nigroflavus (Goeze, 1777)

MAGYARORSZÁG, **Somogy megye**, Nagybjajom, Homokpuszta, 1999.IV.5., leg: RGy, det: NT [1].

Ampedus pomonae (Stephens, 1830)

MAGYARORSZÁG, **Bács-Kiskun megye**, Lakitelek, Tőserdő, 1981.IV.19., leg: RI, det: NT [1]; **Somogy megye**, Babócsa, 1999.IV.25., leg: RI, det: NT [1]; Gyótapuszta, Nagygyótai-erdő, (ké), 1999.II.5., leg: RGy, det: NT [1].

Ampedus pomorum (Herbst, 1784)

BULGÁRIA, *Mts. Pirin*, Dobriniste, 1982.VI.1., leg: RI, det: NT [1]; Haramibunar, 1982.VI.1., leg: RI, det: NT, PG [2].

MAGYARORSZÁG, **Borsod-Abaúj-Zemplén megye**, *Bükk*, Nagyvisnyó, 1986.VI.8., leg: VK, det: MeJ [1]; **Heves megye**, *Mátra-hgys.*, Mátraháza, Csórréti-víztározó, 2013.VI.14., leg: RI, det: NT [1]; **Pest megye**, *Budai-h.*, Vöröspocsolyás hát, 1966.VI.5., leg: RI, det: RI [1]; **Vas megye**, Csörötnék, Huszászi-patak, 1983.V.21., leg: RI, det: MO [1]; Farkasfa, Dolányi út, (e), 1993.V.8., leg: VK,

det: MO [1]; Hegyhátszentjakab, Vadása-tó, 1985.VI.12., leg: SzD, det: MO [1]; Horvátzsidány, Kőszegi-erdő, fenyőrönkön, 1980.VI.17., leg: SzD, det: MO [1]; Irottókó, korhadt bükkrönkről, 1987.VI.12., leg: NF, det: MO [1]; Kondorfa, 1980.IV.7., leg: RI, det: MO [2]; 1982.III.14., leg: PA, det: MO [2]; Kőszeg, Borha-forrás, korhadt nyírből, 2000.IV.8., leg: NF, det: MeJ [1]; Kőszeg, *Kendig*, kiszáradt erdeifenyő kérge alól, 1987.VI.20., leg: NF, det: NT [1]; Kőszeg, Stájerházak, 1988.IV.28., leg: NF, det: MO [1]; korhadt bükkből, 2000.IV.1., leg: NF, det: MeJ [1]; Kőszeg, Szabó-h., 1979.IV.29., leg: RI, det: NT [1]; *Kőszegi-hg.*, Velemi-erdő, korhadt lucfenyő rönkből, 1987.III.21., leg: NF, det: NT [1]; *Kőszegi-hg.*, Hármaspatak, korhadt bükkből, 1997.III.29., leg: NF, det: MeJ [2]; Nádasd, Nagy-erdő, száraz tölgyrönk kérge alól, 1987.V.10., leg: NF, det: MO [1]; Nárai, Nagyjápláni-vízf., korhadt tölgyből, 2001.II.10., leg: NF, det: MeJ [1]; Nárai, Nárai-erdő, korhadt bükk kérge alól, 1987.III.15., leg: NF, det: MO [1]; Óriszentpéter, Bárkás-tó, 1987.IV.19., leg: PA, det: MO [1]; Perenye, Gencsi-tilos, korhadt erdeifenyőből, 1997.IV.19., leg: NF, det: MeJ [1]; Pornóapáti, Apáti-erdők, korhadt farönkből, 1997.IV.12., leg: NF, det: MeJ [2]; Szalafő, 1975.IV.25., leg: KLné, det: MO [2]; Velem, Szent Vid, rönkből, 1980.IV.6., leg: SzD, det: MO [1]; Viszák, 1987.IV.19., leg: RI, det: MO [1]; **Somogy megye**, Cserénfa, Nádasdi-erdő, 1978.III.26., leg: RI, det: NT [1]; Kisberény, 2000.II.19., leg: RI, det: NT [1]; **Veszprém megye**, *Bakony-hg.*, Olaszfalu, 1981.II.7., leg: RI, det: NT [1]; *Balatonfelvidék*, Lovas, Királykút, 1977.IV.3., leg: RI, det: NT [1]; **Zala megye**, Hévíz, 1984.IV.15., leg: SW, det: NT [3].

ROMÁNIA, **Gorj megye**, Telesti, 1995.V.4., leg: RI, det: NT [1]; **Hargita megye**, Gyimesközéplek (Lunca de Jos), Sötét-patak völgye, 1990.VI.5., leg: DR, det: MeJ [1]; *Hargita-hegység*, Erdőalja, 1995.V.7., leg: RI, det: NT [1]; Tolvajos-tető, 922 m, 46°35,384'N; 25°68,068'E, 2006.VI.29., leg: RA-SSz, det: NT [1].

Ampedus rufipennis (Stephens, 1830)

MAGYARORSZÁG, **Komárom-Esztergom megye**, Tarján, Küllüdi-erdő, 1978.V.1., leg: RI, det: NT

[1]; **Pest megye**, Nagy Kevély, 1970.V.10., leg: RI, det: NT [1]; **Vas megye**, Sitke, Sitkei-erdő, genyőtés, (e), 2005.IV.27., leg: DR-VK, det: MO [1]; Szalafő, 1982.V.29., leg: PA, det: NT [1]; Vasalja, 1990.V.13., det: MeJ [1]; **Veszprém megye**, Bakonycsérnye, Kisgyónbánya, 1980.VI.14., leg: RI, det: NT [1]; **Balatonfelvidék**, Pula, Pálodi-erdő, 1979.IV.8., leg: RI, det: NT [2]; Mindszentkállya, **Öreg-hegy**, 2001.V.20., leg: RI, det: MeJ [1].

Ampedus sanguineus (Linnaeus, 1758)

BULGÁRIA, Pirin, J. Szandanski, 1976.VII.1-3., leg: RI, det: NT [3].

MAGYARORSZÁG, **Vas megye**, Apátistvánfalva, kaszáló, (e), 1994.V.10., leg: DR, det: MO [1]; Bozsok, Irottkő, 1980.V.2., leg: SzD, det: MO [1]; Farkasfa, Fekete-tó, 1983.V.22., leg: PA, det: MO [1]; Irottkő, korhadt bükkörökről, 1987.VI.12., leg: NF, det: MO [1]; Kondorfa, Huszási-patak-v., (e), 1994.VI.19., leg: VK, det: MO [1]; Kőszeg, Király-völgy, (fh), 1981.IV.3., leg: PA, det: MeJ [2]; Kőszeg, Hármás-patak, korhadt tölgyből, 2000.IV.8., leg: NF, det: MeJ [1]; **Kőszegi-hegyek**, 1936.V.19-23., det: MO [2]; **Kőszegi-hegys.**, 1937.VI-VII., leg: KZ, det: MO [1]; **Kőszegi-hg.**, Velem, Borha-f., 1980.IV.4., leg: RA-RI, det: MO [3]; 1980.IV.4., leg: RA-RI, det: NT [1]; fenyőből, 1979.IV.29., leg: SzD, det: MO [1]; Nádasd, Nagy-erdő, korhadt lucfenyőrönk kérge alól, 1987.V.17., leg: NF, det: MO [1]; száraz tölgyrönk kérge alól, 1987.V.10., leg: NF, det: MO [2]; Perenye, Gencsi-tilos, korhadt erdefenyőből, 1997.IV.19., leg: NF, det: MeJ [2]; Pornóapáti, Apáti-erdő, korhadt erdefenyő kérge alól, 1997.IV.12., leg: NF, det: MeJ [1]; Szakonyfalu, 1976.V.13., leg: TS, det: MO [1]; Szalafő, (r), 1982.III.13., leg: PA, det: MO [1]; Szalafő, Felsőszer, 1982.IV.10., leg: RI, det: MO [1]; Szombathely, Parkerdő, 1984.XII.22., leg: NF, det: MO [1]; Velem, Borha-forrás, (e), 1980.IV.4., leg: SoGy, det: MO [1]; korhad tölgyből, 2000.IV.8., leg: NF, det: MeJ [1]; Velem, **Kendig**, korhad lucból, 720 m, 1979.X.5., leg: ÁdL, det: MO [1]; Velem, Szent Vid, korhadt farönkből, 1987.II.28., leg: NF, det: MO [1]; rönkből, 1980.IV.6., leg: SzD,

det: MO [3]; Velemei-erdő, korhad lucfenyőrönkből, 1987.III.21., leg: NF, det: MO [1]; Viszák, 1987.IV.19., leg: RI, det: MO [3]; **Veszprém megye**, Fenyőfő, Ósfenyves, 1984.IV.7., leg: RI, det: NT [1]; Pécsely, Körtvélyes, 1979.IV.8., leg: RI, det: NT [2]; Tihany, **Akaszto-hegy**, 1983.IV.4., leg: RI, det: MO [1]; Ugod, 1977.IV.23., leg: RI, det: NT [5].

ROMÁNIA, **Hargita megye**, Parajd, Kis-Küküllő-völgy, 1995.VII.1., leg: RI, det: NT [1]; **Kovászna megye**, Ojtoz, 1993.VI.4., leg: RI, det: NT [1].

Ampedus sanguinolentus (Schrank, 1776)

BULGÁRIA, **Rodope**, Hizsa Bezovo, 1200 m, 1987.VI.17., leg: VK, det: NT [1].

MAGYARORSZÁG, **Borsod-Abaúj-Zemplén megye**, Muhi, 1994.VI.16., leg: RA-RI, det: NT [1]; **Győr-Moson-Sopron megye**, Rábatamási, Szabad-hany, 1998.IV.20., leg: RI, det: NT [1]; **Pest megye**, Budakalász, 1972.V.1., leg: RI, det: RI [2]; **Tolna megye**, Dunaföldvár, ártéri sziget, 1981.IV.19., leg: RI, det: NT [4]; 1974.VI.9., leg: RI, det: NT [2]; **Vas megye**, Er. [Egyházasrádóc], 1961.V.28., det: MO [1]; Nádasd, Nagy-erdő, száraz tölgyrönk kérge alól, 1987.V.10., leg: NF, det: MO [1]; Nárai, Nárai-erdő, 1985.V.11., leg: NF, det: MO [1]; Perenye, 1984.IV.22., leg: NF, det: MO [1]; Perenye, Külső-erdő, 1987.VI.20., leg: NF, det: MO [1]; Viszák, 1987.IV.19., leg: PA, det: MO [1]; **Zala megye**, Hévíz, 1984.IV.17., leg: SW, det: NT [4]; 1986.III.25., leg: VK, det: MO [1]; Keszthely, (fh), 1984.IV.15., leg: VK, det: MO [3].

ROMÁNIA, **Hargita megye**, **Hargita-hegység**, Tolvajos-tető, 922 m, 46°35,384'N; 25°68,068'E, 2006.VI.29., leg: RA-SSz, det: NT [3]; Árvátfalva, 1997.V.26., leg: RI, det: NT [1]; **Kovászna megye**, Előpatak, 1993.VI.5., leg: RI, det: NT [1].

Ampedus scrofa (Germar, 1844)

AUSZTRIA, **Wölzer Tauern**, 1000 m, (e), 1991.VI.9., leg: DR, det: MO [1].

ROMÁNIA, **Fogarasi-havasok**, Szombat-völgy, 1500 m, 1989.VIII.20-26., leg: VK, det: MO [1]; **Hargita megye**, **Hargita-hg.**, Erdőalja, 1995.V.7.,

leg: RI, det: RI [1]; **Vilcea megye, Páring**, Vidrató, 1200 m, 1993.VIII.17–18., leg: RI, det: NT [2]. SZLOVÁKIA, **Gömör-Szepes**, Dobsina, 1971.VIII.6., leg: RI, det: NT [1].

Ampedus sinuatus (Germar, 1844)

HORVÁTOR SZÁG (Jugoszlávia), Plitvice, 1978.VI.19., leg: RI, det: RI [1].

MAGYARORSZÁG, **Győr-Moson-Sopron megye**, Sopron, Fáber-rét, 1979.V.18., leg: CsM, det: NT [1]; **Pest megye**, Nagykovácsi, 1972.V.19–19., leg: RI, det: RI [1]; V.16., leg: RI, det: RI [1]; **Veszprém megye**, **Bakony-hg.**, Fenyőfő, Fenyőfő, 1978.VII.15., leg: RI, det: RI [1]; 1979.V.19–20., leg: RI, det: RI [1]; 1983.IV.30., leg: RI, det: RI [1]; **Balatonfelvidék**, Balatonszepezd, 1976.V.8., leg: RI, det: RI [2]; Mindszentkál, **Kopasz-hegy**, 2001.V.20., leg: RI, det: RI [1]; Tihany, Sajkod, 1983.V.15., leg: RI, det: MO [1]; Szentbékál, **Fekete-hegy**, 2010.IV.24., leg: RGy, det: NT [1]; **Vas megye**, Porpác, (fh), 1988.V.8., leg: PA, det: NT [1]; Sitke, Sitkei-erdő, genyőtés, (tcs), 2005.V.12–23., leg: DR–VK, det: MO [1]; 2005.VI–VII.20–6., leg: DR–VK, det: MO [2]; Velem, Velemi gesztenyés, (fh), 1991.V.2., leg: VK, det: NT [1].

ROMÁNIA, Déva, 1993.VI.1., leg: RI, det: NT [1].

Ampedus tristis (Linnaeus, 1758)

NORVÉGIA, **Oppland**, Ferieveien, (e, fh), 1995.VI.4., leg: VK, det: NT [1].

Betarmon bisbimaculatus (Fabricius, 1803)

MAGYARORSZÁG, **Vas megye**, Apátistvánfalva, (fcs), 1993.VI.11–12., leg: TCs–VK, det: MO [1]. Kőszeg, 1938.VI.30., leg: VA, det: MO [1]; Rum, Rába-holtág, vízparton korhadó fa alól, (tcs), 2000.VII.22–VIII.5., leg: NF, det: MO [1].

Brachygonus megerlei (Lacordaire, 1835)

MAGYARORSZÁG, **Vas megye**, Kőszeg, Chernel-park, (fcs), 1986.V.19–20., det: MO [1].

Dalopius marginatus (Linnaeus, 1758)

BULGÁRIA, **Mts. Pirin**, Haramibunar, 1982.VI.1., leg: RI, det: NT [4]; J. Szandanski, 1976.VII.1–3., leg: RI, det: NT [2]; Lopovo, 1982.V.19., leg: RI, det: NT [2]; Bistrica valley, 1982.V.21., leg: RI, det: NT [2]; **Mts. Rodope**, Dospat, 1982.V.28., leg: RI, det: NT [4]; Lake V. Kolarov, 1982.V.28., leg: RI, det: NT [2]; Satovcha, 1982.V.29–30., leg: RI, det: NT [5].

ÉSZAK-MACEDÓNIA (Jugoszlávia, Macedónia), **Galicica-hg.**, Ljubanište, 1978.VI.8–9., leg: RI, det: NT [1].

HORVÁTOR SZÁG (Jugoszlávia), Plitvice, 1978.VI.19., leg: RI, det: NT [6].

MAGYARORSZÁG, **Borsod-Abaúj-Zemplén megye**, Nagy Milic, Lászlótanya, 1979.VII.2., leg: RI, det: NT [5]; **Bükk**, Nagyvisnyó, 1986.VI.8., leg: VK, det: NT [1]; , Nagyvisnyó, Hármaskút, 1985.V.18., leg: RA–RI, det: NT [4]; **Heves megye**, **Mátra hgys.**, Mátraháza, Csórréti-víztározó, 2013.VI.14., leg: RI, det: NT [1]; **Vas megye**, Apátistvánfalva, Zsida-patak völgye, (fh), 1994.VI.17., leg: VK, det: MO [1]; 1983.V.26., leg: RI, det: MO [1]; Bozsok, Irottkő, (fh), 1980.VI.28., leg: PA, det: MO [1]; Farkasfa, Cvikli-erdő, 1993.VI.27., leg: Radnóti I.–SzD, det: MO [1]; Felsőszölnök, Szölnöki-erdő, 1993.VI.28., leg: Radnóti I.–SzD, det: MO [2]; Hegyhátszentjakab, Vadása-tó, (k), 1985.V.23., leg: SzD, det: MO [1]; 1983.V.28., leg: RI, det: MO [1]; 1983.V.28., leg: TS, det: MO [1]; 1985.VI.12., leg: SzD, det: MO [1]; Irottkő, 1988.IV.30., leg: NF, det: MO [1]; Kondorfa, 1982.V–VII.1–10., leg: RI, det: MO [1]; Kőszeg, 1938.IX.22., leg: VA, det: MO [1]; 1938.V.27., leg: VA, det: MO [1]; Kőszeg, Chernel-park, (fcs), 1986.V.20–21., det: MO [1]; Kőszeg, (éjszakai fh), 1980.V.2., leg: PA, det: MO [1]; Kőszeg, Hármaskút, 1988.IV.28., leg: NF, det: MO [1]; Kőszeg, **Irány-hegy**, (fh), 1985.VII.4., leg: SzD, det: MO [1]; Kőszeg, Király-völgy, (fh), 1981.IV.3., leg: PA, det: MO [1]; **Kőszegi-hegyek**, 1936.V.19–23., det: MO [2]; **Kőszegi-hg.**, Irottkő, 1980.VI.28., leg: RI, det: MO [2]; **Kőszegi-hegység**, Kőszeg, Stájerházak, (l), 2009.VI.12–13., leg: VK, det: NT (11); **Kőszegi-**

- hg., 1978.III.11., leg: LI, det: MO [1]; 1978.III.13., leg: LI, det: MO [2]; 1978.III.5., leg: LI, det: MO [1]; Nádasd, Nagy-erdő, hullott lucfenyő tobozból, 1987.V.9., leg: NF, det: MO [1]; Nemesmedves, 1979.V.2., leg: RI, det: MO [1]; 1979.VI.3., leg: PA, det: MO [1]; Orfalu, védett lucfenyves, 1983.V.26., leg: TS, det: MO [1]; Óriszentpéter, Bárkás-tó, 1982.V.2., leg: PA, det: MO [1]; 1983.V.23., leg: PA, det: MO [1]; Szakonyfalu, 1976.V.13., leg: TS, det: MO [2]; Szakonyfalu, Grajka-patak völgye, (fh), 1994.VI.24., leg: VK, det: MO [1]; Szalafő, 1979.VII.30., leg: PA, det: MO [1]; 1982.V.1., leg: PA, det: MO [1]; 1982.V.29., leg: PA, det: MO [1]; 1982.V.29., leg: PA, det: MO [2]; 1983.V.21-28., leg: PA, det: MO [1]; Szalafő, Dombok, (k), 1985.VI.13., leg: SzD, det: MO [1]; (k), 1985.VI.7., leg: SzD, det: MO [1]; Szalafő, Papszer, (fh), 1995.V.9., leg: VK, det: MO [3]; Szőce, (fh), 1993.V.11., leg: DR, det: MO [5]; 1986.V.1-2., leg: PA, det: MO [1]; 1987.IV.19-20., leg: PA, det: MO [2]; Szőce, tőzegmoha-láp, (fh), 1993.V.11., leg: VK, det: MO [8]; Vadása-tó, 1982.V.30., leg: PA, det: MO [1]; 1983.V.28., leg: PA, det: MO [1]; Velem, Borha-forrás, 1980.VI.27., leg: RA-RI, det: MO [1]; Velem, Borha-forrás, égerliget, (fh), 1981.V.17., leg: SoGy, det: MO [1]; Velem, Borha-forrás, égerliget, 500 m, (e), 1981.V.16., leg: ÁdL, det: MO [1]; Velem, Irottkő, (k), 1980.VI.28., leg: SoGy, det: MO [4]; Viszák, 1986.V.3., leg: PA, det: MO [1]; 1987.IV.19., leg: PA, det: MO [1]; **Veszprém megye**, *Bakony-hegység*, Padragkút, Nyíri-tó, 1979.V.7., leg: RI, det: NT [1].
- SZERBIA (Jugoszlávia), Nis, Bank of S. Morava, 1982.V.15., leg: RI, det: NT [1].
- SZLOVÁKIA, *Vihorlát*, Kaluža, 1977.VII.3-7., leg: RI, det: NT [2].
- ROMÁNIA, **Arges megye**, *Fogarasi-havasok*, Arges-völgy, 1400 m, 1993.VII.15-16., leg: RI, det: NT [1]; *Fogarasi-havasok*, Arges-völgy, Vidraru-tó, 900 m, 1993.VII.16-17., leg: RI, det: NT [2]; **Brassó megye**, *Mts. Csukás*, 1400 m, 2010.VI.25., leg: RI, det: NT [2]; **Hargita megye**, Homoródfürdő, Homoród-patak völgye, 1995.V.8., leg: RI, det: NT [2]; Ivó, Ivó-patak-völgye, 1997.V.24., leg: RI, det: NT [1];
- Lövete, Homoród-patak völgye, 1995.V.8., leg: RI, det: NT [4]; Parajd, Kis-Küküllő-völgye, 500 m, 1995.V.11., leg: RI, det: NT [2]; *Kelemen-havasok*, Lomás-patak völgye, 1000 m, 1998.VII.13., leg: RI, det: NT [1]; Maroshévíz, Vajda-pataka, 1100 m, 1998.VII.14., leg: RI, det: NT [1]; **Háromszék megye**, *Bodoki-hegyek*, Maksa, Tekerő-patak, 1992.V.2., leg: RI, det: NT [3]; **Kolozs megye**, Magyarország, 1995.V.11-12., leg: CzZs-NL, det: NT [1]; **Kovácsna megye**, Sepsibükszád, 1993.VI.3., leg: RI, det: NT [2].
- SPANYOLORSZÁG, Segovia, Puerto de Lozoya, 1700 m, 1987.VI.18., leg: PA, det: PG [1].
- UKRAJNA, Rahiv (Rahó), 1998.VI.22., leg: VK, det: NT [1].
- Ectinus aterrimus* (Linnaeus, 1760)
- SZLOVÁKIA, *Kis-Fátra*, *Nagy-Kriván*, 1979.VII.9-12., leg: RI, det: NT [1]
- Idolus picipennis* (Bach, 1852)
- ROMÁNIA, **Brassó megye**, *Mts. Csukás*, 1400 m, 2010.VI.25., leg: RI, det: NT [1]; **Fehér megye**, *Gyalui-havasok*, Aranyosronk, 1998.VII.10., leg: RI, det: NT [1]; *Retyezát-hg.*, Cabana Pietrele, 1500 m, 1993.VI.25., leg: BL, det: MeJ [1].
- Mulsanteus kalabzai* Mertlik & Dušanek, 2006
- IRÁN, **Prov. Fârs**, *Mts. Zagros*, Lâr, 880 m, N 27°36,1081'; E0 54°19,656', (l), 2008.IV.29-30., leg: HT-SzK-VK, det: NT [2]; Sangar, (*Mt*) *Kühha-ye Zagros*, 50 km W of Siraa, 2000.VI.22-23., leg: RGy, det: PG [2]; **Prov. Homozgân**, *Mts. Zagros*, Tezerj, 280 m, N 28°13,823'; E0 55°48,744', (l), 2008.V.1-2., leg: HT-SzK-VK, det: NT [1]; **Prov. Lorestan**, *Sepiddast*, (*Mt*) *Kühha-ye Zagros*, 25 km S of Dorud, 2000.VI.20-21., leg: RGy, det: PG [1].
- Peripontius dimidiatipennis* (Reiche & Saulcy, 1856)
- ALGÉRIA, Médéa, Tamesguide, 1990.IV.22-V.8., leg: RA-RI, det: PG [1].

Peripontius terminatus (Erichson, 1841)

BULGÁRIA, *Mts. Rodepe*, Dolen, 1982.V.30., leg: RI, det: NT [4].

ÉSZAK-MACEDÓNIA (Jugoszlávia, Macedonia), Lakavica, 1982.V.16., leg: RI, det: NT [1].

GÖRÖGORSZÁG, Argolis, Epidavros, 1981.V.10., leg: RI, det: NT [2]; Arkadia, Prosilion, 1981.V.13., leg: RI, det: NT [1]; Epeiros, *Mt. Makrinoros*, Petas, 1981.V.19., leg: RI, det: NT [5]; 1981.V.20., leg: RGy, det: NT [1]; Lakonia, Kosiaron, 1981.V.16., leg: RI, det: NT [1].

Sericus brunneus (Linnaeus, 1758)

MAGYARORSZÁG, *Vas megye*, Őrség, Szalafő, 1980.VI.30., leg: PA, det: MO [1].

NORVÉGIA, *Oppland*, Ferieveien, (e, fh), 1995.VI.4., leg: VK, det: NT [2].

Synaptus filiformis (Fabricius, 1781)

BULGÁRIA, *Mts. Pirin*, Banichan, 1982.V.31., leg: RI, det: NT [5]; *Mts. Rodope*, Dolen, 1982.V.30., leg: RI, det: NT [9]; *Mts. Rodope*, Ljaskovo, 1982.V.26–27., leg: RI, det: NT [5].

ÉSZAK-MACEDÓNIA, *Prov. Mak. Brod.*, 4 km N of Devič, 1998.VI.3., leg: RI, det: NT [1]; (Jugoszlávia, Macedonia), Delchevo, 1982.VI.3., leg: RI, det: NT [5]; (Jugoszlávia, Macedonia), Radovich, 1982.V.17., leg: RI, det: NT [5].

GÖRÖGORSZÁG, Makedonia, Gavros, 1981.V.22., leg: RI, det: NT [2]; *Prov. Dráma*, *Mts. Falakró*, Pirgi, 900 m, 1995.V.24., leg: RA-RI, det: NT [2]; Patras, 1981.V.18., leg: RGy, det: PG [1]; *Mt. Parnon*, Petros, 1981.V.14., leg: RI, det: NT [1].

HORVÁTORSZÁG (Jugoszlávia), Eszék, Dráva-part, 1978.VI.3., leg: RI, det: NT [4].

MAGYARORSZÁG, *Borsod-Abaúj-Zemplén megye*, Bélapátfalva, juhlegelő, 1985.V.17., leg: RA-RI, det: NT [3]; *Pest megye*, *Börzsöny-hg.*, Kémence-patak, 1976.VI.13., leg: RI, det: NT [1]; Budakalász, 1972.V.1., leg: RI, det: NT [4]; *Vas megye*, Őrség, Hegyhátszentjakab, Vadása-tó,

1983.V.28., leg: RI, det: MO [1]; Magyarszombatfa, (fcs), 1980.VI.15., leg: PA, det: MO [1].

ROMÁNIA, *Hargita megye*, Árvátfalva, 1997.V.26., leg: RI, det: NT [1]; Kis-Homoród-völgye, 1997.V.22., leg: RI, det: NT [2].

SZERBIA (Jugoszlávia), Nis, Bank of S. Morava, 1982.V.15., leg: RI, det: NT [5].

TÖRÖKORSZÁG, Silvas, Hafik, Kizilirmak, 1989.VI.9., leg: RA-RI, det: PG [1].

NEGASTRIINAE Nakane et Kishii, 1956

Negastrius pulchellus (Linnaeus, 1760)

MAGYARORSZÁG, *Vas megye*, Ikervár, Rába-part, közvetlen vízparton, (tcs), 2003.VII.5–19., leg: NF, det: MO [1].

Oedostethus tenuicornis (Germar, 1824)

MAGYARORSZÁG, *Vas megye*, Rátót, Rába-part, (k), 1985.VII.5., leg: SzD, det: MO [2].

Quasimus minutissimus (Germar, 1823)

MAGYARORSZÁG, *Vas megye*, Velem, Irottkő, (e), 1980.VI.28., leg: SoGy, det: MO [1].

Zorochros dermestoides (Herbst, 1806)

MONTENEGRÓ (Jugoszlávia), *Komovi-hg.*, Bje-luha, 1600 m, 1978.VI.11., leg: RI, det: PG [1].

NORVÉGIA, *Troms county*, *Bardu kommune*, Osterdalen-Stromsmo, from beneath stone, 1995.VI.20., leg: VK, det: PG [1].

Zorochros quadriguttatus (Laporte, 1840)

MAGYARORSZÁG, *Vas megye*, Rátót, Rába-part, 1983.VII.9., leg: SzD, det: MO [2].

Zorochros stibicki Leseigneur, 1970

MAGYARORSZÁG, *Vas megye*, Ikervár, Rába-part, 2001.VII.21., leg: NF, det: MeJ [1].

Irodalom

- CSIKI E. (1941): Adatok Kőszeg és vidéke bogárfaunájának ismeretéhez. (Beiträge zur Kenntnis der Käferfauna von Kőszeg und Umgebung.) – *Dunántúli Szemle* **8**: 158–168, 282–288, 332–338. (A Kőszegi Múzeum Közleményei – *Publicationes Musei Ginsiensis* **2**(6): 1–24.)
- GREDLER P.V.M. (1863–1866): *Die Käfer von Tirol nach ihrer horizontalen und vertikalen Verbreitung I–II*. – Bozen, Druck u. Verlag der J. Eberle'schen Buchdruckerei G. Ferrari, I(1863): 242 pp., Druck u. Verlag von G. Ferrari, vormals Eberle, II(1866): 257 pp.
- KASZAB Z. (1937): A kőszegi hegység bogárfaunájának alapvetése. (Grundlagen zur Kenntnis der Käferfauna des Kőszeger Gebirges.) – *Vasi Szemle* **4**: 159–85. (A Kőszegi Múzeum Közleményei – *Publicationes Musei Ginsiensis* **1**(2):1–27.)
- LAIBNER S. (2000): *Elateridae of the Czech and Slovak Republics. Elateridae České a Slovenské republiky*. – Zlín, Kabourek, 292 pp.
- MERKL O. (1996): The species of 27 beetle families (Coleoptera) from Őrség (Western Hungary). – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* **23**(2): 103–139.
- MERKL O. & VIG K. (2009): *Bogarak a pannon régióban*. – Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága – B.K.L. Kiadó – Magyar Természettudományi Múzeum, 496 pp.
- NÉMETH T. (2017): Notes on the Elateridae (Coleoptera) fauna of Hungary. – *Folia entomologica hungarica* **78**: 39–45.
- ROZNER I. (2009): Adatok Erdély és a Bánság patanóbogár faunájához (Coleoptera: Elateridae). (Datele privind fauna de Elateridae (Coleoptera) din Transilvania și Banat. Data to the click beetles (Coleoptera: Elateridae) of Transylvania and Banat, Romania.) – *Acta Siculica* **2009**: 141–144.
- VIG K. (1995): „Az Őrség Természeti Képe” kutatási program. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* [1992–1995] **22**(2): 11–35.
- VIG K. (2008): A kenyéri reptér bogárfaunisztikai vizsgálata (Insecta: Coleoptera). – *Vasi Szemle* **62**(6): 884–899.
- VIG K., MERKL O., NAGY F., ÁDÁM L., SZALÓKI D., PODLUSSÁNY A., NÁDAI L., DANKOVICS R. & VADÁSZ D. (2006): A kenyéri reptér – tervezett különleges természetmegőrzési területnek jelölt terület – bogárfaunisztikai vizsgálata (Insecta: Coleoptera). (Examination of the Coleoptera fauna of a planned special nature protection area at Kenyeri military airfield (Vas County, Western Hungary) (Insecta: Coleoptera).) – *Praenorica Folia Historico-Naturalia* **9**: 123–169.
- VIG K., MERKL O., NAGY F., ÁDÁM L., SZALÓKI D., PODLUSSÁNY A., NÁDAI L., DANKOVICS R. & VADÁSZ D. (2010) Sitke: Öregcser, különleges természetmegőrzési terület bogárfaunisztikai vizsgálata. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* **33**: 28–49.
- VIG K. (2010) Sitke: Öregcser bogárfaunisztikai vizsgálata. – *Vasi Szemle* **64**(3): 312–329.

régészet

ARCHEOLOGY

Rolle und Auswirkung der Handwerker innerhalb der Gesellschaft von Savaria¹

Andrea Csapláros

SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM
H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Ungarn
andrea.csaplaros@savariamuseum.hu

Zusammenfassung

Die Untersuchungen der römischen Werkstätten und deren Spuren in der Archäologie beantworten nicht nur Fragen im Zusammenhang mit der Handwerkstätigkeiten in der Römerzeit von Savaria, sondern werfen auch neue Aspekte betreffend Lebensweise, Angewohnheiten und Alltagsleben auf. Die Rolle von Savaria in den sakralen Aufgaben innerhalb der Provinz bestimmte die Entwicklung der Colonia, aber diese Rolle und Entwicklung ist untrennbar von der Rolle, welche die Stadt im Handel und bei Handwerksbetrieben spielte. Eine Gemeinde mit einem reichen und ausgeprägten Beziehungsgeflecht bestimmte das Stadtbild von Savaria und beeinflusste die Entwicklung dieser römischen Stadt.

STICHWÖRTER: Savaria, Bernsteinstraße, Handwerker, Werkstatt, Bronzwerkstatt, Eisenwerkstatt, Textilbearbeitung, Bäckereien, Knochenbearbeitung, Wandmalerei, Handel, Handelswaren

Összefoglalás

Mesterségek szerepe és hatása a római kori Savaria társadalmára. *A római kori mesterségek és annak régészeti le nyomatait vizsgálva nemcsak a kézművességgel kapcsolatos kérdésekre kap a kutató választ, hanem újabb aspektusok merülnek fel az itt élők életmódjával és szokásaival kapcsolatban. Savaria kiemelt szerepe a provincia szakrális életében meghatározta a település fejlődését, de ezzel összefügg és ettől elválaszthatatlan a város szerepe a kereskedelemben és a kézművesiparban. Egy gazdag és kiterjedt kapcsolatrendszerrel rendelkező közösség képe bontakozik ki, amely meghatározta a római kori Savaria fejlődését.*

KULCSSZAVAK: Savaria, Borostyánkő út, kézművesség, műhely, bronzművesség, vasművesség, fazekasság, textilfeldolgozás, pékség, csontfeldolgozás, falfestmények, kereskedelem, áru

Einleitung

Kaiser Claudius gründete die Colonia Savaria in der Mitte des 1. Jhs. n. Chr.; im Leben und in der Entwicklung der Stadt spielte dabei die Bernsteinstraße eine unschätzbare Rolle. Die ersten Bewohner der Stadt mit römischem Bürgerrecht waren Veteranen und Mitglieder der Handelsfamilien aus Norditalien. Die ersten archäologischen Quellen im Zusammenhang mit dem All-

tagsleben kamen interessanteweise nicht innerhalb der Stadtmauern, sondern vor allem außerhalb zutage. Die Siedlung außerhalb der Stadt konzentrierte sich vor allem entlang des Perint-Baches in süd-westlicher Richtung und auf der westlichen Seite der Bernsteinstraße.

Die italische Bevölkerung mit aktiven Beziehungen nach Italien brachte echte römische Kultur und Tradition in diese städtische Umgebung. Dieser Stadtteil versorgte die nach Savaria gesie-

¹ Ich möchte mich bei meinem Kollegen Ferenc Derdák, der als Geodät des Museums seit 45 Jahren die Ausgrabungen in Szombathely vermessen und dokumentiert, bedanken. Er war bei fast allen Ausgrabungen in Savaria dabei. Ich möchte mich weiters bei meinen Kollegen Ottó Sosztarits, Attila Hódi, Tamás Kiss und Viktor Seres für ihre fachliche Hilfe bedanken.

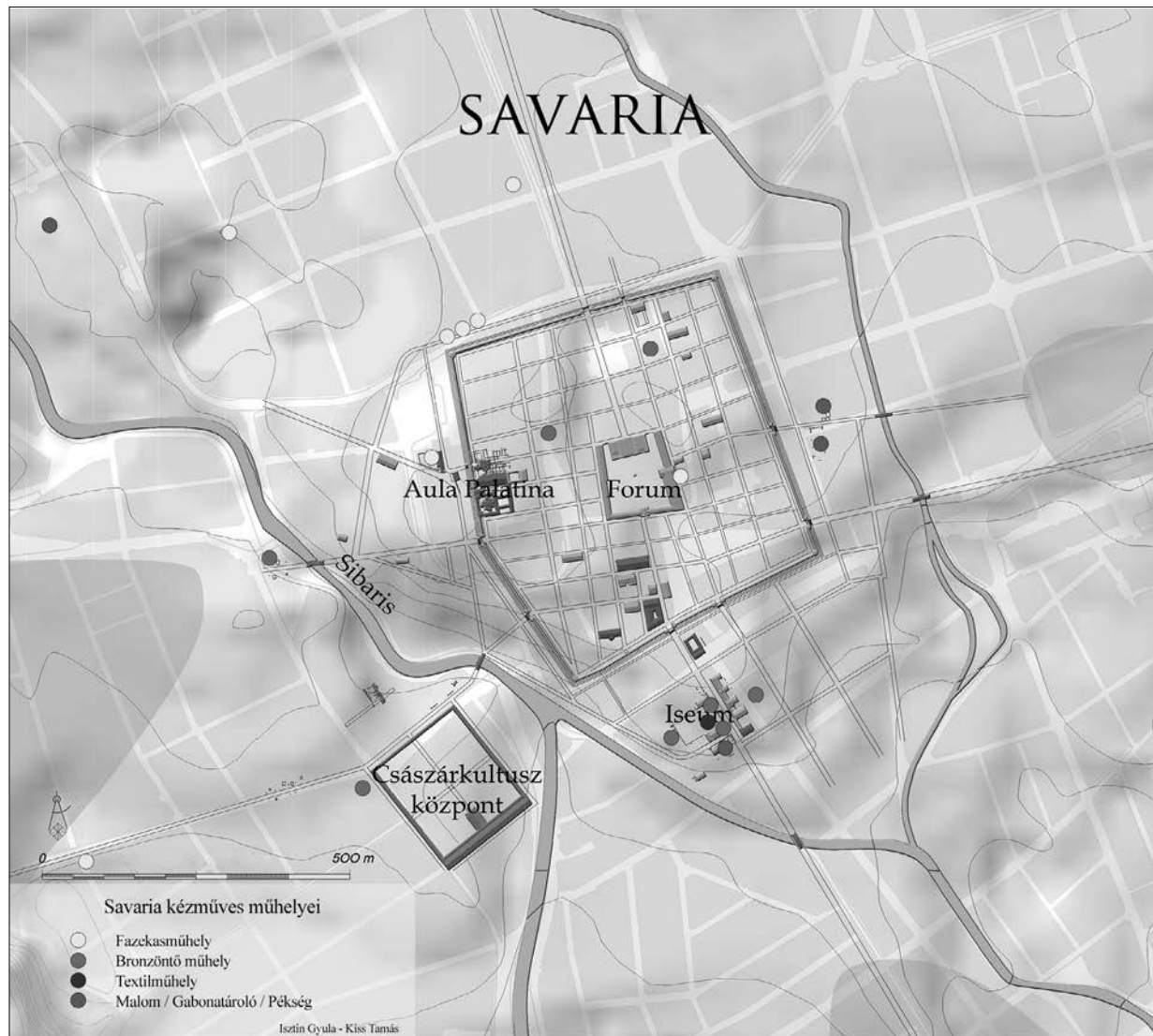

Abb. 1. Handwerkswerkstätte in Savaria (von Andrea Csapláros, Gyula Isztin, Tamás Kiss und Ottó Sosztarits)

1. ábra. Savaria kézműves műhelyei (Készítette: Csapláros Andrea, Isztin Gyula, Kiss Tamás és Sosztarits Ottó)

delte Bevölkerung mit allgemeinen Handelswaren und Luxusartikeln. Die Befunde und Funde aus dieser Gegend weisen auf eine intensive Bautätigkeit der Werkstätten ab der Mitte des 1. Jhs. hin. Die damaligen Handwerkstätigkeiten in Savaria waren vielseitig, denn es wurden neben Bronze- und Eisenwerkstätten, Objekte im Zusammenhang mit Textilarbeitung und Bäckereien auch Werkstätten für Knochenbearbeitung und Wandmalerei gefunden. Neben den Werkstätten müssen wir auch mit Wohnräumen rechnen, da die Handwerker, ihre Gehilfen sowie die Händler vermutlich auch in dieser Umgebung wohnten (Abb. 1.).

Bronzegießerei

In Savaria gibt es innerhalb und außerhalb der Stadtmauer an mehreren Stellen Reste von Bronzegießereien. In der Topografie von Savaria ist sehr gut zu beobachten, dass Bronzegießereien sich vor allem im nördlichen, westlichen und südwestlichen Teil der Stadt befinden.

Vor der evangelischen Kirche bei der Körmendi-Straße wurden Spuren mehrerer Bronzegießereien gefunden (BUÓCZ 1968: 10: 55; SEY 2013: 74, Kat. 339–343). Hier sind auch Depots mit Bronzegegenstände zum Vorschein gekommen, an manchen sieht man sehr schön die Zer-

Abb. 2. Bronzeabguss mit einer Stieropferszene (Foto: Péter Vizi)
2. *ábra.* Bikaáldozatot ábrázoló bronzöntvény (Fénykép: Vizi Péter)

kleinerungsspuren (TÓTH 2001: 18, Kat. 15). Bei mehreren, aus dem religiösen Leben stammenden Funden wurde ein Bronzeabguss mit der Darstellung einer Stieropferszene gefunden (HÓDI 2014a: 89; TÓTH 2001: 17–18, Kat. 13) (Abb. 2.). Während der Abwasserkanalisierungsarbeiten kamen ein Füllhornfragment und Früchte aus Bronze zum Vorschein (BUÓCZ 1968: 10; SEY 2013: 74, Kat. 339; TÓTH 2001: 18, Kat. 14). Die Römer kombinierten unterschiedliche Materialien sehr gerne. Wahrscheinlich gehörten die bronzenen Früchte zu einer Marmorstatue, welche ein Füllhorn mit dieser Einlage trug (B. THOMAS 1982: 6). Die hier gefundene Hercules-Statue wurde nicht ganz fertig gestellt, da beim Fuß der Statue die Gussstifte nicht abgeschliffen, geglättet und mit Wachs poliert wurden. In römischen Bronze gießereien wurden jeweils die Techniken von Kernguss und Mantelguss verwendet. Diese sehr präzise, aber komplizierte Methode, wenn Wachs und danach die heiße, flüssige Bronze in die Gussform gegossen wurden, wobei anschließend das Wachs schmolz, herausfloss und sich anschließend die Bronze erhärtete. So konnte man am besten die Konturen einer Bronzestatue herstellen (B. THOMAS 1982: 6).

Abb. 3. Abzeichen mit Christogramm (Foto: Attila Murdák)
3. *ábra.* Krisztogrammal díszített jelvény (Fénykép: Murdák Attila)

Auf dem ehemaligen Freiheitsplatz (heutige Gáspár-Károlyi-Platz) unterhalb des „Kanász-Hügels“ wurden in großer Menge zerkleinerte Bronzegegenstände wie Bronzelöffel, Armbänder, Fibeln, Schnallen, Schlüssel, Ringe, Waagreste und Bronzestatuetten gefunden (BUÓCZ 1968: 10). Wahrscheinlich war hier das Depot einer Bronze gießerei.

Während der archäologischen Arbeiten an der Stelle eines geplanten Parkhauses in der Kőszegi-Straße² wurde ein kleiner Ofen im Gebiet eines aus Lehm gebauten Hauses aus dem 2. Jh. (SOSZTARITS 2007: 290), bzw. in dessen Nähe ein Abzeichen mit Christogramm (SOSZTARITS 1997: 1–4; SEY 2013: 74, Kat. 368) gefunden; dieses Fundstück ist einer der wichtigsten bislang bekannten frühchristlichen Funde aus Savaria (SOSZTARITS 1997: 2; TÓTH 1989: 385–393; TÓTH 2016: Kat. III.30, III.31, III.41) (Abb. 3.). Südlich

² Savaria Museum Archäologisches Archiv (Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Régészeti Adattár – RA) 1238-97. Szombathely, Kőszegi Str. 36–40. Ausgrabung von Ottó Sosztarits.

Abb. 4. Gussformfragment mit Fibel (Foto: Tamás Tárczy)

4. ábra. Öntőminta-töredékek fibulával. (Fénykép: Tárczy Tamás)

dieses Gebäudes wurden ein kleiner Bronzekübel und ein halbfertiger Kästchenbeschlag mit Mäander ans Tageslicht gebracht (HÓDI 2014b: Kat. 14.41; SEY 2013: 75, Kat. 369); diese Stücke waren vermutlich in der während der 1990er Jahre ergrabenen, spätrömischen Bronzewerkstatt in der Kőszegi-Straße hergestellt worden (SEY 2013: 74–75, Kat. 368–369; SOSZTARITS 1996: 311).³ Einen direkten Einfluss Roms sieht man beim bronzenen Beschlag, welcher ein Verzierungstück eines Kultmöbels, Stuhls oder Kästchens sein musste. Die bronzenen Beschläge wurden in verschiedenen Techniken hergestellt. Neben den Gegenständen des religiösen Lebens wurden auch Stücke des täglichen Lebens in diesen Truhen und Kästchen aufbewahrt. Diese symbolischen Beschläge sollten bewirken, dass sie nur von dafür vorgesehenen Personen geöffnet wurden und sonst Unheil über unbefugte Personen bringen sollten (GÁSPÁR 1982: 10).

Während der Ausgrabungen in der János-Szily-Straße 18⁴ kamen archäologische Befunde und Funde einer Bronzegießerei – wie Bronze-gussreste, Bronzeschlacke und Gussformen – aus

dem 1. Jh. zum Vorschein. Unterhalb der römischen Straße konnten ein Ofen, Reste eines Gebäudes mit Balken sowie 116 Terrakottengussformen, welche mit den Gussformen aus dem Gebiet des Iseums von Savaria im Zusammenhang gebracht werden können, geborgen werden (HÓDI 2014a: 89–94).⁵ Anhand der bronzenen Gussformen – ein Teil davon wurde mehrmals verwendet – wurden hier verschiedene Gegenstände wie Fibeln, Nadeln und weitere bislang nicht identifizierbare Stücke hergestellt (HÓDI 2014a: 90). Bei dieser Fundstelle kam ungewöhnlich viel Importkeramik zum Vorschein, wie z. B. dünnwandige Tassen, Volutenschnauzenlampen, Fragmente von Terra Sigillata, Fragmente von unterschiedlichen Amphorentypen und Stücke eines Gesichtsgefäßes (HÓDI 2014a: 90). Aufgrund der hier gefundenen, frühesten archäologischen Befunde und Funde aus dem 1. Jh. kann man auf eine sehr intensive Handelsbeziehung mit Italien folgern.

Im Gebiet des Iseums von Savaria konnte man bei den neuesten Ausgrabungen mehrere Bronzegießereien untersuchen (MLADONICZKY & SOSZTARITS 2009: 338). Die während der Ausgrabungen von Tihamér Szentléleký in den 1950er Jahren gefundenen Gussformfragmente wiesen auf eine Bronzegießerei im Gebiet des Heiligtums hin. Eine eindeutige Antwort auf diese Frage wurde bei den archäologischen Forschungen innerhalb der Vorhalle des Iseums im Jahre 2001 gegeben, als mehrere Werkstätten, darunter auch Reste einer Bronzegießerei (Teile eines Ofens, Schlacken (HÓDI 2014a: 92; SEY 2013: 73, Kat. 347–349) und Gussformreste (SEY 2014: 249–251, Kat. 22.3–22.5.; SEY 2014: 72, Kat. 350–357)) zum Vorschein kamen (Abb. 4.). In den folgenden Jahren (2002–2003) wurde die Abfallgrube einer Werkstatt gefunden, worin mehrere Gussformfragmente (SEY 2013: 73, Kat. 358; SEY 2014: 253, Kat. 22.11) und ein Blasebalg (SEY 2013: 72, Kat. 359; SEY 2014: 251, Kat. 22.6) lagen. Am südlichen Ende der Vorhalle kamen Reste einer neuen Bronzegießerei zum Vorschein. Außerhalb

³ Savaria Museum Archäologisches Archiv (Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Régészeti Adattár – RA) 1238-97.

⁴ Savaria Museum Archäologisches Archiv (Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Régészeti Adattár – RA) 2042-06. Szombathely, Szily János Str. 18. Ausgrabung von Ottó Sosztarits im Jahre 2005.

⁵ Beide Fundgruppen wurden von meinem Kollegen Attila Hódi untersucht.

der mit Asche gefüllten Ofengrube wurden mehrere Bronzegussformen, Bronzebeschläge und der Fehlguss (HÓDI 2014b: 187, Kat. 14.39; SEY 2013: 73. Kat. 363) eines Bronzegegenstandes mit der Verzierung eines Medusakopfes gefunden. Während der Ausgrabungen in den Jahren 2007 und 2008 wurden im westlichen Bereich des Heiligtums eine Werksgrube, welche mit einer Bronze gießerei in Zusammenhang stehen musste, mit mehreren beschädigten oder falsch gegossenen und auf Neueinschmelzung wartenden Gegenständen geborgen (HÓDI 2014a: 93). Während der Untersuchungen konnte man eindeutig feststellen, dass in der südlich liegenden Werkstatt neben der Bronze gießerei auch Eisenbearbeitung stattgefunden hat. Die Werkstatt im nördlichen Bereich hatte vermutlich die Bronze gießerei als Hauptaugenmerk (HÓDI 2014a: 93).

Wichtiges Zubehör des Alltagslebens war ein Geschirrservice mit Krug und Griffpfanne, welches im sakralen Bereich (Körperreinigung vor der Opfergabe) aber auch bei profanen Handwäsungen (vor dem Essen) eine Rolle spielte (BÓNIS 1982: 10). Gewisse Bronzegegenstände können mit bestimmten Kulturen in Verbindung gebracht werden, wie z. B. die vermutlich in Pannonien hergestellten Bronzefunde des Dolichenumus in Adony, aber bislang lassen sie sich keiner bestimmten Werkstatt zuordnen. Nach der Meinung von Zsuzsanna Bánki sind diese Gegenstände Arbeiten von Wanderhandwerkern aus dem Orient und von ihnen ausgebildeten Handwerkern in Pannonien bzw. in Savaria. Bei der Herstellung der sakralen Gegenstände achteten sie auch auf den Bedarf der Einheimischen. Die bisher ergrabenen Bronze gießereien aus Savaria deuten nicht auf Bronzeherstellung selbst hin, sondern die Bronzegegenstände wurden aus bereits fertig gegossenen Bronzeblöcken oder beschädigten, neu eingeschmolzenen Bronzestücken⁶ hergestellt. Es ist wahrscheinlich, dass hier in Savaria nur in kleineren Mengen Bronzegegenstände gefertigt wurden.

Töpferei

Die Töpfereien befanden sich nördlich der Stadtmauer, wie es Terézia Buócz in ihrem Aufsatz darlegt. Entlang der heutigen Sándor-Petőfi-Straße wurden zahlreiche Keramiköfen, Keramikfragmente, Öllampen, Negativformen von Öllampen und Töpferstempel gefunden (BUÓCZ 1968: 67).⁷

Die im István-Járdányi-Paulovics-Ruinengarten gefundenen Keramiköfen, Keramikfragmente, Negativformen von Öllampen, Öllampen, Gesichtsgefäßfragmente und Terrakottenstatuettenfragmente weisen auf intensiv genutzte Keramikwerkstätten auf der westlichen Seite der die Stadt von Norden umfahrenden Straße hin. Bei den Keramikwerkstätten, wie bei den Bronze gießereien, ist es sehr schwierig, eine Spezialisierung in einer bestimmten Werkstatt festzustellen. Das vermehrte Vorkommen bestimmter Funde mit gleichen oder ähnlichen Funktionen innerhalb einer Fundstelle weisen auf eine Spezialisierung bei den einzelnen Werkstätten bezüglich der Herstellung gewisser Gegenstände (Öllampen, Terrakottenstatuetten), je nach dem Marktbedarf, hin.

Bei den Ausgrabungen von Terézia Buócz im Ruinengarten wurden Öfen mehrerer Töpfereien dokumentiert (BUÓCZ 1968: 36–37). Anhand der Ausgrabungszeichnungen zeigt sich, dass sich der Werkstättenbereich mit dem Ofen jeweils im hinteren Bereich eines Gebäudes befindet. Die Räumlichkeiten, welche sich auf der Umfahrungsstraße von Savaria befinden, dienten als tabernae oder Geschäfte.

In der Umgebung der Töpfereien wurden in großer Menge Gussformen für Bronzeguss, ein Teil noch unbenutzt, gefunden. In diesem Gebiet kamen aber weder Werkstätten noch Öfen, welche im Zusammenhang mit Bronze gießereien stehen, zum Vorschein. Die Bronzegussformen wurden aber natürlich in Töpfereien hergestellt (SEY 2013: 71, Kat. 212–304).

⁶ z. B. aufgrund der Depotfunde von Körmendi Straße.

⁷ Während des Baus eines Gartens in der Sándor-Petőfi-Straße 9 wurden Öllampen, Öllampenformen sowie Töpferstempel für Terra Sigillata gemeinsam mit anderen Funden gefunden. In der Sándor-Petőfi-Straße 11 kamen mehrere Keramikfragmente in einer Grube zum Vorschein. In der Nähe von Haus Nummer 15 wurden halb ausgebrannte Gefäße und Öllampen in einem Keramikofen gefunden. Savaria Museum Archäologisches Archiv (Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Régészeti Adattár – RA) 188.369, 29, 30.

Auf der nördlichen Seite der Gagarin-Straße 5, in der Nähe des Perint-Baches, wurden laut alter, ungenauer Beschreibungen mehrere Keramiköfen und Gebäudereste mit Wandbemalung gefunden (BUÓCZ 1968: 10).

Während der archäologischen Baubeobachtung bei den Abflusskanalisationsarbeiten in der Artúr-Somlay-Straße 1 kamen im Jahre 2006 Befunde und Funde, wie Blasebalgreste, ein Ofenlüftungsrohr und vermehrt Keramikfragmente, welche auf eine industrielle Handwerktätigkeit schließen lassen, zu Tage.⁸

Ein großer, römischer Ofen mit Lochtennenresten konnte im Mai 1968 an der Kreuzung Bolyai- und Engels-Straße während einer Notgrabung dokumentiert werden.⁹ Wegen dem Ausmaß des Ofens stellt sich die Frage, ob es sich hier nicht um einen Ziegelbrennofen handelt.¹⁰ In den Grabungsbeschreibungen von István Paulovics aus den Jahren 1938 bis 1941 wird man auf einen Satz aufmerksam, weil der Autor nämlich über die „beweglichen Funde“ bei der Ausgrabung schreibt: „Auf den Ziegeln gibt es keinen Ziegelstempel einer Legion, es gibt nur die mit der Hand gezeichneten, individuelle Zeichen und Abdrücke des Ziegelstempels einer privaten Ziegelfabrik: CAR“ (PAULOVICS 1948: 59). Dieser Fund wurde mit großer Wahrscheinlichkeit nicht im Ofen, welchen Tihamér Szentlélekly beschrieb, produziert; also hat nicht nur das römische Militär hier Ziegel produziert, sondern auch zivile Handwerker. Die Spuren eines solchen Betriebes in Savaria wurden bei der Ausgrabung im Jahre 1968 entdeckt.

Während des Kanalisationsausbau in der Ferenc-Deák-Straße 22 kam ein großer Abfallhaufen einer römischen Töpferwerkstatt in 2 m Tiefe zum Vorschein, hier wurden 10–12 grobe, grauschwarze Deckel, Geschirrfragmente, schlecht gebrannte Tassen und Henkelgeschirre gefun-

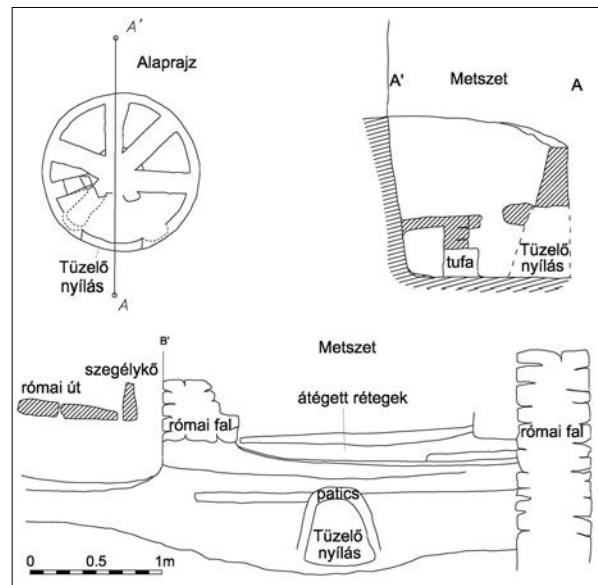

Abb. 5. Spätromischer Ofen (von Magdolna Medgyes und Viktor Seres)

5. ábra. Késő római kemence (Medgyes Magdolna és Seres Viktor nyomán)

den. Die Beschreibung dieser Fundstelle stammt von Tibor Antal Horváth¹¹ und datiert auf den 8. Februar 1933.¹²

Während der Notgrabung in der Kőszegi-Straße 3/A (Gebäude der Budapest-Bank) im Mai und Juni 1991 kam ein spätromischer Ofen zu Tage.¹³ Der frühere Gehsteig wurde durch das Gebäude aus dem 4. Jh. zerstört, aber die ältere, mit Basaltsteinen gepflasterte, römische Straße und Randsteine entlang der Straße blieben unberührt. Die Arbeitsgrube des Ofens wurde leider durch den Bagger zerstört, aber im erhaltenen Profil konnte man sehr gut die rot verzierte Form dieses bereits zerstörten Befundes beobachten und dokumentieren. Der innere Bereich des Ofens ist erhalten geblieben mit der verputzten Seitenwand, der Lochtenne und den unterstützenden Ziegeln. Unterhalb der Lochtenne kamen ein Stück eines Bandhenkelkruges, wei-

⁸ Savaria Museum Archäologisches Archiv (Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Régészeti Adattár – RA) 2126-06: Szombathely, Baubeobachtung bei den Abflusskanalarbeiten, Péter Kiss.

⁹ Savaria Museum Archäologisches Archiv (Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Régészeti Adattár – RA) 373: Szombathely, An der Ecke János-Bolyai-Straße und Engels-Straße. Ausgrabung von Tihamér Szentlélekly.

¹⁰ Für diese Information bedanke ich mich bei Ferenc Derdák.

¹¹ Der Kanoniker der Prämonstratenser.

¹² Savaria Museum Archäologisches Archiv (Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Régészeti Adattár – RA) 238.

¹³ Savaria Museum Archäologisches Archiv (Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Régészeti Adattár – RA) 1232-97: Szombathely, Kőszegi Straße 3/A, Ausgrabung von Magdolna Medgyes bei der Budapest Bank.

tere durch den Brand deformierte und graue und glasierte Geschirrfragmente sowie eine Bronzemünze vom Ende des 4. Jhs. zum Vorschein (Abb. 5.).

Der Hauptplatz von Szombathely wurde 1992 umgebaut und vor und während dieser Arbeiten fanden hier Ausgrabungen statt, wobei unter anderem auch ein spätrömischer Ofen gefunden wurde. Dieser Teil des römischen Savaria war am Dichtesten bewohnt, aus der Sicht der Brandgefahr ist es darum sehr ungewöhnlich, dass sich hier ein Keramikbrennofen befand. Ähnlich wie in der Kőszegi-Straße beim Bau des Gebäudes der Budapest Bank wurde der Keramikbrennofen in den ehemaligen Gehsteig hineingebaut, der dadurch zerstört worden war. Diese beiden Befunde weisen eindeutig darauf hin, dass in diesem Teil der Stadt und damit auch in der Topographie von Savaria große Veränderungen in spätrömischer Zeit passierten. Das Alltagsleben veränderte sich, der Straßenverlauf, die Position und die Benützung der Häuser änderten sich. Die bisher dicht bewohnten und benützten Stadtteile wurden fortan dünn besiedelt, andere Bereiche der Stadt übernahmen die führende Rolle im Stadtleben (OTTOMÁNYI & SOSZTARITS 1998: 178). Es scheint, dass der Südteil der Stadt und die Bereiche außerhalb der südlichen Stadtmauer im 5. Jh. ihre Bedeutung verlieren, zu jener Zeit also, als der heilige Bezirk der Göttin Isis und die dazugehörigen Gebäude nicht mehr für Kulthandlungen benutzt und ganz profan abgetragen wurden, um neue Gebäude mit dem Steinmaterial des Iseums aufzubauen. Das Gebiet des ehemaligen Iseums wurde zu dieser Zeit bereits für Grabstätten benützt.

An der Ecke der ehemaligen Ferenc-Faludy-Straße (heute Mihály-Váci-Straße) zur Paragvári-Straße wurde in den 1910er Jahren nach den Beschreibungen von Nándor Fettich im Gebiet des ehemaligen Klosters ein großer Fundkomplex, bestehend aus 271 weiblichen und männlichen Keramikfiguren, in der Nähe eines ergrabenen römischen Keramikbrennofens gefunden. Diese alte und in Vergessenheit geratene Fundstelle und deren Funde sind sehr wichtig, weil die Darstellungen diesen Statuetten bezüglich ihrer Körperhaltung und der unverhältnismäßig großen Genitalien sehr ungewöhnlich sind. Die Statuen

haben eine apotropäische Bedeutung, sie dienten durch diese ungewöhnlich stark betonte Darstellung der Abwehr des bösen Blicks. Die Darstellung der Genitalien spielte nicht nur bei der Fruchtbarkeit eine wichtige Rolle, sie schützten den Träger auch vor böser Zauberei (BÍRÓ 2016: Kat. 197; FETTICH 1920–1922: 20–22; FETTICH 1991: 1–9). Die Statuetten wurden in der Töpferei nicht ganz fertig gestellt, bei mehreren Stücken sieht man z. B. die fehlende Bemalung.

Horrea und Bäckerei

Die bisherigen archäologischen Forschungen in Savaria konnten zwei Horrea ans Tageslicht bringen. Beide Befunde kann man sehr gut in der Topographie von Savaria abgrenzen. Im Keller des Hauptgebäudes der Direktion der Ungarischen Bahn (MÁV Igazgatóság) sind die Gebäudereste eines Horreums, welches östlich der Stadtmauer lag, sichtbar. Auf der anderen Seite der in der Römerzeit hier verlaufenden Straße befindet sich eine Bäckerei, welche im Jahre 1900 gefunden und, so gut es ging, dokumentiert wurde (Abb. 6.). Die Bäckerei hat fünf Räume, davon lagen zwei Räume auf der Südseite der Straße, sie dienten vermutlich als Verkaufsladen. Im hinteren L-förmigen Gebäude wurde das Handwerk ausgeübt. Hier wurde den Beschreibungen nach einem Backofen in einem Raum gefunden, und in einem anderen Raum gab es auf dem Boden eine 10 cm dicke Schicht von verkohltem Getreide, hauptsächlich Weizen und Roggen, im östlichen Bereich Gerste und Hafer. Das Gebäude wurde wahrscheinlich durch Feuer zerstört, da hier verkohlte Eichen- und andere Holzbalken gefunden wurden (KORNISS 1901, 1999: Nr. 76). Auf der nördlichen Seite der Straße konnte Terézia Buócz das Horreum während der Bauarbeiten des Direktionsgebäudes im Jahre 1968 ergraben. Man muss mit einem sehr mächtigen, von außen mit Strebeböckeln gestützten Gebäude mit massiven Außenmauern rechnen, seine Orientierung ist unsicher, weil nur die südwestliche Ecke des Gebäudes erhalten geblieben ist. Dieses Horreum wurde größtenteils aus Baumaterial gebaut, das

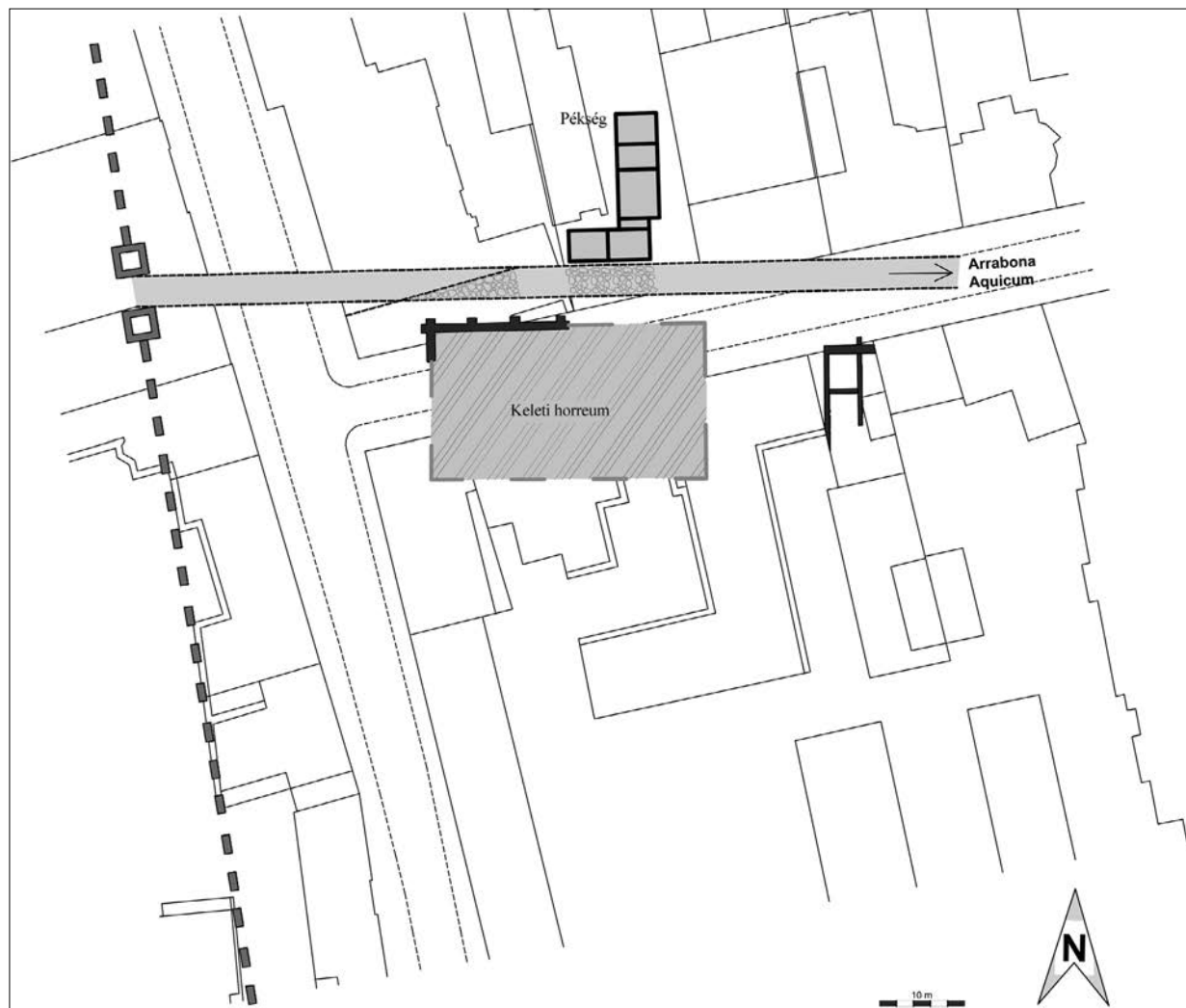

Abb. 6. Horreum und das Gebäude der römischen Bäckerei (von Tamás Kiss und Ottó Sosztarits)

6. ábra. Horreum és pékség épülete (Kiss Tamás és Sosztarits Ottó nyomán)

bereits anderswo vorher benutzt worden war. In der Nähe des Horreums wurde in Sekundärlage innerhalb der Stadtmauer von Savaria eine Bauinschrift gefunden: *C. Vulcatius Rufinus praefectus praetorio per Illyricum* (CIL III 4180=RIU I. 48). Aufgrund des Textes muss man diese Inschrift als Bauinschrift eines Horreums ansehen und sie gehörte vermutlich zu diesem Horreum (TÓTH 2011: 63–65, Kat. 8).

Das andere Horreum lag südlich der Stadtmauer, neben der Straße, welche den heiligen Bezirk der Göttin Isis von Süden her begrenzte. Dieser Platz ist gleichzeitig eine Kreuzung mit der

Bernsteinstraße (Abb. 7.). Dieses Horreum wurde beim Bau der Kunsthalle von Szombathely (Szombathelyi Képtár) archäologisch untersucht.¹⁴ In der Nähe dieses Fundplatzes, beziehungsweise während der Ausgrabungen im benachbarten Iseum, kamen zwei große Mühlsteine (doppelkegelförmiger Catillus) zum Vorschein (Abb. 8.). Beide Mühlsteine kamen nördlich der Alpen selten vor, sie gehören zur typischen Mühlsteinform von Pompeji. Aufgrund dieser Funde kann davon ausgegangen werden, dass auf diesem Platz in großer Menge Getreide gemahlen worden ist (HÓDI 2015: 50–56).

¹⁴ Savaria Museum Archäologisches Archiv (Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Régészeti Adattár – RA) 1248-97. Ausgrabung von Vajk Cserményi zwischen 1978–79.

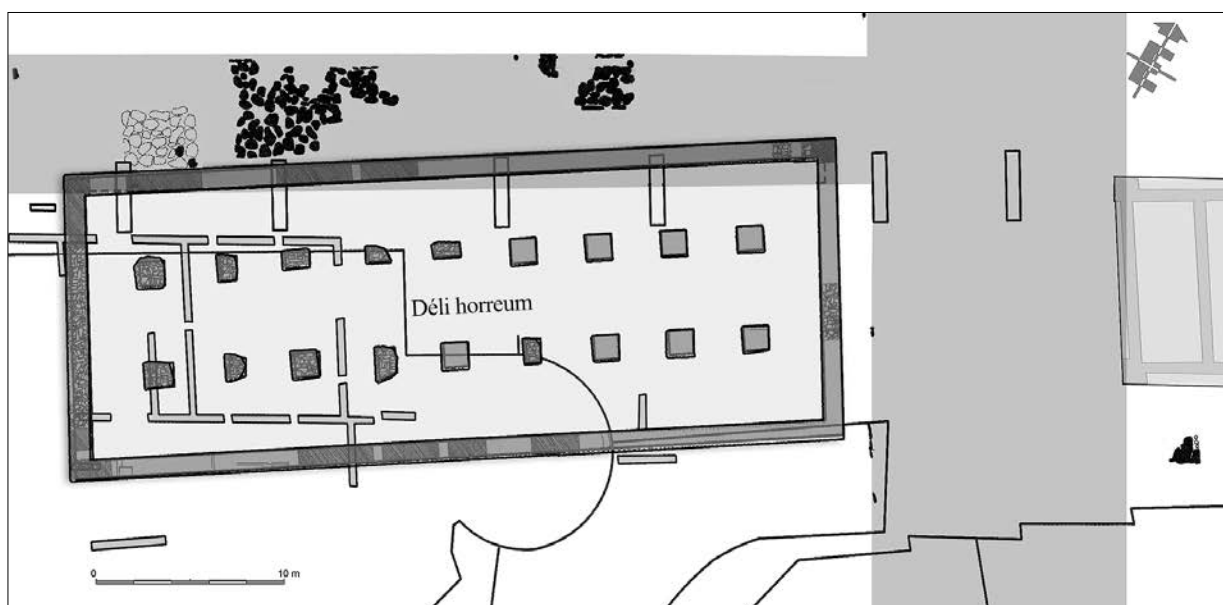

Abb. 7. Horreum (von Gyula Isztin und Ottó Sosztarits)

7. ábra. Horreum (Isztin Gyula és Sosztarits Ottó nyomán)

Beide Horrea wurden im 4. Jh. gebaut. Das östlich der Stadt gelegene Horreum kann man dann in die Mitte des 4. Jhs. datieren, wenn die oben beschriebene Bauinschrift mit diesem Gebäude im Zusammenhang steht. Das südlich der Stadt gelegene Horreum wurde nach dem Abtragen des Iseums teils aus dessen Baumaterial ge-

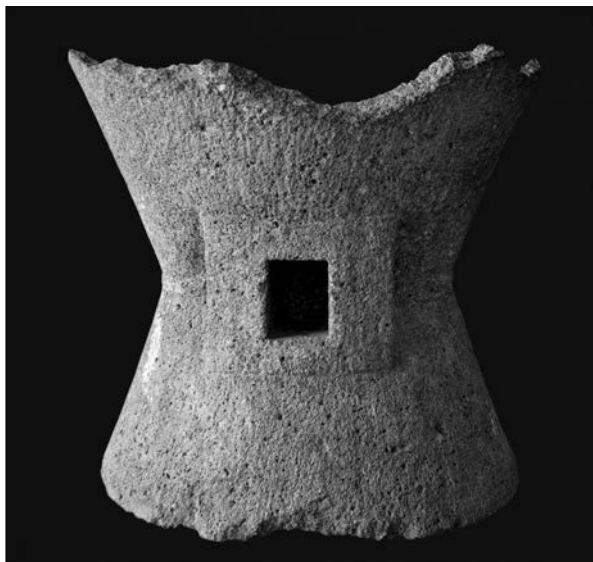

Abb. 8. Mühlenstein (Foto Attila Hódi)

8. ábra. Malomgarat (Fénykép: Hódi Attila)

baut. Der Neubau oder der Umbau dieses Horreums hängt vermutlich mit dem Besuch des Kaisers Valentinianus I., der durch Ammianus Marcellinus beschrieben wurde, als der Kaiser im Jahre 375 n. Chr. eine gewisse Zeit in Savaria verbrachte, zusammen.

Im Gebiet von Szombathely wurden in der ersten Hälfte des 20. Jhs. Befunde, Fundgruppen und einzelne Funde im Zusammenhang von Getreideverarbeitung dokumentiert. In der Ösz-Straße (heute János-Vajda-Straße) kam im September 1928 ein römischer Mühlenstein in 1–1,2 m Tiefe zum Vorschein.¹⁵ In der Beschreibung von Tibor Antal Horváth wurde leider die Größe des Mühlensteines nicht notiert, und obwohl das Fundstück ins Museum gebracht wurde, gilt es heute als verschollen. Viel interessanter ist aber die Beschreibung einer römischen Mühle im Gebiet des ehemaligen Fußballplatzes der Ungarischen Bahn („MÁV football telepen” – heutig Fußballstadion von Haladás), wo das Gebäude beim Bau der Sportanlage zum Vorschein kam. In 3–3,5 m Tiefe, also höher als das heutige Niveau des Perint-Baches, wurde diese römische Mühle im Frühling von 1930 am östlichen Ufer gefun-

¹⁵ Tibor Antal Horváth premontrei kanonok feljegyzései. Savaria Museum Archäologisches Archiv (Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Régészeti Adattár – RA) 238.

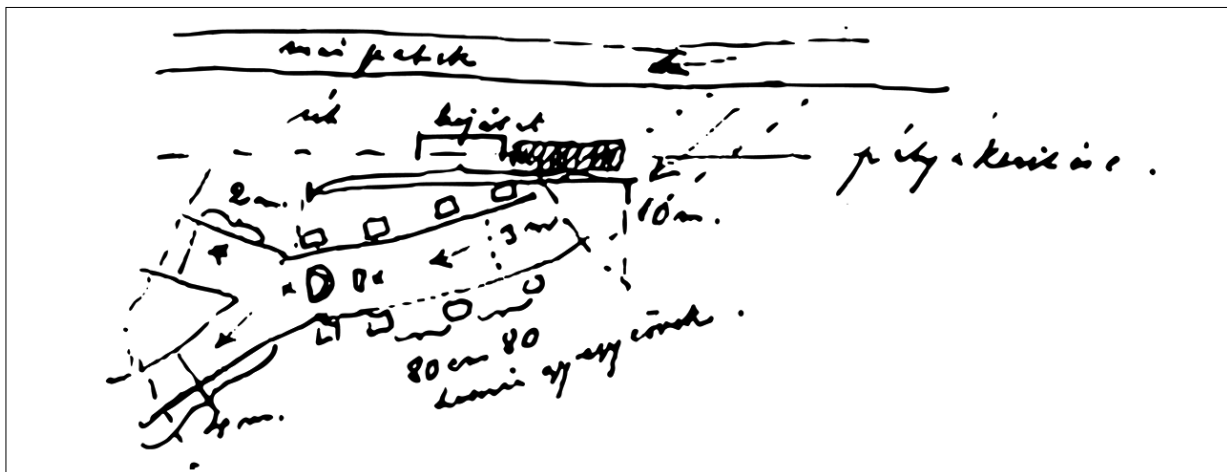

Abb. 9. Römische Mühle (Skizze von Tibor Antal Horváth im Jahre 1930)

9. ábra. Római malom (Horváth Tibor Antal skicce 1930-ból)

den. Der zur Mühle laufende Kanal wurde vom Bach hergeleitet. Tibor Antal Horváth, der Kanoniker der Prämonstratenser, beschrieb, dass der riesengroße Mühlstein mit ca. 1 m Durchmesser, Stücke eines anderen Mühlsteines und Keramikfragmente mehrerer großer Getreidebehälter während der Bauarbeiten zum Vorschein kamen. Weitere archäologische Untersuchungen und Beobachtungen waren leider unmöglich¹⁶ Diese Sportanlage wurde im Jahre 2016 umgebaut, eine Archäologin des Savaria Museums konnte die gesetzlich vorgeschriebene Baubeobachtung während den Bautätigkeiten durchführen. Leider sind kaum archäologische Befunde und Funde zum Tageslicht gekommen. Es konnten Keramikfragmente aus der La Tène- und Römerzeit geborgen werden. Die Spuren der durch Tibor Antal Horváth beschriebenen, römischen Mühlenanlage konnte leider nicht gefunden werden, sie fiel wahrscheinlich den früheren Bauarbeiten zum Opfer. (Abb. 9.)

Textilbearbeitung

Im Gebiet des Iseums wurden bis 2010 archäologische Forschungen mit unerwarteten Ergebnissen durchgeführt, zahlreiche neue Daten und Erkenntnisse wurden dadurch über das Iseum be-

kannt. Die Ausgrabungsergebnisse im Bereich des Heiligtums veränderten die bisherigen Kenntnisse auch über die frühromische Topographie der Stadt, aus einer anderen Sicht kann man jetzt die frühe Periode der Stadtentwicklung erforschen. Die Werkstätten der Handwerker entlang der westlichen Seite der Bernsteinstraße aus dem letzten Drittel des 1. und aus dem ersten Drittel des 2. Jhs. bestimmten nicht nur die Bedeutung des südlichen Stadtteiles, sondern zeigten auch die Entwicklungsrichtung von Savaria (MLADONICZKY & SOSZTARITS 2009: 325–357). Neben der Bronzeießerei befand sich hier eine Werkstatt für Textilarbeitung, wo kleine beschriftete Bleietiketten und verschiedene Instrumente für die Textilarbeitung, wie Wollkämme, Spindeln, Gewichte, Spinnmesser und Nähadeln, gefunden wurden (PÁSZTÓKAI-SZEŐKE 2014: 7). Die Inschriften auf den Tesserae machten es möglich zu unterscheiden, welche Kleidungsstücke gesäubert, neu gefärbt oder ausgebessert werden mussten (Abb. 10.). Die Inschriften beinhalten in einer sehr stark verkürzten Form, wer der Kunde war, was er abgegeben hat und was mit dem Kleidungsstück gemacht werden musste (PÁSZTÓKAI-SZEŐKE 2014: 9). Obwohl die Werkstatt für Textilarbeitung nicht gefunden wurde, sprechen die vielen, sich auf Textilarbeitung beziehenden Funde doch für eine

¹⁶ Tibor Antal Horváth premontrai kanonok feljegyzései. Savaria Museum Archäologisches Archiv (Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Régészeti Adattár – RA) 238.

Abb. 10. Bleietikette mit kursiver lateinischer Inschrift (Foto: Péter Vizi)

10. ábra. *Kurzív latin feliratos ólom gyapjúbála címkék (Fénykép: Vizi Péter)*

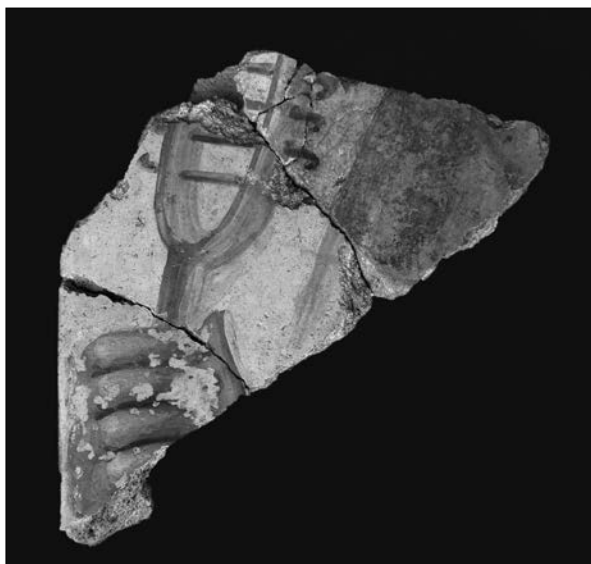

Abb. 11. Die Abbildung eines Sistrums auf einem Wandmalereifragment aus dem Iseum in Savaria (Foto: Zsófia Kurovszky)

11. ábra. *Sistrum ábrázolása egy falfestménytöredéken a savariai Iseumból (Fénykép: Kurovszky Zsófia)*

spezielle Werkstatt in diesem Bereich. Einen besseren Platz hätten die Handwerker für ihre Tätigkeit nicht finden können, neben der Bernsteinstraße waren Gewerbe und Handelsverkehr sehr rege. Der Bach floss in der Römerzeit sehr nahe am Iseum vorbei, und so konnte die viel Wasser verbrauchende Textilwerkstatt florieren (MLADONICZKY & SOSZTARITS 2009: 346; PÁSZTÓKAI-SZEŐKE 2014: 10).

Nur manche Handwerksberufe und deren Werkstätten konnten in Savaria durch die archäologischen Untersuchungen erfasst und dokumentiert werden. Die archäologischen Hinterlassenschaften konnten bei mehreren Handwerksberufen dokumentiert, aber leider nicht ergraben werden. Die Ausgrabungen im Iseum, Ruinengarten und auf dem Hauptplatz – um nur wenige großflächige Ausgrabungen zu erwähnen – wiesen auch auf andere Handwerksberufe hin, unter anderem auf Wandmaler, Steinmetze und Handwerker für Knochenbearbeitung. Die meisten aufgehenden Mauern in Savaria fielen der Jahrhunderte langen Bautätigkeiten in der Stadt zum Opfer. Während der meisten archäologischen Untersuchungen konnten nur die Grundmauern oder ihre Spuren dokumentiert werden. Die Dokumentation der Ausgrabungen nennt über 30 Plätze innerhalb Savarias, wo die Archäologen Wandmalereiester gefunden haben. Die Wandmalereien sind meistens nicht in situ auf den Wänden zu finden, sondern in einer Planier- oder Schuttschicht (VÁRNAINÉ BALOGH 2007: 133–145). Im größten Ausmaß fanden sich die Wandmalereien im frühen Iseum und sie sind auch die Bedeutendsten für die heutige Forschung. Die Fragmente der Wandmalereien sind eindeutig mit dem Kult der Göttin Isis zu verbinden und die Motive hängen ebenso eindeutig mit der Motivwelt des Isis-Heiligtums in Pompeji zusammen (Abb. 11.). Die überaus qualitätsvolle Malerei spricht für die Arbeit der aus Italien angereisten Handwerker, die sich im Klaren über das erwartete Bildprogramm, Symbolik und Qualität waren (HARSÁNYI & KUROVSZKY 2014: 75–88).

Aus der späteren Epoche von Savaria kennen wir zwei Wandmaler namentlich. Launion und Secundinus starben im 4. Jh. in Savaria, ihre Geselle stellten für sie ein Grabdenkmal, dessen Inschrift für die Nachwelt erhalten geblieben ist, auf (TÓTH 2011: Kat. 148).

Bei den Untersuchungen der Handwerksindustrie in Savaria dürfen wir die Topographie der römischen Stadt und ihre Rolle in Pannonien nicht vergessen. Savaria, die Stadt an der Bernsteinstraße, war seit ihrer Gründung als Colonia immer enorm wichtig für die Provinz Pan-

nonia gewesen. Die Bernsteinstraße verband Savaria mit Italien, mit dem Zentrum des Römischen Reiches, und sogar direkt mit Rom. Durch Savaria wurde Rom mit den nördlichen Gebieten, mit dem Barbaricum verbunden. Hier sprechen wir über eine der wichtigsten Transitrouten im Römischen Reich, für lange Zeit war sie auch die Hauptrichtung des Handels, über welche neben örtlichen Handwerksprodukten auch Luxusgüter aus dem ganzen Gebiet des Römischen Reiches über Aquileia nach Savaria gelangen konnten. Der lang vergessene Aufsatz von András Alföldi weist auf die Essenz der Lebensanschauung der römerzeitlichen Bevölkerung in Savaria hin. Die ersten Bewohner der *deductio colonia* waren Veteranen der *legio XV Apollinaris* und die im 1. Jh. hierher gesiedelten Händler aus Italien, welche, als ihr kulturelles Erbe, ihre Ansprüche auf italische Kultur auch im Alltagsleben mitbrachten (ALFÖLDI 1936: 129–162).

Das größte Anteil der Werkstätten befand sich im nördlichen, nordwestlichen und südwestlichen Bereich von Savaria und es ist anzunehmen, dass diese Häufigkeit in der Stadtopographie nicht nur durch die zufällig gefundenen Werkstätten entstand. Die Tätigkeiten der Handwerker waren zum Großteil mit Brandgefahr und unangenehmen Gerüchen verbunden. Deswegen wurde wahrscheinlich ihr Standort anhand der herrschenden nordwestlichen Windrichtung ausgewählt.

Das Leben von Savaria wurde vom Handel, vor allem vom Transithandel, auf der Bernsteinstraße bestimmt. Aus der frühesten Epoche der Stadt kennen wir bereits mehrere Funde, welche mit den italischen Handelsbeziehungen in Zusammenhang gebracht werden können. Die archäologischen Ausgrabungen zeigen, dass die Bewohner von Savaria unterschiedliche Bedürfnisse und Ansprüche hatten, denn es gibt neben den teuersten und luxuriösesten Importstücken auch örtlich produzierte oder sogar reparierte Waren.

Der größte Teil der Handwerksbetriebe befand sich außerhalb der Stadtmauer von Savaria, aber es ist überraschend, dass es Bronzegießereien oder Töpfereien, trotz der Brandgefahr, in manchen Stadtteilen auch innerhalb der Stadt-

mauer gab. Im 1. Jh. n. Chr. zählte das Gebiet der heutigen János-Szily-Straße nicht zu den dicht besiedelten Plätzen von Savaria, deswegen bedeutete die hier gefundene Bronzegießerei normalerweise keine Gefahr für ihre Umgebung. Im Laufe des 2. Jhs. wurde dieser Bereich der Stadt dichter besiedelt, es wurden Straßen und Wohnhäusern gebaut und so musste die Werkstatt aufgegeben werden. Ihr neuer Standort war im Westen außerhalb der Stadt, wo auch mehrere Depotfunde von Bronzegießereien und Töpfereien auf der heutigen westlichen Seite des Perint-Baches, wie sie in der Linie des heutigen Gáspár-Károlyi-Platzes, der Gagarin-Straße und der Körmendi-Straße liegen, zum Vorschein kamen. In den späteren Jahrhunderten, im 4. und 5. Jh., gab es innerhalb der Stadtmauer wieder Werkstätten, wie in der heutigen Kőszegi-Straße und am Hauptplatz. Der Ofen beider Werkstätten zerstörte den Gehsteig, vermutlich war dieser bereits außer Betrieb, die davor liegende Straße blieb aber unberührt.

Die Untersuchungen der römischen Werkstätten und deren Spuren in der Archäologie beantworten nicht nur Fragen im Zusammenhang mit der Handwerkstätigkeiten in der Römerzeit von Savaria, sondern werfen auch neue Aspekte betreffend Lebensweise, Angewohnheiten und Alltagsleben auf. Die Rolle von Savaria in den sakralen Aufgaben innerhalb der Provinz bestimmte die Entwicklung der *Colonia*, aber diese Rolle und Entwicklung ist untrennbar von der Rolle, welche die Stadt im Handel und bei Handwerksbetrieben spielte. Eine Gemeinde mit einem reichen und ausgeprägten Beziehungsgeflecht bestimmte das Stadtbild von Savaria und beeinflusste die Entwicklung dieser römischen Stadt.

Literatur

- ALFÖLDI A. (1936): *Pannonia rómaiságának kialakulása és történeti keret*. – *Századok* 70(1–3): 3–37, 70(4–6): 129–162.
- B. THOMAS E. (1982): *Római bronzművéség Pannoniában, Pannonia művészeti emlékei 3*. – *Az*

- István király Múzeum Közleményei, D. sorozat, 148. szám (Bulletin du Musée Roi Saint Etienne, Série D., No. 148.) Székesfehérvár, 74. pp.
- BÍRÓ SZ. (2016): Meztelen nőt ábrázoló fogadalmi tárgy. – In: *A szegedi Pompei kiállítás katalógusa*. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, p. 171.
- BÓNIS É. (1982): Korsók – serpenyők. – In: B. THOMAS E. (Hrsg.): *Római bronzművesség Pannóniában, Pannonia művészeti emlékei 3*. Az István király Múzeum Közleményei, D. sorozat, 148. szám (Bulletin du Musée Roi Saint Etienne, Série D., No. 148.), Székesfehérvár, p. 10.
- BUÓCZ T. (1968): *Savaria topográfiája*. – Szombathely, Vasi Szemle Könyvei, 178 pp.
- BUÓCZ T. (1991): A Járdányi Paulovics István Romkert helyreállítási és feltárási munkái (I–III. sz.). – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 20(1): 13–25.
- FETTICH N. (1920–1922): Komikus terracottaszobrocskák a szombathelyi múzeumban. – *Archaeologiai Értesítő* 39: 20–22. (*Lapok Szombathely történetéből* 71: 1–9., 1999)
- GÁSPÁR D. (1982): Bronz ládikaveretek. – In: B. THOMAS E. (Hrsg.): *Római bronzművesség Pannóniában, Pannonia művészeti emlékei 3*. Az István király Múzeum Közleményei, D. sorozat, 148. szám (Bulletin du Musée Roi Saint Etienne, Série D., No. 148.), Székesfehérvár, p. 10.
- HARSÁNYI E. & KUROVSZKY ZS. (2014): Falfestménytöredékek az Iseumból és környékéről. – In: SOSZTARITS O., BALÁZS P. & CSAPLÁROS A. (Hrsg.): *A savariai Isis szentély. Isis savariai otthona – kiállítási katalógus, Sistrum Serie A. No. 2*. Szombathely, Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata, pp. 75–88.
- HÓDI A. (2014a): Bronzöntő műhelyek Savariában. – *Ókor* 13(3): 89–94.
- HÓDI A. (2014b): Ládikaveret. – In: SOSZTARITS O., BALÁZS P. & CSAPLÁROS A. (Hrsg.): *A savariai Isis szentély. Isis savariai otthona – kiállítási katalógus, Sistrum Serie A. No. 2*. Szombathely, Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata, p. 187.
- HÓDI A. (2015): Ki önt fel a garatra? Római malomtöredékek Savariából. – In: TANAI I. (Hrsg.): *Műtárgyesetek*. Szombathely, Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, pp. 50–56.
- KORNISS E. (1901): Savariai épületmaradványok. – *Vasvármegye* 33(66): 18. (1901. június 5.) (In: Panniculus Ser. B. No. 4. Vas vármegye régészeti hírei a napi sajtóban 1900–1904. Szombathely, 1999, 76. szám)
- MLADONICZKI R. & SOSZTARITS O. (2009): Die Strecke der Bernsteinstrasse in Savaria. – In: *Studia in honorem Dénes Gabler*. Győr, Mursella Régészeti Egyesület, pp. 325–357.
- OTTOMÁNYI K. & SOSZTARITS O. (1998): Spätromische Töpferofen im südlichen Stadtteil von Savaria. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 23(3): 145–216.
- PÁSZTÓKAI-SZEŐKE J. (2014): A római tóga viselése Pannóniában – egy mítosz és a valóság. – *Korall* 55: 5–21.
- PAULOVICS I. (1948): *Savaria – Szombathely topográfiája. Az 1938–41. évi ásatások eredményei*. – Szombathely, Szombathely Martineum Könyvnyomda RT., 87. pp.
- SEY N. (2013): A pannoniai római kori bronzművesség műhelykérdései. – Manuskript. Dissertation, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 265 pp.
- SEY N. (2014): Bronzműhelyek az Iseum területén. – In: SOSZTARITS O., BALÁZS P. & CSAPLÁROS A. (Hrsg.): *A savariai Isis szentély. Isis savariai otthona – kiállítási katalógus, Sistrum Serie A. No. 2*. Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata Szombathely, pp. 249–254.
- SOSZTARITS O. (1996): Urchristliche Kleidungs-nadel aus Savaria. – *Specimina Nova Universitatis Quinqueecclesiensis* 12: 311–317.
- SOSZTARITS O. (1997): Ókeresztény ruhakapcsolótű Pannóniából. – *Lapok Szombathely Történetéből* 53: 1–4.
- SOSZTARITS O. (2007): Szombathely, Kőszegi utca. – In: *Régészeti Kutatások Magyarországon (RKM) 2006*. Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal és a Magyar Nemzeti Múzeum, p. 290.
- SOSZTARITS O., BALÁZS P. & CSAPLÁROS A. (2014) (Hrsg.): *A savariai Isis szentély. Isis savariai otthona – kiállítási katalógus, Sistrum Serie A. No. 2*. Szombathely, Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata, 332 pp.

- TÓTH E. (1989): Liturgie brooch from Alsóhetény (IOVIA). *Studia in honorem L. Fóti.* – *Studia Aegyptiaca* **12**: 385–393.
- TÓTH E. (2001): A császárkultusz főoltára Pannónia Superiorban. – *Archaeológiai Értesítő* **126**: 5–33.
- TÓTH E. (2011): Lapidarium Savariense. Savaria római feliratos kőemlékei. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* **34**(2): 288 pp.
- TÓTH E. (2016): Kereszténység megjelenése Pannóniában. – In: TÓTH E., VIDA T. & TAKÁCS I. (Hrsg.): *Szent Márton és Pannónia. Kereszténység a római világ határán.* Győr, Pannonhalmi Főapátság – Savaria Múzeum, pp. 200–225.
- VÁRNAINÉ BALOGH B. (2007): Beszámoló a savariai falfestménykutatás jelenlegi állásáról. – In: BÍRÓ Sz. (Hrsg.): *Fiatal Római Koros Kutatók I. Konferenciakötete.* Győr, Xantus János Múzeum, pp. 133–145.

Római villagazdaság a Ság hegy lábánál

Tárczy-Mladoniczki Réka

SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM
H–9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
mlad.reka@gmail.com

Összefoglalás

Mesteri-Intaháza lelőhelyen 2001–2006 között Ilon Gábor vezetésével a Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Történelem Tanszékének régésztechnikus hallgatói végeztek régészeti kutatást. Az ásatások során feltárára került az Árpád-kori és késő középkori-kora újkori temető mellett egy római kori villagazdaság két különálló épülete. A villagazdaság teljes alaprajzát nem lehet meghatározni, de a feltárt nagyobbik épület (A épület) a mesteri villát inkább a lineáris elrendezésű, belső vagy külső folyosóval rendelkező, kisebb villák közé sorolja. Noha átépítési periódusokat a feltárt épületeken nem lehetett megfigyelni, ennek ellenére a keltező értékű leletek alapján a villának (legalább) két periódusát lehet meghatározni. Az egyik periódus a 2. század elejétől a század végéig és a 3. század elejéig lehetett, a másik a 4. század elejétől az 5. század elejéig-közepéig tartó időszakra tehető.

KULCSSZAVAK: római villagazdaság, Árpád-kori temető, falfestmény, szemes fibula, terra sigillata

Abstract

Roman villa farm at the foot of Ság hegy. *Archaeological research at the Mesteri-Intaháza site was carried out in 2001–2006 under Gábor Ilon, by students of archaeological technique from the History Department, Berzsényi Dániel Teachers' Training College. The excavations revealed both a cemetery from the Árpád and late medieval periods and two separate buildings from a villa farm of the Roman period. The full extent of the villa settlement cannot be traced, but the larger villa at Mesteri (Building A) appears to belong to a smaller villas with internal or external corridor, arranged linearly. Although reconstruction periods for the buildings could not be established, the datable finds allow two construction periods to be outlined: one from the beginning of the 2nd century AD to the end of it or the beginning of the 3rd century, and the other from the beginning of the 4th century to the early or middle 5th century.*

KEYWORDS: Roman villa farm, Árpád period cemetery, wall painting, eye fibula, terra sigillata

Bevezetés

Mesteri-Intaháza lelőhelyen 2001–2006 között Ilon Gábor vezetésével a Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Történelem Tanszékének régésztechnikus hallgatói végeztek régészeti kutatást (ILON 2003: 190; 2004a: 239–240; 2004b: 251; 2007: 229). A lelőhely (azonosító: 32354) a Mesteri községtől északi irányba kivezető út keleti oldalán, az intaházi Pszichiátriai Rehabilitációs Intézetnél átellenben kissé délkeletre, a Cinca-patak északi teraszán található, egy mintegy 1,5 méter magas és 125 méter sugarú dombon. A lelőhely területét részben a római katolikus temető fedi, részben pedig szántóföldi művelés alatt áll.

A lelőhelyet elsőként egy Celldömölkön praktizáló orvos, Holéczy Zoltán kutatta (KISS 2000: 124–129). Holéczy Zoltán vadászás során figyelt fel a terület régészeti jelentőségére, ugyanis az intenzív gazdálkodás során az eke gyakran vetett fel falrészleteket, kő- és tégladarabokat, csontokat, cserepeket. Először 1935-ben próbaásatást, majd 1941-ben a Magyar Nemzeti Múzeum megbízásából szondázó ásatást végzett. Az I. számú árokban egy római épület északi és keleti „80 cm széles, 50 cm magas, igen jó habarcsolású, bazalt tufából álló” falát találta meg, római kori téglák, cserepek, vasszögek kíséretében. A III. számú árokban pedig 11 vagy 12 Árpád-kori sírt tárt fel, amelyek egyikében Valens császár (364–378) kisbronz

került elő. A 2001-ben induló régésztechnikus tanácsadások célja szisztematikus, hitelesítő ásatás volt, amely tisztázza Holéczy Zoltán kutatásait. A 2001 és 2006 között végzett régészeti feltárás eredményeként sikerült egy római villagazdaság több épületét, egy késő középkori–kora újkori temetőkápolna falmaradványait, valamint az Árpád- és késő középkori–kora újkori temető több száz sírját feltárni (ILON 2017: 149–168).¹

Alaprajz

A villa teljes alaprajzát nem lehet meghatározni: az azonban biztos, hogy az ásatások során feltárt falak egy villagazdaság legalább két különálló épületéhez tartoznak (1. ábra 1.). Mindkét épület többhelyes, falaik 60–80 cm szélesek. A falakat bazaltból építették, jó minőségű habarccsal. Sajnos az ásatások során a villa felmenő falai sehol sem maradtak fenn, járósíntjei is csak foltokban, néhány helyiségben. A feltárt nagyobbik épület (A épület) a mesteri villát inkább a lineáris elrendezésű, belső vagy külső folyosóval rendelkező, kisebb villák közé sorolja, nyugati oldalán egy hosszanti folyosóval, keleti felében négyszögletes alaprajzú helyiségekkel. A 2001–2002. évi feltárások során a padlófűtéssel ellátott (?) középső helyiségében (8,3×6 méter) terrazzos padozat került elő. Ettől az épülettől nyugatra, kb. 30 méterre, egy 3×8,5×5,5 méter hosszú, kéthelyes épület (B épület) került feltárássra. Az épület falai 60 cm szélesek és meszes, sóderes habarcsba rakott bazaltkövekből építették. Ez az épület tájolásában egy kicsit eltér a nagyobbik épülettől. Belső járósíntjét a több évtizedes mélyszántás sajnos már megsemmisítette. Északi zárófalának külső oldalán foltokban viszont terrazzos járófelület volt megfigyelhető (udvar?), azonban ennek északi határát kutatószondával sem sikerült azonosítani. Lineáris elrendezésű *villa urbanát* ismerünk Szakony–Gyalókról (GABLER 1971: 57–86), Donnerskirchenből, Winden am Seeről, Szentkirályszabadja–Romkútról, Tüskevár I lelőhelyről, továbbá Aquincum környékéről Békásmegyerről,

Budakalászról, Csúcshegyről, Testvérhegyi-dűlőről és Dorog–Hosszúrétekről (LÁNYI 1990: 223–231).

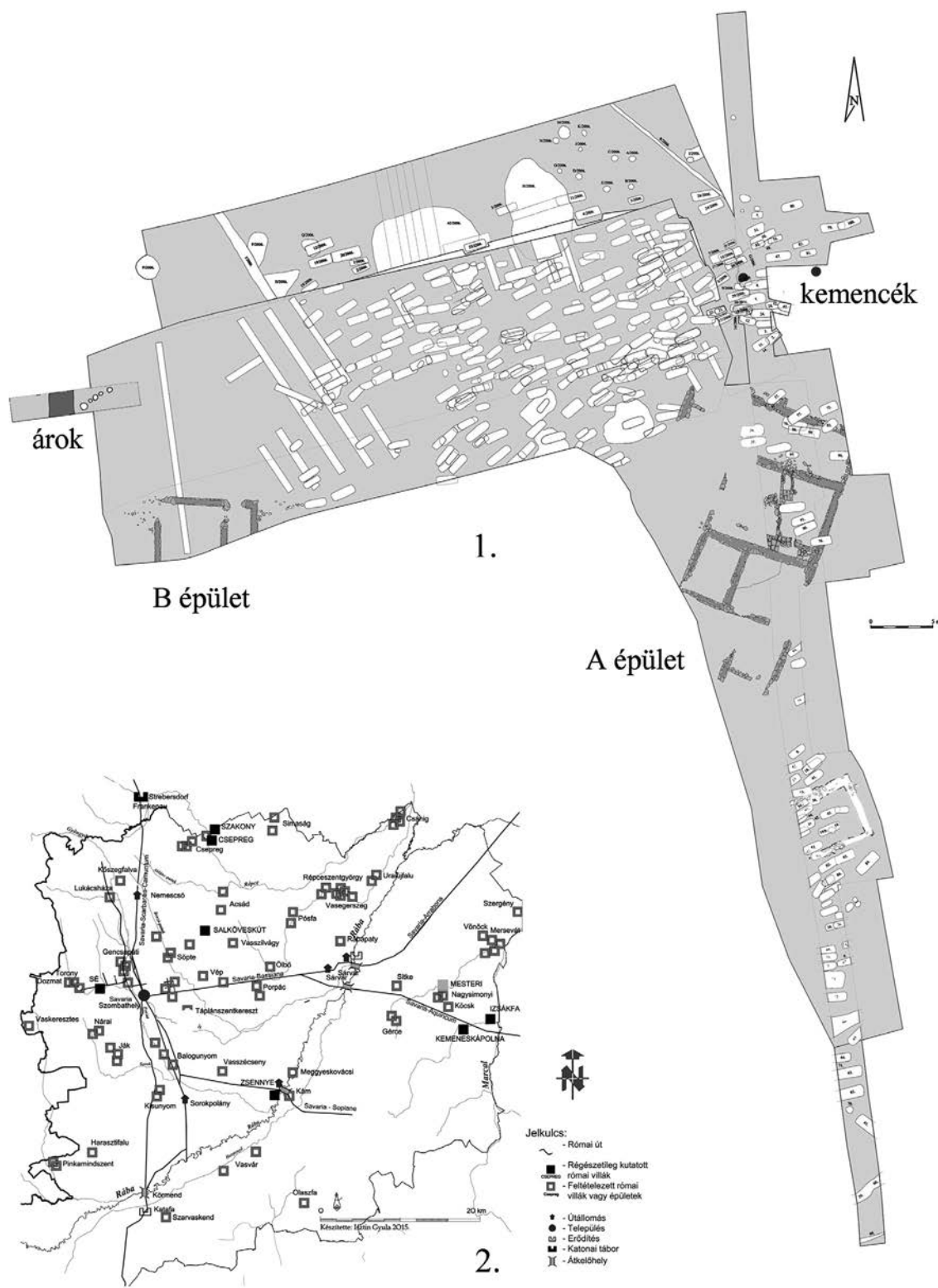
A nagyobbik épülettől kb. 10 méterre északra két római kemence került elő. Sajnos mindkét kemence roncsolt állapotban jelentkezett, mindkettőt Árpád-kori temetkezéssel bolygatták meg. Az egyik kemencénél a tüzelőtorok és az alján egy tegula volt megfigyelhető.

A kisebbik épülettől 10 méterre északnyugatra, az egyik kutatóárokban 2,5 méter széles, észak-déli irányú árok jelentkezett, keleti oldalán cölöplyuk sorral. Betöltésében római kerámia, téglá, kő- és habarcs törmelék volt. Elképzelhető, hogy az árok a villagazdaság kerítőárka volt.

A terepi megfigyelések alapján a villagazdaság épületei még állhattak a 11. században, ugyanis az Árpád-kori temetőt a villától észak-északnyugatra eső területen létesítették. Ugyan a nagyobbik épület északi felében több sír is feltárássra került, de ezek mind késő középkori–kora újkori sírok, amikor is feltehetően a villa falait építőanyag gyanánt már nagyrészt elbonthatták.

Bár konkrét magleletet még nem azonosítottak Savaria territóriumáról, és szőlő- és gyümölcsmetsző kés (kacor) is csak a Szombathely–Zanat III. lelőhelyű *pars rusticából* került elő, ennek ellenére több villagazdaságot is ismerünk a Ság hegy környékéről, amelyek biztosan kihasználták a Ság hegy kedvező fekvésű lankáit szőlőtermesztésre (1. ábra 2.). Az Izsákfától keletre található villában Buocz Terézia végzett kisebb ásatást (MAYER & TÓTH 1993: 14, Nr. 11). A villa falai rossz állapotúak voltak, sok helyen már csak a kiszedett fal maradványai kerültek elő és csak kisebb foltokban volt megfigyelhető az egykori terrazzopadló maradványa. A leletmentés során egy félköríves apszis, hozzácsatlakozó falakkal került feltárássra, kevés római szürke házikerámia-töredék, több mint egy tucat színes, mintás falfestménytöredék és néhány rheinzaberni terra sigillata töredék kíséretében, amely alapján a villagazdaság a 2. század közepe–3. század eleje között biztosan lakott volt. Kemeneskápolna határában folytatott terepbejárás során egy körülbelül 100×150 méteres területen több épületből álló vil-

¹ Ezúton is szeretném megköszönni Ilon Gábornak, hogy a római villagazdaság feldolgozását és publikálását rendelkezéseimre bocsátotta.

1. ábra. 1. Az ásás 2001–2006. évi összesítő felszínrajza; 2. Római villagazdaságok Savaria területén (Készítette: Isztin Gyula és Tárczy Tamás)

Figure 1. 1. Ground plan of the excavations in 2001–2006 2. Distribution of Roman villa farms in the territory of Savaria (Produced: Gyula Isztin and Tamás Tárczy)

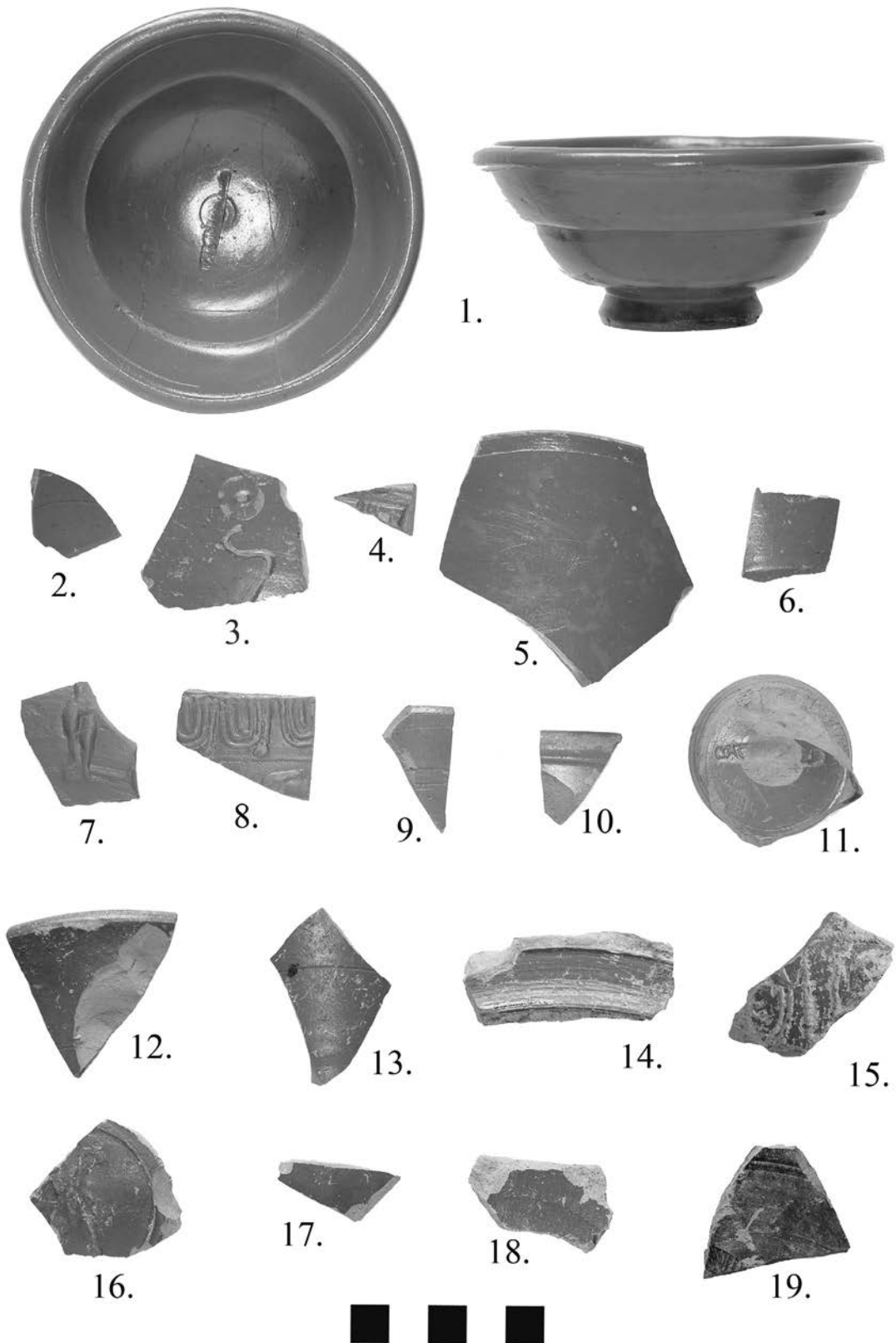
lagazdaság került azonosításra (MAYER & TÓTH 1993: 26–27, Nr. 60). További terepbejárások során a területen hét vakolat- és épülettörmelék, tegulás foltot különítettek el, amelyek az egykori épületek helyeit sejtetik. A lelőhelyről rengeteg lelet került be a múzeumba: falfestménytöredékek és mozaikkockák mellett, terra sigillaták, mécsesek, házikerámia és üvegtöredékek, amelyek alapján ez a villa is a 2–3. századra keltezhető. Kisebb villagazdaságok feltételezhetőek még Köcsk és Nagysimonyi települések határában is.

Katalógus

Import kerámia

Terra sigillata

1. Dél-galliai Drag. 27 terra sigillata csésze. Belső oldalán névbélyeg: HABILIS M(anu). Kr. u. 160. Pá: 9,6 cm; Tá: 3,9 cm; Mag: 4,4 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, X. kutatóárok északi része. Ltsz. R.2015.4.1. (2. ábra 1.).
2. Közép-galliai, lezouxi Drag. 18/31 terra sigillata tányér aljtöredéke. Antoninus Pius – Marcus Aurelius kori (140–170). H: 2,6 cm; Sz: 2 cm; V: 0,4 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 5. kutatóárok. Ltsz. R.2015.4.2. (2. ábra 2.).
3. Közép-galliai Drag. 18/31 terra sigillata tál oldaltöredéke. Antoninus Pius – Marcus Aurelius kori (140–170). H: 3 cm; Sz: 1,35 cm; V: 0,65 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 2. kutatóárok. Ltsz. R.2015.4.17. (2. ábra 17.).
4. Közép-galliai Drag. 37 terra sigillata tál reliefdíszes oldaltöredéke. Külső oldalán gyöngysor és medalionok illetve egy jobbra futó állat részleteivel. Belső oldala lemezesen letöredezett. Hadrianus – Antoninus Pius kori. H: 4,4 cm; Sz: 2,2 cm; V: 0,9 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, téglalap, sárga padlóréteg. Ltsz. R.2015.4.15. (2. ábra 15.).
5. Közép-galliai Drag. 33 terra sigillata csésze perem-, oldaltöredéke. Antoninus Pius – Marcus Aurelius kori (140–170). H: 3,3 cm; Sz: 1,9 cm; V: 0,5 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 11/2006. sír. Ltsz. R.2015.4.9. (2. ábra 9.).
6. Rheinzaberni Drag. 37 terra sigillata tál oldaltöredéke. Külső oldalán barbotin díszítéssel. 160–240. H: 4,2 cm; Sz: 4,4 cm; V: 0,65 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, C gödör betöltése. Ltsz. R.2015.4.3. (2. ábra 3.).
7. Rheinzaberni Drag. 37 terra sigillata tál reliefdíszes oldaltöredéke. Külső oldalán tojásfüzér részleteivel. 160–240. H: 1,3 cm; Sz: 2,1 cm; V: 0,45 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 12/2005. sír. Ltsz. R.2015.4.4. (2. ábra 4.).
8. Rheinzaberni Drag. 37 terra sigillata tál perem-, oldaltöredéke. 160–240. H: 2,4 cm; Sz: 2,1 cm; V: 0,5 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 2. kutatóárok. Ltsz. R.2015.4.10. (2. ábra 10.).
9. Rheinzaberni Drag. 37 terra sigillata tál reliefdíszes oldaltöredéke. Külső oldalán kör alakú medalionban álló emberalak részleteivel. 160–240. H: 3,4 cm; Sz: 3,3 cm; V: 0,65 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 35. sírtól 40 cm-re keletre. Ltsz. R.2015.4.16. (2. ábra 16.).
10. Rheinzaberni Drag. 33 terra sigillata csésze perem-, oldaltöredéke. 160–240. H: 6,6 cm; Sz: 6,7 cm; V: 0,5 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, X. kutatóárok északi része. Ltsz. R.2015.4.5. (2. ábra 5.).
11. Rheinzaberni Drag. 33 terra sigillata csésze oldaltöredéke. 160–240. H: 2,5 cm; Sz: 2,2 cm; V: 0,6 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 54/2005. sír. Ltsz. R.2015.4.6. (2. ábra 6.).
12. Rheinzaberni Drag. 33 terra sigillata csésze perem-, oldaltöredéke. 160–240. H: 4,3 cm; Sz: 4,4 cm; V: 0,55 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, kutatóárok gépi markolásából. Ltsz. R.2015.4.12. (2. ábra 12.).
13. Rheinzaberni Drag. 33 terra sigillata csésze oldaltöredéke. 160–240. H: 4,55 cm; Sz: 3 cm; V: 0,55 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, kutatóárok gépi markolásából. Ltsz. R.2015.4.13. (2. ábra 13.).
14. Rheinzaberni Drag. 36 terra sigillata tál peremtöredéke. Felső része lemezesen letöredezett. 160–240. H: 2,3 cm; Sz: 5,4 cm; V: 0,5 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, kutatóárok gépi markolásából. Ltsz. R.2015.4.14. (2. ábra 14.).
15. Westerdorfi Drag. 33 terra sigillata csésze talpgyűrűs aljtöredéke. Belső oldalán névbélyeg: SAC(iro). 200–230/240. Talpátm.: 4,2 cm; Mag.: 1,7 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 1/2006. objektum. Ltsz. R.2015.4.11. (2. ábra 11.).
16. Westerdorfi Drag. 37 terra sigillata tál reliefdíszes oldaltöredéke. Külső oldalán Venus alak

2. ábra. 1-18. Terra sigillaták; 19. Pannoniai (pecsételt) szürke kerámia (Fénykép: Tárczy Tamás)
 Figure 2. 1-18. Terrae sigillatae 19. Impressed grey ceramics from Pannonia (Photo: Tamás Tárczy)

részletével. Onniorix mester műhelye (?). Severus kori (200–230). H: 3,2 cm; Sz: 2,5 cm; V: 0,6 cm. Lelőhely: Mesteri–Intaháza, IX. kutatóárok. Ltsz. R.2015.4.7. (2. ábra 7.).

17. Westerndorfi Drag. 30 terra sigillata tál reliefdíszes oldaltöredéke. Külső oldalán tojásfüzér részletével. Helenius mester műhelye (?). Severus kori (200–230). H: 2,5 cm; Sz: 3,5 cm; V: 0,5 cm. Lelőhely: Mesteri–Intaháza, 50/2005. sír. Ltsz. R.2015.4.8. (2. ábra 8.).

Provinciális római kerámia

18. Világos vörös agyagú, belső oldalán téglavörösre festett Drag. 18/31 vagy 32 terra sigillata tál utánzatának aljtöredéke a talpgyűrű részletével. 2. század második fele–3. század eleje. H: 3,7 cm; Sz: 2,25 cm; V: 0,5 cm. Lelőhely: Mesteri–Intaháza, 39/2004. sír és 40/2004. sír között került felszínre humuszosítás közben. Ltsz. R.2015.4.18. (2. ábra 18.).

Pannoniai pecsételt szürke kerámia

19. Szürke agyagú, mindkét oldalán egykor szürke bevonatos pannoniai pecsételt szürke tál aljtöredéke. Belső oldalán pecsételt levélmotívum és a tál szélén koncentrikus körök részletével. Külső oldala a másodlagos égés következtében felhólyagosodott. 1. század vége–2. század eleje. H: 3,8 cm; Sz: 3,1 cm; V: 0,8 cm. Lelőhely: Mesteri–Intaháza, 2/2006. sírtől D-re, a meddön gépi humuszosításból. Ltsz. R.2015.4.22. (2. ábra 19.).

Mázás kerámia

20. Belül világosszürke, kívül világos vörös agyagú, belső oldalán sárgászöld ólommázzal díszített késő római mázas dörzstál (*mortarium*) peremtöredéke az oldal indításával. 4. század eleje–5. század eleje. H: 8,5 cm; Sz: 4,9 cm; V: 1 cm. Lelőhely: Mesteri–Intaháza, ?/2004. sír. Ltsz. R.2015.4.19. (3. ábra 1.).

21. Téglavörös agyagú, belső oldalán sárgásbarna ólommázzal díszített, apró kavicsokkal el látott késő római mázas dörzstál (*mortarium*) oldaltöredéke. 4. század közepe–5. század közepe. H: 6,8 cm; Sz: 6,2 cm; V: 0,8 cm. Lelőhely: Mesteri–Intaháza, C gödör betöltése. Ltsz. R.2015.4.20. (3. ábra 2.).

22. Sötétszürke agyagú, mindkét oldalán sötétzöld ólommázzal, külső oldalán félhold alakú motívumokkal díszített késő római (?) mázas korsó fültöredéke. A fül átmetszete ellipszis alakú. Római kori? Kora újkori? H: 4,5 cm; Sz: 3,5 cm; V: 0,85 cm. Lelőhely: Mesteri–Intaháza, X. sz. kutatóárok északi fele. Ltsz. R.2015.4.21. (3. ábra 3.).

Arcos edény

23. Belső fele barna, külső fele vörös agyagú, külső oldalán finom agyagbevonattal (slip) ellátott arcos edény oldaltöredéke. Külső oldalán a száj és az áll részletével. 2. század. H: 5,5 cm; Sz: 4,8 cm; V: 0,35 cm. Lelőhely: Mesteri–Intaháza, 5. kutatóárok. Ltsz. R.2015.4.24. (3. ábra 4.).

Festett kerámia

24. Belül világosszürke, kívül világos barna agyagú, belső oldalán narancsvörösre festett tál aljtöredéke. Űn. pompeji vörös tál pannoniai utánzata. 2. század–3. század eleje. H: 4,4 cm; Sz: 2,25 cm; V: 0,9 cm. Lelőhely: Mesteri–Intaháza, H/2006. Ltsz. R.2015.4.25. (3. ábra 5.).

25. Barnászvörös agyagú, külső oldalán narancsvörös festett sávós edény oldaltöredéke. 2. század–3. század eleje. H: 3,6 cm; Sz: 2,7 cm; V: 0,5 cm. Lelőhely: Mesteri–Intaháza, 84/2004. sír. Ltsz. R.2015.4.36. (3. ábra 7.).

Bevonat nélküli sárga kerámia

26. Halványbarna agyagú, bevonat nélküli korsó oldaltöredéke. H: 4,25 cm; Sz: 2,65 cm; V: 0,5 cm. Lelőhely: Mesteri–Intaháza, 2. sír, 4. melléklet. Ltsz. R.2015.4.26. (3. ábra 6.).

27. Halványvörös agyagú, bevonat nélküli korsó oldaltöredéke. Belső oldala lemezesen letöredezett. H: 3,55 cm; Sz: 1,55 cm; V: 0,5 cm. Lelőhely: Mesteri–Intaháza, 123/2004. sír. Ltsz. R.2015.4.27.

28. Halványvörös agyagú, bevonat nélküli korsó oldaltöredéke. Mindkét oldala lemezesen letöredezett. H: 4,1 cm; Sz: 2,5 cm; V: 0,6 cm. Lelőhely: Mesteri–Intaháza, 123/2004. sír. Ltsz. R.2015.4.28.

Szürke házikerámia

29. Szürke színű, durván, kisebb kavicsokkal és kvarchomokkal soványított agyagú, mindkét

oldalán sötétszürke színű tál oldaltöredéke. Külső oldalán a vállán vízszintesen körbefutó barázda található. H: 3,4 cm; Sz: 3 cm; V: 0,35-0,8 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, IV. kutatóárok. Ltsz. R.2015.4.29.

30. Világosszürke színű, durván, apró kavicsokkal és kvarchomokkal soványított agyagú, mindkét oldalán világos szürke színű fazék oldaltöredéke. H: 1,6 cm; Sz: 1,5 cm; V: 0,4 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 18/2004. sír. Ltsz. R.2015.4.30.

31. Világosszürke színű, durván, apró kavicsokkal és kvarchomokkal soványított agyagú, mindkét oldalán világos szürke színű fazék oldaltöredéke. H: 2,5 cm; Sz: 2 cm; V: 0,25 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 118/2004. sír. Ltsz. R.2015.4.31.

32. Szürke színű, durván, kisebb kavicsokkal és kvarchomokkal soványított agyagú, mindkét oldalán szürke színű fazék vagy kisméretű tárolóedény oldaltöredéke. H: 3,25 cm; Sz: 2 cm; V: 0,6 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 49/2004. sír. Ltsz. R.2015.4.32.

33. Szürke színű, durván, kisebb kavicsokkal és kvarchomokkal soványított agyagú, mindkét oldalán szürke színű nagyméretű tárolóedény oldaltöredéke. H: 3,5 cm; Sz: 3,3 cm; V: 1,15 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 33/2004. sír. Ltsz. R.2015.4.33.

34. Szürke színű, durván, kisebb kavicsokkal és kvarchomokkal soványított agyagú, mindkét oldalán szürke színű tárolóedény oldaltöredéke. H: 2,8 cm; Sz: 2,75 cm; V: 0,8 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 81/2004. sír. Ltsz. R.2015.4.34.

35. Szürke színű, durván, kisebb kavicsokkal és kvarchomokkal soványított agyagú, mindkét oldalán szürke színű nagyméretű tárolóedény oldal-, aljtöredéke. H: 4,3 cm; Sz: 3,75 cm; V: 0,6-1,1 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 81/2004. sír. Ltsz. R.2015.4.35.

36. Világosszürke színű, durván, apró kavicsokkal és kvarchomokkal soványított agyagú, világosszürke színű tárolóedény oldal-, aljtöredéke. H: 5,35 cm; Sz: 2,9 cm; V: 1 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 84/2004. sír. Ltsz. R.2015.4.37.

37. Világosszürke színű, durván, apró kavicsokkal és kvarchomokkal soványított agyagú, világosszürke színű tárolóedény oldaltöredéke. Külső oldalán vízszintesen egy sávban barázdált.

H: 4,3 cm; Sz: 2,9 cm; V: 0,8 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 84/2004. sír. Ltsz. R.2015.4.38.

38. Világosszürke színű, durván, apró kavicsokkal és kvarchomokkal soványított agyagú, világosszürke színű tárolóedény oldaltöredéke. Külső oldalán vízszintesen egy sávban barázdált. H: 3,75 cm; Sz: 3,4 cm; V: 0,75 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 84/2004. sír. Ltsz. R.2015.4.39.

39. Világosszürke színű, durván, apró kavicsokkal és kvarchomokkal soványított agyagú, világosszürke színű tárolóedény oldaltöredéke. H: 3,35 cm; Sz: 4,35 cm; V: 0,65 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 84/2004. sír. Ltsz. R.2015.4.40.

40. Világosszürke színű, durván, apró kavicsokkal és kvarchomokkal soványított agyagú, világosszürke színű fazék oldaltöredéke. H: 2,6 cm; Sz: 1,6 cm; V: 0,55 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 84/2004. sír. Ltsz. R.2015.4.41.

41. Világosszürke színű, durván, apró kavicsokkal és kvarchomokkal soványított agyagú, világosszürke színű tárolóedény oldaltöredéke. H: 3,55 cm; Sz: 2,2 cm; V: 0,7 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 84/2004. sír. Ltsz. R.2015.4.42.

42. Világosszürke színű, durván, apró kavicsokkal és kvarchomokkal soványított agyagú, világosszürke színű tárolóedény nyaktöredéke. H: 2,9 cm; Sz: 2 cm; V: 0,6 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 84/2004. sír. Ltsz. R.2015.4.43.

43. Világosszürke színű, durván, apró kavicsokkal és kvarchomokkal soványított agyagú, világosszürke színű tárolóedény oldaltöredéke. Külső oldalán vízszintesen egy sávban barázdált. H: 3 cm; Sz: 2,9 cm; V: 0,75 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 84/2004. sír. Ltsz. R.2015.4.44.

Üveg

44. Halvány zöldeskék színű, áttetsző üveg-edény oldaltöredéke. 2. század. H: 1,6 cm; Sz: 1 cm; V: 0,18 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, római épület északi végének tisztításából. Ltsz. R.2015.4.47.

45. Fehéres színű, áttetsző, egyenes oldalfalú üvegpohár oldaltöredéke. (Barkóczi 100–104) Külső oldalán vízszintesen körbefutó sekély barázdákkal. 4. század második fele. H: 3,1 cm; Sz: 1,5 cm; V: 0,02 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, téglapépület, sárga padlóréteg. Ltsz. R.2015.4.48. (3. ábra 15.).

46. Halványzöld színű, áttetsző, enyhén ívelt falú üvegedény (gömbtestű vagy nyomott gömb testű palack?) viszonylag vastag falú oldaltöredéke. 3. század. H: 3,2 cm; Sz: 2 cm; V: 0,15 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, téglapülete, sárga alatti rétegből. Ltsz. R.2015.4.49. (3. ábra 16.).

47. Halvány kékeszöld színű, opálos, egyenes oldalfalú üvegedény (hasábos testű palack?) kicsiny oldaltöredéke. 2. század. H: 4 cm; Sz: 1 cm; V: 0,2 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 8. sír feletti rétegből. Ltsz. R.2015.4.50. (3. ábra 11.).

48. Színtelen, áttetsző, egyenes oldalfalú üvegedény (hasábos testű palack?) oldaltöredéke. Anyaga igen buborékos. 2–3. század. H: 2 cm; Sz: 2 cm; V: 0,2 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 11. sír. Ltsz. R.2015.4.51.

49. Halvány kékeszöld színű, enyhén opálos, egyenes oldalfalú üvegedény (hasábos testű palack?) oldaltöredéke. 2. század. H: 4,1 cm; Sz: 3,4 cm; V: 0,3 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, Római épület "A" helyiség északkeleti sarkából 104. és 106. objektumtól É-ra. Ltsz. R.2015.4.52. (3. ábra 12.).

50. Halványzöld színű, áttetsző egyenes oldalfalú üvegedény (palack?) oldaltöredéke. H: 3,6 cm; Sz: 2,8 cm; V: 0,2 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, Római épület "A" helyiség északkeleti sarkából 104. és 106. objektumtól északra. Ltsz. R.2015.4.53.

51. Halványzöld színű, áttetsző, egyenes oldalfalú üvegedény (palack?) oldaltöredéke. H: 3,9 cm; Sz: 1,4 cm; V: 0,2 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, Római épület "A" helyiség északkeleti sarkából 104. és 106. objektumtól északra. Ltsz. R.2015.4.54.

52. Színtelen, enyhén opálos ablaküveg (?) töredéke. H: 1,8 cm; Sz: 1,3 cm; V: 0,3 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, római épület omladékából, keleti fal mellől. Ltsz. R.2015.4.55. (3. ábra 8.).

53. Színtelen, áttetsző üvegedény (pohár vagy illatszeres üvegcsé?) enyhén ívelt, vékonyfalú oldaltöredéke. 2–3. század. H: 1,3 cm; Sz: 1,1 cm; V: 0,08 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 47. sír. Ltsz. R.2015.4.56. (3. ábra 9.).

54. Halvány zöld színű, áttetsző hasábos testű üvegpalack (Isings 50–51) bordázott fültöredéke. 2. század. H: 3,7 cm; Sz: 3,85 cm; V: 0,3 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, északi faltól 175 cm-re, mélység -74 cm. Ltsz. R.2015.4.57. (3. ábra 13.).

55. Halványzöld színű, áttetsző, enyhén ívelt falú üvegedény apró oldaltöredéke. H: 1,8 cm; Sz: 1,1 cm; V: 0,2 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 11/2003. sír. Ltsz. R.2015.4.58.

56. Halvány kékeszöld színű, enyhén opálos üvegedény apró töredéke. 2. század. H: 1,8 cm; Sz: 1,2 cm; V: 0,4 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 21/2003. sír. Ltsz. R.2015.4.59.

57. Színtelen, áttetsző egyenes falú üvegedény apró oldaltöredéke. H: 2,8 cm; Sz: 1,9 cm; V: 0,2 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 31/2003. sír. Ltsz. R.2015.4.60.

58. Színtelen, áttetsző üvegpohár apró, enyhén ívelt, kisméretű oldaltöredéke. H: 1,4 cm; Sz: 1,1 cm; V: 0,08 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 34/2003. sír. Ltsz. R.2015.4.61.

59. Színtelen, áttetsző üvegedény apró, egyenes oldaltöredéke. H: 1,5 cm; Sz: 1 cm; V: 0,1 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 36. sír. Ltsz. R.2015.4.62.

60. Nagyon halványzöld színű, áttetsző gömb testű üvegpalack ívelt oldaltöredéke. (Isings 103, Barkóczi 314–315) Külső oldalán két, egymástól távol futó, sekély, vízszintes barázdával. 3. század közepe-vége. H: 5,1 cm; Sz: 2,6 cm; V: 0,1 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 41/2003. sír. Ltsz. R.2015.4.63. (3. ábra 18.).

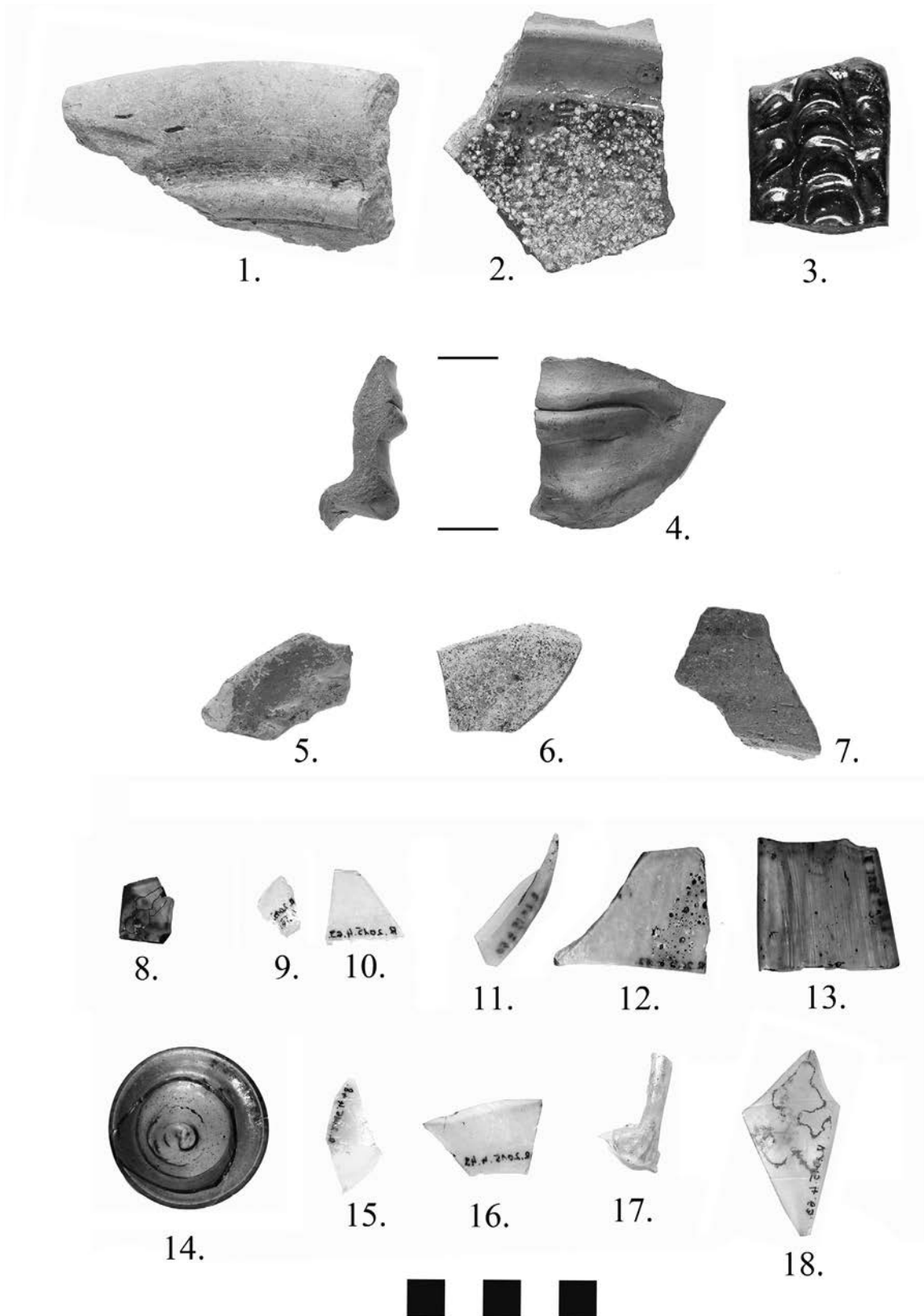
61. Színtelen, áttetsző üvegedény apró, egyenes oldaltöredéke. H: 2,4 cm; Sz: 0,8 cm; V: 0,3 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 5/2004. sír. Ltsz. R.2015.4.64.

62. Színtelen (enyhén fehéres színű), enyhén opálos, egyenes falú üvegedény kicsi oldaltöredéke. 2–3. század. H: 2,2 cm; Sz: 1,7 cm; V: 0,2 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 6/2004. sír. Ltsz. R.2015.4.65.

63. Halványzöld színű, áttetsző, horpasztott falú (?) (Barkóczi 117?) pohár talpgyűrűs aljtöredéke az oldal indításával. 3. század. Talpátm: 4,3 cm; Mag: 1,9 cm; V: 0,75 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 2. kutatóárok. Ltsz. R.2015.4.66. (3. ábra 14.).

64. Barna színű üvegedény üreges talpgyűrűs töredéke. H: 3 cm; Sz: 1,1 cm; V: 0,15 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, H/2006 obj. Ltsz. R.2015.4.67.

65. Fehér, enyhén opálos kisméretű üveg csésze vagy kancsócska fültöredéke. A fül felülete sima, átmérője lapított gömb alakú. 2–3. század.

3. ábra. 1-3. Késő római mázas kerámiák; 4. Arcos edény; 5-7. Festett és bevonat nélküli kerámiák; 8-18. Üvegek (Fénykép: Tárczy Tamás)

Figure 3. 1-3. Late roman glazed pottery 4. Face pot 5-7. Painted and uncoated pottery 8-18. Glass (Photo: Tamas Tárczy)

H: 3 cm; Sz: 0,6 cm; V: 0,5 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 7/2006. sír. Ltsz. R.2015.4.68. (3. ábra 17.).

66. Színtelen, áttetsző üvegedény (pohár vagy illatszeres üvegcsé?) kicsi, egyenes, vékonyfalú oldaltöredéke. H: 1,9 cm; Sz: 2,2 cm; V: 0,08 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 13/2006. sír. Ltsz. R.2015.4.69. (3. ábra 10.).

67. Színtelen, áttetsző üvegedény egyenes, kicsi, vastagfalú oldaltöredéke. H: 2,2 cm; Sz: 1 cm; V: 0,3 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 15/2006. sír. Ltsz. R.2015.4.70.

Érem

68. Hadrianus as (Róma, 119–138). Olvashatatlanra kopott, de hátlapján bőségszarut tartó nőalak, kinyújtott jobbjaiban is tart valamit. T: 8,91 gramm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, VIII. kutatóárok, felszíntől 15 cm-re. Ltsz. R.2015.4.71. (4. ábra 2.).

69. Tacitus antoninianus (Gallia, 275–276). RIC 44. Hátlap: PAX PVBLICA. T: 3,13 gramm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, B/2006 cölöplyuk és 19/2006. sír között. Ltsz. R.2015.4.72. (4. ábra 3.).

70. Iulianus caesar AE4 (Siscia 355–358). Hátlap: Fel tem preparatio – lovas típus, JSIS [// M / T: 2,09 gramm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, A 7/2004 és a 8/2004 sírok közül a humuszból. Ltsz. K.2005.1.221. (4. ábra 1.).

71. Iulianus caesar AE 4 (Siscia 358–361). RIC 405. T: 1,79 gramm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 11/2005. sír. Ltsz. K.2016.7.1. (4. ábra 4.).

Fibula

72. Bronz szemes fibula. Almgren 53 = Patek VI. 3. = Kovrig 20-21. Erősen hajlított, lapos testű forma. A fibulatest a fejtől a láb big enyhén szélesedik és hosszában él húzódik rajta végig. A kenyel közepén gyöngyutánzatú díszítéssel, alján pedig bekarcolt háromszög motívum. Túje hiányzik, a tűtartó feletti részen a bal vége felhajlott. 1. század vége–2. század első fele. H: 6 cm; Sz: 2,1 cm; M: 2 cm; V: 0,2 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 81. sír szélétől kb. 20 cm-re délre, 82. sír tüskéjétől délre. Ltsz. R.2015.4.73. (4. ábra 7.).

73. Késői típusú erősprofilú bronz fibula kenyel és tűtartó töredéke. Patek IV. 12. = Kovrig 52,

54. 2. század első fele. H: 3,6 cm; Sz: 1 cm; M: 2,4 cm; V: 0,6 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 1. sz. kutatóárok déli végétől 11,4 cm-re, 131 cm-re a nyugati faltól, 68 cm mélyen. Ltsz. R.2015.4.74. (4. ábra 6.).

74. Bronz fibula tűrésze. Teljes tű és fél spirál töredék. Pontos típus nem meghatározható. H: 3,5 cm; Sz: 0,5 cm; V: 0,15 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, 3. sz. kutatóárok északi fele. Ltsz. R.2015.4.75. (4. ábra 5.).

Vasszeg

75–79. 5 darab négyzetes átmetszetű, erősen korrodált állapotú vasszeg. Fejátm: 1,4–1,8 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, római épület omladékából. Ltsz. R.2015.4.76–80.

80. Négyzetes átmetszetű vas tárgy, két vége felé keskenyedő, törött véggel. H: 11 cm; Sz: 0,7×0,6 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, római épület omladékából (északi fal környékéről). Ltsz. R.2015.4.81.

Falfestmény

81. Vörös színű, jó minőségű, ruhátlan Amort ábrázoló falfestménytöredék tetején asztragalosz körív részletével. 2. század eleje. H: 22,7 cm; Sz: 10 cm; V: 3,3 cm. Lelőhely: Mesteri-Intaháza, IX. kutatóárok É-i vége. Ltsz. R.2015.4.82. (4. ábra 8.).

A leletanyag értékelése

Terra sigillata²

A terra sigillaták importja Pannoniába már a római foglalással egy időben megkezdődött. A Mesteriben feltárt római villa anyagában mindössze 17 darab sigillata töredék szerepel, amely azonban a csekély számban előkerült leletanyagban jelentős többséget képvisel (19%). Sajnos provinciánkba a legkorábbi és legkiválóbb minőségű itáliai (arretiumi) műhely áruai csak ritkán jutottak el, a mesteri-intaházi villából sem ismerünk ilyen edényt. A mesteri villa feltárásakor az észak-itáliai műhelyek termékei sem kerültek elő, noha

² Ezúton is szeretném megköszönni Gabler Dénesnek a terra sigillaták meghatározásánál nyújtott szakmai segítségét.

a territórium területén található villákban hasonló arányban jelennek meg, mint a dél-galliai műhelyek termékei. A villa anyagából a legkorábbi sigillata egy díszítetlen, dél-galliai, középtájon behúzott, ívelt falú Drag. 27 formájú csésze (ún. *acetabulum*), amely *Habilis* mester műhelyében készült 160 körül (R.2015.4.1; 2. ábra 1.). Ezt a pohártípust a 2. század folyamán a csonkakúp alakú Drag. 33 típus váltja fel. A közép-galliai sigillaták a sigillata anyag második legnagyobb mennyiségét teszik ki (23,5%-ot). A közép-galliai műhelyek közül a legnagyobb exportőr a Duna-vidékre a lezouxi manufaktúra volt. Anyagomban a műhelyhez köthető közép-galliai sigillaták Lezouxban készültek. A lezouxi műhely Tiberius korától a 4. századig készített sigillatákat, de Pannoniában csak a 2. század második felében tudott érvényesülni a dél-galliai Banassac után (GABLER 2006: 69). A Mesteriben talált közép-galliai árunál inkább a díszítetlen formák képviseltetik magukat, mint a Drag. 18/31 tányértípus (R.2015.4.2, 17; 2. ábra 2, 17.) és a Drag. 33 pohár (R.2015.4.9; 2. ábra 9.). Mindössze egy Drag 37 tál reliefszerű oldaltöréde került elő az ásások során, amelynek töredékessége miatt pontosabb műhely meghatározása nem lehetséges (R.2015.4.15; 2. ábra 15.). A közép-galliai műhelyek fő export időszaka provinciánkba Antoninus Pius és Marcus Aurelius uralkodására tehető. Ez nem azt jelenti, hogy a markomann háborúk után a közép-galliai sigillata-gyárak nem szállítottak Pannoniába, hanem egyszerűen a 2. század közepén alapított rheinzaberni manufaktúra kedvezőbb földrajzi helyzete miatt kiszorította a dunai tartományokban a közép-galliai műhelyek áruit. A rheinzaberni műhely a Kr. u. 150-es évek második felétől a Kr. u. 270-es évekig gyártotta termékeit (GABLER 2013: 221). A mesteri villagazdaság sigillata-anyagában a legnagyobb számmal a rheinzaberni műhelyben készült sigillaták találhatóak meg (53%). Hasonló a helyzet a Savaria territóriumán található régészeti kutatott villákban is, ahol az általánosságban leggyakoribb anyagban legnagyobb számban a rheinzaberni manufaktúra termékei jelennek meg. De ez nemcsak Savaria territóriumára jellemző, hanem általánosságban egész Pannoniára. Elsősorban a limes mentén hatol előre a mű-

hely exportja, de a főbb kereskedelmi utak mentén termékeik eljutnak a tartomány belsejébe is. A rheinzaberni műhelyek hosszú fennállása (BITTNER 1986: 252), a termelés mértéke, valamint a földrajzi közelség és az összekötő vízi út is összefüggésben áll azzal, hogy termékeik tömegesen mennyiségben kerülnek elő a dunai tartományok lelőhelyein. Talán, köszönhető ez a Severus kori gazdasági fellendülésnek is, amikor is mind a civil lakosság, mind a kedvezőbb körülmények közé került katonaság is könnyebben jut hozzá a díszkerámiákhoz (GABLER 2015: 56–57). A rheinzaberni műhelyek áruin a tömegtermelés miatt jelentős minőségi romlás figyelhető meg. Ezt kompenzálva több új edényformát illetve egyszerűbb díszítést is bevezettek, hogy piaci közönségüket ne veszítsék el. A díszített formák közül a barbotinos és vésett díszítéstechnika jelenik meg az edényeken. A mesteri-intaházi villában egy Drag 37-es tálon figyelhető meg a reliefszerű díszítés technika mellett barbotin díszítés (R.2015.4.3; 2. ábra 3.). A villa anyagában a Drag 37 tálak mellett (R.2015.4.3–4, 10, 16; 2. ábra 3, 4, 10 és 16.), egy Drag. 36 tál (R.2015.4.14; 2. ábra 14.) és négy Drag. 33 pohár töredéke (R.2015.4.5–6, 12–13; 2. ábra 5–6, 12–13.) fordul elő. A westerdorfi gyárat 170-es évek második felében alapíthatták és a 233. évi alemann betörésig működhetett. A gyárat a dunai piaci igények kielégítésére hozták létre, amelyet már Rheinzabern nem tudott ellátni. A Duna, illetve az Inn folyó közvetlenül kötötte össze piacterületével, így termékei tömegesen jutottak el a limes menti táborokba és városokba. Ugyanakkor a tartomány belsejében és a Borostyánkő út menti városokban (Poetovióban, Sallában és Savariában is) csak nagyon kis mennyiségben található meg a műhely áruja (GABLER 1983: 351). A westerdorfi műhelyek elsősorban domborműves sigillatákat gyártottak, Drag. 37 és Drag. 30 formájú tálakat illetve a díszítetlen formák közül a Drag. 33 poharat és a Drag. 31 és 32 tányérokat. A díszített edények motívumrendszere és bélyegeik alapján három csoportot különítettek el: *Comitalis*, *Helenius* és *Onniorix* áruját (KISS 1946–48: 216–274). A feldolgozott sigillaták közül Helenius (R.2015.4.8; 2. ábra 8.) és Onniorix (R.2015.4.7; 2. ábra 7.) műhelyéből található egy-egy darab a mesteri-inta-

házi villában. A Drag. 33 *paropsis* alján (R.2015.4.11; 2. ábra 11.) pedig egy fazekas bélyeg olvasható: *Saciro* (GABLER & MÁRTON 2009: 274). A Mesteriben feltárt villagazdaságban ugyanúgy, mint az általam vizsgált Savaria territóriumán található villák sigillata-anyagában a legkésőbbi edények a westerndorfi műhelyből kerültek ki és a 3. század első harmadára keltezhetőek. Feltűnő a pfaffenhofeni gyár árujának hiánya, amely a westerndorfi áru importját pótolta Pannoniában. Ha nem is nagy számban, de termékei még a Borostyánkő út menti településekre is eljutottak (GABLER 1978: 135). Sőt az Alföld területén elő szarmaták is előszeretettel használtak sigillatákat: elsősorban a domborműdíszes formákat kedvelték (GABLER & VADAY 1986: 40–42).

A terra sigillatákon kívül egyéb import kerámia nem került elő a mesteri villa feltárása során. A helyi gyártású, de formailag terra sigillatát utánzó edényeket mindössze egy töredék képviseli: egy formailag Drag. 32 vagy Drag. 18/31-es tálát utánzó, belső oldalán vörösre festett tál aljtöredéke a talpgyűrű részletével (R.2015.4.18; 2. ábra: 18.). Pannonia nyugati feléből sigillatát utánzó műhelyt csak Savariából ismerünk (GABLER 1976: 37). A műhely az Antoninus korban működött és egy formatál töredék alapján reliefszemes sigillata utánzatokat készített.

Pannoniai (pecsételt) szürke kerámia

A villa anyagában csak egyetlen képviselője van a pannoniai (pecsételt) szürke (*Pannonische Glanz-*

tonware mit Stempelverzierung) kerámiának. Ezt a kerámiatípust nem csak Pannonia területén gyártották, hanem a környező tartományokban is voltak műhelyeik (Noricum, Moesia, Dacia, Thracia) (MARÓTI 1991: 375–377; GASSNER 1993: 362; RUSUBOLLINDET 2007). Technikájában és anyagában La Tène hagyományokat követ, ám a pecsételt díszítés motívumai a terra sigillaták motívumkincsére vezethető vissza (MARÓTI 1991: 365–367). Földrajzi elterjedés alapján három csoportra osztják a pannoniai anyagot, amelyek közül a mesteri villában előkerült darab a nyugat-pannoniai csoporthoz tartozik, azon belül feltehetően savariai fazekasműhelyben készülhetett. Az R.2015.4.22. leltári számú darab egy lapos tál aljtöredéke (Drag. 36?), amelynek felületét jó minőségű, fényes szürke bevonat borítja. A tál belső oldalán kettős koncentrikus kör között található a pecsételt levéldíszítés, amely igen töredékes formában maradt fenn (a levélmotívum felső negyede látszik csak) (2. ábra 19.). Savariából számos töredéket (MARÓTI 1987: 85–86; SOSZTARITS *et al.* 2013: 234–235) és egy levelet ábrázoló pecsétlőt (BÓNIS 1977: 109, Abb 2. 8.; BÓNIS & GABLER 1990: 171, 25. ábra 6a) is ismerünk. Savaria territóriumán Felsőpatyról (MÓCSY & KISS 1957: 86; MAYER & TÓTH 1993: 45), a st. martin ander raab-i (LAMM 2006: 399–400, 424–425, Taf. 3–4), a cseprek-szentkirályi, a salköveskút-belterület melletti, a nemesbőd-kishatári-dülői villagazdaságból, továbbá a sorokpolányi (GROH *et al.* 2013: 106–107) és a sárvári (GABLER 1998: 253–254, 261–262, 50–51. és 57. kép) utállomásról ismerünk

1. táblázat. A Mesteriben előkerült terra sigillaták formaspektruma az egyes műhelyek szerinti megoszlásban

Table 1. *The workshop-by-workshop spectrum of forms among the terrae sigillatae that have appeared at Mesteri*

Forma / Műhely	Dél-Gallia	Közép-Gallia	Rheinzabern	Westerndorf	Összesen
Drag. 27	1				1
Drag. 33		1	4	1	6
Drag. 18/31		2			2
Drag. 36			1		1
Drag. 30				1	1
Drag. 37		1	4	1	6
Összesen	1	4	9	3	17

pannonia szürke kerámia töredékeket. Ez a kerámiatípus a Flavius korban jelenik meg és virágkorát a 2. század elején éli. Gyártása a markomann háborúk után alábbhagy és a század végén a nyugat-pannoniai műhelyekben megszűnik (GASSNER 1993: 371). A mesteri darab (miután nem rétegből, hanem gépi humuszolásból került elő) párhuzamok alapján inkább a nyugat-pannoniai első csoportba sorolható, amelyet az 1. század vége–2. század elejére kelteznek (GABLER 1989: 471–473; 1998: 262; MARÓTI 1987: 82).

Mázás kerámia

A helyi díszkerámiák következő csoportját a mázas kerámia képviseli, amely a leletanyagban két dörzstál töredékből és egy korsó díszített fültöredékből áll. A terra sigillaták importjának csökkenése új ösztönzést ad a helyi ipar fellendülésének. Noha a mázas technika helyenként már a 2. századi edényművességben is felbukkan, mégsem állapítható meg folyamatos fejlődés a korábbi és a késő római mázas kerámia között (GRÜNEWALD 1979: 72). A mázas technika újbóli feltűnése egyes kutatók szerint már a 3. század végére tehető (BRUKNER 1981: 37, 54; KREKOVIČ 1973: 102; BÓNIS 1990: 125), általánossá a 4. században válik és egészen az 5. századig, sőt néhol még a 6. század elején is használják (GUDEA 1987: 421). Ezen edénytípus formaspektruma igen széles: a főzőedények kivételével minden késő római edényformán megjelenik: a kancsóktól, korsóktól és palackoktól kezdve tálakon, *mortarium*okon, mécseseken, csészéken és poharakon is (ARTHUR & WILLIAMS 1981: 481–496). A késő római mázas kerámia egyik legkedveltebb formája a dörzstál volt. Ezt bizonyítja, hogy a késő császárkori kerámia leletanyagokban a mázas kerámiák között igen nagy számban fordul elő: mint például Tokodon (BÓNIS 1990: 35), az ács-vaspusztai késő római erődnél (OTTOMÁNYI 1989: 507) és jelen esetben a mesteri villagazdaságban is, ahol az előkerült késő római mázas kerámia kétharmadát a *mortarium*ok teszik ki. Ezek az arányszámok jóval magasabbak, mint a vörös bevonatos, illetve nyerszínű dörzstálak előfordulási arányai a pannoniai leletanyagokban. Az arányok ilyen mértékű válto-

zásához nagymértékben hozzájárult a késő római dörzstálak funkciójának megváltozása: ugyanis a mázas kerámia rendeltetése hasonló a terra sigillatához és a finom áruéhoz. Azonban a késő római *mortarium*ok formája is alapvetően más, mint a korai vagy a középső császárkoriaké. A késő római dörzstálak fala nem domborodik ki (ellentétben a 2–3. századiakéval), hanem a peremtől az aljáig egyenes és meredek. A fal- és az aljvastagsága vékonyabb; pereme pedig keskenyebb, rövidebb és egyenesebb is (GASSNER *et al.* 1999: 219). A máz színe általában zöld és barna, de lehet sárgásbarna, sárga, zöldesbarna és sárgászöld is (OTTOMÁNYI 1989: 508). A mázas dörzstálak tipológiai fejlődésénél is ugyanazzal a problémával állunk szemben, mint a nyerszínű *mortarium*oknál: ugyanis itt is ugyanazokat a típusokat használják a 4. század elejétől egészen az 5. századig illetve a 6. század elejéig. Éppen ezért tipológia alapján való finomabb keltezés nem lehetséges, ez még a további kutatás feladata (OTTOMÁNYI 1989: 509; GUDEA 1987: 425). A széles, gallérszerű pereműek tűnnek a legkorábbiak a mázas dörzstálak között, amelyek a 4. század elejétől kezdve az 5. század elejéig előfordulnak (OTTOMÁNYI 1999: 338).

Pannonia rendkívül gazdag mázas kerámiában, a késő császárkorban több műhely is működött a provinciában, mint Savariában, Brigetióban, Castra Ad Herculemben, Tokodon, Aquincumban, Gorsiumban, Intercisában, Emonában, Poetovióban, Neviodunumban, Certissában, Mursában, Sirmiumban és Taurunumban (BÓNIS 1990: 30). A mázas kerámiát a 4. századtól a 430-as évekig gyártják, sokszor a besimított kerámiákkal együtt, mint például Leányfaluban, Tokodon és Savariában (OTTOMÁNYI & SOSZTARITS 1998: 179). Savariában több mázas kerámiát gyártó kemencét is feltártak: a Járdányi Paulovics István Romkertben (BUO CZ 1992: 58–70) és a Fő téren (OTTOMÁNYI & SOSZTARITS 1998: 145–216). A territórium területéről eddig ilyen késő római edényégető kemence nem ismert. Talán a savariai műhelyek látták el a vidéki villagazdaságokat is mázas kerámiával. Mind az agyaguk, mind a máz színe különbözik a mesteriben előkerült három mázas edénynek. Az R.2015.4.19. (3. ábra 1.) számú dörzstál töredék belül világosszürkés agyagú, kívül világos barnás-

vörös. Pereme széles, vastag és gallérszerűen ívelt, szinte már a nyersszínű *mortarium*okéra hasonlít. A máz zöldessárga színű. Agyagát tekintve hasonló a fő téri mázas edényekhez, de a máz színe eltérő (OTTOMÁNYI & SOSZTARITS 1998: 155–157). Ilyen széles peremű dörzstálat ismerünk a dunabogdányi táborból (OTTOMÁNYI 1999: 338, 728, Plate III.1), amelyet a 4. század eleje és az 5. század eleje közé keltezhetünk. A másik dörzstál (R.2015.4.20; 3. ábra 2.) teljesen különböző ettől a típustól: agyaga téglavörös, oldalfala vékony és meredek, a máz színe pedig sárgásbarna. Pereme hiányzik. Ez a tipikus késő római mázas dörzstál típus az egyre keskenyedő és felfelé álló peremével, amelyet a 4. század közepétől az 5. század közepéig biztosan gyártanak (OTTOMÁNYI 2002: 135). A villából származó korsó fültöredéknek (R.2015.4.21; 3. ábra 3.) párhuzama sem Savariából, sem a territóriumról eddig nem ismert. Agyaga belül sötétbarnás vörös, kívül sötétszürke, jól kiegészített. A fül ellipszis átmetsetű, mindkét oldalát sötét olíva zöld ólomház borítja, külső felületét pedig függőleges sorokban, két haránt irányú pálcasor között patkó motívum díszíti. A territórium területén a következő 4. században is használatban lévő villagazdaságokból ismerünk mázas kerámiát: Acsád–Budkai-dűlő, Csepreg–Szentkirály, Gérce–Kisberek, Gérce–Rodonyi-dűlő 2, Ják–Annamajor, Kisunyom–Pusztarét, Mersevát–Petend D, Nárai–Jáki úti belső-dűlő, Pinkaminszent–Hosszú-árokotól K-re, Salköveskút–Belterület mellett, St. Martin an der Raab (LAMM 2006: 402), Szakony–Békástó (GABLER 1971: 69–73), Szombathely–Zanat III, Táplánszentkereszt–Sárdi nyugati-dűlő, Vasszilvagy–Paperdő és Zsennye (BUOCZ 2006: 62, 76).

Arcos edény

A villa feltárásakor előkerült egy arcos edény töredék a száj és az áll részletével (R.2015.4.24; 3. ábra 4.). Agyaga barnászöld színű, külső oldalán fémes fényű bevonat, belső oldalán pedig a korongolás nyoma figyelhető meg. A száj csukott állapotban van, de mosolyog.³ Mind az áll és a száj formája is szépen, igényesen kidolgozott.

A római kori kerámiaművesség egyik különleges csoportját alkotják az emberi részletekkel díszített, antropomorf edények. Ennek egyik alcsoportját képezik az arcos edények („*Gesichtbecher*”, „*face pots*”). Az ide tartozó edények testére, vállára vagy nyakára maszk-szerű arcreszleteket (száj, szem, szemöldök, fül, orr) applikáltak. Az arcok durva, barbár, inkább mulatságos kinézetű kidolgozása oda nem illően inkább a jobb minőségű római edényeken jelennek meg. Az arcos edények előfordulása viszonylag gyakori a pannoniai leletanyagban. A legkorábbi arcos edények a Rajna-vidéken és a raetiai határvidéken jelennek meg az 1. század első felében, amelyek a katonatáborok környékéről származnak. A középső Duna-vidéken ez az edénytípus a katonaságtól függetlenül továbbfejlődik. Az arcos edények funkcióját tekintve többféle elképzelés létezik: gyakran összefüggésbe hozzák a halott kultusszal és a termékenységi kultusszal, mások pedig amulettek őrzésére szolgáló edényeknek tartják (GABLER 1991: 75). A mesteri darabhoz hasonló arcos edénytöredékeket ismerünk Savariából a J.P.I. Romkertből (BUOCZ 1967; 1991: Kat. 179, S. 126) és az Iseumból (SOSZTARITS *et al.* 2013: 207, Kat. 17.1), a territórium területéről pedig a sárvári útállomásról (GABLER 1991: 67, Kat. 49, Abb. 48). A párhuzamok alapján a mesteriben előkerült töredék a 2. századra keltezhető.

Vörös bevonatos kerámia

A leletanyagban két vörös bevonatú kerámia töredék található. Az egyik a már fent leírt sigillata utánzat (R.2015.4.18; 2. ábra 18.). A másik, egy lapos tányér aljtöredéke (R.2015.4.25; 3. ábra 5.), amelynek a formája az ún. pompeji vörös tányérokra emlékeztet, belül narancsvörös bevonattal. Igen elterjedt típus Pannoniában, Savariából legutóbb az Iseumból került publikálásra, amely a 2. század–3. század elejére keltezhető (SOSZTARITS *et al.* 2013: 240, Kat. 20.56). A territórium területéről a zsenyei (BUOCZ 2006: 63, 71), a salköveskút–belterület melletti, a gérce–rodonyi-dűlő 2-i, a balagunyom–závárkerekes II-III-i, nemesbőd-kishatári-dűlői, a szombathely–alma mater szo-

³ A mesteri töredékhez hasonló szájforma ismert Brigetióból (BÓNIS 1977: 117, Abb. 6.3, 128).

bor-i villából ismert a pompeji vöröstál pannoniai utánzata.

A villa anyagában három bevonat nélküli (R.2015.4.26-28; 3. ábra 6.) és egy festett sávós korsó (R.2015.4.36; 3. ábra 7.) töredéke képviseli e tárgyítípust. Vörös bevonatú (festett sávós) kerámiát Pannonia nyugati felében több műhely is készített. Gyártása az 1. század végétől a 3. század elejéig nyomomon követhető. Verena Gassner a carnuntumi leletanyag feldolgozásakor négy periódust különített el (GASSNER 1989), azonban a mesteri darab töredékessége miatt altípus meghatározására alkalmatlan. Savariából az Iseumból (SOSZTARITS *et al.* 2013: 238, Kat. 2050), a *colonia* territóriumáról pedig a zsenyei (BUOCZ 2006: 63), a csepregszentkirályi, a salköveskút-belterület melletti, a kemeneskápolna-dombi-dűlői és a gérce-rodonyidűlő 2-i villából került elő ez a kerámiatípus. A sorokpolányi útállomás anyagában néhány töredék jelenik meg (GROH *et al.* 2013: 107), még a sárvári útállomáson nagy számban fordulnak elő festett sávós korsók töredékei (GABLER 1998: 263).

Szürke házikerámia

A mesteri villagazdaság szürke házikerámia leletanyaga meglehetősen egyoldalú képet mutat. Zömében tároló- és főzőedények kerültek elő, az asztali edényformák, mint tányérok, poharak teljesen hiányoznak. A kerámiaanyag közepes minőségű, az edények jobbára díszítetlenek, egy-két vízszintes árkolás figyelhető meg csak a töredékeken. Noha a leletanyag 17%-át teszi ki a szürke házikerámia, egy nyaktöredék és két aljtöredék kivételével mind oldaltöredék formájában került elő, így pontosabb altípus meghatározás és keltezés nem lehetséges. A nyaktöredék (R.2015.4.43.) kicsiny mérete miatt talán Petznek 7.1 vagy 7.3 típusú, tojásalakú, tölcsérperemű kisméretű fazék nyaktöredéke lehet, amely párhuzamok alapján az 1. század második felétől a 2. századig keltezhető (PETZNEK 1997: 208–211). A tölcsérperem Pannoniában és Noricumban is egyaránt kedvelt és elterjedt peremtípus.

Feltűnő továbbá a világítóeszközök teljes hiánya a leletanyagban, amelyek elengedhetlen

kellékei voltak a római kultúrának. Sem a díszesebb mécsesek, sem az egyszerű firma mécsesek nem képviseltetik magukat a leletanyagban. Ez azonban nem a villa életminőségére utalhat, hanem sokkal inkább azzal hozható összefüggésbe, hogy a villagazdaság területén az Árpád-korban temető létesült, ezzel megbolygatván a római villa életét megőrző rétegeket.

Üveg

A leletanyagban viszonylag nagy számban képviseltetik magukat az üvegek (23 db, azaz a teljes leletanyag 27%-a)⁴, köszönhető az aprólékos terepi bontómunkának: ugyanis az üvegek zöme Árpád-kori sírokban került elő. Ugyanakkor sérülékeny anyagukból kifolyólag kivétel nélkül apró töredékek, amely jelentősen befolyásolja pontos meghatározhatóságukat. Ezáltal az üveganyag mindössze 57%-a alkalmas tágabb típus meghatározására.

Barkóczy László az üvegeket 5 periódusra osztotta (BARKÓCZI 1988: 17). A mesteri villa leletanyagában a legkorábbi importüvegek nem találhatóak meg. A 2. század jellegzetes palack formája, a hasábos testű egyfülű palack (Isings 50–51) viszont három oldal- (R.2015.4.50–52.) és egy szalagfül töredék (R.2015.4.57.) formájában jelenik meg a villában, mind a korszakra jellemző halvány kékeszöld színben (3. ábra 11–13.). Sajnos pontosabb altípus meghatározására egyik töredék sem alkalmas. Ezen edénytípus alja általában sokszor díszített, de a mesteri példányoknak ez a része nem került elő. A római háztartásokban megtalálható üvegedények jelentős százalékát alkotják, így sok pannoniai lelőhelyen is megtalálható: st. martin an der raab-i villában (LAMM 2006: 410, 449, Taf. 28), a sorokpolányi útállomáson (GROH *et al.* 2013: 92) és az ács-vaspusztai táborban (GABLER 1989: 216–217). Színtelen, áttetsző, nagyon vékonyfalú üvegtöredékek feltételezik illatszerez üvegek vagy üvegpohár 2–3. századi használatát Mesteriben (R.2015.4.56 és 69; 3. ábra 9–10.).

Barkóczy László által elkülönített második periódus a markomann háborúktól a 270-es évekig tartó időszakot öleli fel. Ebben az időszakban je-

⁴ Általánosan jellemző, hogy az üvegedények töredékei csak igen csekély számban kerülnek elő az ásások során. Mint például a zsenyei villában (BUOCZ 2006), St. Martin an der Raabban (LAMM 2006: 410, 449, Taf. 28) és a nemesböd-irtás-dűlői birtokon (SIMON 2014: 332).

lennek meg a hengeres, behúzott nyakú, gömb testű vagy nyomott gömb testű palackok, oldalukon enyhén bekarcolt körbefutó vonaldíszekkel. Ilyen edényformát képvisel anyagomban egy halványzöld színű üvegtöredék (R.2015.4.49; 3. ábra 16.) és egy jó minőségű, szintelen, áttetsző gömbtestű üvegpalack (Isings 103, Barkóczi 314–315) oldaltöredéke (R.2015.4.63; 3. ábra 18.). Ez az edénytípus ismert Brigetióból, Aquincumból, Carnuntumból, Poetovióból, Mursából, Lauriacumból és Intercisából is (BARKÓCZI 1988: 145).

Egy fehér színű, kisméretű üveg csésze vagy *bal-senarium* vagy kancsócska része lehetett a R.2015.4.68. számú, vékony, enyhén ellipszis átmetsetű fültöredék (3. ábra 17.). Hasonló töredék került elő a sorokpolányi útállomásról is (GROH *et al.* 2013, 92.). Egy halványzöld színű, áttetsző, meredek oldalfalú, talán horpasztottfalú (?) pohár (Barkóczi 117) talpgyűrű töredéke képviseli anyagomban a 3. századi üvegpohár típust (R.2015.4.66; 3. ábra 14.).⁵

A 330 és 380 közötti időszakra tehető negyedik periódus egyik leggyakoribb üvegtípusa a pohár. A mesteri villagazdaság leletanyagában egy fehéres színű, áttetsző, egyenes oldalfalú üvegpohár oldaltöredéke (kb. Barkóczi 100–104) található meg, külső oldalán vízszintesen körbefutó sekély barázdákkal díszítve (R.2015.4.48; 3. ábra 15.). Nagyon elterjedt forma Pannoniában, szinte mindenhol megtalálható. Ságvárról és Intercisából ismerünk keltezhető rétegekből hasonló darabokat, amely által ez a pohártípus a 4. század második felére datálható.

Egy igen kisméretű, szintelen, opálos töredék (R.2015.4.55.) talán egy ablaküveg része lehetett a villában (3. ábra 8.). Ablaküveg töredék ismert a nemesbőd–irtás-dűlői kora római birtokról is (SIMON 2014: 332).

Érem

Az ásatások során mindössze négy darab római pénz került elő.⁶ A legkorábbi érem Hadrianus császár középbronza (R.2015.4.71; 4. ábra 2.). Ezt követi Tacitus antoninianusa, amely a villa 3. századi életét támasztja alá (R.2015.4.72; 4. ábra 3.).

A pénzek felét Iulianus caesar Sisciában veretett kisbronzai alkotják (K.2005.1.221; 4. ábra 1. és K.2016.7.1; 4. ábra 4.). Mind a négy pénz másodlagos helyzetből, azaz Árpád-kori sírokból került elő. Szintén Árpád-kori sírból származik Valens császár kisbronza is, amely az 1941-es feljegyzésekből maradt fenn.

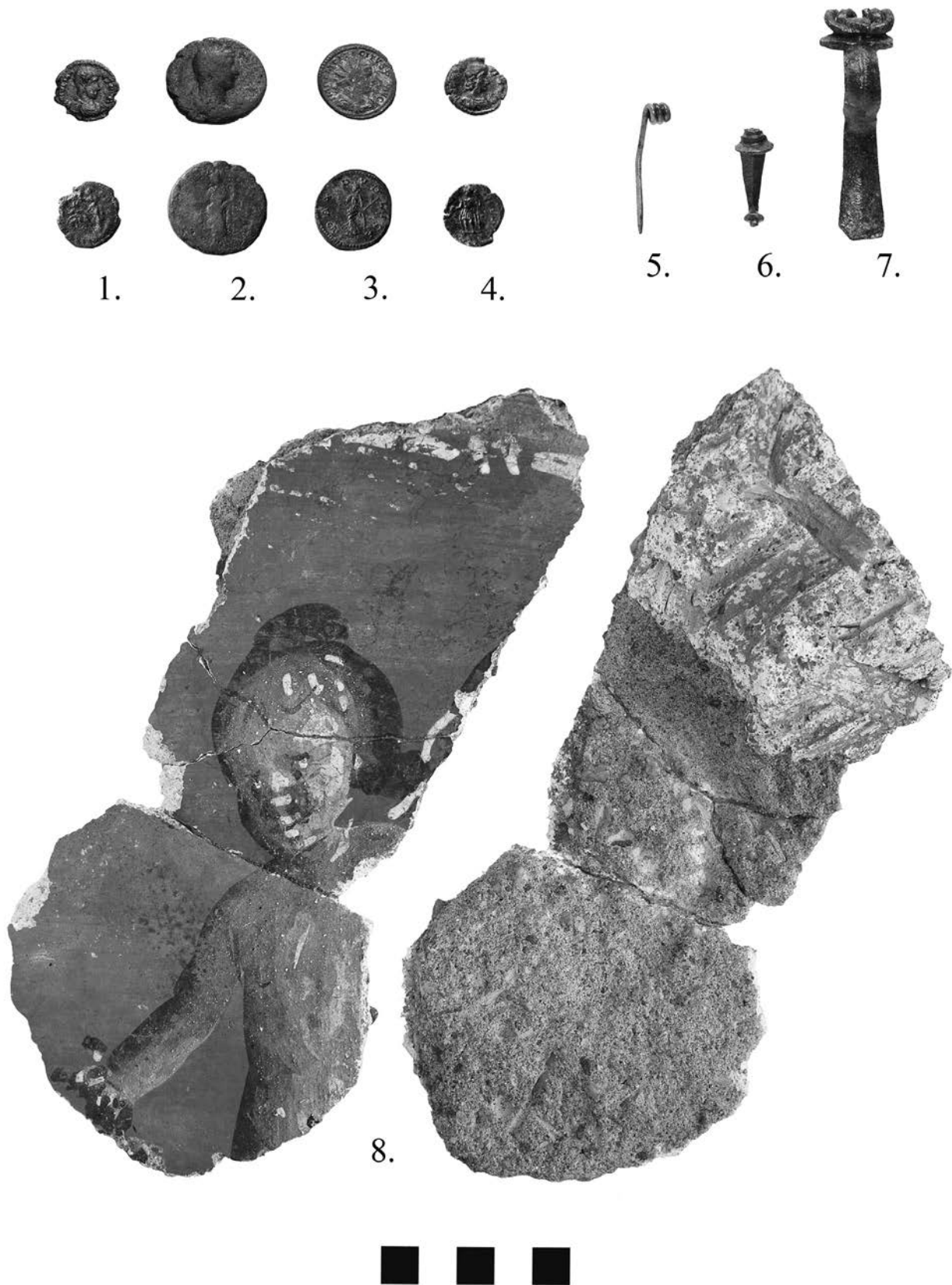
Bronzfibula

A villagazdaság leletanyagában összesen három bronzfibula található. Ebből az egyiknek (R.2015.4.75.) csak a tűje és a rugós szerkezet fele került elő, így pontos típus nem határozható meg (4. ábra 5.). A másik két fibula sem teljesen épen fennmaradt példány, de mindkét esetben a megmaradt rész szép állapotban került elő.

Az R.2015.4.73. számú darab egy bronz „szemes fibula” (*Augenfibel*), amelynek a tűje sajnos hiányzik, a tűtartó feletti részen a bal vége felhajlott (4. ábra 7.). A szemes fibula germán eredetű és Pannoniában elég ritka. Az a néhány darab, ami ismert, vagy importként érkezett a provinciába vagy a germánokkal került ide. Szemes fibulát készítő műhely eddig nem került elő (KOVRIK 1937: 12). Egyes példányokra jellemző a szemek díszítése illetve a szemekből induló kivezető csatorna ábrázolása, azonban a mesteri darabon a szemdíszítés teljesen elmaradt. Az oldalgombok helyét is csak lapos, kétoldalt kissé kiszélesedő fej mutatja. A kengyel közepét hosszában gyöngy-sorhoz hasonló minta díszítheti, amely nyomokban a mi példányunkon is megfigyelhető. A kengyel végén pedig bekarcolt háromszög díszítés látható. A Mesteriben előkerült szemes fibula az Almgren 53 altípus, amely Patek VI. 3-nak, azaz Kovrik 20 és 21-nek felel meg. Ez a típus a szemes fibulák egyik legtovább használatban lévő változata. Hasonló fibulák elsősorban a barbár területeken jelentkeznek, de kevesebb képviselővel, ugyanakkor megtalálhatóak a Rajna vidéken és más provinciákban is (PATEK 1942: 39). Pannoniából csak néhány darab ismert: Sopron, Weiden am See, Lovasberény és Sisak (KOVRIK 1937: 39,

⁵ A horpasztott fal csak kérdőjelesen feltételezhető a töredék oldalfalának indításából.

⁶ Az ásatáson előkerült római kori érmek meghatározását Torbágyi Melinda, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa végezte, akinek segítségét ezúton szeretném megköszönni.

4. ábra. 1-4. Érmek; 5-7. Fibulák; 8. Falfestmény (Fénykép: Tártsy Tamás)

Figure 4. 1-4. Coins 5-7. Fibulae 8. Wall painting (Photo: Tamás Tártsy)

III. tábla 20, 21; PATEK 1942: VI. tábla 3). A szemes fibulák legkorábbi változatai az 1. század első felében már használatban vannak és a század vége felé már kifutnak. De az a típus, amely Mesteriben is előkerült, még a 2. században is használatban volt.

Az ásatás során előkerült harmadik fibula egy késői típusú, erősprofilú bronz fibula kengyel és tűtartó töredéke (R.2015.4.74; 4. ábra 6.). Az erősprofilú egygombos fibulák is az ornavassói típusú fibulákból fejlődtek ki (PATEK 1942: 21). Kialakulási területük Itália északi vidéke és a Keleti-Alpok. A típus képviselői legnagyobb számban Pannoniából és Noricumból ismertek. Az erősprofilú egygombos fibulák legkorábbi változatainál a tűtartó lépcsős áttöréssel van díszítve. A leletanyagban található fibula az erősprofilú fibulák későbbi változata, amely megfelel Patek IV. 12. = Kovrig 52, 54. számú formáinak. Erre az altípusra jellemző, hogy a kengyel profilálása nem annyira erős, tűtartójuk alacsony és széles. Pannoniában ez a variáns az általánosabb és inkább a provincia északi területeiről ismert. Pannonián kívüli Daciából, Moesia Superiorból illetve szarmata és markomann területekről került elő egy-egy példány (PATEK 1942: 24; KOLNIK 1965: 183; PEŠKAR 1972: 79; VADAY 1989: 76–77). Egy erősprofilú egygombos fibulákat gyártó műhely került feltárássra 2001–2010 között a savariai Iseum területén, ahol öntőforma töredékek, rontott és félkész fibulák bizonyítják a műhely működését (SEY 2013: 249–254). Savaria terítoriumáról erősprofilú egygombos fibulát ismerünk a zsenyei villából (BUOCZ 2006: 75); a szombathely–belső lapos alma-dűlői, a szombathely–aranyvízi-dűlői (MÁTYÁS 2006: 165, 12. tábla 2–3), a nemesbőd–irtás-dűlői (SIMON 2013: 331, 3. ábra 10, 333) *pars rusticából* és a sárvári útállomásról (GABLER 1996–97: 255–256). A Mesteri villában előkerült töredék szép állapotú, nem kopott, a 2. század első felére keltezhető.

Vasszeg

A mesteri villagazdaság leletanyagában öt vasszeg és egy négyzetes átmetszetű, két vége felé keskenyedő, törött vas tárgy található (R.2015.4.76–81.).

A szegek közül három kúpos fejű (R.2015.4.76–78.), egy ácsszeg (R.2015.4.79.), az ötödik darab pedig töredékes állapota miatt csak feltételezhető, hogy szög. A leletanyagban szereplő vastárgyak kivétel nélkül mind rossz, korrodált állapotban kerültek elő.

Falfestmény

A villa területéről, négy összeillő darabból álló figurális díszítésű falfestménytöredék került elő⁷ (R.2015.4.82; 4. ábra 8.). A vörös alapra barna színnek árnyalataival megfestett, erősen töredékes alak nagy valószínűséggel egy gyermek, talán egy *Amor* figura ábrázolása. A ruhátlan alaknak a töredékes bal oldalánál látható festésnyomok, sejtetően szárnyakhoz tartozhattak. A figura jobb kezét ökölbe szorítja, kezével tart valamit, talán egy kis kosárkát (?), amelynek részlete a kéz alatt vehető ki. A gyermekalak hajviseletét tekintve, nem az Amornál megszokott rövid hajat viseli, hanem a megmintázása, a fejtetőn kontyra (?) emlékeztet, amely hátul hosszabb, összefogott hajrészletben folytatódik. A hajviselet és a kezében tartott, talán kosárka alapján inkább egy kislány, talán *Psyche* ábrázolásra gondolhatunk, amely feltételezésnek az alak ruhátlansága mond ellent. A fej és a test enyhén jobbra fordul, szemével lefelé tekint.

Az alakot több szín egymás felett való használatával és fény-árnyék hatás alkalmazásával varázsolták élethűvé. Az alak teste és arca világosbarna alapszínűt kapott, jobb oldala inkább árnyékban van, amit sötétebb, sötétbarna, vörösesbarna színekkel érzékeltettek. Az alak feje és teste enyhén jobbra fordul, amelynek hatását sötét és világos színek használatával is hangsúlyozták. Szemeit, orrát, száját sötétbarnával, rózsaszínnel és fehérrel festették meg. A fehér szín a falfestményen a világosabb, megvilágított részleteket érzékelteti. Haját vörösesbarnával festették meg, a homlokba belógó tincseket sötétbarna, narancssárga, rózsaszín csíkokkal érzékeltették.

Az alak felett fehérrel megfestett asztragalosz minta, azon kívül, pedig kékes-szürke sáv részlete vehető ki. Ezek a részletek a figurális képmező ke-

⁷ A falfestménytöredék meghatározásáért és leírásáért hálás köszönettel tartozom Kirchhof Anitának, akinek ezúton is szeretném megköszönni hozzáértő szakmai segítségét.

retét adták meg, amelyet körzővel a nedves vakolatba előre bekarcoltak. A Mesteriben előkerült töredéken ez nem látható, talán a keretet adó kékes-szürke sáv külső szélén lehetett. Sajnos annyira kis részlet maradt meg a képmező keretétől szolgáló körívből, hogy az eredeti medalion átlójának mértét a római arányok figyelembevételével is csak hozzávetőlegesen lehet meghatározni. A képmező átlója feltehetően egy római láb (*pes*) méretűre vagy attól valamivel nagyobbra 1 római láb és 1 tenyér (*palmipes*) méretűre szerkeszthető ki. Hasonló asztragalosz keretbe foglalt medalionos ábrázolás a balácai villából ismert, az ún. vörös ebédli falfestményén, amelynek átmérője 1,5 római láb (44,4 cm) (KIRCHHOF 2008: 107, Fig. 18–19).

A vakolatrétegek kialakítása síkfelületű, amely azonban nem zárja ki a mennyezeti alkalmazást. A falfestményen négy vakolatréteg választható el, amely eltér a Vitruvius által javasolt és ideálisnak tartott hat vakolatrétegtől (VITRUVIUS VII.3.5–6). A legelső vakolatréteg (*arriccio 3*) közvetlenül a falszerkezetre került fel (vastagsága: 2,6 cm). A réteg hátoldalán jól megőrződtek az egykori falszerkezet negatív lenyomatai, amely lenyomatok alapján nagy valószínűséggel megállapítható, hogy a falfestmény könnyűszerkezetű falra, esetleg mennyezetre (?) került (4. ábra 8.). A lenyomatok nád vagy vesszőkötegekre engednek következtetni, amelyeket valamiféle szélesebb anyaggal kötözték össze. A legelső vakolatréteg szürkésfehér színű, színes kövekkel és szerves anyaggal kevert. Könnyűszerkezetű fal a balácai villából is ismert.⁸ Erre került a következő, sárgásbarnás színű vakolatréteg (*arriccio 2*), amelyet szintén színes kisebb kavicsokkal, homokkal, szerves anyaggal keverték (vastagsága: 1,8 cm). Ezt követte egy vékonyabb kb. 0,6 cm vastag, fehéres-szürkés színű réteg (*arriccio 1*), amelybe nagyon apró, szürke színű köveket keverték. Utolsóként a kb. 1–2 mm vastag fehér simítóvakolatot (*intonaco*) vitték fel a falfelületre. Ezt követte a falfestmény háttérszínének, a vörösnek a kialakítása, amelynek sötét tónusát szintén több réteg felvitelével érték el. Először az egész falfelületet rózsaszínnel átfestették, majd feltehetően legalább két rétegben került fel erre a vörös alapszín. A rózsaszín alapozás a ko-

rabeli falfestményeknél mindenhol megfigyelhető pl: Balácán, Brigetióban, Aquincumban egyaránt.

A fennmaradt falfestmény festési stílusát tekintve szoros kapcsolatot mutat a kora római pannoniai falfestményekkel: Baláca (RHÉ 1912; THOMAS 1964: 73–107, Taf. XLVI–XLVII; KIRCHHOF 2004, 2005), Aquincum (NÉMETH 1973: 115–120; NAGY 1958: 165), Brigetio (BÍRÓ 1993: 37–45; 2001), Poetovio (SKRABAR 1904: 208. Taf. III; PLEANIČAR-Gec 1997: 23), amely alapján a villa korai, Kr. u. 2. század eleje-közepére tehető periódusához köthető.

A falfestmény feltehetően, egy az erre a korszakra jellemző, vörös-fekete falfestmény főzónájának, szemmagasságban ábrázolt medalionját díszíthette. Azaz, a falon a lábazat fekete alapú, a főzóna nagyobb vörös alapú paneljai fekete, vékonyabb, kandeláberes mezőkkel váltakoztak, felül pedig festett- vagy eredeti stukkó zárta le a főzónát. A falfelületek ilyen típusú díszítése az 1. század második felében és a 2. század elején az északi és a nyugati provinciákban a *IV. Pompeii stílus* befolyásaként széleskörűen elterjedt. Ilyen vörös-fekete falfestmény töredékeket ismerünk a hispaniai Astorgából (LING 1991: 174), Mercin-et-Vauxból (BARBET 1974: 107; 1975: 95–115), az oberwichttracki (DRACK 1980: 13) és a winkeli (DRACK 1980: 9) villákból, Trierből (REUSCH 1966: 211), Kölnből (LINFERT 1972–73: 65–76), Elstből, Bonnól és Xantenből (LINFERT 1975: 19–22).

Összefoglalás

A 2001 és 2006 között feltárt római kori épületek egy villagazdaság részét képezték. Sajnálatos módon a villa területét mind az Árpád-kori, a késő középkori–kora újkori temetkezések, az intenzív talajművelés és a jelenleg használt temető is erősen megbolygatta. Az ásások során előkerült római kori leletanyag jobbára Árpád-kori sírokból és kutatóárkokból származik. Noha átépítési periódusokat a feltárt épületeken nem lehetett megfigyelni, ennek ellenére a régészeti kutatások alatt előkerült keltezhető értékű leletek alapján a villának (legalább) két periódusát lehet meghatározni.

⁸ Lásd. A főépület 25. és 26. helyiségek közötti fala (THOMAS 1964: 73–107).

Az egyik periódus a 2. század elejétől a század végéig–3. század elejéig lehetett, a másik a 4. század elejétől az 5. század elejéig–közepéig tartó időszakra tehető. A villa 2. századi eleji létesítését a másodlagos helyzetből előkerült falfestmény, Hadrianus császár pénze, az erősprofilú egygombos fibula, a szemes fibula, egy Drag. 37 terra sigillata tál és egy pannoniai pecsételt szürke tál jó minőségű töredéke bizonyítja. A datáló leletek több mint a fele a 2. századi illetve 3. század eleji használatot támasztja alá, mint a sok közép-galliai és rheinzaberni terra sigillata töredék, a festett kerámiák, az arcus edény töredék, továbbá az üvegtöredékek jó része. A villagazdaság késő római fellendülését a korszak jellegzetes díszkerámiájának jelenléte mellett Tacitus és Valens császárok kisbronzai igazolják.

Irodalom

- ARTHUR P. & WILLIAMS D. (1981): Pannonische glasierte Keramik. – In: ANDERSON A.C. & ANDERSON A.S. (szerk.): Roman pottery research in Britain and north-west Europe. Papers presented to Graham Webster. *British Archeological Reports. International Series* 123(ii): 481–510.
- BARBET A. (1974): Peintures murales de Mercinet-Vaux (Aisne). – *Gallia* 32(1): 107–125.
- BARBET A. (1975): Peintures murales de Mercinet-Vaux (Aisne). – *Gallia* 33(1): 95–115.
- BITTNER F. (1986): Zur Fortsetzung der Diskussion um die Chronologie der Rheinzaberner Relieftöpfer. – *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 51: 233–259.
- BÍRÓ E. (1993): A brigetiói falfestmény. – *Archaeológiai Értesítő* 120(1–2): 37–45.
- BÍRÓ E. (2001): *II. századi falfestmény Brigetioból. Kiállításvezető a tatai Kuny Domonkos Múzeum állandó kiállításához II.* – Tata, Kuny Domonkos Múzeum, 42 pp.
- BÓNIS É. (1977): Das Töpferviertel am Kurucdomb von Brigetio. – *Folia Archaeologica* 28: 105–142.
- B. BÓNIS É. (1990): A mázas kerámia Pannoniában. Előzmények és gyártási központok. – *Archaeológiai Értesítő* 117: 24–38.
- BÓNIS É. & GABLER D. (1990): Fazekasság. – In: MÓCSY A. & FITZ J. (szerk.) *Pannonia régészeti kézikönyve*. Budapest, Akadémiai kiadó, pp. 166–184.
- BRUKNER O. (1981): *Rimska keramika u Jugoslovenskom delu provincije donje Panonije. Dissertationes et monographiae.* – Beograd, L' Association des Achéologiques de Yougoslavie, 194 pp. + 176 tábla + 2 térkép.
- BUOCZ T. (1967): *Savaria topográfiája.* – Szombathely, Vas megye Tanácsa, 148 pp.
- BUOCZ T. (1992): Die Herstellung glasierte Gefäße in Savaria. – In: BÁNKI Zs. (szerk.): *Glasierte Keramik in Pannonien. Ausstellungskatalog.* Székesfehérvár, Szent István Múzeum, pp. 58–70.
- BUOCZ T. (2006): Római kori villa Zsenyén. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 30: 47–92.
- DRACK W. (1980): Neu entdeckte römische Wandmalereien in der Schweiz. – *Antike Welt* 2(3): 3–14.
- GABLER D. (1971): Römerzeitliche Villa in Szakony-Békástó. – *Mitteilungen des Archaeologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 2: 57–86.
- GABLER D. (1978): Die Sigillaten von Pfaffenhofen in Pannonien. – *Acta Archaeologica Scientiarum Hungaricae* 30: 77–147.
- GABLER D. (1983): Die westendorfer Sigillata in Pannonien. Einige Besonderheiten ihrer Verbreitung. – *Jahrbuch des römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz* 30: 349–358.
- GABLER D. (1989): The Roman fort at Ács-Vaspuszta (Hungary) on the Danubian limes. – *British Archeological Reports. International Series* 531(1–II): 876 pp.
- GABLER D. (1991): Römische Strassenstation in der Gemarkung von Sárvár. – *Communicationes Archaeologicae Hungaricae* 1991: 39–84.
- GABLER D. (1998): A sárvári római útállomás és első századi előzménye. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 23(3): 237–328.
- GABLER D. (2006): *Terra Sigillata, a rómaiak luxuskerámiája.* – Budapest, Enciklopédia kiadó Kft., 186 pp.
- GABLER D. (2013): Terra sigillaták és egyéb kerámiatípusok. – In: SOSZTARITS O., BALÁZS P. & CSAPLÁROS A. (szerk.): *A savariai Isis szentély. Isis savariai otthona – kiállítási katalógus.* Szombathely, Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata, pp. 219–242.

- GABLER D. (2014): A belső vámok szerepe a rajnai és dunai provinciák importált kerámiaspektrumában. – *Dissertationes Archaeologicae* 3(2): 45–66.
- GABLER D. & MÁRTON A. (2009): La circulation des sigillées en Pannonie d'après les estampilles sur sigillées lisses de Gaule, de Germanie et de la région Danubienne. – *Revue archéologique de l'Est* 58: 205–324.
- GABLER D. & VADAY A. (1986): *Terra Sigillata im Barbaricum zwischen Pannonien und Dazien*. – *Fontes Archaeologici Hungariae*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 85 pp.
- GASSNER V. (1993): Pannonische Glanztonware mit Stempelverzierung aus Carnuntum. – *Ptujski Archeološki Zbornik* 1: 359–383.
- GASSNER V., GROH S., JILEK S., KALTENBERGER A., PIETSCH W., SAUER R., STIGLITZ H. & ZABEHLICKY H. (1999): Das Kastell Mautern-Favianis. – *Römische Limes in Österreich* 39: 412 pp.
- GROH S., SEDLMAYER H. & ZALKA Cs.V. (2013): *Die Straßenstationen von Nemescsó und Sorokpolány an der Bernsteinstraße (Pannonien, Ungarn)*. Wien, Österreichisches Archäologisches Institut, Zentraleuropäische Archäologie 3, 223 pp.
- GRÜNEWALD M. (1979): Die Gefäßkeramik des Legionslagers Carnuntum (Grabung 1968–1974). – *Römische Limes in Österreich* 29: 108 pp. + 102 Tafeln.
- GUDEA N. (1987): Pannonian Glazed Pottery – a View from the East. – *Rei Cretariae Romanae Fautores Acta* 25–26: 409–436.
- ILON G. (2003): Mesteri–Intaháza/Intapuszta. – In: KISFALUDI J. (szerk.): *Régészeti Kutatások Magyarországon 2001*. Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal és a Magyar Nemzeti Múzeum, p. 190.
- ILON G. (2004a): Mesteri–Intaháza/Intapuszta. – In: KISFALUDI J. (szerk.): *Régészeti Kutatások Magyarországon 2002*. Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal és a Magyar Nemzeti Múzeum, pp. 239–240.
- ILON G. (2004b): Mesteri–Intaháza/Intapuszta. – In: KISFALUDI J. (szerk.): *Régészeti Kutatások Magyarországon 2003*. Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal és a Magyar Nemzeti Múzeum, p. 251.
- ILON G. (2007): Mesteri–Intaháza/Intapuszta. – In: KISFALUDI J. (szerk.): *Régészeti Kutatások Magyarországon 2006*. Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal és a Magyar Nemzeti Múzeum, p. 229.
- ILON G. (2017): Szegény gazdagok? Megjegyzések a Mesteri-intapusztai Árpád-kori ezüstjeinek értéke kapcsán. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 39: 149–168.
- ISINGS C. (1957): *Roman Glass: from dated finds*. – Groningen, J.B. Wolters, Archaeologica traiectina, 185 pp.
- KIRCHHOF A. (2004): Lábazatot díszítő falfestmény-rekonstrukció Balácáról. – *Balácai Közlemények* 8: 216–236.
- KIRCHHOF A. (2005): Újabb adatok a balácai ún. vörös-fekete szoba rekonstrukciójához. – *Balácai Közlemények* 9: 53–74.
- KIRCHHOF A. (2008): „Ab ovo ad mala” The decorative system and reconstruction of the red-dinning room at Baláca. – *Balácai Közlemények* 10: 42–111.
- KISS G. (2000): *Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 2*. – Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, 321 pp. + 103 tábla.
- KISS K. (1946–48): A westerndorfi terra sigillata gyár. – *Archaeológiai Értesítő* 7–9: 216–274.
- KOLNÍK T. (1965): K typologii niektorych spón z mladšej doby rimskej na juhozápadnom Slovensku. – *Slovenská Archeológia* 13: 183–236.
- KOVRIK I. (1937): A császárkori fibulák főformái Pannoniában. Die Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien. – *Dissertationes Pannonicae* 3(4): 130 pp. + 41 tábla.
- KREKOVIČ E. (1973): Zur Frage der Reibschüsseln. *Zborník Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského*. – *Musaica* 13: 99–107.
- LAMM S. (2006): Das Fundmaterial der römischen Siedlungsstelle in St. Martin an der Raab, Burgenland. – *Fundberichte aus Österreich* 45: 391–450.
- LÁNYI V. (1990): Villák és vidéki kőépületek. – In: MÓCSY A. & FITZ J. (szerk.) *Pannonia régészeti kézikönyve*. Budapest, Akadémiai kiadó, pp. 222–234.
- LINFERT A. (1972–73): Römische Wandmalerei aus der Grabung der Kölner Dom. – *Kölner Jahrbuch* 13: 65–76.

- LINFERT A. (1975): *Römische Wandmalerei der nordwestlichen Provinzen*. – Köln, Römisch-Germanisches Museum der Stadt Köln, 67 pp.
- LING R. (1991): *Roman Painting*. – Cambridge, Cambridge University Press, 245 pp.
- MARÓTI É. (1987): Római kori pecsételt kerámia Nyugat-Pannoniában. – *Zalai Múzeum* 1: 81–100.
- MARÓTI É. (1991): A római kori pecsételt kerámia és a Resatus-kérdés. – *Studia Comitatus* 21: 365–427.
- MAYER L. & TÓTH K. (szerk.) (1993): *Régészeti kutatások Vas megyében 1952-1989*. – Szombathely, Panniculus Régiségtani Egylet, 117 pp.
- MÁTYÁS SZ. (2006): Egy kora római település Savaria territóriumáról. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 30: 159–197.
- MÓCSY A. & KISS Á. (1957): Felsőpaty. – *Archaeológiai Értesítő* 84: 86.
- NAGY T. (1958): Az aquincumi ún. festő lakás. – *Budapest Régiségei* 18: 149–187.
- NÉMETH M. (1973): Újonnan összeállított falfestmény Aquincumból. – *Budapest Régiségei* 23: 115–120.
- OTTOMÁNYI K. (1989): Late roman pottery. – In: GABLER D. (szerk.): *The Roman Fort at Ács-Vaspuszta (Hungary) on the Danubian Limes. British Archaeological Reports. International Series* 531(ii): 318–390.
- OTTOMÁNYI K. (1999): Late roman pottery in Dunabogdány camp. – *Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae* 24: 333–373.
- OTTOMÁNYI K. (2002): Késő római kutak, Szombathely-Fő tér. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 25(3): 133–154.
- OTTOMÁNYI K. & SOSZTARITS O. (1998): Spätrömische Töpferofen im südlichen Stadtteil von Savaria. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 23(3): 145–216.
- PATEK E. (1942): A pannoniai fibulatípusok elterjedése és eredete. Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen von Pannonien. – *Dissertationes Pannonicae* 2(19): 314 pp. + 30 tábla.
- PEŠKAR I. (1972): *Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren*. – Praha, Academia, 212 pp.
- PETZNEK B. (1998) Römerzeitliche Gebrauchskeramik aus Carnuntum. – *Carnuntum Jahrbuch* 1997: 167–323.
- PLENIČAR-GEC L. (1997): *Antične Freske v Sloveniji I. (The Roman Frescoes of Slovenia I.) Katalogi in monografije* 31/1. – Ljubljana, Narodni muzej Slovenije, 359 pp.
- REUSCH W. (1966): Wandmalereien und Mosaikboden eines Peristylhauses im Bereich der Trierer Kaiserthermen. – *Trierer Zeitschrift* 29: 187–222.
- RHÉ GY. (1912): A baláczai ásatások eredményei. – In: HORNIJ K. (szerk.): *Balácsza*. Veszprém, Egyházmegyei Könyvnyomda, pp. 35–104.
- RUSU-BOLINDET V. (2007): *Ceramica romană de la Napoca: contribuții la studiul ceramicii din Dacia Romana*. – Bibliotheca Musei Napocensis 25. Cluj-Napoca, Editura Mega, 681 pp.
- SEY N. (2013): Bronzműhely az Iseum területén. – In: SOSZTARITS O., BALÁZS P. & CSAPLÁROS A. (szerk.): *A savariai Isis szentély. Isis savariai otthona – kiállítási katalógus*. – Szombathely, Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata, pp. 249–254.
- SIMON B. (2014): Nemesbőd–Irtás-dűlő: Egy korarómai birtok Savaria territóriumán? – In: BALÁZS P. (szerk.): *FIRKÁK III, Fiatal Római Koros Kutatók III. Konferenciakötete*. Szombathely, Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, pp. 327–342.
- SKRABAR V. (1904): Römische Funde in Pettau. – *Jahrbuch der Zentralkommission* 2(1): 191–214.
- SOSZTARITS O., BALÁZS P. & CSAPLÁROS A. (szerk.) 2013: *A savariai Isis szentély. Isis savariai otthona – kiállítási katalógus*. – Szombathely, Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata, 332 pp.
- B. THOMAS E. (1964): *Römischen Villen in Pannonien*. – Budapest, Akadémiai Kiadó, 400 pp. + I–CCXXXIV tábla.
- VADAY A. (1988): Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. – *Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae* 17–18: 9–351.
- VITRUVIUS M.P: *De architectura libri decem*. <http://www.thelatinlibrary.com/vitruvius.html> (Hozzáférés: 2018. április 28.)

A régész Schönvisner István: az *Antiquitatum et Historiae Sabariensis...* (1791) archeológiai vonatkozásai

Sánta Sára

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

H-1014 Budapest, Szent György tér 4–5–6., Hungary

ssaranora@gmail.com

Összefoglalás

A jezsuita Schönvisner István a magyar tudományos igényű archeológia megalapítója, több munkája a mai napig alapvető a kutatás számára. *Antiquitatum et Historiae Sabariensis...* című, 1791-ben megjelent műve az első magyar városmonográfia, a hazai antikvarianizmus egyik legszebb példája. A szerzőt Szily János, Szombathely első püspöke kérte fel a város történetének megírására. Schönvisner részben a püspökség megalakulásakor elkezdett építkezéseken előkerülő régészeti leletek alapján dolgozta fel Szombathely történetét kilenc könyvben. Művében találjuk meg az egyik első pannoniai mozaikleírást, és ő ismerteti először azt a szoboregyüttest, amely a mai napig tudományos viták tárgyát képezi, az úgynevezett savariai capitoliumi triádst. A másik hangsúlyosan megjelenő leletcsoport a műben Szily püspök ókori numizmatikai gyűjteménye, melynek leírásánál szintén megfigyelhetjük Schönvisner korát meghaladó tudományos felkészültségét. **KULCSSZAVAK:** Schönvisner, Savaria, városmonográfia, antikvarianizmus, archaeológia

Abstract

The archaeological aspects of the archaeologist István Schönvisner's work *Antiquitatum et Historiae Sabariensis...* (Pest, 1791). *The Jesuit Istvan Schönvisner was the founder of the Hungarian scientific archaeology, and many of his works are still revolutionary for the research nowadays. The Antiquitatum et historiae Sabariensis... was published in 1791, and it's the first Hungarian city monograph, one of the most beautiful examples of the domestic antiquarianism. The author was asked by János Szily, Szombathely's first bishop to write about the story of the city. So the history of Szombathely was written in nine books based on the archaeological finds excavated on the new episcopate's construction site. In this work we can find one of the first Pannonian mosaic description, and he expound the statues still subject to the scientific discourses nowadays: the Savarian Capitoline Triade. The other highlighted group is bishop Szily's numismatic collection, which are described with exceptional scientific knowledge as well.*

KEYWORDS: Schönvisner, Savaria, city monograph, antiquarianism, archeology

Bevezetés

Szily János, az 1777-ben alakult szombathelyi egyházmegye első püspöke beiktatása után azonnal nekilátott, hogy kiépítse a püspöki székhely kulturális intézményrendszerét (DOBRI 1999). A főpap huszonkét éves regnálása alatt vetette meg azoknak a – részben ma is működő – létesítményeknek az alapjait, amelyek Szombathelyt az alig

néhány ezer lakosú mezővárosból szellemi központtá tették. Elsőként a papnevelő intézet létrehozását tűzte ki célul, amelyhez természetesen könyvtárat is tervezett. A gyűjtemény megalapozásában több könyvügynök is segítségére volt: levelezésének tanúsága szerint Pestről Schönvisner István, az Egyetemi Könyvtár őre tájékoztatta rendszeresen a könyvpiac kínálatáról.¹ Mivel a tudós könyvtáros első nagy régészeti témájú

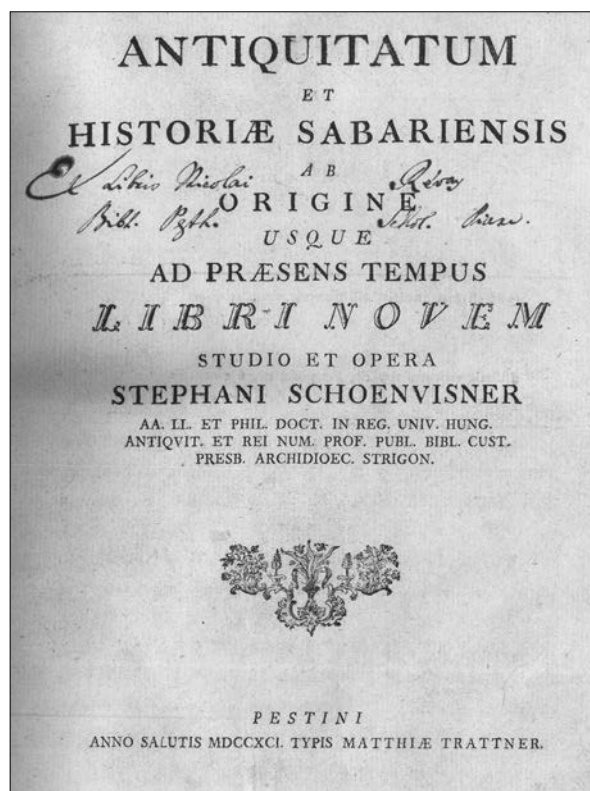
¹ Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár kéziratára, Szily János iratai, III. fasc., A székesegyházi könyvtár beszerzéseivel kapcsolatos levelezés, jelzet nélkül továbbiakban SZEK Szily III.), valamint a II. fasc., A városmonográfiával kapcsolatos levelezés, jelzet nélkül. (továbbiakban SZEK Szily II.)

műve, a *De ruderibus laconici caldariique Romani* (SCHÖNVISNER 1778) 1778 júniusában jelent meg (SÁNTA 2019b), annak híre bizonyára eljutott az ókor iránt érdeklődő Szilyhez is, aki ekkor már megkezdte építkezéseit, melyek során számtalan római kori lelet került a felszínre. A püspök ezért a kezdetben könyveszerzések miatt foglalkoztatott Schönvisnert, a már komoly tudományos eredményekkel rendelkező régészt és történetírót kérte fel arra, hogy írja meg Savaria–Szombathely történetét a város alapításától 1777-ig. Így látott napvilágot 1791-ben az első magyar városmonográfia, az *Antiquitatum et Historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus libri novem* (SCHÖNVISNER 1791).

Az *Antiquitatum et Historiae Sabariensis...* régészeti vonatkozásai

Schönvisner az *Antiquitatum et Historiae Sabariensis...* (továbbiakban: *Antiquitates*) című művében az évszázadok során összegyűjtött (B. THOMAS 1963; TÓTH E. 2011: 24–27), valamint a püspökség megalakulása óta megkezdett építkezések során előkerült ókori emlékek és okleveles források segítségével mutatta be a város történetét (1. ábra). A mű – amely kilenc könyvből áll – 1791-re készült el, teljesen a püspökség költségén. Az *Antiquitates* kilenc könyvben beszéli el a város történetét. Schönvisner a mű több mint a felében, öt és fél könyvben ismerteti az ókori Savaria, az ezt követő két könyvben pedig a város és Pannonia történetét a római uralom végétől az államalapítás koráig. Az utolsó három könyv a Szent István korától 1791-ig tartó időszakot foglalja magában.

A Szombathelyen található régiségek leírása (I. könyv 6–10. fejezet) alapján teljes képet kaphatunk Schönvisner figyelemre méltó kritikai szemléletéről és munkájának kiemelkedő eredményeiről. Ezen fejezetekben közli a régészeti leletek – feliratos és nem feliratos emlékek, valamint a Szily püspök gyűjteményében található érmek – leírását, melyek ismertetését húsz rézkarc táblamelléklettel illusztrálja. Ezek Jacob

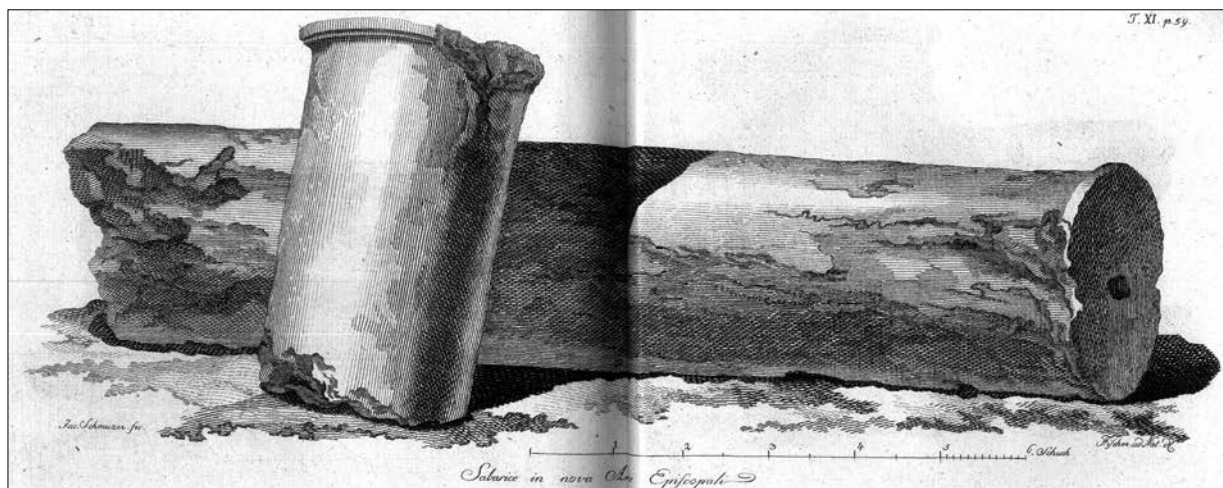
1. ábra. Az *Antiquitates* címlapja

Figure 1. The cover of the *Antiquitates*

Matthias Schmutzer bécsi rézmetsző akadémiajának munkái (SÁNTA 2019a).² Schönvisner Savaria ókori emlékeinek leírásában főként a feliratos köemlékeket ismerteti, de hangsúlyos szerepet kapnak az egyéb régészeti leletek is, melyek közül néhányat már csak az ő leírásából ismerhetünk. Tudományos értéke mellett meg kell említenünk az ókori emlékeket leíró fejezetek egyéb szempontokból is kiemelkedő fontosságát: a 19. század során a Szombathelyen megforduló utazók például útikönyvként is használták a munkát (TÓTH F. 2016: 256).

Hazánkban a régiségek gyűjtése már Mátyás király korában megkezdődött (RITOÓKNÉ 2002: 75–86), és ekkorra helyezhetjük a szombathelyi gyűjtemény létrejöttét (TÓTH E. 2011: 24–27), Szily János pedig az általa épített püspöki palotában létrehozta az ország – minden valószínűség szerint – első múzeumát is. A püspök ugyanis elsőként a díszkertbe, majd a földszinten található *Sala terrenába* gyűjtötte össze azokat a régiség-

² A városmonográfiával kapcsolatos levelezésből az illusztrációk elkészítésének folyamatába is betekintést nyerhetünk: SZEK Szily II. 6. Schönvisner, ill. SZEK Szily II. 5. Schmutzer.

2. ábra. A szürkegránit oszlopok

Figure 2. The grey granite columns

eket, amelyek az építkezések során előkerültek. A terem freskóinak megfestésére Dorffmaister István kapott megbízást 1784-ben (GALAVICS 1971: 11–12; BÉRCZI 2002): a mitológiai jelenetek, valamint római romok előterében ma is láthatjuk a palotában elhelyezett savariai kőfaragványokat.

A műben Schönvisner összesen húsz régiséget ismertet, melyek közül elsőként a híres szürkegránit oszlopokat írja le (SCHÖNVISNER 1791: 59–60). Az oszlopkőről készült illusztrációt (2. ábra) maga Jacob Schmutzer készítette: a rézkarcon található felirat szerint az új püspöki palotában található, vagyis Szily gyűjteményében. Az oszloptöredékeket a város ismertetésénél korábban is szinte mindig megemlítették (elsőként RANSANUS 1985: 69),³ sőt, még a helyi néphagyományban is jelen voltak, ördökök néven (DÖMÖTÖR 1966: 266–295). Wolfgang Lazius leírása nyomán (LAZIUS 1598: 1142–1143) terjedt el az a nézet, hogy az oszlopok Constantius császár diadalívének darabjai, és ezt az elméletet később szinte minden szerző elfogadta, aki Savaria ókori emlékeiről beszélt. Elsőként Schönvisner vetette fel, hogy az oszlopok tartozhattak akár egy templom vagy színház oszlopcsarnokához is: ma már tudjuk, hogy elképzelése helyes volt.

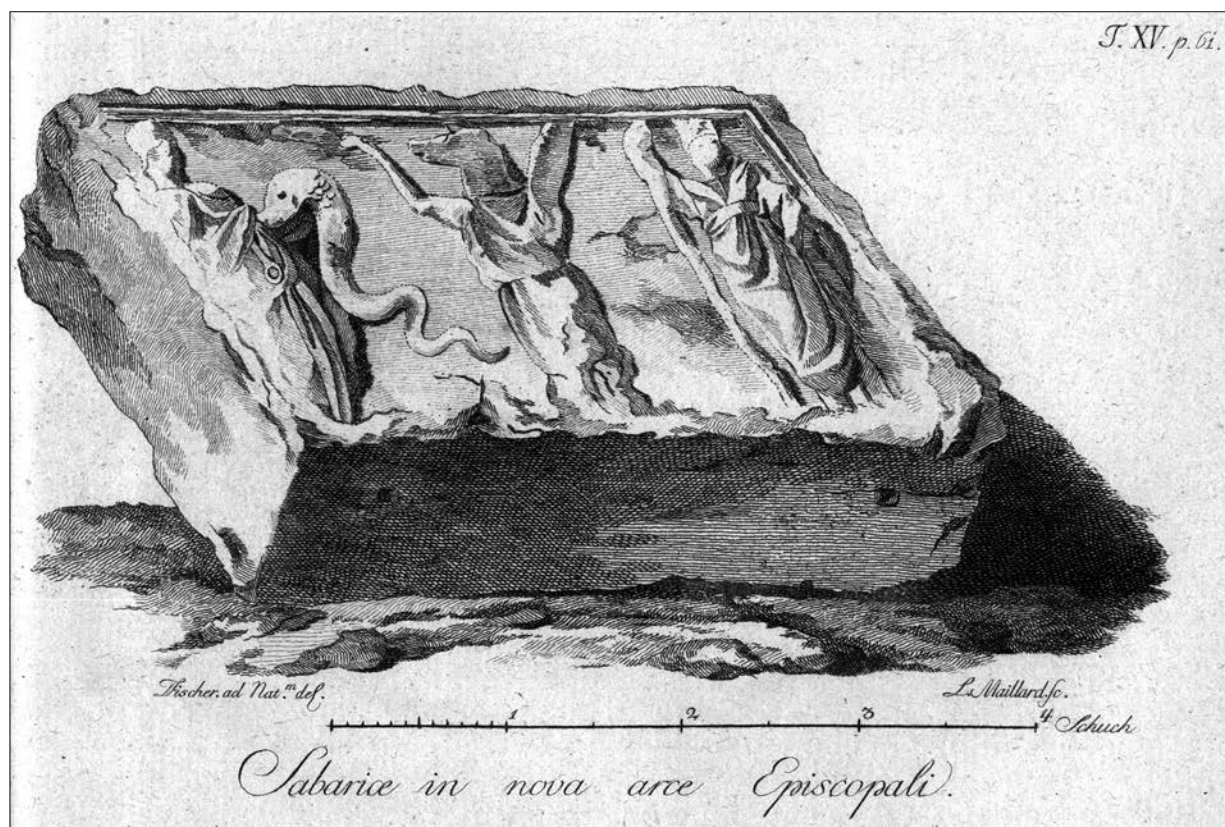
Szentlélek Tihamér vezetésével 1955-ben indult meg Szombathelyen az Isis-szentély feltárása,

azonban ezt megelőzően is számtalan leletből lehetett arra következtetni (TÓTH I. 1998: 329–330, SOSZTARITS 2016: 35),⁴ hogy Savariában nagy jelentőségű Isis-kultusz volt. Schönvisner az ahhoz kapcsolódó leletek közül hármat is leír (noha ezek közül csak egyet, az ún. Anubis-reliefet köti Isishez). A szürkegránit monolit oszlopkőről mára a kutatás egyértelműen bebizonyította, hogy az Iseum és a forum egyes épületeinek a részei voltak (SOSZTARITS 2016: 38), tehát Schönvisner feltevése jó volt: azok bizonyosan nem egy diadalív maradványai.

Egy másik tárgy ismertetésénél is feltűnik fejlett forráskritikai érzéke. Bél Mátyás már közölte a vár leírásánál azt a négyszögletű követ, melyet ma Anubis-relief néven ismerünk (BEL 2012: 407), mégis Schönvisner István volt az első, aki az *Antiquitates*ben XV-ös számmal jelölt leletet Isishez kötötte (3. ábra): „(...) lapis quadratus, in quo Anubis seu Cynocephalus repraesentatur inter duo alia Numina medius, Isidemque et Serapidem (...)” A relief egy szakrális processzió megjelenítése, melyen nem maguk az istenek, hanem az őket megtestesítő emberek szerepelnek: Anubis, Serapis, középen pedig kígyóval a kezében maga Isis (TÓTH H. 2006: 236). Schönvisner tehát mintegy százötven évvel a szentély épületének feltárása előtt helyesen azonosította a domborművön szereplő alakokat.

³ „Ott van a hajdani város, Sabaria, melynek sok maradványa ma is megvan, ezek között rendkívüli nagyságú oszlopok...”

⁴ Például Isis tiszteletére állított feliratos emlékek (CIL III, 4156, CIL III, 10908) és a Schönvisner által helyesen azonosított Anubis-relief, vagy a ma már egyértelműen az Iseum területéhez kapcsolható épületelemek.

3. ábra. Az Anubisz-relief

Figure 3. The Anubis relief

A műben találjuk meg először a savariai „capitoliumi triász” leírását, amely talán a legjelentősebb (és egyben a legproblematicusabb) szombathelyi szobrászati emlék. Az ún. capitoliumi triász a római vallási életben kimagasló helyet foglalt el: az állami kultusz középpontjában Jupiter Optimus Maximus állt Minerva és Iuno istennőkkel. A császárkor idején templomuk már szinte az összes jelentős városban megtalálható volt, így Pannonia provinciában is több helyen, például Savariában (ERDÉLYI 1975). Schönvisner a ma „savariai capitoliumi triásznak” nevezett szobrokat nem egy leletcsoporthoz tartozóként írja le – amint látni fogjuk, mind a mai napig vitát képez az összetartozásuk kérdése –, azonban mind a négy töredéket elég fontosnak tarthatták ahhoz, hogy bekerüljenek az általa ismertetett emlékek közé (SCHÖNVISNER 1791: 61).

Ami az egyes fragmentumokat illeti, Schönvisner a műben XII-es számmal jelölt fehér márvány szobortöredéket (4. ábra), amely 1779-ben került elő a püspöki palota építésekor,⁵ helyesen Minervával azonosította („*Pectus aegide munitum et stola muliebris manifestat Minervam.*”), azonban úgy gondolta, hogy a szobor egy Domitianus császár által építtetett Minerva-szentély kultuszszobra lehetett. Ezt a lehetőséget egyébként nem vetették el teljesen: a töredék biztosan az ülő Minerva istennőt ábrázolja, vagy önálló kultuszszoborként, vagy a capitoliumi triász tagjaként (TÓTH E. 1973: 30).

A XIII-as szám alatt a később Jupiterként azonosított, szintén fehér márványból készült torzó szerepel (5. ábra). Ezt a töredéket sem Bél, sem mások leírásában nem találjuk meg – vagy nem került még elő akkoriban, vagy olyan helyen volt

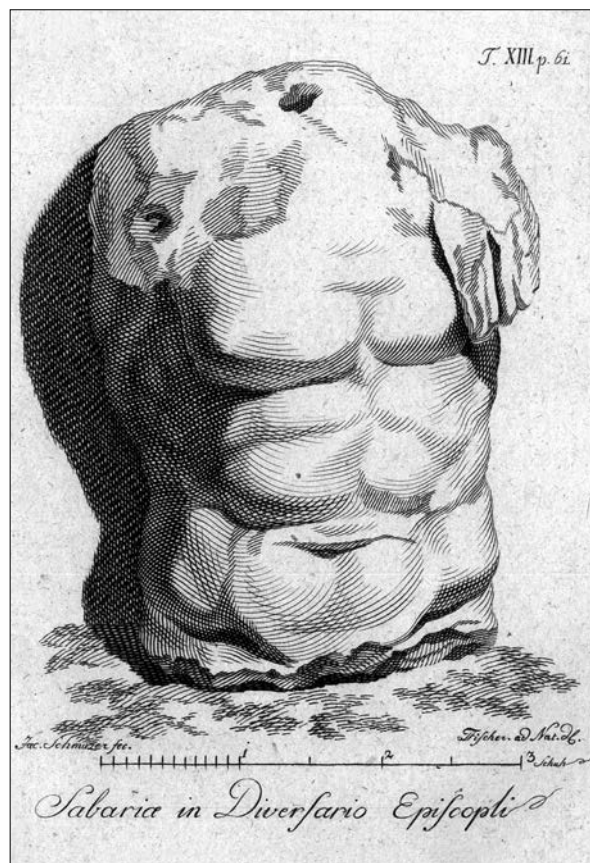
⁵ „*Tam e fossa fundamenti Seminarii, tam e residentiae Illustritatis Vestrae eruuntur lapidae, signanter vero pro residentia excisa penes tuguriolum relictum lapis unus, viginti circiter centenariorum arte sculptoria elaboratus est, pars fuit hic, prout formae superne iunctum fuisse ostendit, grandis alicuius statuae representatque a mediis uberibus pedes deam quampiam.*” Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár, Acta cancellariae (továbbiakban SZEL AC), Nitrai Pál levele Szily Jánoshoz 1779. május 5; valamint „*Residentiae quoque fundamentum nunc a domo teloniatoris versus eam partem, qua frustrum illius statuae nuper effosum est, sat profunde ducunt.*” SZEL AC, Nitrai Pál levele Szily Jánoshoz 1779. augusztus 26.

4. ábra. A Minerva-torzó
Figure 4. The Minerva torso

a várban, ahol elkerülte a figyelmüket (TÓTH E. 1973: 22) –, elsőként tehát az *Antiquitates*ben írta le Schönvisner. Hercules szobrának tartotta, mivel a bal vállán látható köpenyt oroszlánbőr-ként értelmezte. Érvelésében utal egy feliratra, amit a VII. fejezetben közöl (SCHÖNVISNER 1791: 55): ez alapján szerinte bizonyos, hogy Savariában volt Hercules-kultusz („*Herculem Sabariae cultum fuisse, testatur inscriptio lapidis Sabariensis*”). Alföldi András megállapítása óta (ALFÖLDY 1920–22: 12–14) azonban már minden kutató egyetért abban, hogy ez a szobor Jupitert, vagy Jupiter pózában esetleg a városalapító Claudius császárt ábrázolja (TÓTH E. 1973: 30). A töredék előkerülésének helye a Minerva-szoboréval ellentétben nem ismert, őrzési helye Schönvisner idejében a leletről készült illusztráció felirata szerint a püspöki vendéglő („*Sabariae in Diversario Episcopali*”).

A XX-as számú metszeten szereplő két töredék azonosításával kapcsolatban megoszlik a kutatók véleménye. Paulovics István ezeket tartotta

5. ábra. A Jupiter-torzó
Figure 5. The Juppiter torso

a triász harmadik elemének, azaz Juno szobrának (PAULOVICS 1940: 23), azonban a kutatás azóta megállapította, hogy a két töredék biztosan nem tartozik össze (TÓTH E. 1973: 22–23). Eredeti lelhelyük szintén nem ismert: az *Antiquitates*ben található ábrázolásuknak a tanúsága szerint a püspöki palotában őrizték őket („*Sabariae, in Nova Arce Episcopali*”). Tóth Endre vetette fel, hogy a két töredék akár lehetett a már idézett Nitrai Pál-levéiben említett „egyéb kövek” között (TÓTH E. 1973: 22, 11. lábjegyzet). Schönvisner nem ír sokat róluk, sőt, nem is próbálja meg azonosítani a fragmentumokat. Leírásából mindössze annyit tudunk meg, hogy a két töredék egy női stólát viselő szobor része.

A savariai capitoliumi triász két torzójának – Jupiter és Minerva szobrának – összetartozását elsőként Alföldy András írta le (ALFÖLDY 1920–22: 12–14), míg a Juno-torzó összekapcsolását az előbbiekkal Fettich Nándor vetette fel 1939-ben (FETTICH 1939: 122–123). A töredékek azonban

6. ábra. A Junóként azonosított két töredék

Figure 6. The two fragments identified as Juno

nagy valószínűséggel nem egy szoborcsoport részei, összetartozásuk bizonyíthatatlan (TÓTH E. 1973: 30). A négy töredék ma együtt kiállítva, sárvári capitoliumi triásként tekinthető meg a Sárvári Múzeum lapidáriumban.

Az ókori emlékeket leíró fejezet végén esik szó azokról a leletekről, amelyek már a 18. század végére elpusztultak (SCHÖNVISNER 1791: 61). Néhány szóban tudósít arról a mozaikról is, amelyet 1780-ban tártak fel, ám később a székesegyház építésének esett áldozatul. Leírja, hogy romos állapotban volt már akkor is, amikor feltárták, és különböző virágokat és egy számára ismeretlen madarat ábrázolt. Ez a rövid mozaikleírás nagy jelentőségű: egyfelől, mert az egyik legkorábbi, amit Pannonia területéről ismerhetünk, másfelől pedig egy itt található megjegyzés („... quod Sabariae anno 1780. effosum ipsemet conspexeram”) szerint Schönvisner már évekkel azelőtt járt Szombathelyen, mielőtt fennmaradt első levélváltásuk⁶ megtörtént volna. A levelezésből az is kiderül, hogy Schönvisner arra számított, hogy a mozaik

ábrázolása is bekerül a Schmutzerék által kimetszett illusztrációk közé, ugyanis – miután 1788 júniusában kézhez kapta a kész metszeteket – csodálkozását fejezte ki,⁷ hogy a mozaik képét nem találta közöttük. Szily válaszában leírta, hogy azért nem javasolta azt is elkészíteni, mert nagyon sérült, és már vissza is temették. Ugyanakkor azt ígérte, hogy lerajzoltatja, és elküldi Schönvisnernek.⁸

Schönvisner mindössze fél oldalt szentel az elpusztult emlékeknek, azonban annál nagyobb terjedelemben közli a püspök gyűjteményében található római pénzérmék leírását (SCHÖNVISNER 1791: 62–66). A 10. fejezetben összesen harmincegy érmét ismertet, a feliratközléseinél megszokott szigorú pontossággal: leírásai segítségével az érmék nagy részét ma is pontosan meg lehet határozni (TORBÁGYI 2000). Mindegyik leírásnál a következő módon jár el: a kibocsátó uralkodó neve után az előlap (*recto*) köriratát olvashatjuk kapitális betűkkel, majd azt, hogy milyen kép található érmén. A pénzék ismertetésének végén pedig az anyagra és a finomságra vonatkozó adatokat találjuk.

⁶ SZEK Szily II. 6. Schönvisner, 1. Schönvisner Szilynek. Buda, 1786. október 30.

⁷ „... miror tamen pavementum testellatum, quod anno 1780 prope veterem Residentiam Episcopalem effosum cum Comite Sándor spectavi, in iis non occurrere. Verisimiliter in auras eductum interierit.” SZEK Szily II. 6. Schönvisner, 25. Schönvisner István levele. Buda, 1788. június 27.

⁸ „...Equidem tessellatum pavementum cupro incidere non curavi, cum illud magna ex parte iam destructum, ideoque terra obrutum sit, nihilominus [...] delineari curabo, illudque Pestini transmittare.” SZEK Szily II. 6. Schönvisner, 26. Szily János fogalmazványa, 1788. július 8.

Az éremgyűjtemény ábrázolása sem került be a könyvbe, de ennek más oka volt, mint a fent leírt mozaik esetében. Szily püspök már közös munkájuk elején (1786-ban) megígérte Schönvisnernek, hogy elküldi a pénzérméket, amelyek tulajdonában vannak, hogy a tudós azokat is saját szemével vizsgálhassa meg.⁹ Később azonban Schönvisner megírta, hogy küldi is vissza őket, és ő nem javasolja, hogy ezekből is készíttessenek metszetet. Kifejtette, hogy egyik sem kifejezetten különleges, mindegyik szerepel már számtalan műben, és szerinte elég lesz, ha csupán leírás készül róluk a többi régiséget bemutató fejezetek között.¹⁰ Ezután viszont finomítani akart ítéletén: néhány nappal később arra tesz ugyanis javaslatot, hogy a harmadik könyv elejére (ebben írja le Szombathely történetét az I. és II. században) tegyék ki Claudius császárnak, Savaria alapítójának érmét.¹¹ Végül azonban ezt az illusztrációt sem készítették el, minden bizonnyal időhiány miatt (SÁNTA 2019a).

Összegzés

Schönvisner István 1791-ben megjelent *Antiquitates* című művében találjuk a savariai régiségek első tudományos igényű feldolgozását: a leleteket bemutató fejezetek a szerző kitűnő leírásainak és az illusztrációknak köszönhetően az egész munka talán legszebb részei. Itt figyelhetjük meg legjobban, milyen fejlett forráskritikájával rendelkezett a tudós szerző (például az Anubis-relief azonosítása esetében), és milyen jó érzékkel választotta ki a bemutatandó tárgyakat. Így kerültek az ismertett régiségek közé a ma savariai capitoliumi triász szobortorzókként ismert csoport elemei, vagy az első savariai mozaikleírás. Érdeemes tudnunk, hogy leírásainak tudományos értéke mellett gyakorlati haszna is volt: a Szombathelyen megforduló tizenkilencedik századi utazók útikönyvként is használták a Savaria ókori emlékeit bemutató fejezeteket.

Irodalom

- ALFÖLDI A. (1920–1922): Kapitóliumok Pannoniában. – *Archaeológiai Értesítő* (Új folyam) **39**: 12–14.
- BEL M. (szerk. TÓTH G., BENEI B. et al.) (2012): *Notitia Hungariae Novae historico-geographica... Comitatum ineditorum Tomus II. in quo continentur... Comitatus Soproniensis, Castriferrei, Szaladiensis et Veszprimiensis* – Budapest, MTA TTI – MOL. 695 pp.
- BÉRCZI L. (2002): A Sala Terrena falképei a szombathelyi püspöki palotában – *Magyar Műemlékvédelem 1991–2001. Az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség Kiadványai* **11**: 583–605.
- B. THOMAS E. (1963): Az 500 éves szombathelyi lapidarium története. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* **1**: 107–116.
- DÖMÖTÖR S. (1966): A jáki „ördögek” mondájának képzettörténetéhez – *Vasi Szemle* **20**(2): 266–295.
- ERDÉLYI G. (1975): A pannoniai capitoliumi triász-együttesek. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* **5–6**: 223–229.
- FETTICH N. (1939): Colonia Claudia Savaria. (Szombathely a római uralom alatt.) – *Vasi Szemle* **6**(3): 113–131.
- GALAVICS G. (1971): *Program és műalkotás a 18. század végén. Egy festmény születése és fogadtatása. Művészettörténeti Füzetek 2.* – Budapest, Akadémiai Kiadó, 71 pp.
- LAZIUS W. (1551): *Commentariorum Reipublicae Romanae illius, in exteris provinciis, bello acquisitiis, constitutae, libri duodecim* – Basiliae, Oporini, 1321 pp.
- PAULOVICS I. (1940): Savaria capitoliuma. (II Capitolium di Savaria.) – *Archaeológiai Értesítő* **III**, **1**(1–2): 19–34.
- RITOÓKNÉ SZALAY Á. (2002): A római föliratok gyűjtői Pannóniában. – In: JANKOVITS L. (szerk.): *Nympha super ripam Danubii*. Budapest, Balassi Kiadó, pp. 75–86.
- RANSANUS P. (1985): *A magyarok történetének rövid foglalata*. (Fordította BLAZOVICH L. & Sz.

⁹ SZEK Szily II. 6. Schönvisner, 2. Szily János fogalmazványa, 1786. november 18.)

¹⁰ „(...) Sed nullum in his reperi, qui peculiariter mereretur in tabulas aeneas insculpi. Omnes enim huiusmodi numi extant in pluribus libris. Quamobrem satis erit, si eos verbis tantum descripero inter monumenta Sabariae.” SZEK Szily II. 6. Schönvisner, 15. Schönvisner Szilynek. Buda, 1787. december 1.

¹¹ SZEK Szily II. 6. Schönvisner, 16. Schönvisner Szilynek. Buda, 1787. december 4.

- GALÁNTAI E.) – Budapest, Európa Könyvkiadó, 260 pp.
- SÁNTA S. (2019a): Az első magyar városmonográfia kiadása Schönvisner István és Szily János levelezésének tükrében. – *Magyar Könyvszemle* **135**(2): 202–218.
- SÁNTA S. (2019b): Chronicle of the first planned excavation in Hungary: István Schönvisner and *De ruderibus*. – *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreciniensis* **55**: 233–245.
- SCHÖNVISNER S. (1778): *De ruderibus laconici caldariique Romani et nonnullis aliis monumentis*. – Budaë, Typ. Univ., 261 pp.
- SCHÖNVISNER S. (1791): *Antiquitatum et historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus libri novem*. – Pest, Trattner, 391 pp.
- SOSZTARITS O. (2016): *The Iseum Savariense and the last days of paganism in Savaria*. – In: BÍRÓ SZ. & KONCZ I. (szerk.): *Saint Martin and Pannonia. Christianity on the frontiers of the Roman World*. Pannonhalma-Szombathely, pp. 35–42.
- TORBÁGYI M. (2000): Az első szombathelyi városmonográfia római érmei. – *Panniculus* **C/126**, 8.
- TÓTH E. (1973): A savariai capitoliumi triász torzónak kérdése. (Die Problematik der capitolischen Trias-Torso von Savaria.) – *Archaeológiai Értesítő* **100**(1): 19–30.
- TÓTH F. (2016): *A szombathelyi Szent Márton-kultusz a kora újkori és újkori utazók szemével*. – In: TÓTH F. & ZÁGORHIDI CZIGÁNY B. (szerk.): *Via Sancti Martini. Szent Márton útjai térben és időben*. Budapest, MTA BTK, 375 pp.
- TÓTH H. (2005): Megjegyzések a Savariai Iseum domborműveinek kérdéséhez. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* **29**: 233–251.
- TÓTH I. (1998): A savariai Iseum kutatásának eredményei és feladatai. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* **23**(3): 329–352.

Limnic silicites from Burgenland (Austria) and a new mining model

Attila Botond Szilasi

szilasiattila@gmail.com

Összefoglalás

Limnikus szilicit Burgenlandból (Ausztria) és egy új bányászati modell. A nyugat-magyarországi neolitikus lelőhelyek pattintott kőanyagában egy újfajta nyersanyag jelenik meg a Lengyel I időszaktól kezdődően. Formáját, színét és típusát tekintve nagy hasonlatosságot mutat az észak-magyarországi limnikus szilicitekkel. Ennek geológiai forrását végül Kohfidisch (Burgenland, Ausztria) határában sikerült megtalálni. A technológiai vizsgálatok alapján az innen származó nyersanyagok, valamint a Bakony hegység területéről érkező radiolaritok is helyi nyersanyagként funkcionáltak (mind a forrásokhoz való viszony, a bányászás és a nyersanyag telepre való bejutása alapján is). A nyersanyag-beszerezési tradíciók vizsgálatakor feltárt – többek között technológiai megfigyeléseken alapuló – problémákat egy új bányászati modell kialakításával lehetett feloldani.

KULCSSZAVAK: limnikus szilicitek, opál, Kohfidisch, neolitikum, bányászati modell

Abstract

In the Lengyel Period a new raw material appears in the lithic assemblages in the Neolithic Western Hungary. The form and the colour variation of this material have a huge similarity with the limnic silicites from North Hungary. The outcrop of this raw material was finally found in the vicinity of Kohfidisch (Burgenland, Austria). According to the technological examinations these limnic silicites and the radiolarit from the Bakony Mountain were definitely used as local materials in the Neolithic Western Hungarian sites: on the score of the mining activity, the relation with the outcrops and transportation of the raw material to the destination place. The problems which occurred under the examination of the mining traditions and redistribution could be solved with a new mining model.

KEYWORDS: Limnic silicites, opal, Kohfidisch, Neolithic Period, mining model

Introduction

The broad spectrum of raw materials found in Neolithic Western Hungarian sites used in tools and structures can be considered as either locally produced raw materials or long-range materials; in the case of Neolithic chipped stones from Vas County dating from the LBC and Lengyel Period, current literature maintains that local materials consist of radiolarite from Bakony Mountain, flint from Tevel, and in parts radiolarite from Wien-Mauer. During the Early Lengyel Period (Lengyel I), a new raw material entered local frameworks. The colour, quality, inner structure and high variety suggested that this material be-

longed to the family of limnic silicites. Comparative collections (BIRÓ & DOBOSI 1991) and main publications (PŘICHYSTAL 2013) suggest no such material in the close vicinity. Contrary to these works, it has been concluded from the large volume of *débitage* waste, plentiful unprocessed material blocks and nature of excavated samples that the starting material has local origins. The only recorded source of limnic silicites to date is in an outcrop in North Hungary, approximately 300 km away (MESTER & FARAGÓ 2016). Starting from geological maps from Burgenland and Western Hungary, systematic surveys were established with a 50km radius and outcrops were quickly found in the vicinity of Kohfidisch (Fig. 1). Com-

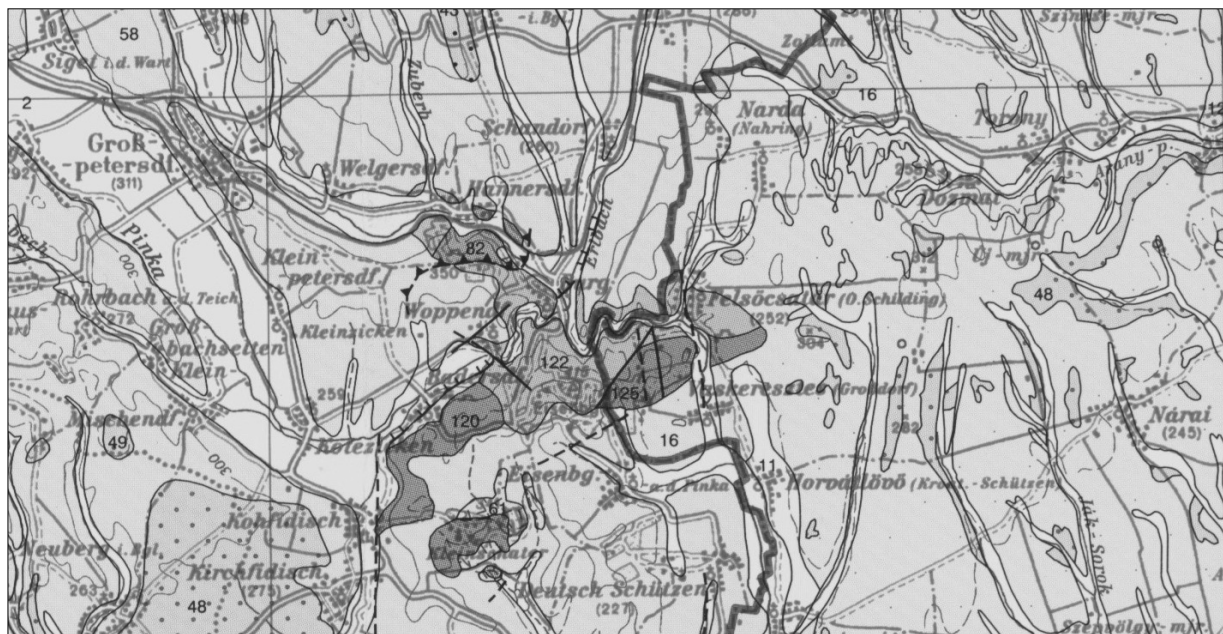

Figure 1. The geological map of Kofidisch (SCHÖNLAUB 2000)

1. ábra. Kofidisch területének geológiai térképe (SCHÖNLAUB 2000)

parison with samples from archaeological sites demonstrated that these local outcrops were indeed the source of raw limnic silicites.

The geological situation of the limnic silicites in Burgenland

In 1929, László Benda first described limnic silicites in his dissertation as “geyser pebbles from the Levant Period belonging to the Vashegy Group”. He allocated three different outcrops in the area: the steep slope of the river Pinka in the vicinity of Felsőcsatár, the comb of the Család Mountain and the valley along the boundary of Bernstein (BENDA 1929: 22). This early scientific work was only continued in the 1950’s when, thanks to geological drillings in the area, the geology of Burgenland received a fresh impulse. Examination of different rocks sometimes containing molluscs and other organic remains came to the front. In 1957, Friedrich Kümel gave special interest to the different opals and opalites originating from the region. He described two large

opal outcrops along the boundary of Csaterberg where the soil is rich in serpentinite (Klein and Hoch-Csaterberg). Both arose during the Pannon Period however the formation mechanism is not yet understood. The most likely explanation is that in the earlier Pannon Period, a post-volcanic hot spring washed silicic acid out of the serpentinite around 7-8 million years ago. The silicic acid was then deposited in the upper layers and transformed its vicinity into a siliceous rock (KÜMEL 1957: 16–18).¹ Thanks to modern X-ray diffraction examinations, the content of these materials are now better understood. In most cases they can be described as one of three structures: an opal microcrystal structure (opal-CT), opalised quartz and complex opal-CT-calcites (GÖTZINGER & PRISTACZ 2009: 166–167). Due to the archaeological finds in the late Neolithic Period, the most common raw materials are the opalised quartz and inhomogeneous opals with a more complex surface. In the later periods – mostly in the time of the Baden Culture – the homogeneous opal-CT was used which is known to have better splintering quality.

¹ Probably this new siliceous rock was discovered during the mining of the serpentinite during the late Neolithic Period because this raw material was often used as the material for polished stone tools. These artefacts are highly representative of archaeological materials in Western Hungary.

Figure 2. Limnic silicites outcrop in Kofidisch

2. ábra. Limnikus szilicit nyersanyaglelőhely Kofidisch határában

Generally speaking the various silicites that originate from freshwater are called limnic silicites – as suggested by Antonín Přichystal – even though it is geology rather than source that should be used to differentiate different types of opals (PŘICHYŠTAL 2010: 180).

The present form of the raw material

Limnic silicites can be found in great quantities as eroded blocks, either in deep cuts along the two hillsides (Klein and Hoch-Csaterberg) or on the river beds of temporal streams (Fig. 2). Their colour generally varies from deep brown to yellow spotted brownish pieces, but white and dark black pieces have been documented as well. The latest prospections returned with the following variations:

- brownish dark pieces with white and yellowish spots, where the peripheral crust is shiny and more opalised,
- white yellowish pieces with dark veins,
- white pieces with both matt and rough surface,
- dark brown spotted pieces with white inclusions and matt surface,
- white, less opalised pieces with a porous surface,
- white pieces with dark brown stripes,
- dark brown and black pieces with a glossy surface.

Flakes of all materials as well as blocks can be found. Two groups can be distinguished accord-

ing to their knapping properties: more opalised pieces that present glossy surfaces and fragments with a matt surface and high proportion of quartz. Every colour and type combination listed above can be found in the archaeological finds suggesting their direct incorporation (Fig. 3).

The general picture behind the mining activity (radiolarite and limnic silicite)

Prehistorical communities discovered different chert formations along run off valleys, steep hillsides and eroded slopes – as was already noted by Erzsébet Bácskay in her analysis of the results of excavations in Bakonycsernye–Túzköves-árok (BÁCSKAY 1982: 10). Not in every case however it can be described as real mining activity – more like collecting. The same process can be assumed for the radiolarite sources in Bakony and limnic silicites from Csaterberg. It could be that during the same era, communities made small mining pits in different areas over a wide territory, however, the possibility that the same mining locations were used from generation to generation should not be discounted. Unfortunately, the excavated mining areas in the Carpathin Basin cannot be correlated with known prehistorical cultures. Datable archaeological finds or mining tools – which can give a closer chronological base – were not found. Collected C14 samples did not provide a date prior to the middle Copper Age – with the exception of mining areas around Sümeg (BÁCSKAY 1995: 392).

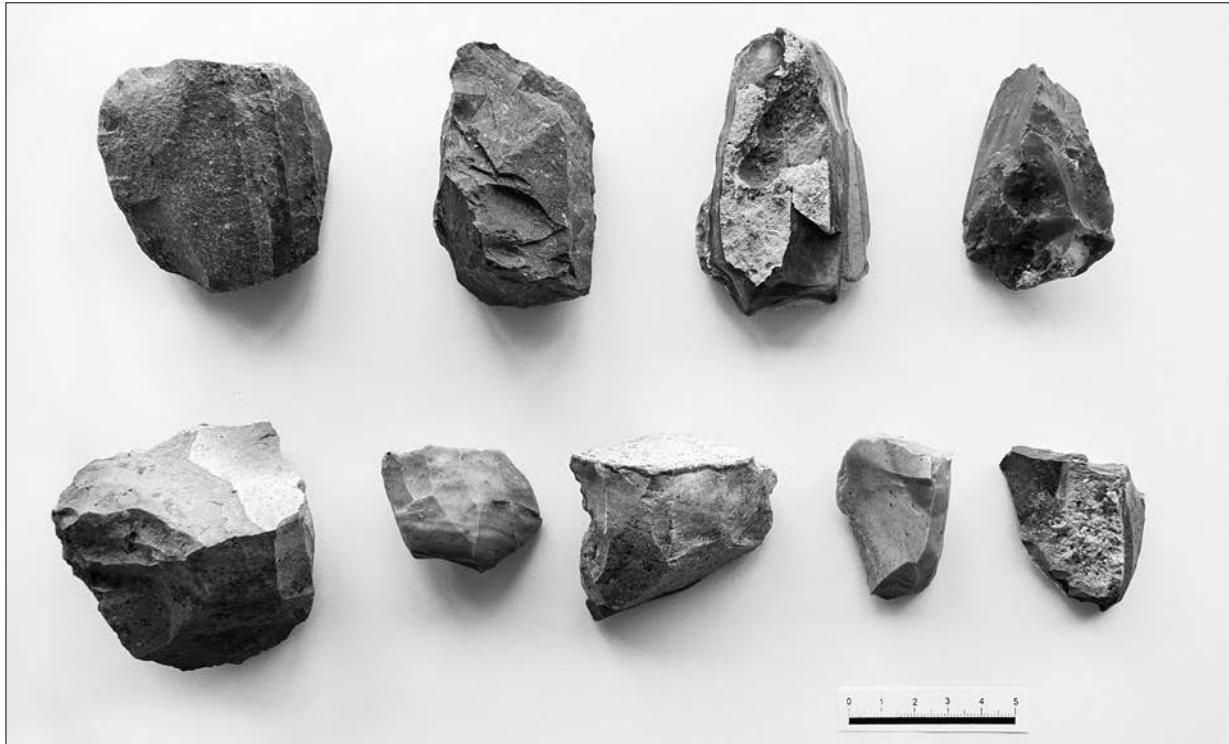

Figure 3. Neolithic (Lengyel I) limnic silicites cores from the excavation Szombathely–Oladi-plató (Photo: Péter Vizi)

3. ábra. Limnikus szilicit magkövek a Szombathely–Oladi-plató neolitikus anyagából (Lengyel I) (Fénykép: Vizi Péter)

Once questions about the mining activity have been solved the next is one of redistribution; how did the raw material arrive to the destination settlement and in which form (raw and unchanged or pre-worked)?

The mining model by Majorie E. Th. Grooth

Marjorie E. Th. Grooth investigated the chert mining process from an organizational aspect. Based on a general archaeological model provided by Torrence and Grooth, eight different possibilities on the strength of the activity zones and the directions of the action (GROOTH 1995: 164):

- miners lived on the raw material outcrop and carry out all mining and processing there,
- mining, sorting and raw preparation is carried out onsite, but final tools preparation is carried out at the destination settlement,
- collecting, sorting and preparation work is carried out on site however the finished tools (supports) are transported to settlements for use,

- after sorting and mining of the raw material, the whole technological process is carried out in another other settlement,
- mining and sorting is carried out onsite but the creation of finished tools is performed at a different workshop/settlement,
- after sorting and mining, the raw material is transported to another (workshop) settlement for preparation works before the unfinished tools are brought to the destination settlement,
- all processes are carried out in different settlements including the final destination.

This model can determine different redistribution concepts from the viewpoint of mining locations. However from the viewpoint of the destination settlement, the connection from raw material outcrop to destination is indirect. Furthermore, if a settlement is in the close vicinity of a raw material outcrop we would be unable to decide if it is a mining settlement or a destination settlement – or even a workshop settlement. A more complex model is therefore required.

The model by Tixier – the correspondence of technology with raw material

The model by Tixier is the only one which takes into consideration technological results while making allowance for samples that can be found from the technological process as waste material. Tixier compared this data with the raw material to show how pre-worked or unworked material came into a settlement (INIZIAN *et al* 1999: 27). The main stages of the model are as follows:

- raw material came as raw block into the destination location,
- blocks came as pre-worked starting material into the settlement,
- only *débitage*-products came into the settlement,
- only finished tools arrived into the settlement.

The most important component in this model is that different waste material is examined together with the raw material. The existence of different parts of a *chaîne opératoire* (or lack of it) indicates different levels of schemas within the model. If this idea can be adopted to the Neolithic Period, a more complete picture can be made for the transport and the distribution of the raw material.

A new model for the Neolithic Period according to Tixier

If we would like to create a new mining model for the Neolithic Period in frame of technological examinations, the starting point must be the archaeological finds from the settlements without reference to the mines. Most of the waste material – so finds that do not include finished tools and supports – is result of *débitage*-procedures. On the bases of the Tixier model, these should be divided into seven different groups: flakes from the preparation of the cores and first detachments, raw material blocks or fragments, cores, exhausted cores, waste materials, supports and tools with *retus* (Table 1).

On base of these the models are the following possibilities for settlements:

A) normal settlement: the raw material is brought unprepared into the settlement and all the movements within the *chaîne opératoire* are carried out onsite – the whole spectrum of products and waste can be found.

A1) nearly the same like the earlier model, with the exception that raw material blocks, cores and final tools are missing. Even so the waste material from the *débitage*-movement and first detachments (mostly with cortex remains) enhance the possibility that all procedures are carried out here.

Table 1. Mining model for the Neolithic Period (• exist; - not exist; x missing)
I. táblázat. Bányászati modell a neolitikum időszakára (• létezik; - nem megtalálható; x hiányzik)

Model	Core preparation flakes	Raw material blocks / raw material fragments	Cores	Exhausted cores	Waste material from <i>débitage</i> -movement	Supports	Tools with <i>retus</i>
A	•	•	•	•	•	•	•
A1	•	x	x	•	•	•	x
B	•	•	•	-	-	-	x
C	-	-	-	-	-	•	•
C1	-	-	x	x	-	•	•
D	-	-	•	•	•	•	•

B) mining settlement: only the core preparation flakes, cores and pre-cores can be found.

C) travelling tools: just *débitage*-products and finished tools can be found in the settlement. In these cases only the finished tools are moving within the cultural territory. Concrete *débitage*-movement does not exist for raw materials only in cases of the upkeep of supports – see the obsidian usage in the Western Hungarian Neolithic sites.

C1) nearly the same as model C; in some cases the cores or the exhausted cores can be found as well. In this case the raw material comes in prepared core form.

D) workshop settlement: raw material arrives in prepared form. The core preparation flakes and raw material blocks are completely missing.

These categories are summarised in the table below (Table 1.). Before an accurate model can be selected, the entire spectrum of technological types must be checked on all chipped stone assemblages – especially taking regard of different raw materials. In some cases, stone tool production is far away from the excavated settlement so the model can lead to an incorrect choice. The only situation in which this model is definitely working is when the whole *chaine opératoire* exists together and different parts can be checked (with certainty in their level). Based on technological examinations of the Neolithic settlements in Vas County, tools made from radiolarites and limnic silicites were created according to model type A. Only in the case of obsidian tools can we assume model C and C1: the material arrived in prepared cores or in finished tools.

Conclusion

According technological examinations of chipped stones from the late Neolithic Western Hungarian settlements, radiolarite from the Bakony Mountain and limnic silicites from Kohfidisch arrived with a linear distribution (RENFREW 1977: 77–89). Unfortunately we do not yet know whether raw material was mined by knappers or

whether it was spread through the cultural territory for tool preparation, but it is assured that the raw material came unprepared as raw blocks into the settlement. The whole process – *chaine opératoire* – was carried out in the settlement – even raw material blocks unsuitable for knapping arrived into the settlement. Most likely the knowledge of raw material outcrops and the ability to locate these chert build ups was part of their tradition (RAMOS-MILLAN 1986: 252). Furthermore these two raw materials were local. With relatively little energy a huge amount of material could be collected without deep mining activity.

Literature

- BÁCSKAY E. (1982): Újabb ásatások őskori tűzkőbányákban. – *Communicationes Archaeologicae Hungariae* **2**: 5–14.
- BÁCSKAY E. (1995): H2 Sümeg-Mogyorósdomb, Veszprém county. – *Archaeologia Polonia* **33**: 383–395.
- BENDA L. (1929): Morfológiai megfigyelések a Vashegy-csoportban. – *Földrajzi Közlemények* **57**: 21–30.
- BIRÓ K. & DOBOSI V. (1991): *Lithotheca I. Comparative Raw Material Collection of the Hungarian National Museum*. – Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 268 pp.
- GÖTZINGER M.A. & PRISTACZ A. (2009): Die Opale von Kohfidisch – Csaterberg. In: GÖTZINGER M.A. & HUBER P. (Hrsg.): *Die Mineralien des Burgenlandes – Geologie, Mineralogie und mineralische Rohstoffe*. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland **126**: 163–169.
- GROOTH M.E.TH. (1995): The organization of chert exploitation in Southern Bavaria during the Neolithic. – *Archaeologia Polonia* **33**: 163–172.
- INIZIAN M-L., REDURON-BALLINGER M., ROCHE H. & TIXIER J. (1999): *Technology and Terminology of Knapped Tools*. – Nanterre, CREP, 189 pp.
- KÜMEL F. (1957): Der Süßwasseropal der Csaterberger im Burgenlande. Zur Geologie, Paläobotanik und Geochemie seltener Quellabsätze. – *Jahrbuch der Geologischen Bundesanstalt* **100**: 1–66.

- MESTER ZS. & FARAGÓ N. (2016): Prehistoric exploitation of limnosilicites in Northern Hungary: Problems and perspectives. – *Archaeologia Polona* **54**: 33–50.
- PŘICHYSTAL A. (2010): Classification of lithic raw materials used for prehistoric chipped artefacts in general and siliceous (silicites) in particular: the Czech proposal. – *Archeometriai Műhely* **2010/3**: 177–181.
- PŘICHYSTAL A. (2013): *Lithic raw materials in the prehistoric times of Eastern Central Europe*. – Brno, Masaryk University, 351 pp.
- RAMOS-MILLÁN A. (1986): The direct supply of raw materials in prehistory. Methodological and analytical perspectives. – In: BIRÓ K. (ed.): *Papers for the International Conference on prehistoric flint mining and lithic raw material identification in the Carpathian Basin*. Budapest – Sümeg, Magyar Nemzeti Múzeum, pp. 249–256.
- RENFREW C. (1977): Alternative Models for Exchanges and Spatial Distribution. – In: EARLE K.T. & ERICSON E.J. (eds.): *Exchange Systems in Prehistory*. New York, Academic Press, pp. 71–90.
- SCHÖNLAUB H.P. (2000): *Burgenland Erläuterungen zur geologischen Karte des Burgenlandes 1:200 000*. – Wien, Geologische Bundesanstalt, 130 pp.

néprajztudomány

ETHNOGRAPHY

A pénz a falusi, hagyományos közösségek életében (A „Jaáki önszegélyző-egylet, mint takarékszövetkezet” példáján)

Horváth Sándor

SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM
H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
horvath.sandor@savariamuseum.hu

Összefoglalás

Míg a klasszikus parasztságról a kutatók gyakran úgy vélekednek, hogy náluk pénzmozgás nincs, vagy csak nagyon minimális, addig az ismert magyarországi – esetünkben vasi – példák ennek az ellenkezőjét bizonyítják. A természetes gazdaságról már a 19. század elején elindult az átváltás a pénz-áru forgalomra. De már két évszázaddal korábbról is sok adatunk van az olyan zálogügyekről, amelyeknél a jobbágyok kölcsönöztek földesuruknak és nem egyszer hosszú távú vagy örökös szabadságot is nyertek – armalistákká lettek – ennek megváltásaként.

Egyszóval a pénz, a vállalkozói mentalitás, a kapitalista (jellegű) szemlélet és értékrend vidékünkön már a 16–17. századtól megjelent. Az újabb, magasabb szintű kapcsolat pedig a 19. század második felében alakul ki.

Az önszegélyző egylet, mint takarékszövetkezet nem bankok módjára működő szervezet volt, hanem a Fridrich Wilhelm Raiffeisen által a mezőgazdák önszegélyezését és kedvező hitel felvételét biztosító szervezetként tevékenykedett. Az egyik legkorábbi vasi önszegélyző egylet, mint takarékszövetkezet 1886 elején, Jákon alakult meg 134 fővel. Ugyanaz a Stegmüller János apát volt a megalakulás szorgalmazója, aki a Vas megyei Gazdasági Egyesület alapító tagja is volt, és aki előkészítette és útjára indította Magyarország első tejszövetkezetét Szombathelyen.

Jelen tanulmány a jáki takarékszövetkezet, mint önszegélyző egylet történetét tárja fel.

KULCSSZAVAK: jobbágyság, parasztság, pénz, önszegélyző egylet, mint takarékszövetkezet, Ják, Vas megye

Abstract

The function of money in traditional village communities. (Based on the example of the Jaák Mutual Aid Society as a cooperative.) *Researchers may argue that no movements of money, or only minimal ones, occur in a classic peasant society, yet the opposite appears in known cases from Hungary – here Vas County. The change from a natural economy to one of money-priced goods began with the 19th century. Two centuries later there is still knowledge of many cases of liens by serfs to their landlords in that period, which turned the latter into landless, tax-paying nobility (“armalist” was the Latin term) where the land was not redeemed.*

In a word, money, the enterprise mentality, the capitalist or capitalistic outlook and system of values, had appeared in the region in the 16th–17th centuries. This grew in the latter half of the 19th century into a newer relationship on a higher level. A mutual aid society as a savings vehicle did not operate like a bank, but like the kind of credit union offered by Friedrich Wilhelm Raiffeisen, giving assistance and loans at favourable rates.

The earliest such mutual aid society formed as a savings cooperative in Ják, with 134 members. Pressing for this was Father János Stegmüller, who had been a founder member of the Vas County Agricultural Society, which initiated and launched in Szombathely Hungary’s first milk cooperative.

This study explores the Ják Mutual Aid Society in the role of a savings cooperative.

KEYWORDS: serfdom, peasantry, money, mutual aid society as savings cooperative, Ják, Vas County

A pénz a klasszikus parasztságnál – előzmények

A klasszikus parasztság ismérveit számba véve Alan Macfarlane (MACFARLANE 1993: 47) így fogalmazott: „Számos más jellegzetesség is közvetlenül összefügg az előbb tárgyalt jellemzővel, miszerint egybeesik a tulajdonlási, termelési és fogyasztási egység. Az egyik a készpénz, a helyi csere és a piac hiánya. Shanin hívja fel a figyelmet arra, hogy mivel a fogyasztási cikkek és a munkát nem kell megvásárolniuk, helyi szinten a pénz használata igencsak korlátozott. A paraszt viszonylag független az általános piaci törvényszerűségektől. Redfield megfigyelése szerint a kereskedelem és a mezőgazdaság egymás mellett működő, elkülönült rendszert alkot. (...) A pénzt megjelenésekor nem egy új csereeszköznek tekintették, hanem csak a vagyon egy új formájának.”

Ezekből a megállapításokból, amelyekhez más szakemberek gondolatait is idézi véleménye alátámasztásául, arra következtethetnénk, hogy a klasszikus parasztsághoz sorolt vasi parasztság szinte a természetes gazdálkodás szintjén élt. Ez azonban nem így van. Sőt, azt megelőzően, a jobbágyok világa sem csak ezt a mezőgazdaságból élő, készpénz és piac nélküli, helyi csere nélküli életmódot tükrözi, hanem egy sokkal összetettebb társadalmi jelenséget.

Amint azt Balogh István kiemelte (BALOGH 1972: 376–377), az 1830-as években már tapasztalható volt, hogy egyes városok közelében a hagyományos paraszti gazdálkodás természetes jellege a pénz-áru forgalommal alakulás útjára lépett, kapitalizálódott. A jobbágyfelszabadítás nélkül a hagyományos közösség ezen jelentős mértékű értékrendbeli átalakulása nem történhetett volna meg. A földesúr által a jobbágyoknak biztosított saját használatú földterület meglehetősen zárt rendszert alkotva szabta meg a gazdálkodás, a létezés kereteit. Macfarlane és az általa idézett szakemberek mintha megfelelkezének erről a nagyon fontos tényről.

Mindemellett a korábbi időszakra is pillantást kell vetnünk, hogy láthassuk, a pénz szerepe már a jobbágyfelszabadítást megelőző időszakban is számos ember – itt az alárendelt osztályokra és csoportokra gondolunk – vállalkozóként, a pénzzel, a nyereséggel számolva szervezte az életét. Armalistákká válhattak azok, akik pénzzel segí-

tették földesurukat, s ezáltal tudtak kiszabadulni a jobbági kötöttségekből. A szabad menetelű jobbágyok taksásként – pénzben – megválthatták a kötelmeiket (VARGA 1969: 419–431). A vállalkozó szellemű jobbágyokról, zselléerekről a Batthyány-uradalom tisztartóinak olyan feljegyzései tanúskodnak, mint például: „vagyon olyan fertály helyes, ki jobban bírja magát félhelyesnél, vagyon is még olyan fél helyes, ki egész helyesnél jobban bírja magát, zselléerek is vannak értékesek.” (ZIMÁNYI 1968: 89).

Az irtásföldek, amelyek szabadforgalmazásúak voltak, jobbágykötelmek nélküliek, illetve a hajdina és köles másodvetemények, amelyek adómentesek voltak, továbbá azok az állatok, amelyeket az urbáriumok nem is mutattak ki (például sertések, baromfi, méhek) olyan többletbevétel biztosítottak a vállalkozóbb szelleműeknek, amely révén olyan többletjövedelmet lehetett teremteni, amely bármire fel-, illetve beváltható volt. Ennek következményeként függetlenedhetek földesuruktól. Ugyanakkor a bérmunka és az egyéb vállalkozások (például a kupeckedés, fuvarozás) a szegénység áthidalását, könnyítését is szolgálta (ZIMÁNYI 1968: 90). „A szabadparaszti fejlődés irányában előremutató, maradandó fejlődést csak az jelentett, ha a tehetős jobbágyok pénzen megválthatták szolgáltatásaik jelentős részét vagy egészét. (...) Ugyancsak ebbe az irányba mutatott a paraszti bérelt föld, az árenda egyre szélesebb körű elterjedése. (...) Irtásföld, pusztatelek-bérlet, szőlőművelés, egyesek számára fuvarozás-kupeckedés, esetleg a földművelés mellett járulékosan űzött falusi-mezővári ipar – ezek voltak a XVII. században a jobbágyok számára a szabadabb életformának olyan bázisai, amelyek nem a török közelségének és a háborús viszonyoknak köszönhetőek létüket.” (ZIMÁNYI 1968: 94).

Vagyis a pénz, a vállalkozói mentalitás, a kapitalista (jellegű) szemlélet és értékrend vidékünkön már a 16–17. századtól megjelent. Az újabb, magasabb szintű kapcsolat pedig a 19. század második felében alakul ki.

Az önszegélyező egyesület, mint takarékszövetkezet

A Vas megyei Lapok a következő hírt tette közzé 1886. február 14-én: „Önszegélyező-egyesület alakult.

Jaákon a vasm. Gazd. Egyesület indítványozása folytán. Az egyesület megalakításával megbízott ngys.¹ Stegmüller János úr f. évi január hó 31-én hívta egybe a község lakosait alakulásra, mely alkalommal a megjelentek közül 134 egyén 485 heti 10 kros² részvénnyel az egyesület megalakította s egyuttal f. évi február 7-én napjára tisztválasztó gyűlés megtartása lett határozatba hozva. E napon az önszegélyező-egylet tisztikara a következőleg lett megválasztva. Elnök: Béry Nándor, alelnök: ft Magyarász Nándor plebános, pénztárnok: Boda János, ellenőr: Huszár Gyula. Igazgató választmány: Hodászy Endre, Baumgartner János, Fodor Lajos, Fodor János, Zelles Sándor, Császár József, Krausz Kálmán, Taly Károly, idsb. Hantz József, Németh Imre, Kaizer Ferencz, Bannics Ferencz. Felügyelő bizottság: Ns. Stegmüller János apát úr, Eizinger Ignác, Németh János. Póttag: Fodor Károly. Czégjegyzők: Hodászy Endre, Kraus Kálmán. Adja Isten, hogy ezen rég óhajtvá várt egylet bőven teremje a tőle várt gyümölcsöt.”³

A jáki önszegélyező egylet előtt alapított hasonló vasi szövetkezetek voltak az 1870. november 29-én alakult „Magyargencs högyészi önszegélyező egylet mint szövetkezet”, a „Jánosházi első önszegélyező szövetkezet”, amely 1874. január 1-én alakult, valamint a „Pinkafői posztások hitel- és termelőszövetkezet”, amelyet 1878. október 1-én alapítottak.

„A jáki önszegélyező egylet, mint szövetkezet” 1888-ban módosított alapszabálya az egylet célját a következőképpen határozta meg: „A résztvevőknek egyrésztől biztos és könnyű alkalmat nyújtani apró törzsbetétek által meghatározott kamatnyerés mellett, néhány év alatt tőkét gyűjthetni, ekként a takarékoság és tőkegyűjtés iránti hajlamot felébreszteni, s a szétszórtva gyümölcstelenül heverő filléreket gyümölcsozóvé tenni; - másrésztől pedig azok hitelígyéneit mérsékelt kamatozás mellett kielégíteni.” Az igazgatóság ugyanakkor felhatalmazást kapott arra, hogy az üzletrészek értékéig nem tagoktól is felvehetett betéteket, hogy több hitelt nyújthassanak.

Az egylet Ják községre kiterjedő hatáskörrel 25 évre alakult 1886-ban. Ha a fennmaradása kárral

járt volna, akkor a tagok 75 százaléka részvételével megtartott közgyűlés dönthetett volna a korábbi megszüntetéséről. A megalakulásához legalább száz törzsbetét jegyzésére volt szükség. A tagok a belépéssel azt vállalták, hogy az első öt évben minden jegyzett törzsbetétük után – egy törzsbetét 26 forint volt – évi 5 forint 20 krajcárt befizetnek; ezt heti 10 krajcáros részletekben is fizethették. A befizetésnek minden vasárnap délután kellett megtörténnie. (Előre hosszabb összeget is ki lehetett fizetni.) Aki négy hétig nem fizette be a részét, az minden törzsbetétre jutó 10 krajcár után 1 krajcár kötbért volt köteles fizetni. Ha a befizetés 12 hétre elmaradt, akkor az igazgatóság – ha más különös okot nem talált – megszüntette a tagságot, s az addig befizetett összeg az egylet tartalékalapjába került. A betét 5, a kölcsön 7 százalékos kamatú volt. A törzsbetétek után befizetett összegre 5 százalékos osztalékot, vagyis az 5,2 forintért az első év végén 14 krajcárt – számítottak. A második évben 40, a harmadikban 66, a negyedikben 92 krajcárt, míg az ötödik évben 1,18 forintot fizettek. Összehasonlításként az 1880–90-es években a mezőgazdasági kézi napszámberbe dolgozók ellátás nélkül napi 90 krajcár körül kerestek (Vö.: *Magyar Statisztikai Évkönyv*, 1880., 1890.); a vasesztergályos órábéra Budapesten 20–28, vidéken pedig 10–20 krajcár volt (LITVÁN 1974: 44–45)). Az 1892. évi XVII. tv. alapján bevezetett korona értéke fele annyi volt, mint az addigi forint, tehát egy forint két koronát ért (CSEPREGI HORVÁTH 1935: 121).

Az alapszabály szerint bármilyen okból szűnik meg az egylet, a tartalékalap valamilyen helyi, „közművelődési vagy közjótékony célra fog fordíthatni”.

Kölcsönt az egyleti tagok kaphattak – de azok, akik „köztudomás szerint uzsoráskodással foglalkoznak”, kölcsönt nem kaphattak. Az adható kölcsön összegét az igazgatóság állapította meg a kölcsönkérő és a jótálló törzsbetéti összegéhez és vagyoni állapotához, továbbá a pénztár állapotához és a mutatkozó hitelígyényekhez képest. Ha valaki biztosítékul szolgáló vagyonnal nem ren-

¹ Vagyis: nagyságos

² Azaz: krajcáros

³ *Vasmegeyi Lapok*, 1886. február 14., p. 3.

delkezett – sem a kölcsönkérő, sem a kezes –, akkor csupán a törzsbetéte erejéig nyerhetett kölcsönt. 1888-ban az egy törzsbetét után kapható hitel felső értékét 50 forintban határozták meg. (Ha az egylet pénztára ezt később megengedi, akkor e felső határt a közgyűlés magasabbra emelheti – rendelkezett az alapszabály.) A kölcsönt a tagok hat hónapos visszafizetéssel vehették fel; két kezeset kellett állítani. (A kezesek lehettek nem tagok is.)

Kölcsönt előjegyzés alapján lehetett kapni. Ha egyidejűleg több, egyenlő igényű kölcsönkérő jelentkezett, sorsolással döntöttek az odaítélésről. A megszorult vagy azonnali segéllyel jelentős kártól megmenekülő kölcsönkérő előnyt élvezhetett az előjegyzett kölcsönkérővel szemben. Az egylet fizetett alkalmazottai kölcsönt nem kaphattak. Az igazgatósági tagok rokonaik kölcsönfelvételi kérelménél nem szavazhattak. Egyszeri beiratkozási díjként 10 krajcárt kellett fizetni – ez tartalmazta a betéti könyvecske díját is.

Rendes közgyűlést minden év elején tartottak Jákon. Rendkívüli közgyűlés az igazgatóság vagy tíz egyleti tag indítványa révén volt. Harminc taggal volt érvényes a közgyűlés. (Sikertelen összehívás esetén két hétre rá újabb közgyűlést kellett összehívni.) Egyszerű többséggel választottak: szavazategyenlőség esetén az elnök szavazata döntött. A közgyűlésen a tagok – három hónapos tagság után – üzletrészeik után egy-egy szavazattal szavazhattak. Tisztviselőket, alkalmazottakat nyílt szavazással választottak.

A pénztárosnak a vagyonából vagy kezesé révén megfelelő mértékű biztosítékot kellett felmutatni. Ő és az ellenőr – aki egyben a jegyző is – napidíjat kapott. A tisztségviselőket és az alkalmazottakat három évre választották. Az igazgatóság vasárnap délutánonként ülésezett, de szükség esetén az ülés más napra is összehívható volt.

Az egylet pecsétje „Jaáki önszegélyező egylet mint szövetkezet” köriratú volt.

Nézzünk néhány adatot az alapító tagokról! Jellemzésükkel megrajzolható a falusi lakosságnak az a köre, amely a 19. század utolsó évtizedeiben tőkeképzésre, pénzének megtakarítására vállalkozott. Ezzel rávilágítunk arra, hogy a polgárosodás folyamata elérte falvainkat, esetünkben

Jákot. A paraszti gazdaságokban éppen a termelés modernizálása miatt volt szükség tőkére. A gazdasztesz paraszti gazdaságok modernizálása több évtizednyi átalakulás után a 19–20. század fordulójára az egész országban végbement (GUNST 1998: 192). Az önszegélyező egylet alapításkori társadalomrajzához kiemelendő az 1869. évi statisztika is: ekkor Jákon 294 földbirtokos, 1 földbérlő, 44 ipari vállalkozó volt. Emellett a településen 241 mezőgazdasági szolgálta, 111 napszámos és 6 ipari alkalmazott is élt (KOVÁCS 1970: 386–387).

A jáki takarékszövetkezet, mint önszegélyező egylet tagsága

Kik is voltak Jákon, akik alapítóként vállalkoztak a takarékoszágra? Elsőként Stegmüller János apátot kell megemlítenünk, aki – több jelből ítélve – kezdeményezője, kovásza volt a „Jaáki önszegélyező egylet mint szövetkezet” megalapításának. Stegmüller János Kőszegen született 1819. október 8-án. Apja, Stegmüller Ferenc János jónevű kőszegi polgár volt, édesanyja Klügel Teréz. Pesten végzett teológiát. Veszprémben szentelték pappá 1842. október 28-án. 1843-tól 1861-ig Vasvörösvárott (Rotenturm an der Pinka, Ausztria) Erdődy István gróf családjánál nevelősködött. Szenczy Ferenc püspök 1855-ben jáki apáttá nevezte ki. 1861-től Jákon élt; még abban az évben szentszéki ülnök lett. 1892. január 17-én hunyt el. (GÉFIN 1935: 374). A halálával kapcsolatos körlevélben püspöke többek között így jellemezte: „*egy a közszeretet és elismerés által hosszú pályáján szakadatlanul környezett, jámbor életű, a szegényeket tettel és tanáccsal, példás felebaráti szeretettel gyámolító és a közügyek iránt is nemesen érdeklődő derék jó fiát vesztette el egyházmegyénk.*” (GÉFIN 1935: 374). Mint a család nevelője jó kapcsolatot ápolott az Erdődy családdal: gróf Erdődy György és felesége 50 éves házassági évfordulóján ő tartotta a köszöntő beszédet (STEGMÜLLER 1857). Testvére, Stegmüller Károly 1822. november 3-án született. A teológiát Bécsben végezte, doktorátusa megszerzéséig, 1845 és 1848 között a bécsi Augustineumban képezte magát, 1849-ben püspöki szertartó, a szemináriumban a dogmatika tanára, a lí-

ceumban hittanár és hitszónok lett. 1906. május 22-én halt meg. Híres volt jótékonykodásáról (GÉFIN 1935: 374–375).

A harmadik testvér, a legifjabb, László nagyapjuk mesterségét, az asztalosságot folytatta. Ő, Stegmüller János borostyánkői asztalos volt, polgárjogot 1788 májusában szerzett Kőszegen; elsőszülött fia, Ferenc volt János, Károly és László édesapja. Édesapjuk öccse, János jónevű kőszegi bábos, azaz mézesbábos és gyertyaöntő volt.⁴

A jáki önszegélyező egyesület megalapítói közül a Vas megyei Gazdasági Egyesület alapító tagjai közé tartozott Stegmüller János apát, a gazdasági egyesület rendes tagjai között volt Béry Nándor, Boda János, Eizinger Ignác, Fodor Károly, Magyarász Nándor plébános, pártolótag volt Banics Ferenc, Császár József, Fodor Lajos, Hancz József, Huszár Gyula, Krausz Kálmán, Németh Imre, Németh János és Saly Károly, míg levelező tag volt Baumgartner János. Tehát Fodor János, Kaizer (helyesen Kaiser) Ferenc és Zelles Sándor kivételével a teljes alapítógárda tagja volt a mezőgazdaság fejlődését előmozdító vasi egyesületnek is.⁵ Nem véletlen, hiszen a gazdasági egyesületben is fontos egyéniség volt Stegmüller apát. Többek között ő javasolta, hogy létre kellene hozni a tejszövetkezeteket Vas megyében. Osztrák példára hivatkozott.⁶ Az egyesület a döntés előkészítéséhez küldöttséget indított közvetlen tapasztalatok szerzésére Grácba (Graz, Ausztria). A csoport vezetője maga Stegmüller János volt. Ezután nézzük a többi alapító tagot!

Banics Ferenc körmendi postamester 1880-ban, 25 évesen vette feleségül a jáki Pethely Terézt, egyik tanújuk Béry Nándor volt. Banicsnak 1885 novemberében lánya született (BALOGH & SZLUHA 1999: 236). (A Pethel család 1610-ben szerzett nemességet, s 1733-ban Jákon Pethel János és András mutatták be nemesi levelüket.)

Baumgartner János jáki főtanító volt. 1872-ben, 51 éves özvegyként házasodott meg ismét.

Béry Nándor házasságkötésekor, 1867-ben, 23 éves korában ispán volt Botkaházán. Fia, Nándor 1878-ban született. 1885-ben a falu bírása volt; az

önszegélyező egyesület megalapításakor 41 éves volt. 1888-ban, 1891-ben helyettes bíró. 1895–96-ban képviselő. 1897-ben két településen összesen 157 hold szántója, 6 hold rétje, 39 hold erdeje és 1 hold kertje volt. Tizenegy alkalmazottat foglalkoztatott.⁷ Róla kevesebbet tudunk, mint a fiáról, akit szintén Nándornak hívtak. Ő 1878-ban született Jákon. Középiskolába Szombathelyen, gazdasági iskolába Keszthelyen járt. Előbb segédtsízt volt Rátóton és Temestopolyán, majd intéző Sároslakon (Németsároslak, Moschendorf, Ausztria) és Szentgotthárdon. 1905-től gazdálkodott a saját birtokán. Később a helyi önkéntes tűzoltó egyesületnek körzeti főparancsnoka, a lövészegyetnek és a közbirtokosságnak elnöke volt, a tejszövetkezetnek pedig ügyvezető igazgatója. (REXA *et al.* é. n.: 393).

Boda János 32 évesen, 1885-ben kötött házasságot Kálmán Borbálával; egyik tanújuk Béry Nándor volt. 1888-ban képviselő volt; ugyanebben az évben, annak márciusában Boda János jáki közbirtokosnak fia született, ekkor már Hodászy Cecília volt a neje.

Császár József 1850-ben házasodott meg. Lánya, Julianna 1882 februárjában kötött házasságot özvegy Farkas József szombathelyi vendéglőssel, s ekkor a lakása a jáki hatlábú vendéglő, azaz Császár József a „Hatlábú” vendéglőt vezette Jákon.

Fodor János apátsági béres 1883-ban, 24 évesen kötött házasságot. 1885 októberében fia született.

Fodor Károly közbirtokosnak 1881-ben lánya született; felesége Hertelendy Viktória volt. Fodor Károly 1885-ben, 1888-ban és 1891-ben települési képviselő volt.

A felsőpatyi származású Fodor Lajos 29 évesen, 1873-ban vette el a jáki Császár Annát, Császár Józsefnek – a jáki „Hatlábú” vendéglő vezetőjének – és Bódi Erzsébetnek a lányát. 1887 februárjában Fodor Lajos vendéglős ifj. Hancz József fazekas fia keresztapja lett. Fodor Lajos, apátsági vendéglős 1891-ben képviselő volt.

Hancz József, idősebb Hancz József fazekas fia 32 esztendősen, 1879-ben kötött házasságot.

⁴ Az adatok lelőhelye: Városi Múzeum – Kőszeg, Adattár; Régi kőszegi családok: Stegmüller család.

⁵ Lásd: *Egyesületi Értesítő* III évf. 12. sz. 1882. december 15. után a tagok listájában, továbbá a pótjegyzékben 1885-ből.

⁶ *Egyesületi Értesítő* 1(6): 5. (1880. március 15.)

⁷ A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája. 2. k., *Gazdaczímtár*. Budapest, 1897, pp. 128–129.

Amikor 1884-ben fia született, Fodor Lajos és Császár Anna voltak a keresztszülők. 1885-ben helyettes bíró, 1891-ben képviselő volt.

Hodászy Endre talán azonos azzal a katonával, aki főhadnagyként szolgált a honvédseregben 1848–49-ben. A Hodászy családnak nemcsak Jákon, hanem Perenyén is volt birtoka. A perenyei ágon Jánosnak született egy József fia, de a szentgróti ágon is Józsefre keresztelték Antal fiát. Tekintetes Hodászy József úrnak az 1846-os jáki birtokkönyv alapján 192 hold birtoka volt. (Gróf Széchenyi Pál több, mint 1100 holdas birtoka után ez volt a legnagyobb jáki birtok.) A Hodászy-birtok – Hodászy Gábor irányításával – három településen, köztük Jákon összesen 261 hold szántóból, 60 hold legelőből, 12 hold rétből, 140 hold erdőből és 3 hold kertből állt 1897-ben.⁸

Huszár Gyula apátsági ispánnak 1885 júniusában született gyereke.

Kaizer Ferenc a Stegmüller családdal volt rokonságban: a szombathelyi Kaiser Ignác 1863-ban vette feleségül a jáki Stegmüller Juliannát.

Krausz Kálmán 1888-ban esküdt volt. 1908-ban szatócsként és kávésként jegyezték fel a címtárban (FÓTH: 1908: 459).

Magyarász Nándor Ják plébánosa volt 1880. november 12-től haláláig, 1916. január 13-ig. A sárvári születésű Magyarászt 1869 decemberében szentelték pappá. Jáki szolgálata idején épült az új iskola. Magyarász megalakította a helyi tűzoltó egyesületet, valamint a rózsafüzér- és a Jézus Szíve-társulatot (GÉFIN 1935: 253).

Németh Imre földművesnek 1886 februárjában fia született. 1891-ben esküdt, 1896-ban választott képviselő volt.

Németh János, aki 1885-ben, 1888-ban és 1893-ban települési képviselő, 1896-ban választott képviselő és közgyám volt, 1886-ban 29 éves volt, az előző esztendőben kötött házasságot. Németh Jánosnak, aki Nagymánca majorban gulyás volt, 1886 augusztusában lánya született.

Saly Károly 1891-ben a falu bírása volt.

Zelles Sándor 32 évesen, 1877-ben házasodott meg; a tanúk Börzsönyi Ferenc és Zelles Sándor voltak. 1895-ben esküdt volt.

Eizinger Ignácról nem sokat tudunk.

A szövetkezet vezetősége 1891-ben a következő volt: Béry Nándor elnök, Huszár Gyula könyvelő, Németh Imre pénztáros, Stegmüller János felügyelőbizottsági elnök, Bodó Ignác felügyelőbizottsági tag, Németh János felügyelőbizottsági tag.

1916-ban a cég tisztségviselői voltak: Fodor Károly alelnök, Tóth Sándor könyvelő, Németh Gyula pénztáros, Tóth Bálint igazgatósági tag, Fábján Antal igazgatósági tag, Horváth József igazgatósági tag, Klausz Antal igazgatósági tag, Németh Lajos igazgatósági tag, Paukovics Sándor igazgatósági tag, Hegedűs Antal igazgatósági tag, Haszon József igazgatósági tag, Szabó Antal igazgatósági tag, Takács Ferenc igazgatósági tag, Hompasz István igazgatósági tag, Császár Antal felügyelőbizottsági elnök, Krajcár József felügyelőbizottsági tag, Takács János felügyelőbizottsági tag.

1917-ben szövetkezeti tisztségviselők: Szakonyi Győző elnök, Tóth Sándor könyvelő, Németh Gyula pénztáros, Fodor Károly alelnök, Szabó Antal igazgatósági tag, Paukovics Sándor igazgatósági tag, Takács Ferenc igazgatósági tag, Fábján Antal igazgatósági tag, Németh Lajos igazgatósági tag, Györök János igazgatósági tag, Hompasz István igazgatósági tag, Haszon József igazgatósági tag, Hegedűs Antal igazgatósági tag, Tóth Bálint igazgatósági tag, Császár Antal felügyelőbizottsági elnök, Takács János felügyelőbizottsági tag, Subarics Ferenc felügyelőbizottsági tag.

1925-ben, a felszámoláskor a következő személyek működtek közre: Zarka Lajos könyvelő, Németh Ferenc felosztató bizottsági tag, Vörös Pál felosztató bizottsági tag, Németh József pénztárnok.

A későbbi tisztségviselőkről is van néhány tájékoztató adatunk:

Huszár Gyula, aki 1892-ben az egyesület könyvelője, 1891-ben a település képviselője volt.

Bodó Ignác, aki 1891-ben felügyelőbizottsági tag volt, 1896-ban már biztosan körjegyző, s az volt 1908-ban is (FÓTH 1908: 459).

Császár Antal 1887-től gazdálkodott a saját birtokán. 1916-ban és 1917-ben a szövetkezet felügyelőbizottsági elnöke volt. Két alkalommal, hosszú ideig volt a település bírása. Az ő bírósága

⁸ A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája. 2. k., *Gazdaczímár*. Budapest, 1897, pp. 128–129.

idején vezették be Jákra a villanyt.⁹ 21 évig volt tűzoltó főparancsnok.¹⁰ 1893-ban települési képviselő, 1895-ben esküdt volt.

1913-ban települési képviselő volt Tóth Sándor, Tóth Bálint, Haszon József, Császár Antal; míg Takáts Ferenc bíró volt. Tóth Sándor egyébként salfai származású szabómester volt, 1885 decemberében gyereke született.

Az 1916-os esztendő igazgatósági tagjai közül hárman iparosok voltak: Klausz Antal asztalos, Hompasz István kovács, Fábján Antal pedig szabó volt (FÓTH 1908: 459).

A jáki önszegélyező egyesület fennmaradt betétkönyve Börzsönyi Ferenc nevére van kiállítva. Börzsönyi Ferenc 28 évesen, 1870-ben kötött házasságot. Amikor 1881-ben Börzsönyinek lánya született, Fodor Lajos vendéglős és neje, Császár Anna, valamint Zámbo Sándor és Ughy Julianna voltak a keresztszülők. 1885-ben esküdt, azaz települési képviselő volt. Börzsönyi répceszemerei közbirtokosnak 1885 májusában született leánya, Mária Julianna, akinek a keresztszülei Zámbo Sándor és „Ughy Juli”, valamint Fodor Lajos és Császár Anna voltak. 1888-ban bíró, majd 1895–96-ban helyettes bíró volt.¹¹

Az imént említettek közül 1897-ben 100 hektár fölötti birtokon gazdálkodott Béry Nándor, valamint özv. Fodor Károlyné, Fodor Sándor és Hodász Gábor.¹² Ugyanekkor Börzsönyi Ferenc Kéttornyúlakon¹³ tulajdonos – 104 hektár szántója, 8 hektár rétje, 13 hektár legelője és 1 hektár kertje volt, amelyet Kőszeghy nevű haszonbérelő művelt.¹⁴

A VI. osztályban, tehát a szövetkezet működésének hatodik esztendejében, 1891-ben a 89. könyvszám alatt Frantsits Sándor kapta meg a „TÖRS KÖNYVECSKÉ”-jét. Frantsits három törzsbetétet jegyzett, tehát heti befizetése 30 krajcár volt – hiszen egy törzsbetét után 10 krajcárt kellett befizetni. Frantsits 1891-ben január 18-án 90, 25-én 30, február 8-án 60 krajcárt, március 15-én 1,20 forintot, 22-én 30 krajcárt, május

17-én 1,50 forintot, május 24-én 30 krajcárt, július 12-én 3,30 forintot, augusztus 1-én 60, 9-én 60, 30-án 90 krajcárt, október 10-én 1,20 forintot, november 8-án 60 krajcárt, 29-én pedig 3,30 forintot fizetett be. Tehát az egy törzsbetét után befizetendő heti 10 krajcárt a fenti ritmusban törlesztette. A következő évben már inkább nagyobb – összevont – tételeket fizetett be: február 28-án 2,70, április 10-én 1,20 forintot, május 1-én 90 krajcárt, augusztus 7-én 4,50, december 4-én pedig 6,30 forintot. A befizetések 1895 végéig tartottak: akkor betelt a „törzskönyvecske”.

A IX. osztályban, tehát 1894-ben a 48. törzskönyvet Banits Terézia nevére állították ki. Ő is három törzsbetétet jegyzett. 1898-ban telt be a betétkönyv. Itt szintén változó mértékű és időpontú befizetéseket találunk. A legnagyobb befizetés 5,60 forint volt.

Az 1915-ben, a XXX. osztályban megnyitott 29. számú törzskönyvet Kálmán József kapta. Kálmán öt törzsbetétet jegyzett; 1919-ben telt be a könyvecske.

1916-ban Boda Mihály és neje öt törzsbetétet jegyzett, s fizette 1920 végéig. Az utóbbi két betétkönyvben már inkább a sokkal rapszodikusabb befizetések jelennek meg: Boda Mihályék például 1917-, 1918- és 1919-ben semmit sem fizettek be, de a korábbi, valamint a későbbi befizetésekkel 1920 végére eljutottak a szükséges befizetésig.¹⁵

A fenti adatokból leszűrhetjük, hogy az önszegélyező egyesület alapító tagjai a település gazdag- és középosztályából származtak, a gazdálkodók mellé álltak a papok, a tanító és a postamester. Olyanok, akik gyakran családjaik életét is összekötötték házasságokkal, keresztszülő-választással. Nem véletlen, hogy a polgári, kapitalista szellemű gondolkodás csíráját az a Stegmüller János ültette el a jákiakban, aki egy jó nevű kőszegi polgárcsaládból származott. Az okszerű, sőt, kapitalista jellegű mezőgazdálkodásra való átállást is ő szorgalmazta: ennek köszönhető, hogy az önse-

⁹ Jákon bevezetik a villanyt. *Vasvármegye*, 1925. január 8., p. 4.

¹⁰ Vas vármegye (...) címtára az 1932–32. évről. p. 392.

¹¹ A fenti személyekre vonatkozó adatokat a jáki anyakönyvekből, valamint a községi iratokból gyűjtöttem össze, amelyeket a Vas Megyei Levéltárban őriznek.

¹² A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája. 2. k., *Gazdaczím-tár*. Budapest, 1897, pp. 128–129.

¹³ Kéttornyúlakot 1977-ben Pápához csatolták. Nincs adatunk arra, hogy ez a Börzsönyi biztosan azonos lenne a jáki Börzsönyivel.

¹⁴ A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája. 2. k., *Gazdaczím-tár*. Budapest, 1897, p. 132.

¹⁵ A bemutatott betétkönyveket Szabados Tibor őrzi.

gélyező egyesület alapító tagjai – szinte kivétel nélkül – a Vasmezei Gazdasági Egyesület tagjai is voltak. Az önszegélyező egyesület azonban nemcsak a gazdagok számára volt nyitott. Aki heti tíz krajcárt meg tudott takarítani, az tagja lehetett a szövetségnek. A hitelfelvételnél vagy saját vagyont kellett felmutatni, vagy a kezes fedezte a hitelt. Alapjaiban tehát, a Raiffeisen-féle gondolatnak megfelelően, a szegény rétegek felemelkedésének a lehetőségét igyekeztek megteremteni a jáki önszegélyező egyesülettel, mint szövetséggel. Eddig, sajnos, nem találtunk olyan forrást, amelyből a tagok névsora megismerhető lenne. Feltételezzük viszont, hogy a tervezettnél (25 év) hosszabb idejű működés annak is volt köszönhető, hogy a jákiak széles rétegei csatlakoztak a takarékoskodás e korai, 19. században kezdődő módjához. Ezt tanúsítja az a néhány fennmaradt, megtalált betétkönyv, azaz „törzs-könyvecske”, amelyek a korabeli ják népességének széles részvételét tükrözik. Azt se feledjük, hogy a megalakulás feltétele eleve száz tag belépése volt.

Az önszegélyező egyesület, mint szövetség működésébe csak az a kevés évszámok közötti adat nyújt betekintést, amelyek a megyei napilapban jelentek meg. A céget végül nem 25 év múlva, hanem 1925-ben számolták fel. A korabeli magyar pénzügyintézetek helyzetét vizsgálva Szőnyi Gyula megállapította (SZŐNYI 1928: 1017): *„Az a folyamat tehát, amely a hazai pénzügyintézeteknél az inflációs konjunktúra megszűnte után a meglevő intézetek számát fokozatosan csökkentette, a szervezetek számának alakulásánál is világosan nyomon követhető, és 1926 végén 118-cal kevesebb a bejegyzett szervezetek száma a két év előttinél. Különösen jellemző a köteléken kívül álló szervezetek számának nagyarányú csökkenése két év alatt 429-ről 301-re, amiben némi szerepe annak a körülménynek is van, hogy a szervezetek a fennálló törvényes rendelkezések intencióinak megfelelően mindinkább egyetlen nagy hitelszövetkezeti központunkban, az OKH-ben tömörülnek.”*

A budapesti és vidéki hitelszövetkezetek, valamint az egyéb budapesti pénzügyintézetek 1880–1924 közötti számának alakulásáról az 1. táblázat tájékoztat.

1. táblázat. A budapesti és vidéki hitelszövetkezetek, valamint az egyéb budapesti pénzügyintézetek száma 1880–1924 között¹⁶

Table 1. The numbers of savings cooperatives in and around Budapest and of other Budapest financial institutions in 1880–1924

Év	Budapesti	Vidéki	Budapesti	
	hitelszövetkezetek	bankok	takarék-	pénztárak
	száma			
1880.	20	227	11	4
1885.	26	372	9	3
1891.	30	477	14*	5
1892.	28	632	15*	7
1893.	31	642	14*	7
1894.	29	716	16*	10
1895.	32	884	20*	10
1896.	37	970	23*	10
1897.	41	1053	23*	10
1898.	50	1136	23*	10
1899.	58	1323	24*	10
1900.	68	1458	23*	11
1901.	85	1776	24*	11
1902.	93	1992	23*	11
1903.	115	2189	29*	12
1904.	128	2334	34*	14
1905.	145	2443	39*	14
1906.	160	2526	54*	17
1907.	161	2632	66*	17
1908.	141	2706	73*	16
1909.	131	2779	74*	17
1910.	123	2818	96	
1911.	111	2954	117	
1912.	97	3040	114	
1913.	91	3072	121	
1914.	99	2891	114	
1915.	100	2770	114	
1916.	74**	2867**	96**	
1921.	192	1389***	180	
1922.	185	1285	192	
1923.	98****	1249	154****	
1924.	95****	1160	233****	

* A földhitelintézetekkel együtt.
 ** Csak a mérlegelő hitelintézetek.
 *** 1921-től kezdve Csonka-Magyarország adatai.
 **** A külön törvény alapján működő szervezetekkel együtt.
 ***** A községi takarékpénztárakkal együtt.

¹⁶ Vö: M. Kir. Statisztikai Hivatal Munkássága (1871–1911.) *Magyar Statisztikai Közlemények* 36. kötet, p. 25.

Más vasi takarékszövetkezetek, mint önszegélyező egyletek

A jáki szövetkezet felszámolásakor a pénz javát, 2 749 378,20 koronát a helyi harangalapnak adták át. A mai középső jáki harang készült ebből a pénzből 1927-ben. A harang felirata szerint: „Tövis koronás mártír királyunk, IV. Károly őfelségének a jáki plébániai hívei”.¹⁷

Takarék- és önszegélyezőegyletek megalapításáról 1889-ben három alkalommal is hírt adott a megyei napilap. Érdekes, hogy mindegyik jelentős, mondhatni Jáknál jelentősebb település volt. De úgy tűnik, hogy a gondolat megszületéséhez ötletadó is kellett, s Jákon Stegmüller apát korábban ébredt e gondolat megvalósításának fontosságára. Talán az sem véletlen, hogy az 1889-ben megalakuló monyorókeréki (Eberau, Ausztria), felsőőri (Oberwart, Ausztria) és rohonci (Rechnitz, Ausztria) egyletek közül a rohoncit szintén a helyi plébános, Nagy Ignác kezdeményezésére hozták létre. 1889 júliusában olvashatták a Vasvármegyé-ben: „Új takaré- és önszegélyezőegylet alakításán fáradoznak Monyorókeréken. Üdvözljük az eszmét, s a legjobb sikert kívánjuk azoknak, akik ez életrevaló eszmét megvalósítani kívánják;”¹⁸ továbbá: „A felsőőri önszegélyező egyletben – rövid ideje van – s már 12.159 Ft 66 krajcár aktív vagyona van.”¹⁹ Majd novemberben közzétették: „Önszegélyező egylet alakult nov. 10-én Rohoncon. Nagy Ignác plébános kezdeményezésére.”²⁰

Összegzés

Molnár Mária a 19. század közepétől 1945-ig tekintette át a paraszti társadalom tagozódását, amikor Pierre Bourdieu fogalmait alkalmazva összefoglalóan megállapította, hogy „vizsgált korszakunkban végig jelen van egymás mellett a materiális és a szimbolikus csere, valamint a piaci alku is különböző jelentőséggel, ám a korszak egészét tekintve az áruviszonyok, a piacelv eluralkodása a jellemző tendencia” (MOLNÁR 2000: 486).

A materiális és szimbolikus csere mellett a materiális és a szimbolikus tőke együttesének elemzésével körvonalazhatók a társadalmi státusok, a társadalmi pozíciók, amelyek meghatározzák az egyén helyét a közösségben. A szimbolikus tőkéhez sorolandók – többek között – a család rangja, a rokonság, a kapcsolati háló és a tudás. A kapitalista jellegű materiális tőke a szimbolikus tőkével együtt emelte az egyént a parasztság legfelsőbb rétegébe, formálta gazdasági és politikai vezető figurává (MOLNÁR 2000: 497).

A 19. század közepén indult el intenzíven a mezőgazdasági termelékenység javítása érdekében a műtrágyák gyártása és használata – például a csontliszt mellett a szuperfoszfáté. Tudvalevő, hogy a műtrágyázás alkalmazása nemcsak a terméseredmények növelésével, hanem a piacra termeléssel is összefüggött a korai időszakban. A nagycenki uradalomban már az 1850-es években kísérleteztek a csontliszt alkalmazásával, de ezek az első próbálkozások megszakadtak, de az 1870-es években a büki és a csepregi cukorgyárakban folytatódtak. A műtrágyák beszerzésére és közvetítésére – országosan – elsőként a Vas megyei Gazdasági Egyesület vállalkozott 1882-ben. Ez az egyesület egy 1887-ben közölt írásában megállapíthatta, hogy „megyénkben a műtrágyák használata terjed, sőt vannak vidékek, mint például az Órség, ahol már évek óta csontlisztet használnak a szántóföldek trágyázására, máshol pedig a gipszezzel iparkodnak gazdáink fokozni a rétek s a lóherések hozamát” (VÖRÖS 1976: 87). Meglepő, hogy a közhiedelemmel ellentétben az Órség a 19. század utolsó negyedében nem – illetve nem csak – a hagyományos, természetbarát gazdálkodást követte, hanem az újítás, a műtrágyázás bevezetésével éppen a mezőgazdaság piacorientált átalakításnak úttörője is volt.

A műtrágyázás vasi elterjesztőjeként szereplő Vas megyei Gazdasági Egyesület pedig a falusi, hagyományos közösségek fentiekben bemutatott pénzvilág irányába fordító szerepével kapcsolatban, amiben a jákiaknak – és elsősorban a jáki apátnak, Stegmüller Jánosnak – kiemelt szerepe volt, már egyáltalán nem kell csodálkoznunk.

¹⁷ Rátkai László plébános szíves közlése.

¹⁸ Vasvármegye 1889(26): 7. (1889. július 23.)

¹⁹ Vasvármegye 1889(29): 6. (1889. július 14.)

²⁰ Vasvármegye 1899(47): 5. (1889. november 17.)

További elemzést igényel, hogy a háromarcú Ják település – a jobbágyi/paraszti falu, a (kis)némes közösség, valamint az apátsági uradalom szereplői a 19. század második felében átalakuló viszonyok mentén miként alakították ki vállalkozói, parasztpolgári réteget.

Irodalom

- BALOGH GY & SZLUHA M. (1894): *Vas vármegye nemes családjai (családfa melléklettel)*. – Szombathely, Heraldika Kiadó, 312, 172 p. (Reprint kiadása: Budapest, 1999)
- BALOGH I. (1972): A paraszti gazdálkodás és termelési technika. – In: SZABÓ I. (szerk.): *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. 1848 – 1914. Tanulmányok. I. kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, pp. 349–428.
- CSEPREGI HORVÁTH J. (1935): *A magyar szövetkezeti intézmény története. 2. kötet*. – Budapest, Pátria Rt., 211 pp.
- FÓTH K. (összeállította) (1908): *Vasvármegye cím-tára. II. évfolyam*. – Szombathely, Szerzői kiadás, 530 pp.
- GÉFIN GY. (1935): *A szombathelyi egyházmegye története. 3. kötet* – Szombathely, Szerzői magánkiadás, 491 pp.
- GUNST P. (1998): A magyar agrártársadalom 1850–1914 között. – In: GUNST P. (szerk.): *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadulásától napjainkig*. Budapest, Napvilág Kiadó, pp. 163–207.
- KOVÁCS T. (1970): *Vas megye népessége a XIX. században. 1804–1870*. – Szombathely, Vas Megye Tanácsa, 448 pp.
- LITVÁN GY. (1974) (szerk.): *Magyar munkásszociográfiák 1888–1945*. – Budapest, Kossuth Kiadó, 446 pp.
- MACFARLANE A. (1993): *Az angol individualizmus eredete. A család, a tulajdon és a társadalmi átmenet. Metamorphosis historiae*. – Budapest, Századvég Kiadó – Hajnal István Kör, 297 pp.
- MOLNÁR M. (2000): Társadalmi tagozódás. – In: SÁRKÁNY M. & SZILÁGYI M. (szerk.): *Magyar néprajz VIII. Társadalom*. Budapest, Akadémiai Kiadó, pp. 484–531.
- REXA D., F. SZABÓ G., GYULAY S. & SZATHMÁRY I. (é. n.) (szerk.): *Vas vármegye és Szombathelyi megyei város általános ismertetője és címtára az 1931–32. évre*. – Budapest, Vármegyei Tisztviselők Országos Egyesülete Szerkesztőség és Kiadóhivatal, 656 pp.
- STEGMÜLLER J. (1857): *Jubelrede und Mariengruss bei der Feier des fünfzigjährigen Ehe-Jubiläums des Herrn Georg Grafen Erdődy und der Frau Gräfin Erdődy, geb. Gräfin Aspremont-Linden-Baind ... am 22. Februar 1857*. – Kiadás helye és a kiadó nincs megadva.
- SZŐNYI GY. (1928): A magyarországi pénzügyintézetek 1925-ben és 1926-ban. II. közlemény. – *Magyar Statisztikai Szemle* 1928(9): 1017–1027.
- VARGA J. (1969): *A jobbágyrendszer a magyarországi kései századaiban, 1565–1767*. – Budapest, Akadémiai Kiadó, 614 pp.
- VÖRÖS A. (1976): A magyar mezőgazdaság a kapitalista átalakulás útján (1849–1890). – In: GUNST P. & HOFFMANN T. (szerk.): *A magyar mezőgazdaság a XIX–XX. században (1849–1949)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, pp. 9–152.
- ZIMÁNYI V. (1968): *A Rohonc-szalónaki Uradalom és jobbágysága a XVI–XVII. században*. – Budapest, Akadémiai Kiadó, 355 pp.

történettudomány

HISTORY

Weöres Mihály armálisa

Mészáros Irén

SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM
H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
meszaros.iren@savariamuseum.hu

Összefoglalás

1638. július 24-én Prágában, III. Ferdinándtól budakeszi Weöres Mihály latin nyelvű címereslevéllel igazolt nemességet kapott. A címerben egy griff látható, jobb mellső lábával kardot fog. A sisakot növekvő arany griff díszíti. A sisaktakaró egyik oldalon kék és arany, másikon vörös és ezüst. 1720. augusztus 1-jén III. Károly Bécsben a szatmári béke után birtokot adományozott Nemescsóban Weöres Mihály kuruc kapitánynak, ő alapította meg a család evangélikus Vas megyei ágát. Weöres Mihály dédunokájának Weöres István vasi főszolgabírónak három fia közül József Ostffyasszonyfán, István pedig Nemescsón, Sándor Csöngén telepedett le. Weöres Sándor unokája a híres költőnk, Weöres Sándor.

KULCSSZAVAK: Weöres Mihály, címereslevél, nemesség, címer, Weöres Sándor

Abstract

The coat of arms of Mihály Weöres. *Mihály Weöres of Budakeszi received a grant of arms in Prague, written in Latin, from the Holy Roman Emperor Ferdinand III, on 24 July 1638. It shows a gryphon holding a sword in its right foreleg. The crest of the helmet also shows a gryphon, in or (gold). The mantling is azure (blue) and or on one side, and gules (red) and argent (silver) on the other. After the 1711 Treaty of Szatmár, King Charles III (German Emperor Charles VII) on 1 August 1720 in Vienna granted a manorial estate at Nemescsó to the Kuruc Captain Mihály Weöres, who established there the Evangelical (Lutheran), Vas County branch of the family. His great-grandson, István Weöres, Chief Constable of Vas, had three sons: József Weöres settled at Ostffyasszonyfa, István at Nemescsó and Sándor at Csöngé. Sándor's grandson was to be the famous Hungarian poet Sándor Weöres (1913–1989).*

KEYWORDS: Mihály Weöres, heraldry, grant of arms, nobility, coat of arms, Sándor Weöres

Bevezetés

Kevesen vagyunk vele tisztában, hogy Kossuth- és Baumgarten-díjas költőnk, Weöres Sándor nemesi származással büszkélkedhet. Saját szülőtünknek mondjuk, gyerekkorunkban megtanuljuk verseit, felnőttként csodáljuk zsenialitását, örökifjúságát, hatalmas tudásvágyát. A Weöres család a 17. század közepétől a nemesek rendjébe tartozott, és a 18. században a család egyik ága birtokadomány révén Vas megyébe költözött. A címeres nemeslevelüket a Savaria Múzeum őrzi,

1974-ben került az oklevél a gyűjteménybe, az adományozó özvegy niczki gróf Niczky Ferencné Weöres Evelin volt.

Weöres Mihály armálisa

1638. július 24-én Prágában, III. Ferdinándtól budakeszi Weöres Mihály címereslevéllel igazolt nemességet kapott.¹ Az 1630-as törvény szerint a nemesi levelet egy éven belül ki kellett hirdetni abban a megyében, ahol a megnemesített sze-

¹ A szakirodalom sok helyütt hagyományosan címereslevélnek (címeres levélnek) nevezi az összes olyan oklevelet, mely az elősorolt jogi tényeket rögzíti, függetlenül attól, hogy az okirat esetleg mást is tanúsít – nevezetesen legtöbbször nemesítést, rangemlést (ehhez kapcsolódó különböző mentességeket). Ez a megfogalmazás a külső diplomatika jellemzők – a kiállítás alakja, formája és mindenek előtt az oklevél élén látható festett címer – alapján született, de a valóságot nem teljesen fedi, hiszen a kiállítástól függetlenül az oklevél által tanúsított jogi tény kell, hogy a meghatározó legyen a definíciónál. Helyesebb tehát címeres nemeslevélről beszélni a nemesítések esetében, azonban ennek analógiáját a rangemlék oklevelek esetében nem használja a szakirodalom (Csízi 2012: 13).

mély lakott, Weöres Mihály címeres levelét 1639. június 27-én hirdettek ki Újkéren, majd megyénkben. Vas megyében különösen ismerősen cseng a Weöres név, s valóban, a címerszerző utódai között tartjuk számon a Nemescsón birtokadományt szerző kuruc kapitány Weöres Mihályt (?–1723), az ügyvéd Weöres Mihályt (?–1760), akinek halála után nemescsói kúriájában és kőszegi házában Vas megye egyik leggazdagabb könyvtárát írták össze,² a 19. században jelentősebb szerepet játszó Weöres István (1776–1865) főszolgabíró (SZLUHA 2011: 837–842), az 1912-es művészi és kultúrtörténeti szempontból nevezetes Vasvármegyei műtörténeti kiállításra 18. századi órát és pisztolyokat kölcsönző Weöres Istvánt (1840–1926). Leghíresebb sarja a szívünkhöz közelálló Weöres Sándor, a 20. század zseniális, Kossuth-díjas költője. Így vallott származásáról: „... ahogy a felmenőim matriculáit nézegetem, ott a „Vörös” név nagyon sokféle variációban van írva. Nagypám születési anyakönyvi bejegyzésében például Vörös-t látok, egyszerűen, úgy, ahogy kimondjuk, egy v-vel. Apáméban Weöres van, dupla v-vel. És majdnem minden ilyen bejegyzés a régebbi múltban eltér egymástól. Hogy ennek mi az oka, nem tudom. S még kevésbé tudom, hogy a család a sokféle névírás lehetősége közül miért éppen a dupla v-s Weöres-t választotta.” (TÓBIÁS 1975: 24). „A család prédikátuma budakeszi.³ Hát akkor úgy látszik, dunántúli név tulajdonképpen. Felteszem azt, tekintve, hogy a tizenhetedik században nemeslevelét Weöres Mihály kapta...” (CS. SZABÓ 1964: 105–116).

A Tripartitum szerint „... a valóságos nemeséget hadi szolgálatokkal és egyéb érdemekkel szerzik és birtokadományozással erősítik meg.” (WERBŐCZY 1894: 41). „Tudnunk kell továbbá, hogy valaki valóságos nemessé lehet vagy azzá tehető más módon is, fekvő jószágok és birtokjogok adományozása nélkül; midőn tudniillik feje-

delmünk bármely közrendű embert a parasztnak és nem nemeseknek szolgátságából kiszakítván és kivevén, az ország valóságos nemeseinek gyülekezetébe, társaságába és rendébe soroz és iktat. Az ilyenek birtokadományozása nélkül is a valóságos nemesek számába jőnek.” (WERBŐCZY 1894: 42). A csupán címereslevéllel rendelkező nemeseket⁴ armalistáknak nevezték a címereslevél⁵ (*litterae armales*) latin elnevezéséből. A 16. század első felében jelentek meg, az 1588-i évi 19. törvénycikkben „*nobiles ... insignia et nobilitatem in cancellaria consecuti*”, 1595-ben *armati nobiles*, 1596-ban *armalistae nobiles*, a 17. században pedig leegyszerűsítve *armalistae* névvel jelölték őket. Vas megyében a 16. század utolsó évtizedeiben a nemesek három csoportját különböztették meg: *nobiles sessionati*, *armali*, *possessionati* (SZÁLKAI 2010: 9). Magyarországon a nemesség, rendi privilégiumai miatt kívánatos státusz volt még birtok nélkül is, állandóan magas volt a nemességet kérelmezők száma. Az alulról felemelkedni vágyó rétegek nyomása, a már magasabb rendi állással bírók félelme osztályuk felhígulásától, a kormányzat szükséglete hű alattvalókra, s a kancellária anyagi helyzete voltak azok a tényezők, melyek a nemesítés politikáját alkották (KÓTA 1996: 48).

A Weöres armális kibocsátójának III. Ferdinándot nevezi meg az *intitulatio* (I.1), közbeékelve a formula *devotionis* (I.2), mely az uralkodó isteni eredetű hatalmára utal, majd az *inscriptio* (I.3), a nyilvánosság megszólítása következik.

Az *arenga* (tárgyalás) tartalmazza az oklevél kiadásának általános magyarázatát, Weöres Mihály oklevele esetében ez a rész hiányzik, az *inscriptio* után a *narratio* (II.2) következik. Ebben a szöveg-részben említették Weöres Mihály nemességgel jutalmazott hűségét, erényeit, a szolgálat konkrét megnevezése nélkül:⁶ „... egyrészt a Főpapok és Bárók közül néhány hívünknek Felségünk elé

² Nemescsón 35, a kőszegi ház almáriumában pedig 64 kötetet írtak össze, tehát egy híján százöttes bibliotékája volt, mindkét helyen a vallás és a jog dominált (TÓTH 1990: 237–240).

³ „A czimeres nemes-levelét és a nemesi előnevet Weöres Mihály 1638-ban kapta III. Ferdinand királytól.” (BALOGH 1901: 157).

⁴ A Zsigmond korabeli címereslevelekből az mutatható ki, hogy a címeradomány nem járt együtt a nemesítéssel, az adományozottak jórészt már korábban is nemesek voltak. Azonban a 16. század közepétől a címereslevél adományozásával az adományozott nemességet is szerzett. (SZÁLKAI 2010: 10.)

⁵ Valamely arra jogosult közjogi méltóság által kibocsátott, privilegiális formában kiállított oklevél, melyben valamilyen, címerrel kapcsolatos adományt tesznek. (AVAR 2014: 185.)

⁶ Az ország régi törvényei a nemesség feltételül főként a katonai szolgálatot tették. A török és kuruc harcok idején nem volt nehéz harci cselekedetekre hivatkozva nemességet szerezni (KÓTA 1996: 49).

terjesztett legalázatosabb kérelmére, másrészt figyelemmel és tekintettel hívünknek budakeszi Weöres Mihálynak hűségére és hűséges szolgálataira, melyeket elsősorban Magyarországnak Szent Koronájának, valamint Felségünknek különböző helyen és időben híven teljesített”. Bár a főrendű címeradományozások alkalmával sokszor igen kimerítően ismertették az adomány elnyeréséhez felmutatott érdemeket gyakran kiemelten foglalkozva az ősök tetteivel, és a 17. század második felétől a család (leg)korábbi címerszerzésével, egyéb esetekben a szolgálatok leírása sablonos volt (Csízy 2012: 12).

A nemesítés tényét, a nemesítésben részesülők teljes sorát, a nemesítéssel járó jogokat, előjogokat a *dispositioban* (II.3.) nevezték meg. „Tehát ugyanezt a Weöres Mihályt és feleségét Talabér Katalint, fiát Jánost, továbbá sógorát Talabér Balázst a nem nemesi állapotból és helyzetből (*e statu et conditione ignobili*), melyben – azt mondják – eddig voltak, királyi hatalmunk teljességével és különös kegyelmünkkel kiemelve, elrendeltük, hogy Magyarországnak és kapcsolt Részeinek igazi és kétségtelen nemeseinek (*Nobilium*) rendjébe fel kell venni, be kell fogadni és be kell sorolni.”

A nemeslevél tehát valóban megnevesítést adva, az *ignobilitasból* emelt át a *nobilitasba*. Mivel pedig a megnevesített *ignobilisek* között civilis állapotú városi polgár – különösen a 16–17. században – viszonylagosan nem volt sok, az *ignobilitas* a legtöbb esetben egyértelmű volt a *rusticitasszal*, a parasztsággal. A *rusticitas* társadalmi állapotot fejezett ki, s a paraszt- vagy jobbágyállapotúság nem jelentett szükségszerűen jobbágyi köteléket is. A különféle szabados paraszt-elemek, az önkormányzattal rendelkező szabadalmas mezővárosok parasztpolgárai, a királyi végvárok paraszt katonái s a különböző személyes szolgálati viszonyban állók *rusticitasa*

ugyanis nem jelentett földesúri joghatóságtól függő jobbágyi köteléket (SZABÓ 1941: 11–21). Weöres Mihály és utódai számára a címereslevél biztosította, hogy „mindazon kedvezményeket, előjogokat, rangokat, engedélyeket, mentességeket, szabadságokat, és kiváltságokat, amelyeket Magyarországnak nemesei... jog és régi szokás folytán, vagy más módon használtak és élveztek, és használnak és élveznek, (mindazokat) használhassák, élvezhessék és örvendjenek nekik.”

A Weöres armális első sorait díszes, hosszított, aranyozott betűkkel írták, és a szövegben Weöres Mihály neve is aranyozott, kiemelt betűkkel szerepel. Az armális legszebb, legfeltűnőbb jegye azonban a címer. Az ábrázolásnak figyelemfelhívó szerepe volt, utalt rangra, tekintélyre, arra az érdemre, amivel a nemességet elnyerték (BERTÉNYI 1983: 32–44). A magyarországi gyakorlatnak megfelelően a címer az oklevél elejére, heraldikai jobb felső részére került. Az itáliai reneszánsz hatását lehet felfedezni rajta, a pajzson ábrázolt kék alap, hármás zöld halom,⁷ egyenes kard⁸ festése és témája inkább természetes, mint stilizált. Az oklevélben szereplő latin *gladius* szót használták az egyenes és görbe kard kifejezésére is, a címerképen kétség kívül egyenes a kard pengéje. A naturalizmus már korábban is jellemző volt a magyar címerekre, mesteralakokat ritkán használtak, a középkorban is természetes, meglévő tárgyakat ábrázoltak, melyeket lebegve nem tudtak elképzelni, ezért valamilyen talapzatra helyezték őket (MÓRICZ 2013: 334). A szép kidolgozású pajzsbeli ábrázolás figyelmen kívül hagyja a heraldikai udvariasság elvét, a griff alakja a szövegnek hátat fordít. A griff Magyarországon az egyik legkedveltebb heraldikai alak, a magyar mese- és mondavilágban csodás lény, olykor a turullal azonosítják, a keresztény művészetben Krisztus jel-

⁷ A heraldikai szín szabályt Magyarországon is ismerték, Pápai Páriz Ferenc 1695-ben megjelent becses címertani munkájában is szerepel: „*Color color non potest superstrui, nec metallo debet induci metallum; quae perpetua est regula heraldicorum*”. Ennek ellenére és azóta gyakoriak a színhibák. Amikor például egy kék mezőben egy arany oroszlán látható, ami rendben is lenne, ám az oroszlán egy zöld hármás dombon áll, ami már elvben nem lenne összeegyeztethető a kék háttérrel. Nagyon sok magyar címerben találunk zöld (hármás) dombot vagy pázsitot alátámasztásként, ami, ha ragaszkodunk a „hivatalos” heraldikai szabályokhoz, mind hibás... Amennyiben a zöld színt a domb vagy pázsit természetes színének vesszük, akár szabályosnak is vehetnénk az ilyen ábrázolásokat (AVAR 2014: 238–239).

⁸ A kard nálunk először Nagyszében címeres pecsétjén 1328-ban jelenik meg. A 15. századbeli pecsétjeink, címeresleveleink már arról tanúskodnak, hogy a vitézlő rendnek minden rétegében kedvelt az egyenes kard. A görbe kard a távol nyugat heraldikájában ezidőtájt mint a keleti „pogányság” exotikus jelvénye lép fel, hasonló felfogás észlelhető nálunk is. Közép-Európa egyes részein szintén jelentkezik a görbe kard ábrázolása, inkább mint népies, nemes vitézhez nem méltó fegyver. Az 1506-ban kelt Dombay armális festménye magyarnak, töröknek egyforma kardot ad. A meghatározást gyakran a kisméretű ábrázolások variánsai, az armálisok szövege és címerábrája között sűrűn előforduló ellentmondó eltérések is nehezítik (GHICZY 1935: 100–101).

képe, fenséges, hűséges, bátor, védelmező. Az állat karmának, nyelvének hangsúlyozása, az egyenes kard valószínűleg az adományozott katonáskodással szerzett erényeit, vitézségét, hatalmát fejezte ki. A címertan egyik sokszor felbukkanó, régi kérdése a címerleírás és az oklevélbe befestett címer viszonya, a gyakorlatban ugyanis számos esetben van eltérés a kettő között (Csízi 2012: 13), azonban a Weöres armális pontos címerleírást tartalmaz. Zsigmond idején inkább maga a címerfestmény volt a mérvadó, gyakran hiányoztak az oklevél szövegéből a címerleírások. A leírás csak a 15. század végétől vált jellemzővé (BERTÉNYI 2003: 104–110), és ez az esetlegesen kopott címer későbbi pontos meghatározását is megkönnyítette. „Látható egy felállított pajzs, melynek kékes alapjában hármás zöld halmon sértetlen arany griff áll egyenesen, szétvetett hátsó lábakkal, lábai között visszagörcsülő farka, tátott szájából kilóg a nyelve, széttárja szárnyait, bal oldalról látható mellső lábainak képe, jobbában kardot fog és mintha lépne a pajzs jobb oldala felé fordul. A pajzson támaszkodik a koronás nyílt sisak, előtűnő, arany griff díszíti, a pajzson lévőhöz mindenben hasonló. A sisak csúcsáról innen kék és arany, onnan piros és ezüst takarók borulnak könnyedén a pajzs szélére, s magát a pajzsot illőn díszítik.” A címert a nemesség jelvényének (*arma seu nobilitatis insignia*) mondták, valakinek a nemesi állapotát a címer birtoklása, viselése jelezte mindenki számára (AVAR 2014: 185). A címerre és annak használatára utaló formula már az első magyarországi címereslevelek között számon tartott, 1332-ben adott Kolos fia Kolosnak armális szövegében megtalálható: rövidebb formában⁹ „a királynak tett szolgálatokban, tudniillik hadi gyakorlatokon, tornákon és az ország más bárminemű fegyveres felvonulásain és hadjárataiban a hűségesek személyét saját, egy-

mástól különböző jelvényeik ismertetőjegyével szoktuk megkülönböztetni”.

Ezt követi a *corroboratio* (II.6), melyben a megerősítés és hitelesítést módját írták le. A címereslevél befejezését a *datatio*, „kiadatott a Mi őszintén kedvelt hívünk, Főtisztelendő trakostyáni Draskovith György győri püspök, és ugyanannak a vármegyének az örökös főispánja, tanácsosunk és magyarországi kancellárunk által Prágában, az Úr 1638. esztendejében július havának 24. napján, római birodalombeli uralkodásunk 2., a magyarországi uralkodásunknak a 13., a csehországi uralkodásunknak pedig a 11. évében”, a *series dignitatum* (méltóságsor) és a *subscriptiones*, (aláírások) alkotják (SZÁLKAI 2010: 18). Az uralkodó szokás szerint (heraldikai) jobb oldalt közvetlenül a szöveg alatt írta alá az oklevelet, bal oldalon a *plica* alatt a kancelláriai titkár, kicsit feljebb pedig a kancellár is ellenjegyezte azt.

A család elei Sopron vármegyében éltek, a nemességet szerző Weöres Mihály, vagy fia a 17. század vége felé Pórládonyban lakott (BALOGH 1999: 157). A Weöres család Sopron vármegyéből Keményegerszegre és Uraiújfaluba költözött, a 18. század elején ott szereztek javakat. 1720. augusztus 1-jén III. Károly Bécsben a szatmári béke után birtokot adományozott Nemescsóban Weöres Mihály (?–1723) kuruc kapitánynak, ő alapította meg a család evangélikus Vas megyei ágát. Utódainak nemességét később többször is igazolták (SZIKLAY & BOROVSZKY 1898: 72), ugyanis a 18. század elején több vármegyében végeztek nemesi vizsgálatot, átfogó nemességi vizsgálatokra pedig III. Károly császár, majd leánya, Mária Terézia alatt került sor. A cél az volt, hogy kiszűrjék a nemesi jogokkal visszaélőket, a kihalt családok oklevelei pedig vármegyei levéltárakba kerültek.¹⁰ Weöres Mihály nemességét bizonyították¹¹ 1726-ban megyénk összeírásakor¹² Keményegerszegen

⁹ „in regalibus servitiis, videlicet in exercitiis, torneamentis et aliis quibuslibet armabilibus processibus et expeditionibus regni, personas fidelium proprii insigni titulo a diversis consueverunt distinguere, et hoc non ab alio aliquo valet obtineri, nisi a regia maiestate” (AVAR 2014: 184).

¹⁰ Az emberek felkutatták a bizonyítékokat, néha még attól sem riadtak vissza, hogy az oklevélről kikapart nevek helyére másikat írjanak az adózás elkerülése érdekében (KÓTA 1993: 313–314).

¹¹ „az életben levő atyafiak okirattal bebizonyíthatják, hogy az elhalt és örökösöktől megfosztott atyafiú s nemzetség egyenes ágán az ő igazi vérségükből származott s hogy hátrahagyott fekvő javaiban és birtokjogaiban saját elődeik az ő elődjével megosztottak, vagy osztályra léptek. I. § Okiratok hiányában pedig tanúbizonysággal is törvényesen igazolhatják származásukat és családfájuk törzsökét és ágát, de nem tovább, mint hatvan éven belül (WERBŐCZY 1894: 47).

¹² A vármegyei hatóság által bizonyos rendszerességgel készített számbavétel, amely a vármegye kötelékébe tartozó nemes családfőket tartalmazta településenként.

(SCHNEIDER 1940: 7), 1733-ban az 1720. évi adomány alapján Nemescsóban, ugyanekkor Uraiújfaluban az armális alapján, 1754/55-ös országos nemesi összeírás során Uraiújfaluban, Nemescsóban és a megyén kívül Sopronban (SZLUHA 2011: 837–842), 1903-ban pedig a költő édesapja kérte a nemesség igazolását (CZEIZEL 2000: 786).

Nemescsó, ahol a néhány ezer holdas családi birtok rejtőzött, egyike a vármegye legrégebbi községeinek. Az ország nyugati határához közel, Kőszegtől 7 km-re, Szombathelytől 16 km-re található. Már az őskorban is lakott hely volt, határa gazdag kőkorszakbeli lelőhely, de a rómaiak korából is őriz emlékeket. A falut (Cho) először 1248-ban említi egy Árpádkori oklevél (CSÁNKI 1994: 743). Később az időközben alapított Pusztacsóótól való megkülönböztetésül a 16. században már Nemes-Csoó nevet viselte (SZIKLAY & BOROVSKY 1898: 72). A 18–20. században a Weöres család volt a község legnagyobb birtokosa. A családi birtokon álló földszintes, L-alaprajzú, eredetileg barokk stílusú kúria építésének pontos idejét nem ismerjük, az új formáját Weöres István (1776–1865) Vas vármegyei főszolgabíró idején, a 19. század második felében kapta meg historizáló stílusban, rizalit hozzáépítésével, amelyet romantikus stíluselemek is díszítenek. A közprialitot díszes konzolokon nyugvó timpanon zárja le, tükrét az 1638-as armálisban leírt címer ma is díszíti (VIRÁGH 2004: 171–172) (1. ábra).

Az 1720-ban birtokadományt szerző Weöres Mihály dédunokájának, Weöres István főszolgabírónak három fia közül József Ostffyasszonyfán, István Nemescsón, Sándor pedig Csöngén telepedett le. Weöres Sándor unokája a híres költőnk Weöres Sándor, aki élete első harminc évét jó részt Csöngén töltötte, és így vall róla: a csöngői házat „Nagyapám építette, akinek nyolc gyereke nevelődött föl. A ház maga nem volt udvarház, de elég tágasra épült, hat szoba kapott helyet benne. De apámék már nem abban laktak, hanem egy kisebb házban, amit Weöres Iván rokonom épített.” (TÓBIÁS 1975: 25). A költő nagybátyja pedig a nemescsói birtokos Weöres Iván (1870–1942) huszárcapitány és ügyvéd, akinek 1935-ben 424 katasztrális holdnyi földje volt Nemescsón. A közeli rokonság talán megengedi azt feltételezni, hogy

1. ábra. Weöres-címer a nemescsói kúria homlokzatán (Fénykép: Móricz Péter)

Figure 1. The Weöres coat of arms on the manor façade at Nemescsó (Photo: Péter Móricz)

a kisfiú Weöres Sándor járt akár többször is Nemescsón. Weöres Iván 1942-es halála után az ősi birtokot húga, a címereslevelet (2. ábra) a múzeumnak adományozó özvegy niczki gróf Niczky Ferencné Weöres Evelin örökölte meg, 1945-ben tőle sajátították ki a hétszobás kúriát. A felújított épület jelenleg a Jurisich Rt. tulajdona.

„Érzem a sírbolt áramát:
nincsen egy-ember, csak család,
nincsen külön ítélet,
és meghatottan tisztelem,
hogy enyimnek-hitt testemen
ősök szokása éled.”

(Weöres Sándor: *Hazaszálló* részlet)

Weöres Mihály armálisja

(I.1) NOS FERDINANDUS TERTIUS (I.2) DEI GRATIA electus Romanorum Imperator semper augustus ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Ramae, Serviae,

2. ábra. Weöres Mihály armálisa (Fénykép: Móricz Péter)
 Figure 2. The grant of arms to Mihály Weöres (Photo: Péter Móricz)

Galliae, Lodomeriae, Cumaniae Bulgariaeque etc. rex, archidux Austriae, dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Carniolae, Marchio Moraviae, Dux Lucemburgae ac superioris et inferioris Silesiae, Verthembergae et Thecae, Princeps Sveviae, Comes Habsburgi, Tyrolis, Ferreti, Kyburgi et Goritiae, Landgravius Alsatae, Marchio sacri Romani Impery, supra Anasum Burgoviae ac superioris et inferioris Lusatae, Dominus Marchiae Sclavonicae, Portus Naonis et Salinarum etc... (I.3) Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis. (II.2) Quod nos cum ad nonnullorum fidelium nostrorum Praelatorum et Baronum humilimam supplicatio-

nem nostrae propterea factam Maiestati, tum vero attentis et consideratis fidelitate et fidelium servitorum meritis fidelis nostri Michaelis Weöres de Budakeszy, quae ipse sacrae primum Regni nostri Hungariae Coronae et deinde Maiestati nostrae pro locorum et temporum varietate fidelitater exhibuit et impedit ac imposterum quoque [exhibere et impendere velle pollicetur.] (II.3) Cum igitur ob id tum vero ex gratia et munificentia nostra Regia, qua quosque de nobis Respublica Christiana benemeritos ac virtutis colendae studiosos, antecessorum nostrorum divorum quondam Hungariae [Regum exemplo prosequi, eis] certa virtutum suarum moni-

menta, quae ad maiora quoque praestanda eos incitare possent, decernere consuevimus. Eundem itaque Michaellem Weöres, ac per ipsum Consortem Catharinam Talaber, Joannem filium, necnon Blasium eidem Talaber Affinem suos e statu et conditione ignobili, in qua hactenus perstitisse dicuntur de Regiae nostrae potestatis plenitudine et gratia speciali exigentes, in [coetum] et numerum verorum atque indubitatorum Regni nostri Hungariae et partium et ei subiectarum Nobilium duximus cooptandos, annumerandos et adscribendos. Annuentes et ex certa nostra scientia animoque deliberato concedentes, ut ipsi a modo imposterum futuris ac perpetuis semper temporibus omnibus illis gratys, honoribus, indultis, privilegys, libertatibus, iuribus, praerogativis et immunitatibus, quibus caeteri veri antiqui et indubitati Regni nostri Hungariae partiumque ei subiectarum Nobiles hactenus quomodolibet de iure vel consuetudine usi sunt et gavis, utunturque et gaudent, uti, frui et gaudere possint ac valeant haeredesque et posteritates ipsorum utriusque sexus universae valeant atque possint. (II.4) In cuius quidem nostrae erga ipsos exhibitae gratiae et clementiae ac liberalitatis testimonium veraeque et indubitatae Nobilitatis signum haec arma seu Nobilitatis insignia. Scutum videlicet militare erectum caelestini coloris fundum illius trijugi viridi monticulo occupante in cuius [depressionibus] partibus integer fulvus Griphus divaricatis posterioribus pedibus [erecte stare ac cauda inter pedes reflexa ex ore hianti linguagi ex(s)erta ac alis expansis effigiatus anteriorum pedum sinistro ad rapiendum] protenso dextro vero nudum incipitem gladium vibrare et [gradientique] similis ad dextram scuti partem conversus esse cernitur. [Scuto incumbentem galeam militarem craticulam sive apertam Regio diademate, alterum flavium Gryphum [alio...] in [...] per omnia conformem] mediotenus eminentem proferente ornatam. [A summitate porro sive] cono galeae lacynys seu lemniscis hinc aureis et caeruleis, illinc [autem argenteis et rubris, in scuti extremitates sese diffundentibus, scutumque ipsum decenter exornantibus. prout haec omnia] in capite seu principio praesentis nostri Privilegij, manu et artificio pictoris,

[propriis] suis coloribus clarius depicta et incidius ob oculos intuentium posita esse conspiciuntur. Eidem Michaeli Weöres, ac per ipsum superius specificatis personis, ipsorumque haeredibus, et posteritatibus utriusque sexus universis, gratiose danda duximus et [conferenda]. Decernentes et ex certa nostra scientia animoque, deliberato concedentes, [ut ipsi a modo imposterum futuris] et perpetuis semper temporibus eadem arma seu Nobilitatis insignia, more aliorum Regni nostri Hungariae, et Partium ei subiectarum Nobilium sub [iisdem iuribus], praerogativis, indultis, privilegys, libertatibus et immunitatibus, quibus ipsi vel natura, vel [antiqua consuetudine] usi sunt et gavis, utunturque et gaudent, ubique in praelys, certaminibus, pugnis, hastiludys, torneamentis, duellis, monomachys, alyisque omnibus et singulis, [ac quibusvis exercitys] militaribus et nobilitaribus necnon sigillis, velis, cortinis, aulaeis, annulis, vexilis, clypeis, tentorys, domibus, et sepulchris, generaliter vero in quarumlibet rerum, et expeditiorum generibus, sub verae vetustae ac syncerae Nobilitatis titulo, quo eos, ac haeredes ipsorum utriusque sexus universos, ab omnibus cuiuscunque status, dignitatis conditionis, et praeminentes homines existans, insignitos et ornatos dici nominari, haberique et reputari volumus et mandamus ferre, gestare, illisque in aevum uti, frui et gaudere possint ac valeant, haeredesque et posteritates ipsorum utriusque sexus universae valeant atque possint. (II.5) Imo Nobilitatibus damus et concedimus praesentium per vigorem. (II.6) In cuius rei memoriam, firmitatemque perpetuam praesentes literas nostras Secreto Sigillo nostro, quo ut Rex Hungariae [utimur impendenti] communitas. Eidem Michaeli Weöres, et per ipsum Consorti Catharinae Talaber, ac filio Joanni, nec non Affini Blasio similiter Talaber, suis ipsorumque haeredibus, et posteritatibus utriusque sexus universis, iam natis et deinde [] et concedendas. (III.1) Datum per manus fidelis nostri, nobis dilecti, Reverendi Georgii Draskovith de Trakostyan Episcopi Ecclesiae Jauriensis locique eiusdem Comitatus perpetui, Consiliarii nostri, et per Regnum nostrum Hungariae pro tempore Aulae nostrae Cancellarii in Arce nostra Regia Pragensi die vigesima quarta

Mensis July Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Trigesimo Octavo Regnorum nostrorum Romani secunda Hungariae et reliquorum decimotertio Bohemiae vero Anno undecimo. (III.2) Reverendissimus et Veneralibus in Christo Patribus Dominis, Emerico Losi Metropolitanae Strigoniensis, et Joanne Thelegdy Colocensis et Bachiensis Ecclesiarum canonice unitarum Archiepiscopis Georgio Lippai de Zombor Agriensis, Benedicto Vinkovich Zagrebiensis, Ladislaus Hoszutóti electo Varadiensis, Stephano Simandi electo Transylvaniensis, Georgio Jakusith de Orbava electo Weszprimiensis, Joanne Chech electo Quinque-Ecclesiensis, praefato Georgio Draskovith de dicta Trakostyán Jauriensis, Gregorio Nagyalvi electo Vacienensis, praelibato Joanne Thelegthdi Administratore Nitriensis, Nicolao Bőythe electo Sirminiensis, Fratre Georgio Bielanich electo Tininiensis, Joanne Púski electo Chanadiensis, Fratre Joanne Chrysostomo de S. Petronilla electo Rosoniensis, Fratre Joanne Baptista [Agatich] Segniensis et Modrusiensis Ecclesiarum Episcopis, Ecclesiae Dei feliciter gubernantibus.

Item spectabilibus et Magnificis comite Nicolao Eszterhási de Galantha, praefati Regni nostri Hungariae Palatino, Comite Joanne Drugeth de Homonna, Judice Curiae nostrae Regiae, Comite Sigismundo Erdeodi de Monyorokerek dictorum Regnorum nostrorum, Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae Bano, Comite Christophoro Banffi de Alsolindva Tavernicorum, Comite Nicolao a Zrinio Agasonum, Comite Joanne Pálffy de Erdeőd cubiculariorum, Comite Stephano Nyari de Bedegh Janitorum, Stephano Ostrosith de Ghyletines Dapiferorum, Comite Paulo Pálffy de dicta Erdeod Pincernarum, Emerico Czobor de Czobor-Szentmiháli Curiae nostrorum Regalium Magistris, ac Comite Stephano Pálffy de praelibata Erdeod, Comite Poseniensis coeterisque quam plurimis Regni nostri Hungariae Comitatus tenentibus, et Honores.

(III.3) Ferdinandus
Georgius Draskovith Episcopus Jauriensis
Laurentius Ferenczffy

Weöres Mihály armálásának fordítása

(I.1) Mi III. Ferdinánd, (I.2) Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges választott császára, továbbá Németország, Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria, Kumánia és Bulgária stb. királya, Ausztria főhercege, Burgundia, Brabant, Stájerország, Karintia, Krajna hercege, Morvaország örgrófja, Luxemburg valamint Alsó- és Felső-Szilézia, Wittemberg és Teck hercege, Svábföld fejedelme, Habsburg, Tirol, Pfirt, Kiburg és Görtz grófja, Elzász tartománygrófja, a szent Római Római Birodalomban az Enns felett lévő Burgau, és továbbá Alsó- és Felső- Lausitz örgrófja, Windische Mark, Portenau és Salins ura stb.

(I.3) Emlékezetül adjuk jelen oklevelünk erejével, tudatván mindazokkal, akiket illet, hogy (II.2) egyrészt a Főpapok és Bárók közül néhány hívünknek Felségünk elé terjesztett legalázatosabb kérelmére, másrészt figyelemmel és tekintettel hívünknek budakeszi Weöres Mihálynak hűségére és hűséges szolgálataira, melyeket elsősorban Magyarországunk Szent Koronájának, valamint Felségünknek különböző helyen és időben híven teljesített és nyújtott és ígéri, hogy ezeket a jövőben is teljesíteni és nyújtani akarja. (II.3) Tehát egyrészt ezért, másrészt pedig királyi kegyből és jótéteményből, mellyel azokat, akik irántunk és a kereszténység iránt érdemesek és az erények ápolásában törekvők, elődeinknek, Magyarország egykori dicső királyainak példája szerint és erényeik biztos ismertetőjeleként, amely még nagyobb tettek véghezvitelére is sarkallja őket, oda szoktuk ítélni; Tehát ugyanezt a Weöres Mihályt és feleségét Talabér Katalint, fiát Jánost, továbbá sógorát Talabér Balázst a nem nemesi állapotból és helyzetből, melyben – azt mondják – eddig voltak, királyi hatalmunk teljességével és különös kegyelmünkkel kiemelve, elrendeltük, hogy Magyarországunknak és kapcsolt Réseinek igazi és kétségtelen nemeseinek rendjébe fel kell venni, be kell fogadni és be kell sorolni. Biztos tudomásunkból jóváhagyva és megfontolt lélekkel engedve, hogy mostantól a jövőben örök időnkig mindig mindazon kedvezményeket, előjogokat, rangokat, engedélyeket, mentességeket, szabad-

ságokat és kiváltságokat, melyeket Magyarorszá-
gunk és a hozzácsatolt Részek többi igaz, régi és
valódi nemese eddig bármilyen módon, jog és
régis szokás folytán, vagy más módon használtak,
élveztek és használnak, élveznek, (mindazokat)
használhassák, élvezhessék és örvendjenek nekik,
s mindkét nembeli összes örököseik és utódaik
ezt tehessék. (II.4) Irántuk tanúsított eme hálánk
és kegyességünk, valamint a szabadság bizonyíté-
kával, továbbá az igaz és kétségbevonhatatlan ne-
messég jeléül ezt a címet vagy nemesi jelvényt
(adjuk).

Címer: látható egy felállított pajzs, melynek
kékes alapjában hármast zöld dombon egész ala-
kos arany griff áll egyenesen, szétvetett hátsó lá-
bakkal, lábai között visszagömbülő farka, tátott
szájából kilóg a nyelve, széttárja szárnyait, bal ol-
dalról (látható) mellső lábainak képe, jobbja-
ban kardot fog és mintha lépne, a pajzs jobb oldala
felé fordul. A pajzson támaszkodik a koronás nyílt
sisak, előtűnő, arany griff díszíti, a pajzson lévő-
höz mindenben hasonló. A sisak csúcsáról innen
kék és arany, onnan vörös és ezüst takarók bo-
rulnak könnyedén a pajzs szélére, s magát a paj-
zsot illőn díszítik. Miként mindez jelen levelünk
kezdetén vagy fő helyén festő keze és mestersége
által a saját természetes színeiben lefestve is lát-
ható. Ugyanennek a Weöres Mihálynak és rajta
keresztül a fentebb felsorolt személyeknek, és
azok mindkét nembeli összes örököseinek és utó-
dainak kegyesen elrendeltük adni és engedé-
lyezni. Biztos tudomásunk szerint eldöntve és
megfontolt lélekkel engedve, hogy mostantól az
eljövendő és örök időkben mindig ezt a címet
vagy a nemesség jelvényét Magyarorszá-
gunk és neki alávetett Részek többi igaz és régi nemesei-
nek szokása szerint ugyanazokat az előjogokat,
öltözeteket, szabadságokat és mentességeket,
amelyeket ők vagy természetűl, vagy régi szokás
alapján használtak és amelyeknek örvendtek,
használják és örvendjenek ezeknek mindenütt a
csatákban, viadalokon, ütközetekben, lovagi játé-
kokon, tornákon, bajvívásokon, párbajokon, vala-
mint az összes többi és minden egyes és bármely
helyzetben, hadi, katonai, nemesi jelvényeken,
lepleken, üstökön, szőnyegeken, gyűrűkön, zász-
lókön, pajzsokon, táblákon, sátrakon, házakon, és

sírokon, általában pedig bármiféle dolgon és bár-
miféle vállalkozáson a valódi, régi és hamisítatlan
nemesség jogcímén, és azt akarjuk, hogy min-
denki, akármilyen állásban, helyzetben, méltó-
ságban vagy előjogban, őket és mindkét nembeli
összes örökösüket megkülönböztetett és feléke-
sített uraknak tekintse és ítélje, s megparancsol-
juk, hogy (ezeket) hordják és viseljék, és a jövő-
ben használhassák, élvezhessék és örvendhesse-
nek nekik, továbbá mindkét nembeli összes örö-
köseik és utódaik ezt tehessék; (II.5) Sőt nemesít-
jük őket és engedélyezzük (a nemességet) jelen le-
velünk hatályával. (II.6) E dolog emlékezetűl és
örökös megerősítésére adjuk és engedjük kegye-
sen jelen kiváltságlevelünket függőpecsétünkkel
megerősítve, amellyel mint Magyarország királya
élünk. Ugyanennek a Weöres Mihálynak, a fele-
ségének Talabér Katalinnak, fiának Jánosnak, só-
gorának Talabér Baláznak, és azok mindkét
nembeli összes örökösének, a már megszületet-
teknek és az ezután születőknek. (III.1) Kiadatott
a Mi őszintén kedvelt hívünk, Főtisztelendő tra-
kostyáni Draskovich György győri püspök, és
ugyanannak a vármegyének az örökös főispánja,
tanácsosunk és magyarországi kancellárunk által
Prágában, az Úr 1638. esztendejében július havá-
nak 24. napján, római birodalombeli uralkodá-
sunk 2., a magyarországi uralkodásunknak a 13.,
a csehországi uralkodásunknak pedig a 11. évé-
ben. (III.2) Amikor a Krisztusban tisztelendő
atyák: Lósi Imre esztergomi, Thelegdy János, a
kánonilag egyesült kalocsai és bácsi egyházak ér-
sekei, zombori Lippay György egri, Vinkovich Be-
nedek zágrábi, Hosszutóthy László választott vá-
radi, Simándi István választott erdélyi, orbavai Ja-
kusith György választott veszprémi, Czech János
választott pécsi, az említett trakostyáni Drasko-
vich György győri, Nagyfalvi Gergely választott
váci, az említett Thelegdy János helyettes nyitrai,
Böjthe Miklós választott szerémi, Bielanovics
György szerzetes atya választott tinini, Püski
János választott csanádi, petronillai Chrysosto-
mos János szerzetes atya rosoni, Baptista János
szerzetes atya zenggi és modrusi egyházi püspö-
kök kormányozzák isten egyházát. Továbbá (ami-
kor) tekintetes és nagyságos galánthai Esterházy
Miklós gróf, gyakran említett Magyarorszá-
gunk

nádora, homonnai Drugeth János országbíránk, monyorókeréki Erdődy Zsigmond Dalmát, Horváth, Szlavón országaink bánja, alsólindvai Bánffy Kristóf tárnokmester, Zrínyi Miklós főlovászmester, erdői Pálffy János főpalotamester, bedeghi Nyáry István ajtónállómester, ghyletini Ostrosith János főasztalnok, Pálffy Pál az említett Erdődből főpohárnok, czoborszentmihályi Czobor Imre főudvarmester, és Pálffy István az említett Erdődből, pozsonyi ispán, és a többiek, igen sokan, gyakran említett Magyarországunk vármegyéiben tisztséget töltenek be.

(III.3) Ferdinánd
Draskovich György győri püspök
Ferenczffy Lőrinc

Irodalom

- AVAR A. (2014): Az Országos Levéltár címereslevélgyűjteményének feldolgozása és digitalizálása (2011–2014). – *Levéltári Közlemények* **85**: 183–261.
- BALOGH GY. (1999): *Vasvármegye nemes családjai*. – Budapest, Heraldika, 172 pp.
- BERTÉNYI I. (1983): *Kis magyar címertan*. – Budapest, Gondolat, 128 pp.
- BERTÉNYI I. (2003): *Magyar címertan*. – Budapest, Osiris, 142 pp.
- CZEIZEL E. (2000): Weöres Sándor családfája és értékelése. – *Jelenkor* **43**(7–8): 786–798.
- CSÁNKI D. (1994): *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. – Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 743 pp.
- CSÍZI I. (2012): *A királyi Magyarország főnemesi családjainak címerváltozatai a 16–17. században*. – Doktori disszertáció, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest, 249 pp.
- CS. SZABÓ L. (1964): Negyvenhat perc a költővel. Interjú Weöres Sándorral. – *Magyar Műhely* **2**(7–8): 105–116.
- GHYCY P. (1935): A kard a magyar heraldikában. – *Turul* **1935**: 100–101.
- KÓTA P. (1993): Ebül szerzett kutyabőr. – *Vas megyei levéltári füzetek* **6**: 311–323.
- KÓTA P. (1996): Nemesítés armálissal. I. – *Comitatus* **6**(12): 48–52.
- MÓRICZ P. (2013): A Batthyányak címerhasználata a történeti Vas megyében. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* **36**: 333–363.
- SCHNEIDER M. (1940): *Vas vármegye 1726/27. évi nemességvizsgálata*. – Szombathely, a szerző kiadása, 83 pp.
- SZABÓ I. (1941): A jobbágy megnevesítése. – *Turul* **1941**(1–2): 11–21.
- SZÁLKAI T. (2010): *Armálisok és armalisták a kora újkori Biharban*. – Doktori disszertáció, Debreceni Egyetem, Debrecen, 249 pp.
- SZIKLAY J. & BOROVSKY S. (1898): *Vasvármegye. Magyarország vármegyéi és városai. III. kötet*. – Budapest, „Apollo” Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 622 pp.
- SZLUHA M. (2011): *Vas vármegye nemes családjai I–II*. – Budapest, Heraldika Kiadó, I: 828 pp., II: 904 pp.
- TÓBIÁS Á. (1975): Weöres Sándor – Hangszalagon. – *Életünk* **13**(1): 24–29.
- TÓTH I.GY. (1990): Nemesi könyvtárak Vas megyében a 18. század második felében. – *Történelmi Szemle* **32**(3–4): 222–258.
- VIRÁGH Zs. (2004): *Magyar kastélylexikon. Vas megye kastélyai és kúriái*. – Budapest, Fo-Rom Invest, 448 pp.
- WERBŐCZY I. (1894): *Hármaskönyv – Tripartitum*. – Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 466 pp.

A helységnevek változásai Vasvármegyében a dualizmus korában, különös tekintettel a németek lakta településekre¹

Molnárné Magyar Gabriella

H-9700 Szombathely, Senyefai u. 18., Ungarn
magabio714@gmail.com

Összefoglalás

A tanulmány témája a településnevek változása a dualizmus korában, Vasvármegyében. A területre a kis falvak voltak jellemzőek, melyek bőséges adatot szolgáltatnak az elemzéshez. A levéltári dokumentumok alapján azon helynevek változását kutatom, melyekben a német ajkú népesség aránya az 1880-as népszámlálási adatok alapján 20 százalék fölött volt. Vizsgálódásom kiterjedt a változások okaira és fajtáira, amiket különböző indexekkel támasztok alá.

KULCSSZAVAK: dualizmus, német nemzetiség, Vasvármegye, településnevek, népszámlálás

Zusammenfassung

Die Veränderungen der deutschen Ortsnamen in der Epoche des Dualismus, mit besonderem Hinblick auf die von Deutschen bewohnten Siedlungen. *Das Thema der Studie behandelt die Veränderung der Gemeindennamen in der Epoche des Dualismus im Komitat Eisenburg, in dem die Kleindörfer charakteristisch waren. Mittels der Archivadokumente wurden die Veränderungen der Ortsnamen untersucht, in denen die deutschsprachigen Minderheitenbewohner laut der zeitgenössischen Volkszählung von 1880 über 20 Prozent lag. Der Aufsatz beleuchtet die Gründe und Arten der Veränderungen, die mit verschiedenen statistischen Indexen unterstützt werden.*

STICHWÖRTER: Dualismus, deutschsprachige Minderheit, Komitat Eisenburg, Siedlungsnamen, Volkszählung

Bevezetés

A településnevek, földrajzi nevek és általában a helynevek a történelem során folyamatosan változnak. Jelen tanulmány a történeti Vasvármegye helynév-változásairól szól, különös tekintettel a németek lakta településekre. Írásom hipotézisét így fogalmazom meg: a nemzetiségi arányok változása összefüggésben állt a nemzetiségi települések magyar elnevezéseinek hivatalos igényével és megvalósításával. A tízévenkénti népszámlálás adatai tükrözik a változásokat.

A kiegészítést követően 1869-ben zajlott le az első országos népszámlálás. Kutatásom alapjául az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal

által szervezett második, 1880. évi népszámlálás szolgált, mert ekkor kérdeztek rá először az anyanyelvre (AZ ORSZÁGOS MAGYAR KIR. STATISZTIKAI HIVATAL 1882).

Vizsgálódásom intervalluma azonban visszanyúlik 1873-ig, amikor megjelent az első helységnevtár. Az 1867-ben a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumon belül újonnan létrehozott statisztikai osztály² feladata volt egy országos helységnevtár kiadása. Ennek első kötete 1873-ban jelent meg *A Magyar Korona Országainak helységnevtára*³ címmel. A kiadvány az 1869. évi népszámlálás adatain alapult. Ez volt az ország első hivatalos helységnevtára. Részletesen bemutatta az ország településeit: számba vette,

¹ Molnárné Magyar Gabriella: Die Veränderungen der deutschen Ortsnamen in der Epoche des Dualismus im Komitat Eisenburg. 2018. disszertáció alapján. Andrassy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem, Interdiszciplináris doktori iskola, Vezető: Prof. Dr. Ellen Bos, Témavezető: Univ.-Prof. Dr. Dieter Anton Binder.

² https://www.ksh.hu/mult_torteneti_kronologia (Hozzáférés: 2018. január 21.)

³ http://konyvtar.ksh.hu/inc/kb_statiztika/helysegnevtar/1873/index.html (Hozzáférés: 2018. január 21.)

illetve rendszerezte jellemző jegyeik – többek között közigazgatási beosztásuk, a népesség, a posta, a közlekedés adatai – bemutatásával a területi egységeket és a periférikusan lakott településeket. Ezzel gyakorlati és tudományos feladatot látott el.

A településnevek változása az egyes helységnevtárakban jól nyomon követhető. (*A Magyar Korona Országainak Helységnevtára 1873; A Magyar Korona Országainak Helységnevtára 1882; A Magyar Korona Országainak Helységnevtára 1892; A Magyar Korona Országainak Helységnevtára 1902; A Magyar Szent Korona Országainak Helységnevtára 1913*).⁴

Mivel a korszak utolsó népszámlálása 1910-ben történt, és a közigazgatás rendszere erre az időszakra állandósult, így ennek eredményeivel zárom kutatásomat. Ebben az időszakban zajlott a legtöbb helységnevváltozás. Írásomban a dualizmus ezen időszakát veszem alaposabban vizsgálat alá.

Vasvármegye lakossága a fontosabb történelmi korszakokban

Történelme során a mai Vas megye lakossága különböző nemzetiségekhez tartozott. A legnagyobb létszámban németek éltek a megye járásaiban. Betelepedésük az egykori római provinciába, Pannoniába, a 8. században kezdődött.

1000-ben I. István lett a Magyar Királyság első uralkodója. Gizella bajor hercegnővel, II. Henrik német-római császár húgával kötött házassága végleges szakítást jelentett a pogány hagyományokkal. Így a bajorok hathatósan közreműködtek a kereszténység elterjesztésében a királyság területén. Gizella kísérete és a velük érkező bencés szerzetesek lettek az első Magyarországon letelepedett németek (FRANK 1998: 5).

Míg a tatárjárás, a törökök elleni küzdelem, a 150 éves török uralom, a Rákóczi-szabadságharc, a háborúkkal együtt járó pusztító járványok számbelíleg komoly veszteséget jelentettek a magyarországi népességnek, addig Európa más részein a lakosság száma hirtelen megugrott. A rendelkezésre álló földterület mindenütt kevésnek bizonyult a megnövekedett számú lakosság eltartására. Megkezdődtek az elvándorlások. Magyaror-

szágnak viszont új telepésekre volt szüksége ahhoz, hogy az élet mindenütt újra megindulhasson. A Magyarországra érkező telepések néhány elzászi francia, olasz és spanyol család kivételével mind németek, kezdetben kizárólag katolikusok voltak, a nyugati német területekről származó egykori telepések (Ács 2014: 163–170). A németeket három szakaszban telepítették Magyarországra:

- Az első szakasz (1689–1740) elsősorban III. Károly király idejére esett. A földesúri magánbetelepítések időszaka ez. Ők elsősorban a Bánságban, az Északi-középhegységben és a Közép-Dunántúlon, telepedtek le.
- A második szakasz Mária Terézia (1740–1780) uralkodása idején történt. Ez a földesúri betelepítés helyett egyre inkább a kamarai telepítés időszaka. A telepéseknek építkezési segítyt, több évi adómentességet biztosítottak. Mária Terézia a betelepítés meggyorsítására 1762-ben rendeletet adott ki, ami a hétéves háború után újabb tömegeket indított el főként Elzász és Lotaringia területéről és Badenből. Az ún. teréziánus telepések már szinte kizárólagosan a déli határvidéken állapodtak meg.
- A harmadik szakaszt II. József 1782. évi pántense vezette be. Ennek nyomán főleg Pfalzból, a Saar-vidékről, Frankfurt és Mainz körzetéből, Hessenből és Württembergből jöttek telepések. Túlnyomó részt ismét csak a déli kamarabirtokokra, kisebb számban Esztergom, Somogy, Tolna, Pest és Vas megyébe (KRISTÓ *et al.* 2002).

1880-ban a megyénknek 360 590 lakosa volt. A megye községalkotó népei a Rába két oldalán, két térszinten helyezkedtek el, 47,12 százalékuk volt magyar. Ők majdnem kizárólag a vármegye keleti részét lakták, de benyúltak a hegyvidék völgyeibe is; ezen kívül szigetekként a megye nyugati részén, az Őrvidék egyes községeiben éltek.

A németek száma a vizsgált népszámlálás adatai szerint 32,74 százalékot tett ki. Nagyobb tömegben a megye nyugati felének hegyes vidékén

⁴ http://konyvtar.ksh.hu/index.php?s=kb_statistika (Hozzáférés: 2018. január 21.)

laktak (BALOGH 1902).⁵ Többségük a Gyöngyös és Pinka melléki hegyek között élt, de a Pinka, a Strém és a Lapincs völgyeit valamint a Rába–Lendva felső szakaszát is uralták.

A vármegyét még további két nemzetiség lakta: a horvátok és a vendek (szlovének) (SZILÁGYI 2003). Az előbbieket szétszórt szigeteken laktak a Szombathelytől nyugatra és délre eső tájékon: a Rábától balra, fel a hegyvidékig. A vend telepek csoportjai a megye délnyugati részén, a Mura és a Rába között fekvő vidéken laktak. A horvátok számaránya 1880-ban 4,49 százalék, a vendeké 12,55 százalék volt. A nem magyarok közül 24 106 fő (12,5 százalék) beszélt magyarul.⁶

1910-ben 435 793 fő lakta a vármegyét. Ebből 247 985 fő volt a magyar, ez 56,9 százalék. Német nemzetiségű volt 26,88 százalék. A horvátok számaránya a lakosság 3,72 százaléka. Ebben a népszámlálásban a trianoni békeszerződés előtt a tót, vendustót, vend nevet a „szlovén” szinonimájaként használták (M. KOZÁR 1994), számuk 0,06 százalék volt.⁷

A lakosság változásainak nyomon követésére szükség van összehasonlító adatokra. Az egyes népszámlálási kérdőívekben az etnikumok csoportosítása, kérdései, a kapott adatok közzétételi módja nem volt azonos, ami némi nehézséget jelent az elemzés során.⁸

Az 1880-as és az 1910-es népszámlálási eredmények összevetése

Az 1880-as és az 1910-es népszámlálási eredmények alapján az egyes járásokban lakókat és számadataikat arányát hasonlítom össze egymással. A tanulmányban szereplő táblázatok és diagramok saját számításaim eredményei. Jelen tanulmányom a német nemzetiségre összpontosít, így csak azokat a járásokat és helységeket vizsgálom,

amelyekben a német kisebbség számaránya elérte a 20 százalékot. Az 1868-as nemzetiségi törvény állapította meg a kisebbségek jogainak gyakorlásához a 20 százalékos küszöböt.⁹

A dualizmus kezdetén a vármegye tíz járásra volt felosztva: Szombathelyi, Kőszegi, Körmendi, Mura-Szombati, Szent-Gotthárdi, Német-Ujvári, Felső-Eőri, Sárvári, Kis-Czelli, Vasvári járás.

Az 1. táblázat adatai azt mutatják, hogy az 1880-as népszámlálási adatok alapján az egyes járásokban hány olyan település volt, melyben a német kisebbség aránya elérte a 20 százalékot. Ez alapján közel 200 településből álló halmazban folytatott kutatásom.

Az adatok összeszámolásából az következik, hogy a megye járásaiban 1880-ban 190 olyan település volt, amelyben a német kisebbség aránya elérte a 20 százalékot. A táblázatból kitűnik, hogy a Kőszegi, Felső-Eőri és Német-Ujvári járásban lakott a legtöbb német.

1. táblázat. A községek száma járásonként, melyekben 20 százalékot meghaladó németesség lakott 1880-ban

Tabelle 1. Gemeinden mit mehr als 20 Prozent deutschsprachiger Minderheit (1880)

Járas	Község (db)
Szombathelyi	13
Kőszegi	26
Körmendi	6
Mura-Szombati	6
Szent-Gotthárdi	40
Német-Ujvári	46
Felső-Eőri	53

⁵ Nyugat-Magyarország német ajkú lakossága a német nyelv sajátos osztrák–bajor, frank eredetű dialektusát beszélte. Két nagyobb népcsoportra oszthatók: a Sopron és Vasvármegye nyugati részeit benépesítő frank eredetű hiencsekre, és a Fertő, a Duna és a Hanság képezte háromszögben, a Mosoni-síkságon élő bajor–osztrák eredetű heidebauerekre. Identitásépítésük németté éppen erre a korszakra tehető a pángermán mozgalom jóvoltából.

⁶ <http://mtdaportal.extra.hu/adatbazisok.html> (Hozzáférés: 2018. január 2.)

⁷ https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_01/?pg=947&layout=s (Hozzáférés: 2018. január 7.)

⁸ Az 1880-as statisztikában a horvátokat és szerbeket egy csoportba sorolták, 1910-ben ezek az etnikumok külön szerepeltek. Így az itt élő etnikumok elnevezése és besorolása nehezen azonosítható, mert nem következetesen ugyanazzal a névvel illették őket.

⁹ <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=86800044.TV&targetdate=&printTitle=1868.+%C3%A9vi+XLIV.+t%C3%B6rv%C3%A9nyek&referer=1000ev> (Hozzáférés: 2019. október 11.)

2. táblázat. A vizsgált járások magyar és németajkú lakosságának összefoglaló táblázata
Tabelle 2. Zusammenfassung über die ungarischen und deutschen Bevölkerungszahlen in den Bezirken

Járás	Lakosságszám		%	Magyar		%	Német		%
	1880	1910		1880	1910		1880	1910	
Szombathelyi	44 883	69 872	36	32 796	59 141	45	6695	6234	-7
Kőszegi	32 234	33 963	6	6491	12 740	50	19 582	16 491	-16
Körmenendi	26 879	35 436	25	23 005	32 671	30	2701	2599	-4
Mura-Szombati	41 100	48 635	16	3976	5235	25	2694	1942	-28
Szent-Gotthárdi	48 578	55 348	13	10 370	16 350	37	28 157	29 077	4
Német-Ujvári	31 033	33 829	9	392	1754	88	22 173	24 805	11
Felső-Eőri	43 367	44 285	3	4891	6517	25	35 243	35 574	1

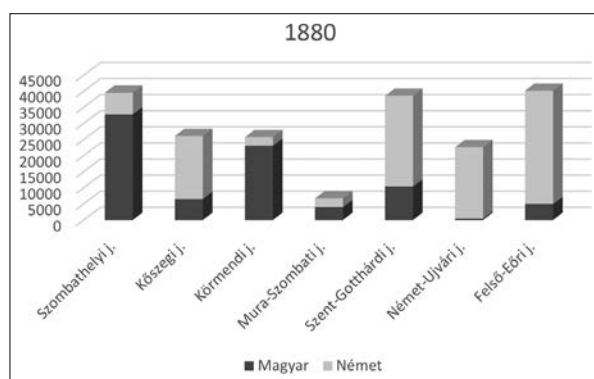
A 2. táblázat az 1880-as és az 1910-es népszámlálás adatait hasonlítja össze azokban a járásokban, melyek vizsgálódásom tárgyát képezik. A számadatok alapján megállapítható, hogy:

- A lakosság szám minden, a téma szempontjából releváns járásban egyértelműen nőtt, a magyarok és a németek száma azonban ellentétes irányban változott.
- A Szombathelyi járás lakossága megközelítőleg 36 százalékkal nőtt, a magyarok 45 százalékkal lettek többen, ellenben a németek száma 7 százalékkal csökkent.
- A Kőszegi járásban 6 százalékkal nőtt a lakosság, ebből a magyarok 50 százalékos növekedést tettek ki, míg a németek száma 16 százalékkal csökkent.
- A Körmenendi járásban a lakosságnövekedés 25 százalékos volt, magyarok növekedése 30 százalékos volt, a németek 4 százalékkal kevesebben lettek.

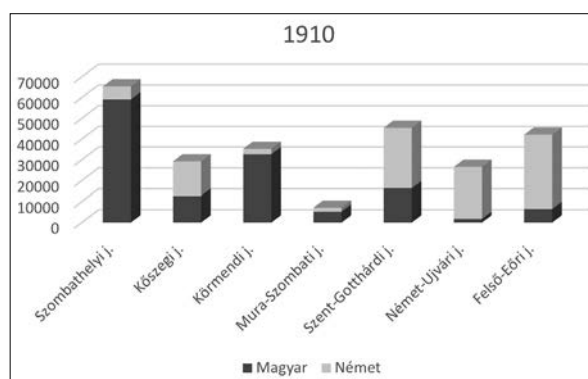
- A Mura-Szombati járásban a lakosság 16 százalékkal nőtt, a magyarok aránya 25 százalékos emelkedést mutatott, míg a németek száma 28 százalékos csökkent.¹⁰

A járások közül a három legtöbb németek lakta területen az előző járásokkal ellentétben a következőképpen alakult a lakosság szám:

- A Szent-Gotthárdi járás lakosságnövekedése 13 százalékos, a magyarok száma 37 százalékos növekedést mutatott, itt növekedett a német lakosság is 4 százalékos.
- A Német-Ujvári járásban 9 százalékos nőtt a lakosság száma, a magyarok 88 százalékos növekedést mutatottak.
- A Felső-Eőri járás lakói 3 százalékos emelkedést produkáltak, ezzel a magyar lakosság 25

1. ábra. A vizsgált járások magyar és német ajkú lakossága (1880) (fő)
Abb. 1. Die Zahl der ungarischen und deutschen Bewohnern in den untersuchten Bezirken (1880) (in Stück)

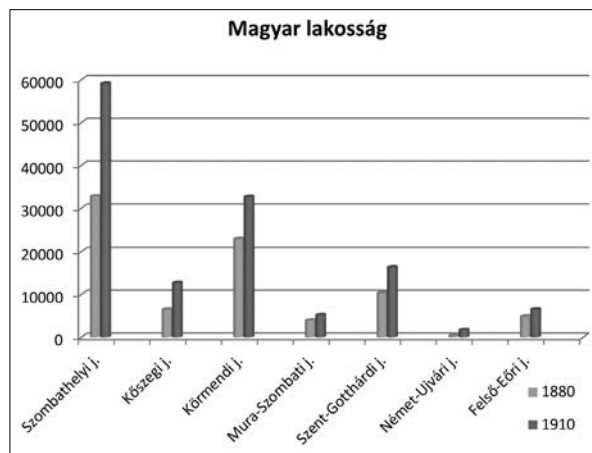
2. ábra. A vizsgált járások magyar és német ajkú lakossága (1910) (fő)
Abb. 2. Die Zahl der ungarischen und deutschen Bewohnern in den untersuchten Bezirken (1910) (in Stück)

¹⁰ A számadatok kerekített értékek.

százalékos, a németek 1 százalékos emelkedése figyelhető meg.

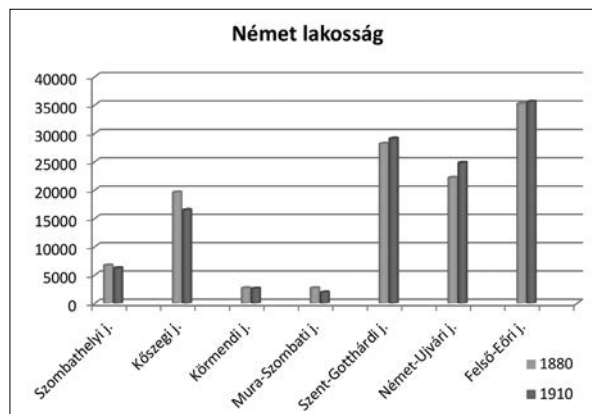
A változásokat az 1–4. ábra szemlélteti.

Mivel a népszámlálás kérdései a nemzetképzést (Nationenbildung) szolgálták, gyakran az anyanyelv alatt a legtöbbet alkalmazott nyelvet értették. E folyamat célja a magyar nyelv érvényre juttatása volt, továbbá, hogy a lakosságot az igazságszolgáltatás és oktatási rendszer politikai és szociokulturális intézményeibe integrálják. A domináns hatalmi elit hajtotta végre a nemzetkép-

3. ábra. A magyarok számának alakulása a vizsgált járásokban (1880 vs. 1910)

Abb. 3. Die Zahl der Ungarn in Komitat Eisenburg (1880 vs. 1910)

4. ábra. A németek számának alakulása a vizsgált járásokban (1880 vs. 1910)

Abb. 4. Die Zahl der Deutschen in den untersuchten Bezirken (1880 vs. 1910)

zést. Ezáltal akarták az uralmi viszonyokat legitímálni. Hogy ezen céljukat megvalósítsák, bevonták az oktatásügyet is: egyházi és községi iskolákat alapítottak a községekben, melyekben a magyar nyelvet oktatták.¹¹

A statisztikák, amik e korszakban keletkeztek, és objektívnek kellene lenniük, szintén a nemzetképzéshez tartoztak. Az etnicitások oldaláról nézve ezek nem semleges adatsorok, mert úgynevezett szubjektív anyanyelvi felvételen alapult a nemzetiség vizsgálata. Ennek következtében sok nemzeti nem vallotta be anyanyelvét. Ezáltal a magyarság saját asszimilációs nyereségeként tudta elkönyvelni a nemzetiségek egy részét, így nem a valóságnak megfelelő számarányt mutatott.

Egyéb adatok híján ezeket az adatokat elfogadom és alapként használom.

A településnevek alakulása

Földrajzi, történelmi és szociális szempontból is összevetem a minőségi és mennyiségi változásokat.

Magyarország nyugati határa mindig érzékeny érintkezési terület volt a más nemzetiségűekkel, illetve ütközési terület Kelet és Nyugat között. A történelmi kihívások rányomták bélyegüket az itt élők kultúrájára, előítéleteire.

A társadalmi rend változásai és bizonyos természeti jelenségek befolyásolták a szókinccset és így módon a környezethez való viszonyt, ami minden esetben a településnevek változását hozta magával. Kutatásaim bebizonyítják, hogy a nyugat-magyarországi régióban ezek a változások a vizsgált korszakban is végbementek.

„A 19. század második feléig a helységnevek természetesen alakultak, a hatóságok csak tudomásul vették a használatban levő helységneveket.” – írta Kálmán Béla (KÁLMÁN 1989: 137). Ezt igazolja az a tény is, hogy adott korszakban ugyanannak a településnek egy nyelven több használatos „hivatalos” neve is létezett. Többféle magyar, illetve német neve is volt az egyes településeknek. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a 19. századig ne lett volna hivatalos helységnevéadás. Mező András sze-

¹¹ <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87900018.TV&targetdate=&printTitle=1879.+%C3%A9vi+XVIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nyikk&referer=1000ev> (Hozzáférés: 2018. január 26.)

rint az első, erre utaló írásos emlék egy 1266-os rendelkezés V. Istvántól (MEZŐ 1982: 44). Ekkor a hivatalos helységnevéadások rendszertelenül folytak, alkalmazásuk nem volt sem kizárólagos, sem egységes. Egy helységnek különböző időpontban más-más hivatalos nevet is adtak, ezek mindegyike egyidejűleg is használatos volt. Mint arra fent utaltam, 1873-ban már megjelent az első magyarországi hivatalos helységnevtár, de egyes helységeknek számos neve volt, sőt több helységnek volt ugyanaz a neve, ami a 19. sz. végén már gondokat okozott a vasúti és a postai forgalomban. Ez tette szükségessé a nevek egységessé és a névéadás hivatalossá tételét.

A hatóságok az azonos nevű településeknek megkülönböztető jelzót adtak. Vagy földrajzi elnevezéseket vontak össze, vagy új helynevet alkottak túlnyomó részt a régi településnév elemeiből. Ezt bizonyítják a megye hivatalos lapjának, a *Vasvármegye Hivatalos Lapja* 1907-es számai is. A folyóirat azokat a településeket sorolta fel, amelyek nevét megváltoztatták. A névválasztás okait indoklással részletesen hírül adták, hogy a főjegyző, Dr. Radó Gyula miért az adott név mellett döntött.

Álljon itt két példa az említett lapszámából: „Sóskút községre vonatkozólag: A község által a szükséges megkülönböztetés céljából kért Sósliget név nem volt engedélyezhető, mivel ezt már egy nóg-rádvármegyei község viseli. Ennélfogva legczélszerűbbnek találtam a vármegye által javasolt s a mai névnek csupán a falu szóval való megtoldása folytán képezett Sós-kútfalu név megállapítását.” (...) „Felső-Strázsa községre vonatkozólag: Az idegenből származott strázsnak a magyarban értelmileg az ő felelő meg, nem találtam teljesíthetőnek a község mai nevének fentartására irányuló kívánságát. Minthogy ezenkívül Felsőstrázsnak megfelelő Alsóstrázsa nincsen, a Felső előnévnek, a földrajzi fekvés iránt közelebbről tájékoztató Rába előnévvel való helyettesítése is szükségesnek mutatkozott. Ezekhez képest a község nevét a vármegye javaslatának elfogadásával Rába-őr alakban állapítottam meg.”

A közel 200 helységnevet tartalmazó adatbázis alapján megvizsgálom, hogy a dualizmus korában melyik község nevét változtatták meg, illetve hányszor változtatták a település nevén. Ezt a 3. táblázat foglalja össze.

3. táblázat. Névváltozások száma a dualizmus korában

Table 3. Die Zahl der Namensänderungen in der Epoche des Dualismus

Változások száma	Község száma (db)
1-szer	72
2-szer	38
3-szor	25
4-szer	5
5-ször	4
6-szor	1
8-szor	2
soha	43

A településneveken végrehajtott csoportosításhoz Tóth Valéra helynév-tipológiáját választom (TÓTH 2009: 175–183). Tóth Valéria, akinek kutatási területe a magyar nyelvtörténet és történeti helynévtan, a nevek változását három fő csoportba osztotta:

- alaki változás,
- jelentésváltozás,
- komplex változás.

A főcsoportokon belül alcsoportokat alakított ki, melyeket munkámban alapul veszek. Ezek szerint csoportosítom a településnevek változásait. A példákat zárójelben közlöm.

Az alaki változás (1.) felbontása:

- 1.1. Teljes változás (névcsere) (Günseck → Gyöngyösfő)
- 1.2. Részleges változás
 - 1.2.1.1. Kiegészülés jelzővel (Beled (Alsó-) → Alsóbeled)
 - 1.2.1.2. Kiegészülés földrajzi névvel (Óvár → Pinkaóvár)
 - 1.2.1.3. Elmarad a jelzői előtag (Salonoküveg-huta → Szalónokhuta)
 - 1.2.1.4. Elmarad a földrajzi köznévv (Szentmárton (Őri-) → Szent-Márton)
 - 1.2.1.5. Névelem-csere (Cséke → Csejke)
 - 1.2.1.6. Névrész-csere (Salonak (Város-) → Szalónak (Vár-))

- 1.2.2.1. Redukció (Üveghuta (Langecki-) → Langeck-Üveghuta)
 1.2.2.2. Bővülés (Németlő → Németlövő)
 1.2.2.3. Névelemcsere (Abdalóc → Abdalócz)
 1.2.2.4. Névrészcsere (Langecküveghuta → Hoszszúszeghuta)
 1.2.3.1. Deszemantizáció (elhomályosulás) (Liebing → Rendek)
 1.2.3.2. Reszemantizáció (hangtani asszociáció) (Sallmannsdorf → Szolmersdorf)
 1.2.3.3. Transszemantizáció (jelentés-csere) (Sós-kút → Sóshegy)

A jelentésváltozás (2.) alcsoportjai:

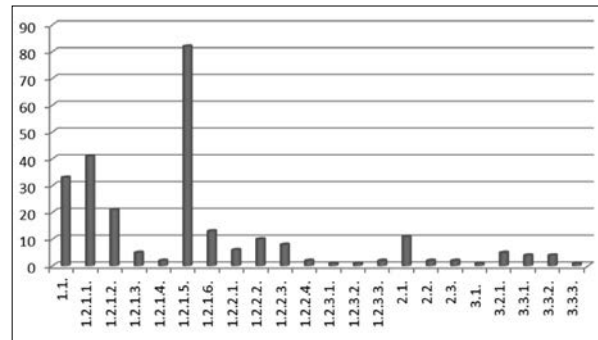
- 2.1. Jelentésbővülés (Lebenbrunn ✕ Rothleiden → Lebenbrunn)
 2.2. Jelentés-átértékelődés (Pubendorf → Lantosalva)
 2.3. Jelentésszűkülés (Strázsa (Alsó) → Rába-Szent-Márton)

A komplex változások (3.) részletezése:

- 3.1. Néveltűnés (Tótfalu → elpusztult)
 3.2. Név-differenciálódás
 3.2.1. Homonímia (Bánya → Őribánya)
 3.3. Névintegrálódás, -összevonódás

- 3.3.1. Nagyobb település beszippantotta a kevésbé jelentőset (Ercsény (Alsó-) → Ercsenye)
 3.3.2. Neveket egymás mellé helyezték (Pornó → Pornóapáti)
 3.3.3. Eredeti nevek összevonása grammatikai megoldással (Ujtelep (lapincsi) → Lapincs-újtelek)

Az 5. ábra szemlélteti, hogy a fent felsorolt változástípusokból hány zajlott a vizsgált időszakban. Részletesen a Helységnévtárak egy-egy példáján keresztül mutatom be a névváltoztatásokat. Így szemléletessé válik a vizsgált időszakon belül a változások száma (4. táblázat).

5. ábra. A névváltozások lingvisztikai csoportjai (darab)

Abb. 5. Die linguistischen Typen der Namensänderungen (Stück)

4. táblázat. Vasvármegyei települések névváltozása 1873 és 1913 között a Helységnévtárak alapján, illetve a település napjainkban használt neve

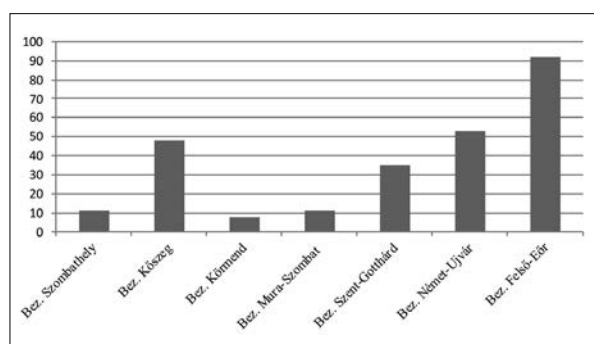
Tabelle 4. Die Siedlungsnamenveränderungen zwischen 1873 und 1923 anhand der Ortsnamenverzeichnisse, beziehungsweise der heutige Ortsname

1873	1880	1882	1892	1902	1913	Napjainkban	Változás (db)
Abdalóc	Abdalócz	Abdalóc	Abdalócz	Abdalócz	Abdalócz	Edlitz im Bgl.	1
Bubendorf	Pubendorf	Pubendorf	Lantosalva	Lantosalva	Lantosalva	Bubendorf	2
Kogl	Kogl	Kogl	Kupfalva	Kupfalva	Kúpfalva	Kogl im Bgl.	3
Röt	Róth	Rót	Röt	Rót	Rótfalva	Rattersdorf	4
Szentkereszt	Keresztúr (Rába-)	Szent-Kereszt (Rába-)	Rába-Keresztúr	Rába-keresztúr	Rába-keresztúr	Heiligenkreuz im Lafnitztal	5
Üveghuta (Szalónaknál)	Üveghuta (Szalónaki-)	Üveghuta (Szalónaki-)	Szalónok-Üveghuta	Szalónok-üveghuta	Szalónak-huta	Glashütten bei Schlaining	6
Neustift (Lapincsnál)	Ujtelek (Lapincs-)	Ujtelek-Lapincs	Ujtelep (lapincsi)	Lapincs-újtelek	Lapincs-újtelek	Neustift an der Lafnitz	8
Burgóhegy	Burgóhegy	Burgóhegy	Burgóhegy	Burgóhegy	Burgóhegy	Burgauberg	-

A 6. ábra mutatja, hogyan változott a szám a járáások szerint. Kitűnik belőle, hogy a Felső-Eőriben, a Német-Ujváriban és a Kőszegiben zajlott a legtöbb változás, ahol nagy számban éltek németajkúak.

Az 5. táblázatból kiolvasható, hogy 1880-tól a németek számarányának tükrében hány községben hány helynév-változás zajlott a korszakban. A legtöbb változás Felső-Eőri járásban ment végbe, ennek oka az itt élő németajkú lakosság nagy száma.

A dualizmus korában a gazdasági élet jelentősen fejlődött, a közigazgatás szervei is kiépültek vagy

6. ábra. Névváltozások a vizsgált járásokban (1873–1913) (darab)
Abb. 6. Namensveränderungen in den untersuchten Bezirken (1873–1913) (Stück)

5. táblázat Németajkú lakosok által lakott települések száma és a változások

Tabelle 5. Die Zahl der Gemeinden mit deutschsprachigen Bewohnern und der Veränderungen

Járási név	Község (db) (1880)	Németek száma (fő) (1880)	Változás (db) (1873–1913)
Szombathelyi	69	6 695	11
Kőszegi	55	19 582	48
Körmendi	56	2 701	8
Mura-Szombati	114	2 694	11
Szent-Gotthárdi	82	28 157	35
Német-Ujvári	52	22 173	53
Felső-Eőri	60	35 243	92

átszervezésen mentek át, a gazdaságban minőségi változás figyelhető meg. Ezek az állapotok lehetővé és szükségessé tették a 19. és 20. század fordulóján a települések regisztrálását és egyértelmű azonosítását. E katalogizálásnak földrajzi, történelmi és statisztikai okai voltak.

Törvényi hivatkozások

A dualizmus korában több törvényt is hoztak, amelyek a névkincset befolyásolták. Alapvető volt az 1868-as törvény XLIV. törvénycikke, melyet a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában hoztak.

A rendezetlen településnevek problémája a Kiegyezés után csúcsosodott ki. Az addig önálló közigazgatási rendszer emiatt feladatát csak részben tudta ellátni. Az ország egyik legfontosabb adminisztrációs rendszerében káosz uralkodott, így a térképészet és általa a katonaság és a posta nem fejlődhetett, ami a közigazgatásra és vasúti közlekedésre is hatást gyakorolt.

Az 1886-ban megjelent XXII. törvény a községekről¹² – mely az 1871-es törvény átirata volt – kiépítette az önkormányzati rendszer alapjait.

Perczel Dezső belügyminiszter 1895. május 10-én kelt 36281/1. számú rendeletével megbízta az Országos Statisztikai Hivatalt, hogy dolgozzon ki a Törzskönyvbizottság szervezetére és működésére vonatkozó törvénytervezetet. Ezzel megkezdődött az Országos Községi Törzskönyvbizottság szervezésének előkészítő munkálata (HARGITAINÉ BÁRCZY 1979: 6).

Közigazgatás

A dualizmus második felében a közigazgatási bizottság volt a legnagyobb szerv, mely biztosította a különböző közigazgatási ágak közötti együttműködést, illetve összehangolta az önkormányzati és az állami közigazgatást, befolyásolta annak magyarországi üzemeltetését és minőségét. Törvényhatóságként való működéséről az 1876. évi VI. törvénycikk¹³ rendelkezett. Az ő feladatuk volt

¹² <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88600022.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D32> (Hozzáférés: 2018. január 21.)

¹³ <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87600006.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D29> (Hozzáférés: 2018. január 26.)

a településnév-változtatások javaslatának továbbítása a felettes hatóságokhoz.

A községek az 1886. évi XXII. törvényre hivatkozva tették meg javaslatukat.

A névváltozások a Szombathelyi, Kőszegi, Körmenyi, Mura-Szombati, Szent-Gotthárdi, Német-Ujvári és Felső-Eőri járásokat érintették. A Sárvári, Kis-Czelli és Vasvári járásban nem volt település, melyben a német nyelvű kisebbség a kritikus határt átlépte volna. A Német-Ujvári és Felső-Eőri volt az a két járás, amely szinte teljesen németajkúak által volt lakott. Ma ezek Burgenlandhoz tartoznak. Kőszeg városát szintén nagyszámú németiség lakta.

Feltárássom során bebizonyosodott, hogy a végbevitt névváltoztatások száma a korszak elején 1882-ig nagyon magas volt (80 változás). A következő dekádban 1892-ig már csak 67 változtatást hajtottak végre. 1902-ig a változások elérték a mélypontot, amikor már csak 52 név változott.

Mivel ilyen jellegű felmérés a szakirodalomban hiányzik a környező megyékből, távoli összehasonlításra volt módomban. Ez az összehasonlítás azonban nem lenne releváns, mert az általam vizsgált terület aprófalvas, viszont a keleti országrészben, ahol ilyen típusú munka készült, más a településszerkezet.

A változások pontos időpontja nem megállapítható, mert a vizsgált helységnévtárak évtizedenként adtak felvilágosítást a változásokról.

Szociológiai nézőpontból vizsgálva a változásokat, feltűnő, hogy a 19. század második felében magyarosítási törekvések zajlottak. A magyar hatóságok megpróbálták a településnevek változtatásán keresztül védeni a magyar nyelvet. A megyei politikai elit sok kis falunak, melyekben különböző nemzetiségek éltek, kínált asszimilációt. Politikai funkciókat kínáltak a nemzetiségek tagjainak, amennyiben magyarnak vallották magukat. A helységnevek változása az asszimiláció színterévé vált. A magyarosítás külső megjelenési formái után akkor kutathatunk, ha az a kollektív-szinten megjelenik. Ebben a megyében sok kis te-

lepülés létezett. Ezekben a változtatást különböző módokon vitték véghez: egyrészt a lakosságot a névadási hagyományaitól visszatartották, vagy az eddig használatos nevet átdolgozták, átalakították, vagy egy teljesen más, magyar változatot találtak ki helyette.

Az 1898. évi IV. törvénycikk, mely a község- és egyéb helynevekről¹⁴ szól, kimondta, hogy az ország településneveit rendezni kell, hogy azonosíthatóak legyenek. Egy község csak egy nevet birtokolhat, illetve egy név csak egy településhez tartozhat. A többieknek vagy egy új nevet kell választania, vagy a régi nevét kell megváltoztatnia. Ha ezt a változtatást a település oldaláról nézzük, egy településnek csak egy neve lehet. Ha a név oldaláról tekintjük, egy nevet csak egy település birtokolhat. Az Országos Törzskönyvi Bizottság Magyarország egész területén a 63 megyében 1898 és 1912 között rendezte a helyneveket.

Az alispán a megye hivatalos periodikájában, a *Vasvármegye Hivatalos Lapja*-ban 1907. február 14-én értesítette a megyét és a községeket, hogy Vasvármegye községeinek körjegyzői székhelye és járási beosztása megváltozott.¹⁵ A január elsejétől fennálló tényleges állapotot táblázatos formában mellékelte, és kérte tudomásul vételét. A táblázatban szereplő község- és egyéb helyneveket az 1900-ban megjelent helységnévtárat alapul véve (JEKEL-FALUSSY 1900), az 1898. évi IV. törvénycikk, 3. §, és az Országos Községi Törzskönyvbizottság határozta meg. Nemcsak a járások és települések neve olvasható, hanem az ezekhez tartozó puszták, majorok és telepek községi és körjegyzői székhelyek, valamint járási beosztásuk szerinti felosztásuk is. Az 1907. április 11-i számban taglalta a főjegyző, mely elvek szerint történt a vármegye területén fekvő községek és egyéb lakott helyek neveinek megállapítása.¹⁶ Az indoklásokat külön mellékletben is csatolták. Az 1907. július 25-i számban hozta az alispán nyilvánosságra a községi helyneveket megállapító miniszteri rendelet végrehajtását.¹⁷

Vasvármegye településeinek felvétele a törzskönyvbe 1907-ben történt meg.

¹⁴ <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=89800004.TV&targetdate=&printTitle=1898.+%C3%A9vi+IV.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> (Hozzáférés: 2019. október 11.)

¹⁵ *Vasvármegye Hivatalos Lapja* 1907, 5: 31–46.

¹⁶ *Vasvármegye Hivatalos Lapja* 1907, 5: 129–156.

¹⁷ *Vasvármegye Hivatalos Lapja* 1907, 5: 322–324.

Összegzés

A népszámlálási adatok alapján készített táblázatok látványosan bizonyítják a változásokat:

- A dualizmus korában a települések száma alig változott.
- A járások lakosainak száma mindenütt növekedett.
- Ezt a növekedést a magyarok számának növekedése követte.
- A németajkúak számaránya általánosságban csökkent. Kivételt azok a járások képeztek, amelyekben eredetileg is többségben voltak a németek: Szent-Gotthárdi, Német-Ujvári és Felső-Eőri járásban.
- A településnevek 147 esetben mentek át változáson.

A nemzeté válás ideológiáját követték a nemzetiségek, de közben identitásukat nem adták fel. Felismerhető itt a nemzetépítés, habár ezt a politikát és a magyar statisztikát sokan kritizálták.

A kisebbségi-nemzetiségi adatfelvétel alapelve mindig is az önkéntesség alapelveinek a tiszteletben tartása kell, hogy legyen. Ha szélesebb körű metodikát alkalmaztak volna a népszámlálások alkalmával (pl. a kisebbségi létre utaló zárt kérdések beiktatását a kérdőlapokba, a foglalkozási szerkezetre utaló kérdések megjelenítését), vagy számos olyan kérdést tettek volna fel, amelyek segíthették volna a minél pontosabb kisebbségi valóság megismerését, valószínűleg több információhoz lehetett volna jutni a nemzetiségekkel kapcsolatban is.

A vizsgált téma aktualitását jelzi, hogy a 2011-ben az országgyűlés által elfogadott Magyarország Alaptörvénye, amely a Nemzeti hitvallást tartalmazza, is különös figyelmet fordít a nemzetiségekre: „Ígérjük, hogy megőrizzük az elmúlt évszázad viharáiban részekre szakadt nemzetünk szellemi és lelki egységét. A velünk élő nemzetiségek a magyar politikai közösség részei és államalkotó tényezők.

Vállaljuk, hogy örökségünket, egyedülálló nyelvünket, a magyar kultúrát, a magyarországi nem-

zetiségek nyelvét és kultúráját, a Kárpát-medence természet adta és ember alkotta értékeit ápoljuk és megóvjuk.”¹⁸

Ez a tanulmány a dualizmus korszakának nyugat-magyarországi nyelvi változásait mutatta be a településnév-változások tükrében. Mivel a korszakra vonatkozóan ez az első kutatás, feltételezhető, hogy további helytörténeti vizsgálódások elindítója lesz.

Irodalom

- AZ ORSZÁGOS MAGYAR KIR. STATISZTIKAI HIVATAL (1882): *A Magyar Korona Országaiiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. II. kötet.* – Budapest, Az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, 416 pp.
- ÁCS Z. (2014): *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon.* – Budapest, Kossuth Kiadó, 329 pp.
- BALOGH P. (1902): *A népfajok Magyarországon.* – Budapest, Vallás- és közokt. Minisztérium, 1113 pp.
- FRANK G. (1998): *Magyarországi németek története.* – Budapest, MTA TK Kisebbségkutató Intézet. - Körtánc füzetek. - 5. p.
- HARGITAINÉ BÁRCZY O. (1979): *Az Országos Községi Törzskönyvbizottság iratai. Betűrendes mutató.* – Budapest, Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, 6 pp. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_VSK_Az_orzagos_kozsegi_torzskonyvbizottsag_iratai/?query=vargony&pg=6&layout=s (Hozzáférés: 2018. január 12.)
- JEKELFALUSSY J. (1900) (szerk.): *A Magyar Korona Országainak Helységnévtára.* – Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1086 pp.
- KÁLMÁN B. (1989): *A nevek világa.* – Debrecen, Csokonai Kiadó, 137 pp.
- KRISTÓ Gy., BARTA J. & GERGELY J. (2002): *Magyarország története. Előidőktől 2000-ig.* [Budapest], Pannonica, 688 pp.
- M. KOZÁR M. (1994): *Kölcsönhatások.* – In: JUHÁSZ Gy., DIÓSZEGI L. & FEJŐS Z. (szerk.): *Ta-*

¹⁸ <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1100425.ATV> (Hozzáférés: 2018. január 09.)

nulmányok a szlovéniai magyarság köréből. Budapest, Teleki László Alapítvány, pp. 91–114.

MEZŐ A. (1982): *A magyar hivatalos helységnévadás.* – Budapest, Akadémiai Kiadó, 407 pp.

SZILÁGYI I. (2003): A magyarországi szlovénokról, avagy régebbi magyar nevükön a vendus-tótokról. – *Limes* 2003(3): 83–97.

TÓTH V. (2009): Elmélet és módszer a történeti helynévkutatásban. – *Névtani Értesítő* 31: 75–183.

Világháló források

1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában: <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=86800044.TV&targetdate=&printTitle=1868.+%C3%A9vi+XLIV.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> (Hozzáférés: 2019. október 11.)

1876. évi VI. törvénycikk a közigazgatási bizottságról: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87600006.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D29> (Hozzáférés: 2018. január 26.)

1879. évi XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben: <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87900018.TV&targetdate=&printTitle=1879.+%C3%A9vi+XVIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> (Hozzáférés: 2018. január 26.)

1886. évi XXII. törvénycikk a községekről: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88600022.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D32> (Hozzáférés: 2018. január 21.)

1898. évi IV. törvénycikk a község- és egyéb helynevekről: <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=89800004.TV&targetdate=&printTitle=1898.+%C3%A9vi+IV.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> (Hozzáférés: 2019. október 11.)

A Magyar Korona Országainak helységnévtára, 1873: http://konyvtar.ksh.hu/inc/kb_statisztika/helysegnevtar/1873/index.html (Hozzáférés: 2018. január 21.)

A Magyar Korona Országainak Helységnévtára, 1873; A Magyar Korona Országainak Helységnévtára, 1882; A Magyar Korona Országainak Helységnévtára, 1892; A Magyar Korona Országainak Helységnévtára, 1902; A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára, 1913: http://konyvtar.ksh.hu/index.php?s=kb_statisztika (Hozzáférés: 2018. január 21.)

Az 1910. évi népszámlálás (1912). Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_01/?pg=947&layout=s (Hozzáférés: 2018. január 7.)

KSH Helységnévtárak: http://konyvtar.ksh.hu/index.php?s=kb_statisztika (2018. január 5.)

KSH Történeti kronológia: https://www.ksh.hu/mult_torteneti_kronologia (Hozzáférés: 2018. január 21.)

Magyar Társadalomtudományok Digitális Archívuma: <http://mtdaportal.extra.hu/adatbazisok.html> (Hozzáférés: 2018. január 2.)

Magyarország Alaptörvénye: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1100425.ATV> (Hozzáférés: 2018. január 9.)

A Sabaria tündöklése és bukása – nem dobtak mentőövet az első két profi bajnokság legjobb vidéki futballcsapatának

Szabó Gábor

NEMZETI SPORT

H-1034 Budapest, Bécsi út 122–124., Hungary

gabor.szabo@nemzetisport.hu

Összefoglalás

Született hajdanán egy csapat, amelyet a talmi futballamatörizmus megszüntetésének, a profi labdarúgó-bajnokság létrehozásának egyre erősebb igénye hívott életre 1926 augusztusában. A nemzetközi hírű Szombathelyi AK tizenegy és a Szombathelyi SE négy játékosából verbuválták a Sabariát, tagjai kék-sárga szerelésben villogtak, és stílusos, látványos produkcióval szereztek sok hívet a klubnak az első két idényben. A sajtó ünnepelte a friss vidéki vér futballba áramlását, egyre többször tűnt fel szombathelyi játékos a válogatott összeállításában is. Aztán kiderült, idegen terepre tévedtek a vasiak: tapogatózva „közlekedtek” a profi közegben, a klub zenitjén is súlyos, krónikus pénzhiány fojtogatta őket, s mert a város rendre ódzkodott mentőövet dobni, 1932 tavaszán megszűnt létezni a jóval többre hivatott Sabaria.

KULCSSZAVAK: profi futball, vigalmi adó, deficit és megszűnés, első szombathelyi válogatottak

Abstract

The rise and fall of Sabaria –no life jacket thrown to the best provincial football club in the first two professional championships. A new team arose in August 1926, amidst growing demand for a professional championship in association football, to replace half-hearted amateurism. Sabaria arose out of two existing teams: twelve players from the internationally known Szombathely Athletics Association and four from Szombathely Sports Club. The new team in its attractive blue and yellow strip offered stylish, arresting play that won many fans in its first two seasons. The press too were eager for this fresh, provincial input into football; several Szombathely men played for their country as well. Then the club hit a reef: their moves towards professionalism met with an acute shortage of funds. The city refused financial help several times. Savaria, seemingly so promising, broke up in the spring of 1932.

KEYWORDS: professional football, tax relief, deficit and dissolution, the first national team players to come from Szombathely

„Túlsó sor, túlsó sor, túlsó sor,
Túlsó soron esik a dugó,
A Holzbauer sok gólt berúgó,
Vigyázz, Mandl, néked beborul,
Megver érte majd a Fodor úr!

Ég a Konrád, ropog a láb,
Szorítsd meg a Sabariát.
Mert ha ezt most elhalasztod,
Bajnokságod elszalasztod.”
(Nemzeti Sport, 1927)

A „legnagyobb élő magyar” is alkalmazkodott az Újpest vendégjátékához

Hogy máskor, máshol is megtörtént-e, némi utánajárással talán kinyomozható, ám egy biztos, Szombathelyen nem térhetett ki a labdarúgás népszerűsége elől a „legnagyobb élő magyar”, Apponyi Albert gróf. A Magyar Férfiak Szent Korona Szövetsége vasvármegyei szervezetének alakuló ülésén vett részt 1926. szeptember 12-én, ám a gyűlés kezdési időpontját későbbre kellett tenni, mert az egy héttel korábban rajtoló első magyar profi labdarúgó-bajnokság második fordulójában az Újpestet fogadta a helyi futballcsapat, a Sabaria.

„Mintegy hatezer főnyi ember szorongott a SzAK-pályán, hogy tanúja lehessen a nagyszerű küzdelemnek. A Szombathelyre érkező vonatok tömve voltak a környékbeli érdeklődőkkel, Újpestről is mintegy százan érkeztek a nyugati futballvárosba, hogy lila-fehér zászlócskáikkal és biz-

tató szavakkal serkentsék küzdelemre Újpest fiait. A hatalmas érdeklődést mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy egy politikai gyűlést, amelyen Apponyi Albert gróf is felszólalt, este 7 órára kellett elhalasztani” – írta a *Sport hírlap* 1926. szeptember 13-án, és még másnap is az 1:0-s Sabaria-sikert hozó összecsapás keltette hullámokat lovaolta meg az újság. Szerinte nem volt épkézláb ember, aki ne a pályán adott volna találgatást, vagy ne azon törte volna a fejét, hogy miként mentesülhetne éppen aznapra rendelt hivatalos elfoglaltságától. A kósza pletykák messze „merészkedtek”, a leruccanó pesti újságíró arról értesült, hogy a villamosvezetőknek nem akaródzott felvenniük a munkát, és csaknem be kellett szüntetni a forgalmat (*Sport hírlap*, 1926. szeptember 14.) Persze ezeket a híre(sztelése)ket több mint kilencven esztendő után is kéretik a helyén kezelni, de az talán nem túlzás, hogy a nagy szónok Apponyi szívesen ment bele az időpont módosítá-

1. ábra. Kispest–Sabaria 1:4. A Sabaria sikeres bemutatkozása az induló profi labdarúgóligában 1926. szeptember 5-én Budapesten. Holzbauer József a kapura fejel (Savaria Múzeum, Történettudományi Osztály, HP 1543/32)

Figure 1. Kispest v. Sabaria 1–4. Sabaria’s successful debut in the professional league, on 5 September 1926 in Budapest. József Holzbauer heads the ball into goal (Savaria Museum, Department of History, HP 1543/32)

2. ábra. Kispest–Sabaria 1:4. A Sabaria 3:1-es vezetésénél a szombathelyiek jobbösszekötője, Mészáros István kihagyja a tizenegyest. Miután a kapus öt méterre kifutott, a bíró újrarúgatta, de abból sem született gól (Fénykép: Tolnai Világlapja 26(38): 21., 1926)

Figure 2. Kispest v. Sabaria 1–4. With Sabaria leading 3–1, their right-winger István Mészáros misses a penalty goal. The goalkeeper had run five metres out and the referee ordered a replay of the penalty shot, but that missed as well (Photo by the newspaper Tolnai Világlapja 26(38): 21, 1926)

sába, merthogy szoros kapcsolat fűzte ehhez a vidékhez. Például 1922-ben is kampányolt a Sabaria egyik vezéralakja, a kőszegi kerület keresztény földműves és polgári párti képviselőjelöltje, Lingauer Albin mellett (*Vasvármegye Hivatalos Lapja*, 1922), no meg 1925 októberében (miután 1923-ban kisajátították Pozsony környéki, éberhardi birtokát) ingatlant vásárolt a mai Gencsapátiban: a gyöngyösapáti birtokot és a 12 szobás kastélyt gróf Széchenyi Rezsőtől vette meg.

Amikor a legitim királyság jogfolytonossága mellett érvelő Apponyi elmondta beszédét, a szombathelyi sportrajongók jó ideje már a diadalmas futballcsata friss élményével „viaskodtak”, és nagy álmokat kergettek, aminek a sajtó is táptalajt adott.

A *Sport hírlap* már szeptember 4-i, az idenyt beharangozó írásában ódát zengett a klubról (a megelőlegezett bizalom valószínűleg a tulajdonképpeni elődnek – de nem jogelődnek! – tekinthető, kétszeres vidékbajnok Szombathelyi AK-

nak volt köszönhető): „A szombathelyi Sabaria légénységének egységes szellemét, küzdőképességét és emellett kulturált játéktílusát már eddig is ismerte az ország. (...) Harci taktikája, csakis saját játékosaira támaszkodván, egyenesen imponáló, és kétségtelen, hogy ez a szellem a helyes és alkalmas a magyar futball regenerációjára.”

A jövődöléssel nem lőtt mellé a szaklap. Az első fordulóban a Kispest felett aratott 4:1-es idegenbeli siker (1., 2. ábra) csak növelte a gárda ázsióját, és az Újpest elleni mérkőzést felvezető *Nemzeti Sport*-publikáció a vidéki, a vasi vér befecskendezésétől remélte a hazai labdarúgás megújulását:

„Nemcsak ellenfelét győzte le, hanem legyőzte az elavult előítéleteket, s első játékával megdöntött sok ósdi felfogást. Mindig hirdettük, hogy a futballba friss vérkeringést csak a vidék hozhat, mert a vidéknek nagy erőforrásai, kihasználatlan tartalékei vannak. Szombathely csapata ezt teljes mértékben igazolta első játékával.”

A Sabaria első profi találkozóján a Weinhardt Ferenc – Nagy János, Kovács Imre – Horváth Ferenc, Vámos Ernő, Bass Béla – Krutzler István, Mészáros István, Holzbauer József, Erhardt Jenő, Németh Sándor összetételű tizenegy futott ki a pályára Holzhoffer Mihály irányításával, és az első szombathelyi gól az idény előtt a BEAC-tól szerződtetett Erhardt nevéhez fűződött, aki a 12. percben fejrel vette be a kispesti kaput (ehhez képest már csak három meccsen kapott bizalmat, november közepétől eltűnt a neve az összeállításból...). A csatár találat a helyi, míg a Magyar Férfiak Szent Korona Szövetsége vasvármegyei szervezetének megalakulását némileg elodázó Sabaria–Újpest találkozó a hazai futballtörténelemben mérföldkő, amennyiben fővárosi együttest első alkalommal szólított vidékre bajnoki meccs (valójában Újpest közigazgatásilag még nem tartozott a fővároshoz). A mérkőzésre Kiss Gyula szövetségi kapitány is Szombathelyre utazott, hogy árgus szemekkel, az egy hét múlva esedékes osztrák–magyar találkozó szemüvegén keresztül figyelje a játékosokat. Nos, a Sabaria nem lacafacázott, már az első percben megszerezte a vezetést: Mészáros, Holzbauer, Krutzler, Mészáros akció végén a jobbösszekötő lőtte ki a hosszú sarkot, s miután a csapatok rögtön be is foltozták a hirtelen kiszakadó gólzsákot, maradt az 1:0.

A két győzelmet hozó bajnoki villámrajtnak meglett a foganatja, egyszerre három Sabaria-játékos, a kapus Weinhardt, a középcsatár Holzbauer és a jobbösszekötő Mészáros kapott lehetőséget Ausztria ellen Kiss Gyulától, aki a „legnagyobb gyönyörűséggel” élvezte végig a vasiak Újpest elleni produkcióját. Az 1926. szeptember 19-én 40 ezer néző előtt pályára lépő szombathelyi trió hathatós közreműködésével a válogatott nyolc év után verte meg ismét idegenben a „sógorokat” (3:2), ráadásul Holzbauer fejese révén született meg az első találat, és ugyanő bólintotta oda a labdát a győztes gólt sistergő bombával megszerző Kohut Vilmosnak. A találkozót különleges esemény előzte meg: az akkor már nyolcszoros olimpiai bajnok finn hosszútávfutó, az Európát világcúcsokat hajhászva „végighaknizó” Paavo Nurmi 3000 méteres futásával hangoltak a szurkolók a mérkőzésre.

Bravúr Budapesten, a Hungária történelmi pofont kapott

Még ebben az esztendőben Weinhardt (3. ábra) további két alkalommal, Holzbauer egyszer kapott lehetőséget, ugyanakkor egy-egy válogatott-

3. ábra. Ferencváros–Sabaria 2:0. A szombathelyi klub első mérkőzése a zöld-fehérek ellen 1926. november 28-án. A kapus Weinhardt Ferenc ment Dán Vilmos elől, a háttérben Vámos Ernő (Fénykép: Tolnai Világlapja 26(50): 28., 1926)

Figure 3. Ferencváros v. Sabaria 2–0. The Szombathely club’s first match against the green and whites played on 28 November 1926. The goalkeeper saves a shot from Vilmos Dán, with Ernő Vámos in the background (Photo by the newspaper Tolnai Világlapja 26(50): 28, 1926)

4. ábra. Hungária–Sabaria 1:5. A fővárosi sztár csapat 1927. szeptember 18-án addigi legnagyobb vereségét szenvedte el a magyar futballbajnokságok történetében a képen látható szombathelyi tizenegytől (Fénykép: Színházi Élet 1927(40))

Figure 4. Hungária v. Sabaria 1–5. The star team suffers its worst defeat in Hungarian football history on 18 September 1927, with a penalty goal by Szombathely (Photo by the newspaper Színházi Élet 1927(40))

ságtól kénytelenek vagyunk megfosztani őket, valamint Nagy Jánost és Pesovnik Lászlót is. Tudniillik máig sok forrás hivatalosnak tünteti fel a december 26-án Portóban lejátszott mérkőzést, holott az akkori MLSZ Portugália–Hungária–Sabaria kombinált összecsapásként könyvelte el.

„Nemzeti válogatott helyett a megerősített Hungária–Sabaria kombinált játsszana a portugálok ellen. Az MLSz-ben még nem tudnak a mérkőzésről, és nem is akarják reprezentatív mérkőzésnek elfogadni. (...) A portugál szövetségnek annak idején rendkívül udvarias hangú levélben lemondottuk a karácsony első napjára Portóba tervezett Magyarország–Portugália mérkőzést, és arra kértük őket, hogy azt más időpontban rendezzék meg” – írta 1926. december 18-án a *Sporthírlap*.

Holzbauer különösen rosszul járt a „levonással”, hiszen két gólt szerzett...

A decemberben edzőt váltó (a lemondó Holzhoffer Mihály helyét Révész Béla vette át az új évtől), az őszi kiváló kezdést követően kissé leeresztő, majd – az erősítéseknek is köszönhetően – lendületet kapó kék-sárgák a negyedik helyen végeztek az első magyar profi idényben, mindössze rosszabb gólaránnyal szorultak az általuk mindkétszer megvert (1:0, 2:1) Hungária mögé. Igen, erősítésről írtunk, mert míg a szezon kezdetén Erhardtton kívül valóban helyi kötődésű labdarúgók alkották a Sabariát, a visszaesés kö-

vetkezményeként arra jutott a vezetőség, hogy igazolásokkal „támasztja meg” a futballéptményt. Így bukkantak fel szép sorjában az új szerzemények, amit rögvest ki is pécézett a sajtó. A Magyarország kifejezetten „utazott” a szombathelyiekre, cikkeik jócskán átítatta a pikírtség, a gúnyos hangnem:

„A Sabaria leszerződtette Pesovnik Lászlót, a BEAC válogatott jobbhalfját, később balösszekötő csatárát, tárgyal Boórral, az egyetemiek háttvédjével. Erhardtot szerződtették először, betették a tartalécsapatba. Ságnyt szerződtették másodiknak; betették a tartalékba. Pesovnik a harmadik pesti krek (nagyagyú, nagymenő – Sz. G.) a Sabaria csapatában, mely az eddigi jelek szerint szigorúan csak tartalécsapat számára szerződött pesti krekkeket...” – ironizált 1926. november 19-i cikkében az újság, másnap pedig – amikor hírt kapott róla, hogy a Bástya–Sabaria bajnokira a bécsi Slovan osztrák válogatott balszélsője, Ottokar Buresch is csatlakozott a kék-sárgákhoz – megállapította: a vasiak végleg feladták korábbi elvüket, miszerint kizárólag szombathelyi játékosokat alkalmaznak. „Avagy talán Buresch is a szombathelyi Kovács-kávéház törzsszertalából sarjadt?” – szúrtak még oda a költői kérdéssel. És még nem volt vége, hiszen 1927. február 20-án a bécsi Amateure-től érkező középfedezet, Viktor Blicenez, május elsején a Hungáriától igazolt csatár, Stofián János is bemutatkozott a Sabariában.

Huszonötéves jubileumát üli a mai, 61-ik összecsapásával az osztrák-magyar futballküzdelem

6:0-ás vereségünk után rehabilitálást vár csapatától a budapesti közönség – Mit várhatunk a meccstől – A magyar és az osztrák csapat kritikája

Huszonöt év óta áll a nagy harc a magyar és az osztrák futball között.

Huszonöt hosszú év közül egy sem múlt el anélkül, hogy a két ország legjobb futballistái össze ne mérték volna erejüket. Es huszonöt éve tart a vetélkedés, áll a harc, lángol a vita, mely nem tudja eldönteni, vajon az osztrák, vagy a magyar futball a nagyobb, jobb, tökéletesebb-e!?

A különféle népszerűbb sportágak közül alig találunk még egyet, melyben olyan idegölő küzdelmet kellene vívunk. Ausztria legjobbjaival szemben, mint a magyar sportteremtésé, tünényes tásti és lelki elhivatottsága minden vetélkedésben diadallal övezi nevünket, de az osztrákokkal vívott futballmérkőzéseken nem egyszer kellett meghajtanunk a magyar cimerral ékes lobogót a rivális szomszéd nagy tudása előtt. A szilaj magyar tűz, a megfékezhetetlen magyar akarat már a mi futballunk első éveiben is csodálatosan fényes sikereket szerzett, de a futball filozófikus mélységeibe nem minden sportoló generációnk tudta belevinni ezt a nagyszerű magyar természetet és időnként a siker örömét a bal-

sikerek keserősége váltotta fel. Különösen az osztrákok voltak azok, akikkel szemben csak ideig-óráig tudtuk fölényünket megőrizni még akkor is, amikor a magyar futball fejlődésének ezelőtt nem is re-

múlt magasságáig jutott el. Így huszonöt éve áll a nagy vita, melyben mind a két fél a maga igazát kutatja és ezt nagyon sok érveléssel bizonyítja.

1902 október 12-én találkozott

először a két ország futballcsapata Bécsben és azóta minden esztendő meghozza az újabb osztrák-magyar találkozásokat és meghozza az újabb vitáknak az anyagát. 1902 óta a világtörténelemnek egyik legzomoróbb korszaka telt el. Az óriási fejlődést, a kultúra minden ágában való hatalmas nekilendülést, amit a huszadik század eleje produkált, egy csapásra tönkretette a háború atkos forgószele. az óriási aranyú világgégés. A futball nem némult el ezekben az esztendőkhöz, de fejlődésről már alig lehetett beszélni mikor a háború utáni keserves esztendők alatt, egyre jobban szomjazta a megviselt társadalom a szórakozást, a játékot, az újabb osztrák-magyar mérkőzésekben a régi ideálokat, emlékeket és vitáit kereste.

Az elmúlt 25 év alatt bármilyen nagy változásokon is mentek át az országok, bár-

MODIANO
SZIVÁRYPAPÍR ÉS HUVELY
FELÜLMULHATATLAN

Sportemberek csemegéje a **STUHMÉR** sportcsokoládé KAPHATÓ MINDENÜTT

5. ábra. A Nemzeti Sport címlapja a 61. osztrák-magyar napján, 1927. szeptember 25-én. A kezdő tizenegyben három Sabaria-játékos kapott helyet: a kapus Weinhardt (alul), az ezúttal balfedeztetként számításba vett Vámos (alulról a harmadik sor, bal szélén) és a középcsatár Holzbauer (felső sor, középén)

Figure 5. The front page of the newspaper Nemzeti Sport on the day of the 61st Hungarian-Austrian match on 25 September 1927. Of the 14 players, three are from Sabaria: the goalkeeper Weinhardt (bottom row), Vámos, at that time a left back (third row up on the extreme left) and the centre forward Holzbauer (top row, middle)

Persze fogalmazhatunk úgy is, a klub így hónapokkal korábban letudta a nyári átigazolási időszakot, és a második profi évadra összeszokott, bivalyerős együttes nézett farkasszemet riválisaival. Érdeemes kiragadni (nem megfelelkezve a Ferencváros ellen 1927. október 30-án elért 3:1-es sikerről sem) a Hungária kiütését: a Sabaria Holzbauer három góljával megtámogatva szeptember 18-án Pesten porolta el 5:1-re (4. ábra) az 1914 és 1925 között sorozatban tízszer bajnokságot nyerő alakulatot (1914–1915-ben és 1915–1916-ban nem rendeztek hivatalos bajnokságot), egyúttal történelmi tettet hajtott végre, hiszen korábban soha senkitől sem kapott ki itthon ilyen arányban a sztárcsapat. Amely ezen a délutánon nélkülözte a balfedezet Orth Györgyöt és a középcsatár Skvarek (Sárvári) Györgyöt, ugyanakkor felvonultatta az erre az idényre hazatérő, a Juventus színeiben 1926-ban olasz bajnok és 35 találattal gólkirály Hirzer Ferencet, valamint a hétevényi ausztriai légióskodással felhagyó Konrád II Kálmánt.

„A komplett Hungária saját otthonában régen nem hallott súlyos vereséget szenvedett a pompás kondícióban lévő Sabariától. A »bombacsapat« – úgy látszik – nem válik be. Konrád és Hirzer már nem a régiék többé. Több évi külföldi szereplésükön kiadták az erejüket, és talán a Hungária is jobban tette volna, ha a nagyra tartott és drágán megfizetett krekkek helyett ifjú erőket állít újonnan szervezett együttesébe” – mondott oda a *Prágai Magyar Hírlap* szeptember 20-án. Az akkori újságok

gyakran ragadtatták magukat versírásra, hogy költői (adott esetben Glázser Bozsó-i...) eszközökkel fejezzék ki véleményüket; a *Nemzeti Sport* egyik szerzője is ihletett állapotba került a Hungária úti csodától, amit a szeptember 23-i lapszám bizonyít. Íme két versszak az „alkotásból”: „Túlsó sor, túlsó sor, túlsó sor, / Túlsó soron esik a dugó, / A Holzbauer sok gólt berúgó, / Vigyázz, Mandl, néked beborul, / Megver érte majd a Fodor úr! // Ég a Konrád, ropog a láb, / Szorítsd meg a Sabariát. / Mert ha ezt most elhalasztod, / Bajnokságod elszalasztod.”

A körülmények kísértetiesen hasonlítottak az egy évvel korábbiakra. Akárcsak az Újpest elleni 1:0, a Hungáriával szemben mutatott erődemonstráció is felfuttatta az együttest, és hogy, hogy nem, ezúttal is egy hét múlva került sor egy magyar-osztrák csatára. Az Üllői úti presztízsharcra megint három(!) szombathelyi klasszis kapott bizalmat: a már rutinos Weinhardt és Holzbauer mellett a középfedezet (ám ezúttal a bal oldalon harcba küldött) Vámos Ernő örülhetett a meghívónak (5. ábra). A szeptember 25-én 38 ezer drukker előtt lejátszott mérkőzésen 5:3-as magyar győzelem született (egyszer Holzbauer is eredményes volt), ám a beharangozóban agyondicsért három vasi kedvezőtlen kritikákat kapott a meccs után. Különösen a kapus Weinhardt okozott csalódást: „A kitűnő szombathelyi kapus, akinek kiforrott tudásában és letagadhatatlan tehetségében semmi joga sem lehetett senkinek sem kételkednie, óriási kérdőjelet rajzolt ma futballkarrierjére. Ahogy az első lövést kiejtette, és utána sem nyúlt, ahogy Wessely bombaszabadrú-

1. táblázat. A Sabaria szereplése a magyar élvonalbeli profi ligában
Table 1. Sabaria's performance in Hungary's foremost professional league

	Mérkőzések száma	Győzelem	Döntetlen	Vereség	Gól-különbség	Pontszám	Helyezés	Edző
1926–1927	18	8	3	7	30:33	19	4.	Holzhoffer Mihály (8) Révész Béla (10)
1927–1928	22	15	3	4	49:29	33	4.	Bányai Lajos
1928–1929	22	4	4	14	28:52	12	12.	Weisz Árpád (20)*
1930–1931	22	8	4	10	32:40	20	7.	Lelovich Jenő
1931–1932	15**	3	2	10	17:31	8	12.	Lelovich Jenő

* Az első két meccs után szerződtette a klub Weisz Árpádot, addig nem volt szakvezetője a csapatnak

** A súlyos pénzügyi gondokkal küzdő, két elmaradt meccsét is maga előtt görgető Sabariát kizárták a 17. forduló után

gását hálójába engedte, ahogy hibás kifutásával hozzájárult a második gól megszületéséhez, teljesen megrémítette a győzelemért aggódó nézősereget” – elemezte melléfogásait a másnapi *Nemzeti Sport*.

A stílusos, egységes csapatnak jellemzett, Bányai Lajos edzette Sabaria ugyanakkor fényt hozott az 1927–28-as bajnokságba. A Fradi elleni 3:1-es bravúrt követően hét meccsből hat győzelemmel és egy döntetlennel állt a tabella második helyén (csak az eggyel több mérkőzést játszó zöld-fehérek előzték meg), sőt 1928. március elején, 14 fordulót le tudva is tartotta pozícióját két ponttal a Ferencváros mögött, eggyel az Újpest előtt. Csakhogy a viszsamaradt három rangadóján kétszer kikapott, egyszer döntetlent ért el, így megint lecsúszott a dobogóról – holott az előző idény 19 pontjához képest 33-ig jutott (15 siker, 3 döntetlen, 4 vereség), és 19 góllal többet is termelt (1. táblázat)!

Álamatörizmusból a profizmus ingoványos talajára

A két fantasztikus idény ellenére állandó pénzhiánnyal küszködött a klub, amely 1929-ben kiesett, majd visszajutott az élvonalba, ám 1932-ben kilehelte lelkét. Hogy megértsük, a két nagyszerű év után mi vezetett a széthulláshoz, nézzük meg, milyen előzmények kényszerítették ki a magyarországi profizmust, és miképpen igyekezett lépegetni az ismeretlen, ingoványos talajon a szombathelyi együttes.

A hazai futballban (is) élesen kettévált a főváros és a vidék. A tulajdonképpeni magyar bajnokság keretében a budapesti együttesek különversengése folyt, a „Budapesten túliak” pedig hat kerületben (észak, dél, kelet, nyugat, közép, délnyugat) vetélkedtek, és a régiók első helyezettjei rájátszásban döntöttek a vidék bajnoka címről. Az amatőrség körüli perpatvar 1920 körül kezdődött, amikor egy impresszárió Berlinbe csábított megannyi kiváló játékost, és megalakította velük az első magyar profi együttest, igaz, a kezdeményezés nem bizonyult életképesnek hosszú távon. Nagy port vert fel 1921-ben a kispesti profi per, amelynek végén a KAC több labdarúgóját is hivatásosnak nyilvánították, illetve felfüggesztették játékjogukat. Ekkor

kezdett tömegméretet ölteni a játékoskivándorlás, illetve a hazai klubok egyre sűrűbb programot bonyolítottak le külföldi gárdákkal, amiben eleinte az FTC, az Újpest és a Hungária járt az élen.

Az amatőr-profi kérdés elhúzódása miatt a magyar sport első nagy zászlóshajója, a MAC visszavonta képviselőit az MLSZ-ből, és bár a kivett úgynevezett olimpiai adó révén 4000 dollárral gazdálkodhatott a szövetség, 1924. május 29-én Egyiptom 3:0-s vereséget mért a magyar válogatottra a párizsi játékokon. A blama még sürgetőbbé tette az álamatör viszonyok megnyugtató rendezését, ráadásul újabb hullámokat vetett az első bajnok, a BTC kiesése és tagjainak visszahívása az MLSZ-ből. Vagyis a burkolt professzionizmus tovább rombolt. Újabb álamatörper színezte a hazai futballéletet, és az sem vetett jó fényt a sportágra, hogy belügyminiszteri rendelkezésre a polgármester hatósági biztost küldött az MLSZ-be. Az évek folyamán a labdarúgó-tevékenység óhatatlanul összegabalyodott a gazdaságpolitikával, tudniillik egyre több teher sújtotta a sportágot: bevezették a kötelező játékosbiztosítást (1921), a 3 százalékos forgalmi adót (1921), a 12,5 százalékos vigalmi adót (1923), a testnevelési adót (1925) és a rendőri díjak is emelkedtek (GERHÁRD 1932: 224–240).

A megoldás 1926-ban született meg, elvált a tüdő a májtól.

Megalakult július végén a Profi Labdarúgó Alszövetség (PLASZ), a hivatásos liga küzdelmeit 10 tagú első és 14 tagú másodosztállyal indították útjára, augusztus elején pedig az is eldőlt, hogy az első két vidéki profi csapat a Szombathelyi AK és a Szegedi AK lesz Sabaria, illetve Bástyá néven. A Sabaria döntő többségében az országos, egyúttal nemzetközi híré Szombathelyi AK (Holzbauer József, Kovács Imre, Krutzler István, Nagy János, Németh Sándor, Paár László, Prém Móric, Rudolf Károly, Takács Ferenc, Vámos Ernő, Weinhardt Ferenc), valamint a Szombathelyi SE játékosából (Bass Béla, Horváth Ferenc, Kendik István, Szabóky/Szladovits Géza) verbuválódott. A végrehajtó bizottsági elnöki teendőket a SZAK első embere, az építészmérnök-vállalkozó Kopfensteiner Manó látta el, az igazgatósági tisztségre a neves legitimista politikust, az ivánci birtokán

gazdálkodó gróf Sigray Antalt kérték fel: „Szombathelyről kapjuk a hírt, hogy a Sabaria Labdarúgók Szövetkezete élére Sigray Antal gróf fog kerülni, aki a szombathelyi profi alakulat elnöki székéből intézi majd a klub gazdasági természetű ügyeit. Sigray gróf megválasztása kétségtelenül nagy nyeresége a futballsportnak, de egyúttal bizonyítéka annak is, hogy a hivatásos futballsport a társadalomnak nem lesz mostoha gyermeke.” (*Sporthírlap*, 1926. augusztus 17.)

Az agyonszapult államatorizmusból egyébként a SZAK sem maradt ki az előző esztendőkből, hiszen (meg sem említve nemzetközi klubmeccseit) 1923 decemberétől kiadós téli túrákat tett Európa országaiban, és ugye nem ingyen koptatták a pályát a csukák, a klub nem pusztán kedvtelésből küldte hadba a csapatot, amely az 1923. december–1924. januári portyázáson Spanyolországban vizitált, és döntetlent játszott a Barcelonával, megverte a Sabadellt, valamint a Valenciát; egy év múltán Portugáliában oktatta a Belenenset, a Benficát és Lisszabon válogatottját; 1926 januárjában Madeira szigetén, Funchalban jó két hét alatt összesen hat meccset letudva maradt veretlen az SC Madeira, az Union, a Marítimo és a helyi angolok együttese ellen (az utolsó magyar király, IV. Károly sírját is felkereste a küldöttség, és koszorút helyezett el rajta), majd Lisszabonban legyőzte a Sportingot, Setúbalban pedig nyert az Industria és a Vitória ellen. A pénzsűke miatt a vasiak még három találkozót kötöttek le (végszóként Spanyolországban is pályára léptek), és a kizsigerelt, addig veretlen csapat két vereségbe szaladt bele. A jó két hónap alatt 16 mérkőzést vállaló, tízszer győző, négy döntetlent elérő, kétszer veszítő SZAK vezetősége elszámította magát, a hosszú kaland ugyanis 30 millió korona deficittel terhelte meg a kasszát (állítólag a rulett és a hetek alatt felhalmozott hatalmas borszámla emésztette fel a pénz jelentős részét...), ami utólag rossz előjelnek is tekinthető a Sabaria 1932-es megszűnése tükrében.

De térjünk vissza a PLASZ megalakulására, merthogy elnöki posztjára a Sabaria egyik vezetőségi tagját, a *Vasvármegye* napilap főszerkesztőjét, Lingauer Albint kérték fel. A kőszegi kerület országgyűlési képviselőjét olyan nagy koncepciójú, minden tekintetben értékes személyiségnek

tartották, akinek megnyeréséért minden követ érdemes megmozgatniuk a szövetség alapítóinak – csakhogy Lingauer szeptemberben elhárította az elnöki szerepkört, arra hivatkozva, hogy egyéb fontos munkáit el kellene hanyagolnia, ha teljes erőbedobással szolgálná a PLASZ-t (*Sporthírlap*, 1926. szeptember 14.). Ám nem hagyták „menekülni”, és némi kompromisszummal sikerült rábeszélni elhatározása megváltoztatására, amiben a legnagyobb szerepet a Sabaria budapesti képviselője, Herzog Edvin játszotta. Lingauer azzal a kikötéssel engedett, hogy „a reprezentálással járó teendők elvégzésére a profi szövetség minden alkalommal felkér hozzá hasonló súlyú egyéniséget. Egyébként azonban »en garde« [tette készen – Sz. G.] várja a reá várakozó feladatokat.” (*Sporthírlap*, 1926. szeptember 16.).

Hogy számára ismeretlen terepre lépett a klub, jól kiolvasható Herzog decemberi elemzéséből, amelyben elismerte, nem tud pontos mérleget vonni négy hónap alapján, a vezetők nem látják tisztán a helyzetet, az üzleti oldalt tekintve is csak tapogatózásokra vannak utalva. Noha két év múltán teljesen más véleményen lesz, itt még arról beszélt, hogy a sok be nem váltott remény ellenére a város társadalma egységesen sorakozik fel mögöttük, a „vasmegyei sportmetropolis” bizalma egy pillanatig sem rendült meg a csapatban, nem rossz a hangulat Szombathelyen. A szükségesnek tartott változásokra is kitért: „A szombathelyi sporttársadalomban diadalmaskodott az az álláspont, hogy nem lehet elszigetelten és egyesegyedül a saját erőnkben bízva felvenni a harcot a félelmetes energiaforrással rendelkező fővárosi blokk ellen. Nézetem szerint helytelen volt Szombathely kiindulási pontja, amikor nem akart idegen játékost felszívni magába, de másrészt az az álláspont sem helyes, amely csupa idegen játékos szerepeltetésében keresi az üdvösséget. E dologban is, mint mindenben, valahogyan a középben találjuk meg az igazságot. (...) A téli szünetet fogjuk tehát felhasználni arra, hogy modernizáljuk a szombathelyi sportélet alépítményeit.” (*Sporthírlap*, 1926. december 25.).

Ahogy fent már említettük, a klub meg is kapta a magáét eredeti elképzelése feladásáért, a pesti és bécsi labdarúgók idény közbeni átigazo-

lásáért, ám az elgondolás helyességét igazolta az 1927–1928-ban nyújtott kiemelkedően jó teljesítmény, ezen belül is a fővárosi csúcsklubok többszöri megleckéztetése. Kérdés, ha a csapat a legkényesebb szakmai igényeknek is megfelelt, ha tökéletesen kiszolgálta a közönséget, miért nem enyhültek a Sabaria Labdarúgók Szövetkezete pénzügyi nehézségei. Merthogy a szövetkezet 1928 májusára (éppen a zeniten!) válságos helyzetbe került, sőt már az első profi idényét több mint 200 millió koronás (16 ezer pengő feletti) deficittel zárta, így nem csoda, hogy pályaválasztási jogát jó pénzért eladta a pesti csúcsgárdáknak. Persze nehéz szívvel mondott le a meglehetősen rossz állapotú, a többiek játékteréhez képest kisebb méretű, szerény befogadóképességű SZAK-pálya „otthonosságáról”, de a Hungária elleni 5:1-es sikert követően (meglátva a lehetőséget a szombathelyiek nívós, közönségcsalogató produkciójában) a Fradi, majd a kék-fehérek vezetősége összesen csaknem 300 millió koronás (mintegy 24 ezer pengős) ajánlatot tett (*Magyarország*, 1927. szeptember 29.)!

A 80 ezer pengős adósságban (és kamatterheiben) fuldokló, levegőért kapkodó klub vezetősége 1928 tavaszán – többek között – Vas vármegye törvényhatósági bizottságához fordult segítségért. Az igazgatóság új részjegyjegyzések formájában kísérelte meg a szanalást, amelynek sikeres véghezvitelét igyekezett is támogatni a vármegye, és a törvényhatósági bizottság a következő határozatot hozta: a szövetkezet által kibocsátandó új részjegyekből a vármegyei testnevelési alap 1929. évi terhére 8000 pengő értékű részjegyet jegyez, amire felhatalmazza az alispánt (*Vasvármegye Hivatalos Lapja*, 1928. május 22.).

Csak hogy a kétrendbeli fellebbezéssel megtámadott határozat nem ment át a kormányhatósági szűrőn, így a szövetkezet vezetői más hitel kijelölését kérték a vármegyétől. Végül a törvényhatósági bizottság arra jutott, hogy a 8000 pengőt a vármegyei háztartási alap 1929. évi hitele terhére fedezzék (*Vasvármegye Hivatalos Lapja*, 1928. november 27.). Vagyis kitűnik, a vármegye minden erejével szeretett volna megoldást találni – de mit csinált Szombathely vezetősége, amelytől ugyanekkor 32 ezer pengős támogatást remélt a vidéki football reprezentánsa?!

Nos, érdemes e helyütt idézni a csapat budapesti képviselőjét, Herzog Edvint, aki bár semmilyen tisztséget nem viselt a szövetkezetben, meszse a legtöbb nyilatkozatot tette klubügyeekben: „Bízom abban, hogy a Sabaria most már fenn tudja tartani magát a saját erejéből is. Csupán a régi terhek gyors elrendeződésére van szükség, azután a társadalom egységes összefogására... És akkor a komoly profi sport jövőjét semmi sem veszélyeztetheti Szombathelyt. Anélkül, hogy kritikát szándékoznék gyakorolni a szombathelyi társadalom egy majdnem egyedül álló töredékének magatartására, meg kell állapítanom még azt is, hogy amilyen bámulattal adózik ebben az országban mindenki a szombathelyi sportkultúrának, épp olyan mértékben tartják érthetetlennek a disszonáns hangokat, amelyek a Sabaria körül elhangzottak.” (*Vasvármegye*, 1928. augusztus 19.).

A vigalmi adó gyötrelmei, érzéketlen szombathelyi városvezetőség

Értetlenségének adott hangot, hogy míg seholy országban nem fizetnek 10 százaléknál magasabb vigalmi adót a bruttó jövedelem után, sőt a fővárosban mindössze 3 százalékos vigalmi átalány terheli a footballklubokat, Szombathelyen 50 százalékos vonzata van a nettó bevételnek. Állítása szerint Kispesten, Szegeden, Kaposváron, Debrecenben nem is hajtottak be vigalmi adót, emellett Szegeden 25, Miskolcon 24, Debrecenben 16, Kaposváron 14 ezer pengővel támogatta a város a maga labdarúgócsapatát.

A vigalmi adó a hazai football kezelhetetlen rákfénjének bizonyult, és az Országos Testnevelés Tanács (OTT) már 1925-ben, az MLSZ-szel folytatott egyeztetés során arra a véleményre jutott, hogy minden amatőr versenyt mentesíteni kellene alóla, a professzionalista viadalokra nézve pedig legfeljebb 10 százalékban állapítsák meg (*Sport hírlap*, 1925. szeptember 24.). A PLASZ helyettes elnöke, a fővárosi törvényhatósági bizottság tagja, Dinich Vidor 1927. november elején felszólalt a testület ülésén, és síkra szállt a vigalmi adó eltörlése érdekében: „Általában véve képtelenség az embersport fejlődését vigalmi adóval le-

hetetlenné tenni és egészen bizonyos, hogy ma már nem lehet ellenszegülni a sporttársadalom egyetemes óhajának, amely a vigalmi adó eltörlésére irányul. (...) Ma 47 százalékos adó terheli a profi futballt, amire sehol a világon nincsen példa, pedig a legjobb diplomata sem képes arra, amit sikeresen szereplő sportembereink a haza érdekében el tudnak érni.” (*Sport hírlap*, 1927. november 3.).

Javaslatát elbukott, mert a bizottság tagjainak többsége úgy vélte, a nagy közönséget vonzó profi futball igenis a nézők szórakozását szolgálja, így a vigalmi adó kivetése megalapozott.

Bár némileg enyhültek a terhek 1928 februárjától, amikor is pénzügyminiszteri rendelet mondta ki, hogy testnevelési adó csakis a vigalmi adóval csökkentett összeg után rovandó le, a „mumus” elleni, végeláthatatlannak tetsző harc tovább folytatódott...

November végén ülésezett a Sabaria igazgatósága, amely nemcsak a nagy reményeket tápláló, december 2-án induló közép-amerikai túra utolsó simításait végezte, hanem a téli és tavaszi költségvetéssel is foglalkozott. Arra jutott, hogy a csapat áttelelése újabb áldozatok nélkül is biztosítva van, és a meglévő adósságok növekedése nélkül befejezhető az idény, egyúttal konstatació, hogy a régi összegek jelentősen nem voltak apaszthatók, a kamatterhek viszont a korábbiaknál is nyomasztóbbá váltak (6. ábra). Nem csoda, hogy szárnyra kaptak a Sabaria feloszlásáról szóló hírek, amelyeket az igazgatóság erélyesen cáfolt (*Vasvármegye*, 1928. november 27.).

A csaknem négyhónapos kubai, mexikói, illetve New York-i túra (RÉVÉSZ 2003) nyereséget hozott, de nem akkorát, amekkorában reménykedtek a klubnál. Noha sok helyen ma is ezt olvasni, nem ez a monstre vállalkozás döntötte be a Sabariát, hanem egyszerűen nem hozott eleget a konyhára a szombathelyiek igen súlyos pénzügyi helyzetében. Herzog Edvin így nyilatkozott az 1929. április 4-i *Vasvármegyében*: „Így is aktív mérleggel végeztük a túrát. Az első mérkőzésért ugyan csak 1000-1000 dollárt kaptunk, ám a zsebpénzekén kívül harmincezer pengő maradt a játékosok fizetésére és egyéb kiadásainkra. Már pedig ha csak a téli fizetéseket kerestük volna

meg a túrán, akkor is meg lehetünk volna elégedve.”

Három nappal később ugyancsak a helyi napilapban kért szót, és kielégítő anyagi eredményről számolt be. A Sabaria megkereste a kemény téli hónapok rezsijét, a játékosok a magyar viszonyokhoz képest kiemelt jövedelemhez jutottak, ami „adott esetben alapját képezheti a polgári be rendezkedésüknek is”. Vagyis a túra megszakította a deficitok halmozását, ám Herzog meggyőződésének adott hangot, hogy a hivatásos labdarúgócsapat az első öt évben nem lesz mentes a ráfizetéstől Magyarországon, így nem is tarthatja fenn magát, ha nem látják be az illetékes hatóságok, hogy a sportágat nemcsak nem szabad adók-

6. ábra. A Sabaria közép-amerikai túráján (1928. december–1929. március): Holzbauer édes teher Weinhardtnak, ám a Sabariát akkor már agyonnyomta a sok adósság és kamat (Savaria Múzeum, Történettudományi Osztály, FH 23560)

Figure 6. The Sabaria tour of Central America (December 1928–March 1929). Holzbauer was a burden on Weinhardt, but by then Sabaria were sinking beneath their debts and interest payments (Savaria Museum, Department of History, FH 23560)

kal megnyomorítani, hanem kedvezményekben kell részesíteni (*Vasvármegye*, 1929. április 7.).

Egy hónappal később a Sabariát ért rágalmakról, intrikákról, a pesti és a helyi kötődésű játékosok között mesterségesen generált ellentétekről tett említést, egyúttal megjegyezte: „A titkos rugókat, a hibákat lelepleztem, felfedtem, tudom, honnan fúj a szél, ismerem a pesti gúnyolódások és személyeskedések rugóit.” (*Vasvármegye*, 1929. május 23.).

Az amerikai túrára egyébként hihetetlen bajnoki balszerencse-sorozat után utaztak el a harmadik profi évükben már a negyedik edzőt (Weisz Árpád) fogyasztó kék-sárgák: egy győzelem, két döntetlen és hét(!) egygólos(!) vereség kínjára kerestek gyógyírt távol a hazától. A 19 meccsen aratott 12 siker, 2 döntetlen és 5 vereség, az átélt élmények sok mindent feledtetek is, de nem generáltak akkora teljesítményjavulást, hogy a Sabaria ne ragadjon le az utolsó helyen. A fájó kiesést követően az ügyvezető elnök Kopfensteiner Manó „A Sabaria letörésének külső okai” című írását közölte a *Vasvármegye*. A sportvezető nem győzte sorolni a sérelmeket: „Sajnos eszten-dők meddő és eredmény nélküli küzdelmeivel kell kezdenem, azzal a küzdelemmel, amelyet a Sabaria igazgatósága folytatott Szombathely városával, annak tanácsával, s legtöbbször csak annak polgármesterével. (...) Ígéret, fogadkozás, az volt bőven, csak lejáratkor nem akadt gazdájuk. Nekik, a sportanalfabétáknak néhány ember kedvtelésének látszott a Sabaria még akkor is, amikor ennek a Sabariának már az a pálya sem állott rendelkezésére, amelyik ugyan sok dicsőség színhelye volt, de ma már igazán csak arra alkalmas, hogy a sportolni akaró az egészségét tönkretegyje. Mit érdekelte azonban ez Szombathely tekintetes tanácsát valaha is? Ez a szegény, lerongyolódott pálya nekik csak fejőstehén volt évtizedeken keresztül.”

Kopfensteiner kijelentette, hogy sem a SZAK, sem a Sabaria soha egyetlen fillér támogatást sem kapott a várostól, hogy Kiskos István polgármester méltánytalanul kezelte a klubot. Ráadásul a Sabaria nem alakított ki olyan viszonyt a sportsajtóval, hogy méltán számítson elfogulatlan kritikára (tegyük hozzá, az első két évében sorjázta a pozitív hangvételű, kifejezetten lelkes cikkeket),

és még egy különleges statisztikát is előhúzott a cilinderről a sportvezető: a Ferencváros és a Hungária ellen három idényben lejátszott mérkőzésen 0:12 volt a befújt tizenegyesek aránya... (*Vasvármegye*, 1929. június 16.).

Kopfensteiner a kivezető utat is felrajzolta: az újjászervezés keretében megalapítják a Sabaria FC-t (7. ábra). A *Vasvármegye* augusztus 14-i cikkéből kiderült, hogy 90 százalékban a saját zsebükből vagy hitelükből az igazgatóság tagjai adták össze a működéshez szükséges pénzüsszeget, de hiába kaptak sorra ígéreteket, hogy hamarosan leveszik a vállukról a terhet, minden maradt a régiben. A kamatterhek csak fokozták a nyomást, így a magukra maradt igazgatósági tagok józan-sága azt diktálta, hogy fel kell számolni a szövetkezeti formát – ennek keretei között ugyanis a megújulás sem lehetséges.

Az új klub esetleges deficitjét a belépők tagdíjaiból, a tehetősebb tagok önként előre felajánlott támogatásaiból kívánták fedezni, a szervező bizottság az újságon keresztül is arra biztatta az embereket, hogy csatlakozzanak a kezdeményezéshez, a mentési akcióhoz (*Vasvármegye*, 1929. augusztus 14.). A Sabaria FC augusztus 14-én alakult meg, másnap át is vette a csapatot, amely rögtön

7. ábra. A szövetkezeti forma felszámolása után, 1929 augusztusában alakult Sabaria FC címere

Figure 7. The crest of Sabaria FC, founded in August 1929 after the cooperative form had been ended

visszajutott az élvonalba – de nem bizonyult életképesnek. Az 1931–1932-es szezonban már célba sem ért, öt fordulóval a vége előtt kizárták a bajnokságból (úgy, hogy a 12. és 13. fordulóba elmaradt két mérkőzését sem pótolta...).

Utoljára 1932. április 17-én a Vasas ellen lépett színre a Rohonci úti MÁV-pályán, a Weinhardt Ferenc – Kovács Imre, Janzsó József – Sárközi József, Vámos Ernő, Szaniszló Zoltán – Boda István, Kovács János, Seper Imre, Borbély Gábor, Belkő Árpád összeállítású tizenegy 2:1-re kapott ki. A neveket böngészve feltűnik, hogy Weinhardt, Kovács I. és Vámos ott toporgott már az 1926. szeptember 5-i dicsőséges kezdésnél is – azaz ők foglalták keretbe a Sabaria hatvannyolc hónapját a magyar profi futball őskorában.

Az első szombathelyi válogatottak arcképcsarnoka

Ez alatt a rövid idő alatt összesen kilenc válogatott labdarúgót adott a hazai futballnak a Sabaria (2. táblázat), de nem valamennyi szereplésük köthető szombathelyi klubtagságukhoz. Sabaria-játékosként utoljára Weinhardt Ferenc és Prém Móric húzott nemzeti mezt, mégpedig 52 ezer szurkoló előtt Bécsben, az 1929. május 5-én 2:2-re végződő osztrák–magyaron. Mivel a hajdani kedvencek csaknem teljesen feledésbe merültek (illetve sok téves adat kapcsolódik pályájukhoz, különösen Pesovnik Lászlóhoz vagy Mészáros Istvánéhoz), alább sorra vesszük őket, többük alakját erősebben is megvilágítva.

2. táblázat. A Sabaria kilenc válogatott játékosának pályafutása számokban.

Holzbauer, Nagy, Pesovnik és Weinhardt válogatottságai között nem szerepel az 1926. december 26-i, Portugália elleni meccs, mert ott a Hungária-Sabaria vegyes szerepelt

Table 2. The appearances of nine Sabaria players in national games, by numbers.

The national appearances by Holzbauer, Nagy, Pesovnik and Weinhardt do not include a match against Portugal on 26 December 1926, which was played by a joint Hungária–Savaria team

	Előző klubja	Első meccse a Sabariában	Utolsó meccse a Sabariában	Meccs/gól a Sabariában	Meccs/gól az élvonalban	Meccs/gól a válogatottban
Holzbauer József balösszekötő/középcsatár	Szombathelyi AK	1926. 09. 05. Kispest 4:1	1931. 10. 11. FTC 1:3	65/14	65/14	5/3 (Sabaria: 3/2)
Krutzler István jobbszélső	Szombathelyi AK	1926. 09. 05. Kispest 4:1	1926. 11. 28. FTC 0:2	7/0	7/0	*1/0 (Sabaria: –)
Mészáros István jobbösszekötő	**Szegedi AK	1926. 09. 05. Kispest 4:1	1929. 05. 12. III. Ker. 1:1	48/18	55/20	3/1 (Sabaria: 3/1)
Nagy János jobbhatvéd	Szombathelyi AK	1926. 09. 05. Kispest 4:1	1932. 04. 03. III. Ker. 0:5	59/0	98/0	2/0 (Sabaria: 2/0)
Pesovnik László jobbfedezet	BEAC	1926. 11. 21. Bástya 0:4	1929. 06. 16. Kispest 2:2	48/2	134/6	7/0 (Sabaria: 3/0)
Prém Móric balhatvéd	Szombathelyi AK	1926. 09. 12. Újpest 1:0	1931. 05. 31. Újpest 1:3	61/0	61/0	1/0 (Sabaria: 1/0)
Stofián János középcsatár	Hungária	1927. 05. 01. III. Ker. 1:3	1929. 06. 16. Kispest 2:2	47/22	124/60	4/2 (Sabaria: 2/2)
Vámos Ernő középfedezet	Szombathelyi AK	1926. 09. 05. Kispest 4:1	1932. 04. 17. Vasas 1:2	94/5	94/5	3/0 (Sabaria: 2/0)
Weinhardt Ferenc kapus	Szombathelyi AK	1926. 09. 05. Kispest 4:1	1932. 04. 17. Vasas 1:2	87/0	111/0	9/0 (Sabaria: 8/0)

* Krutzler István a Szombathelyi AK játékosaként szerepelt a válogatottban

** Mészáros évekig a Szombathelyi AK-ban játszott, csak az 1925–1926-os (amatőr) idényben volt a Szegedi AK labdarúgója

Krutzler István (1897. október 6.–1928. február 4.)

A szombathelyi futball első válogatott spílere (8. ábra) az 1925. május 5-én 3:1-es vereséggel végződő osztrák–magyaron képviselte az országot, még a SZAK labdarúgójaként. Címeres mezben nem jutott egyről a kettőre „Csucsos”, aki 1914-ben a SZAK-ban kezdett futballozni, de a háború alatt – mivel klubja szüneteltette működését – egy évig a Szombathelyi SE-ben is rúgta a labdát. Amikor 1926-ban létrejött a profi Sabaria, ő is a kék-sárgákhoz igazolt, ugyanakkor megtartotta amatőr státusát, postaaltisztként kereste a kenyerét. Sajnos kevés idő adatott meg neki, mindössze hét meccsen szerepelt a profi ligában, az 1926. november 28-i Fradi elleni összecsapás (0:2) lett pályafutása utolsó állomása. Decemberben betegeskedni kezdett, és bár két és fél hónap után megjelenhetett hivatalában (*Nemzeti Sport*, 1927.

8. ábra. Krutzler István (1897–1928)

Figure 8. István Krutzler (1897–1928)

március 16.), sohasem épült fel tökéletesen mellhártyagyulladásból. Az év augusztusától a budai postásszanatóriumban kezelték, ahonnan csak decemberben térhetett haza, látszólag egészségesen, ám három hét múltán ismét ágynak dőlt (*Vasvármegye*, 1928. február 5.). Már nem volt visszaút... Agyhártyagyulladásban hunyt el 1928. február 4-én, öt árvát hagyott maga után. A tragédiát hamarosan újabb családi gyász követte: júniusban 32 éves bátyja, az egykor ugyancsak a SZAK-ban futballozó Gyula is meghalt, tüdőgyulladásban...

Pesovnik (Pesti) László (1901. december 18.–1959. augusztus 2.)

A jobbfedezet „Pesó” (9. ábra) a BEAC-tól igazolt a Sabariához 1926 novemberében. A csapat kiesése után, 1929-ben a kaposvári Somogyba szerződött, ahol 1935-ig játszott és edzősködött, va-

9. ábra. Pesovnik (Pesti) László (1901–1959)

Figure 9. László (Pesti) Pesovnik (1901–1959)

10. ábra. Megay (Pesovnik) László (balról a harmadik) ünnepélyes polgármesteri beiktatása 1941. október 12-én a törvényhatósági jogú Ungváron. A Sabaria korábbi jobbfedezetét már júliusban kinevezték a város élére betegeskedő elődje helyett (Fénykép: Tolnai Világlapja 41(44): 8., 1941)

Figure 10. László (Pesovnik) Megay (third on the left) ceremonially appointed mayor of the borough of Ungvár (Uzhgorod) on 12 October 1941. The post was awarded to the former Sabaria right-winger in place of a predecessor in poor health (Photo by the newspaper Tolnai Világlapja 41(44): 8, 1941)

lamint a város ügyészi osztályán fogalmazóként dolgozott. Családot alapított (1931-ben született fiának az egykori BEAC-os társ, a későbbi híres rádióriporter, Pluhár István lett a keresztapja), 1933 októberében avatták doktorrá a Pázmány Péter Tudományegyetemen, és karrierje gyorsan ívelt felfelé a Horthy-rendszer közigazgatásában. Az első bécsi döntést követően, 1938-ban a királyhalmeci járás miniszteri biztosa, majd Ungvár közigazgatási tanácsosa – édesanyja nevét felvéve immár Megay Lászlóként. 1939-től főjegyző, 1941. júliusban megválasztották a törvényhatósági jogú Ungvár polgármesterének (10. ábra).

A város és a környék zsidó lakosait – mintegy 17 ezer embert – 1944. április utolsó harmadában egy hét alatt gyűjtötték két gettóba a rendeletére. „Dr. Megay hírhedt antiszemita volt, azt a kijelentést tette, hogy zsidók nélkül, tisztán akarja látni a várost, és mindent el fog követni, hogy ez meg is valósuljon” – vallotta egy túlélő (DEGOB-JEGYZŐKÖNYVEK 1945–46). Az országban Ungvárról indultak el júniusban az első transzportok, Megay pedig továbbállt, és augusztusban az egyesített Ko-

márom polgármestere lett. Az oroszok előrenyomulása miatt 1945 márciusában menekült el, ettől kezdve alakja homályba burkolózott...

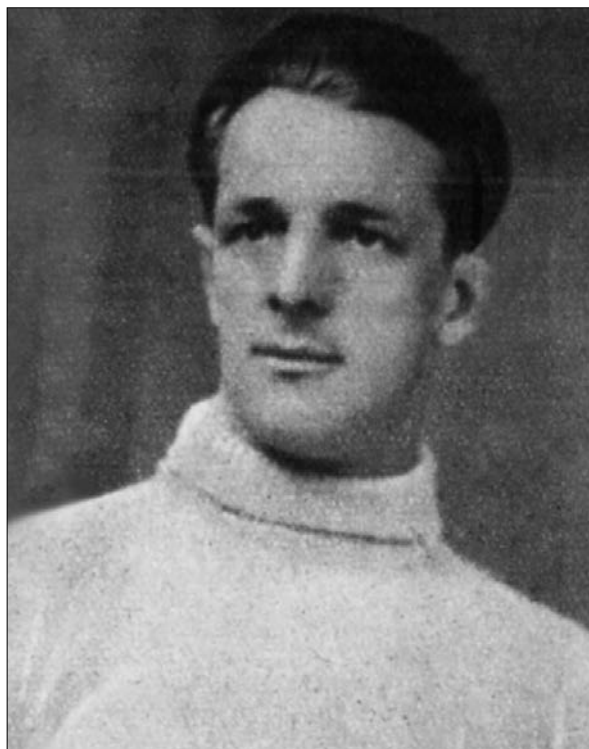
Bajorországban, az amerikai fennhatóságú passau-waldwerkei menekülttáborba került családjával, amelyben 480 magyar tartózkodott. Megayt 1947 őszén táborparancsnoknak tették meg, de visszaélései miatt 1949-ben bepanaszolták, és megvált posztjától (NYÁRI 2017: 54–55). A magyar állam 1948 nyarán elfogató parancsot adott ki ellene, és mint háborús bűnösnek kérte kiadatását, ám az amerikaiak ezt megtagadták. 1950-ben családjával Ausztráliába távozhatott, ahol kisebb belpolitikai perpatvar kerekedett, miután 1955 nyarán megkapta az állampolgárságot. Többször interpelláltak ügyében a parlamentben, a felszólalók számon kérték, miért nem akadályozta meg az amerikai és az ausztrál hírszerzés a kivándorlását, holott ismerték ungvári szerepét (AARONS 2001: 314–330).

A kiváló szónok, nagy antikommunista „Pesó” az ausztráliai magyar közösség szélsőségesen jobboldali nézetet valló csoportjához tartozott, elnöke

volt az Ausztráliai Magyar Szövetségek és Közösségek Tanácsának, valamint a Nemzetek Antibolszvista Blokkjának. 1959. augusztus 2-án Sydneyben hunyt el szívkoszorúér-elmészesedésben.

Weinhardt (Vermes) Ferenc (1903. augusztus 26.–1980. október 8.)

Már tizenhét évesen a SZAK nagycsapatának kapuját védte. A legtöbb válogatottságig jutó Sabaria-játékos (11. ábra) mindvégig hű maradt a klubhoz, amelynek megszűnését követően – még az 1932-es tavaszi idényben – a fővárosba költözött, és a Nemzeti SC-ben játszott az utolsó három fordulóban. A következő szezonra is maradt, 1933 nyarán pedig csapattársával, Török II Tivadarral a profi francia bajnokság másodosztályához éppen akkor csatlakozó FC Rouen-höz szerződött (12. ábra), amelynek Vágó Zoltán volt az edzője. Csak rosszabb gólarányuk miatt maradtak le az élvonalról, a következő esztendőben pedig harmadikok lettek. Weinhardt 1935-ben vált meg a Rouen-

11. ábra. Weinhardt (Vermes) Ferenc (1903–1980)
Figure 11. erenc (Vermes) Weinhardt (1903–1980)

12. ábra. Az első osztályba jutásról csak rosszabb gólaránya miatt lemaradó francia FC Rouen együttese 1934-ben. Az álló sorban negyedik Weinhardt 1933 és 1935 között volt a csapat tagja

Figure 12. The French club FC Rouen in 1934, when they had missed a place in the first division through a worse goal average. Weinhardt, fourth in the row, was team member from 1933 to 1935

től és a Sabaria hamvain megalakuló SZFC-ben védett, valószínűleg 1936 és 1938 között.

Minden idők egyik legvakmerőbb magyar kapusa – ahogy Tabák Endre írta – „úr volt a fű alatt, csakúgy mint a magasban, a vonalon vagy kifutva, avagy a közelharcban. (...) Mert a robusztus erejű csupa izom kapussal szemben mindig a támadó húzta a rövidebbet.” Miként a legendás csatár, a miatta lábát törő Takács II József is. Tudniillik a lapáttenyerű „Meme” specialitása a lábra vetődés volt, amiről a legendás szakember és rádióriporter, Pluhár István úgy tartotta, hogy szabálytalan – mert nem a lábra, hanem a labdára szabad vetődni...

Weinhardt a negyvenes években felesége kaptalonjában dolgozott, az „átkosban” a szombathelyi kórház főgépészeként kereste a kenyerét (neje megtarthatta a kalapbóltot), emellett védett az intézmény megyei első osztályú együttesében, a Lendületben. Nyaralójuk volt Fonyód-Bélatelepen, ahol imádott horgászni, Sirály motorral „hajtott” csónakjával siklott be a löszpart alatti „akadóhoz” süllőzni (dr. Péter Miklós szóbeli közlése alapján). A Haladás meccsire el-ement, de az Újpest elleni 1975-ös kupafináléről hiányzott – betegsége hivatkozva, a szívét az izgalmaktól féltve maradt távol. 1980. október 8-án még tévén nézte a 124. osztrák–magyart, a 3:1-es vereség másnapján hunyt el.

Mészáros István (1899. február 4.–1944. augusztus 28.)

Gyöngyösszöllősen (1933-tól Szombathely része) született, de kölyökként a fővárosi, Millenáris környéki grundokon edződött a rongylabdát kergetve. Négy évig a Törekvés ifjúsági csapatát erősítette, mígnem a háború alatt tizenhét évesen elvitték katonának, és 1919 tavaszán került a SZAK-hoz. Kitűnt technikás, ötletes, iskolázott játékkal, ugyanakkor rengeteget bajlódott sérüléssel – 1925-ben is sokat küszködött, és amikor felépült, egy idényen át a Szegedi AK-t erősítette, onnan igazolta vissza a megalakuló Sabaria (13. ábra). Az 1929–1930-as idényben úgy lett bajnok az Újpesttel, hogy csak hét meccsen szerepelt, hamarosan abba is hagyta a játékot. Olaszországban, Jugoszláviában, Magyarországon (például 1939–1940-ben

13. ábra. Mészáros István (1899–1944)

Figure 13. István Mészáros (1899–1944)

Újpesten, 1941–1942-ben a Szombathelyi FC-nél edzősködött. Az Újvidék trénereként érkezett 1944 augusztusában Ungvárra együttesével, ám a bajnokra már nem kerülhetett sor: augusztus 27-én, a meccs délelőttjén orosz repeszbombák hullottak a Bercsényi szálló előtti parkra, amelynek következtében Benedek partjelző azonnal életét veszttette, Halácsi játékvezető és Mészáros István másnap a kórházban halt meg. Szeptember 9-én Szombathelyen kísérték utolsó útjára, egy fia és egy lánya volt.

Holzbauer (Hollós) József (1900. július 22.–1965. március 11.)

A szombathelyi ligetben focizott kölyöktársaival, amikor tizentöt évesen felfedezte a későbbi tréner és híres Vas megyei újságíró, az akkor húszéves Lelovich Jenő. Rögtön a Szombathelyi SE-hez csábította, és „Bozse” (14. ábra) másnap már a 33 FC

14. ábra. Holzbauer (Hollós) József (1900–1965)

Figure 14. József (Hollós) Holzbauer (1900–1965)

elleni találkozón billírozott: három góllal tette le névjegyét (*Nemzeti Sport*, 1926. szeptember 17.). A háború után újräelédő SZAK-hoz 1919-ben került, 1922. januárban majdnem a Hódmezővásárhelyi TVE-hez igazolt. Csak a Sabariát szolgáltatta a profi élvonalban, igaz, az utolsóelőtti idény telén nem nagyon látogatta az edzéseket, amit elnézett neki Lelovich Jenő szakvezető. Ekkor, 1931 februárjában a burgenlandi Felsőőr együtteséhez szerződött játékos-edzőnek, majd az őszre még négy meccs erejéig visszatért a Sabariához. 1932 nyarán átmenetileg megfordult a Szombathelyi FC-ben, amely nem kapott engedélyt a másodosztályú profi ligában való indulásra, mert a megszűnő, felszámolás alatt lévő Sabaria jogutódjának tartották, ráadásul a másik két helyi klub (SZSE, Szombathelyi MÁV) rosszallását is kiváltotta létrejötte. A Zalaegerszegi MOVE-ban, a Sárvári LE-ben és Szombathelyen is edzősködött.

Nagy János (1903–1962. február 8.)

A megyeszékhelyhez 1950-ben csatolt Kámon együttesében fedezték fel tehetségét, aztán ő is a SZAK-hoz, majd a Sabariához csatlakozott. A jugoszlávok elleni válogatottbeli bemutatkozása (1927. szeptember 25.) előtt így jellemezte a gyors, jól fejelt jobb hátvédet a *Nemzeti Sport*: „energiikus játékos, testi erejét azonban sohasem veszi túlságosan igénybe, s ennek köszönheti, hogy még egyszer sem volt kiállítva.” Az 1929-es kiesést követően három idényt húzott le a Hungáriánál, amellyel bajnoki ezüstöt (1931) és Magyar Kupa-aranyat szerzett (1932), a kék-fehérektől külföldre vezetett az útja.

Prém Móric (1899. március 10.–1964. február 1.)

Őt is a SZAK-tól szippantotta el a Sabaria, amelynél nem várta meg az utolsó szezont, hanem 1931 augusztusában az amatőr első osztály nyugati régiójában szereplő Pápai Kinizsihez szerződött ed-

15. ábra. Prém Móric (1899–1964)

Figure 15. Móric Prém (1899–1964)

zőnek. A foglalkozása szerint bányatisztviselő „Majse” (15. ábra) 1933 nyarán kiváló eredménnyel végezte el az edzői tanfolyamot a Testnevelési Főiskolán. Októberben megvált a Kinizsitől, majd 1935 nyarán visszatért, de az év végén már a Várpalotai Unió trénerként bukkant fel. Az 50-es évek elején ő trenírozta az NB II-es Várpalotai Bányászt, utolsó éveiben pedig a Zirc-Dudari Bányászt. Szombathelyi nőt vett feleségül 1923-ban, egy fiuk született. Zircen hunyt el, Bakonybélben temették el 1964. február 4-én.

Vámos Ernő (1898. október 4.–1972)

„Keménykötésű, makacs akaratú magyar futbalista, aki valóban a vidék őseréjét hozta magával. Igénytelen alakján nem látszik az a roppant akarat és küzdeni tudás, amit a mérkőzésekbe magával visz” – írták róla második válogatottsága előtt (*Nemzeti Sport*, 1927. szeptember 25.) (16. ábra).

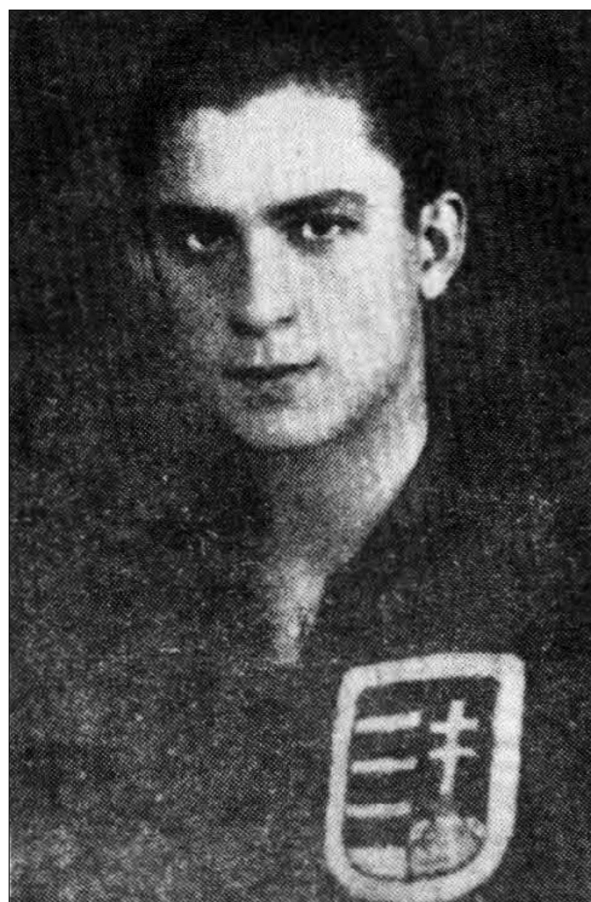
16. ábra. Vámos Ernő (1898–1972)

Figure 16. Ernő Vámos (1898–1972)

1928. május 28-án a Fradiban is szerepelt: a Blackburn ellen 6:1-re megnyert barátságos mérkőzésen lépett pályára, miután az Üllői útiak kölcsönkérték Obitz Gábor sérülése miatt. Annak kimúlásáig nem hagyta el a Sabariát, 1932 decemberében aztán megállapodott a pápai Perutz vezetésével, és a tavasztól játékos-edzőként irányította az 1930-ban alakult klub gárdáját. Hosszú évekig maradt – idővel már csak trénerként – a csapatnál, 1939-ben játékvezetői vizsgát is tett, de első osztályú mérkőzést biztosan nem dirigált.

Stofián (Sólyom) János (1904. június 18.–1984. december 12.)

A BEAC-ból 1926-ban szerződött a Hungáriához, de nem tudott gyökeret verni a kezdőcsapatban. Mindössze négyszer játszott, így idény közben, áprilisban a fővárosból Szombathelyre költözött, és 1927. május 1-jén vesztes meccsen mutatkozott

16. ábra. Stofián (Sólyom) János (1904–1984)

Figure 16. János (Sólyom) Stofián (1904–1984)

be új együttesében. A Sabaria jó lóra tett a huszonkét éves középcsatárral (17. ábra), hiszen a kék-sárgák jó hat és fél éves történetének legtöbb gólt (22) szerző játékosává lett. A másodosztályba zuhanás Újpestig „repítette” 1929 nyarán, és nem bánta meg: 1930-ban és 1931-ben is bajnokságot nyert a lilákkal. Szép éveket töltött a szintén újpesti Phöbusnál, amely negyedik helyig jutott a profi élvonalban. Stofián mérnökként dolgozott, az Elektromos Művek főmérnökeként ment nyugdíjba.

Hát, eddig a hiánypótló névsorolvasás...

A Sabaria-érát követően legközelebb 1945. augusztus 20-án adott játékost a nemzeti csapatnak Szombathely: a Magyarország–Ausztria (5:2) barátságos meccsen Szabó Imre, a Haladás jobbszélsője kapott lehetőséget Gallowich Tibor szövetségi kapitánytól – és mit hoz a sors, Szabó a hetvenes évek második felében és a nyolcvanas évek elején a (nem jogutód) Sabaria SE trénerként dolgozott...

Irodalom

- AARONS M. (2001): *War Criminals Welcome Australia: A Sanctuary for Fugitive War Criminals Since 1945.* – Carlton, Black Inc., 649 pp.
- GERHÁRD L. (szerk.) (1932): *A magyar sport reneszánszának története 1896-tól napjainkig I–II.* – Budapest, Magyar Sport Pantheonja Kiadóvállalat, 430 pp.
- NYÁRI G. (2017): „45-ösök” – a német és osztrák területeken élő magyar emigráció története 1945–46. – Doktori (PhD) disszertáció, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 190 pp. http://real-phd.mtak.hu/488/19/nyari_gabor_disszertacio.pdf (Hozzáférés: 2018. május 8.)
- RÉVÉSZ J. (2003): A Sabaria Fotball Club közép- és észak-amerikai túrája 1928–1929. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* (2002) 27: 345–358.

Egyéb források

- Magyarország* (1926. november 19.) 33(263): 14.
- Magyarország* (1926. november 20.) 33(264): 14.
- Magyarország* (1927. szeptember 29.) 34(220): 14.
- Nemzeti Sport* (1926. szeptember 17.) 18(149): 4.
- Nemzeti Sport* (1927. március 16.) 19(41): 2.
- Nemzeti Sport* (1927. szeptember 23.) 19(164): 12.
- Nemzeti Sport* (1927. szeptember 25.) 19(165): 2.
- Nemzeti Sport* (1927. szeptember 26.) 19(166): 5.
- Prágai Magyar Hírlap* (1927. szeptember 20.) 6(215): 8.
- Sport hírlap* (1925. szeptember 24.) 16(185): 3.
- Sport hírlap* (1926. augusztus 17.) 17(129): 4.
- Sport hírlap* (1926. december 18.) 17(198): 2.
- Sport hírlap* (1926. december 25.) 17(202): 5.
- Sport hírlap* (1926. szeptember 13.) 17(144): 1.
- Sport hírlap* (1926. szeptember 14.) 17(145): 5.
- Sport hírlap* (1926. szeptember 14.) 17(145): 7.
- Sport hírlap* (1926. szeptember 16.) 17(146): 2.
- Sport hírlap* (1926. szeptember 4.) 17(139): 2.
- Sport hírlap* (1927. november 3.) 18(149): 5.
- Vasvármegye* (1928. augusztus 19.) 61(188): 6.
- Vasvármegye* (1928. február 5.) 61(29): 4.
- Vasvármegye* (1928. november 27.) 61(269): 7.
- Vasvármegye* (1929. április 5.) 62(76): 8.
- Vasvármegye* (1929. április 7.) 62(78): 9.
- Vasvármegye* (1929. augusztus 14.) 62(183): 5.
- Vasvármegye* (1929. június 16.) 62(134): 7.
- Vasvármegye* (1929. május 23.) 62(114): 6.
- Vasvármegye Hivatalos Lapja* (1922. május 4.) 20(18): 128.
- Vasvármegye Hivatalos Lapja* (1928. május 22.) 26(21): 147.
- DEGOB-JEGYZŐKÖNYVEK (1945–46): 1743. jegyzőkönyv. *K. M. tanítónő és H. J. kalaposnő vallomása.* <http://www.degob.hu/index.php?showjk=1743> (Hozzáférés: 2018. május 7.)
- <http://www.nela.hu> (Hozzáférés: 2018. május 7.)

művészettörténet

HISTORY OF ART

Zászló, avagy mit takar ez a kifejezés a Szombathelyi Képtár textilgyűjteményét vizsgálva?

Cebula Anna

SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM
H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
cebula.anna@savariamuseum.hu

Összefoglalás

Az újtextiles mozgalom Magyarországon a hatvanas évek végén kezdődött. Ennek az irányzatnak a legnagyobb fórumát Vas megyében, Szombathelyen 1970-ben teremtették meg, amikor az 1. Fal- és Tértextil Biennálét megrendezték. A kétévenkénti, majd 2003-tól a háromévenkénti kiállításoknak köszönhetően megkezdődött a városban a korszakalkotó textilmunkák gyűjtése. Ennek köszönhető, hogy jelenleg a Szombathelyi Képtárban van Magyarország legnagyobb kortárs textilgyűjteménye. A gyűjteményünk a következő algyűjteményekből tevődik össze: fal- és tértextilek, iparitextilek, miniatúrtextilek, zászlók és szalagok. A Szombathelyi Képtár több mint kétezer darabos textilgyűjteményében 41 zászló-munka található.

KULCSSZAVAK: Szombathelyi Képtár, Fal- és Tértextil Biennálé, textilgyűjtemény, zászlók

Abstract

Szombathely Art Gallery's textile collection: banners. *The new-textile movement in Hungary arose late in the 1960s. Its main focus of expression began in Szombathely, Vas County, in 1970, as the First Biennale of Wall and Space Textiles, whose recurrence every two years (from 2003 every three) was the source from which the city gained a quantity of textiles to exemplify the new era. Szombathely Art Gallery today has the country's largest collection of contemporary textiles. The collection of over 2000 textile items in Szombathely Art Gallery divides into sections for wall and space textiles, industrial textiles, miniature textiles, and banners and streamers. The last section includes 41 items*

KEYWORDS: Szombathely Art Gallery, Biennale of Wall and Space Textiles, textile collection, banners

Bevezetés

Az újtextiles mozgalom Magyarországon a hatvanas évek végén kezdődött. Ennek az irányzatnak a legnagyobb fórumát Vas megyében, Szombathelyen 1970-ben teremtették meg, amikor megrendezték az 1. Fal- és Tértextil Biennálét. A kétévenkénti, majd 2003-tól a három évenkénti kiállításoknak köszönhetően megkezdődött a városban a korszakalkotó textilmunkák gyűjtése. Ennek köszönhető, hogy jelenleg a Szombathelyi Képtárban van Magyarország legnagyobb kortárs textilgyűjteménye. A kollekción két részből tevődik össze. Az elsőbe tartozik a hazai, tehát a magyar fal-és tértextil-, valamint a textildesign-gyűj-

temény, a másik részt képezi a nemzetközi anyag, olyan kategóriákban, mint a miniatúrtextil, a zászló és a szalag. A zászlógyűjtemény kialakítása, mely többségében külföldi alkotók munkáit tartalmazza, akárcsak a többi gyűjteményi egység megjelenése, szorosan összefügg a Szombathelyi Képtárban periodikusan bemutatásra kerülő se-regszemlékkel. A zászló diszciplínát 1998-ban, a 1848–49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából hívták életre. A hagyományos zászló mindig is szorosan kötődött a történelmi eseményekhez, óriási jelentőséggel bírt. A legkülönfélébb társadalmi szerveződések, embercsoportok abban a pillanatban, amint valamilyen szempont szerint kiemelkedtek, elkülönültek

1.a-b. ábra. 3. Textiltriennále (2009)

Figure 1.a-b. The Third Textile Triennale (2009)

a többiektől, azonnal vagy nagyon rövid időn belül zászlót is kreáltak, alkottak maguknak, céljaikat, elképzeléseiket „zászlójukra tűzve”. Mivel a textilből készült zászló igen hatásos kifejezési forma, úgy gondoltuk, hogy a világon elsőként itt, Magyarországon megteremtjük a textilművészetben belül az „autonóm zászló” műtárgy kategóriát. Így a Kulturális Alapítvány a Textilművészetért és a Szombathelyi Képtár első felhívásában pontosan meghatározta, hogy hogyan is értelmezi a „zászló” kategóriát a textilművészeti beavatkozásokon belül. Olyan autonóm textilműveket vártak a rendezők az alkotóktól, amelyeknek a mérete 100×300 cm befoglalón belül van, és amelyeket rövidebbik oldaluknál fogva, rúdon be lehet mutatni a Szombathelyi Képtár mellvédjéről kilógatva (1.a-b. ábra). Természetesen itt is, akárcsak a nemzetközi miniatúrtextil kategóriánál, a mű nem csak textilből készülhetett. A lényeg az volt, hogy technikájában vagy anyagában utaljon a textil tulajdonságaira.

Zászlóba sűrített mondanivaló

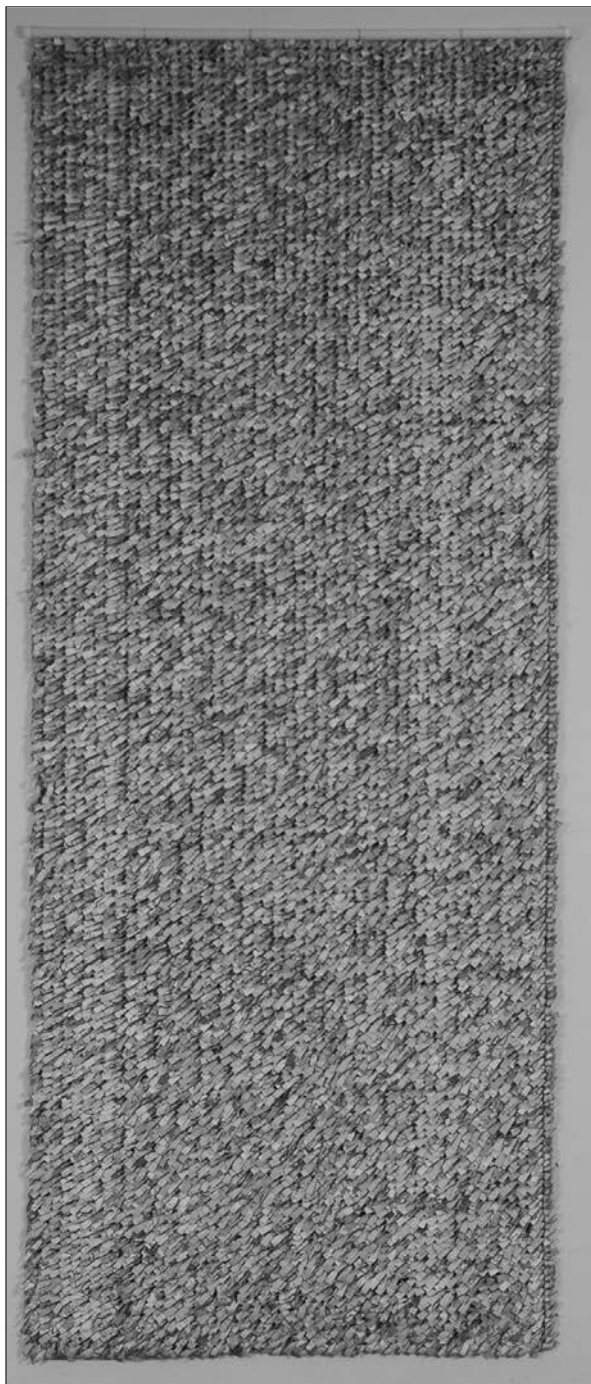
Az 1998. évi biennálé zászlókiállítására beérkezett művek első ránézésre még nagyon hasonlítottak a régi korok hagyományos zászlóira. Az idelátogatók nagy meglepetésére azonban mégsem voltak azonosak az általuk megszokott állami, egyházi vagy katonai zászlókkal, bár anyaghasználatukat még a visszafogottság jellemezte (Cs. KOTTRA 1998). Mondanivalójuk kifejezésében je-

lentősebb volt a színnel való jelzés. A többnyire szabályos téglalap alakúak között megjelentek a háromszög bemetszésűek, az ún. „lángnyelvűek”. Az első, akkor még csak országosnak meghirdetett kiállítás után 2000-ben már nemzetközi felhívást tettünk közzé. Az ezredfordulón megjelent alkotások, melyek 21 országból, három kontinensről érkeztek hozzánk, már mertek extrák, avantgárdok lenni, az alkotók már éltek a művészi szabadsággal és a tradicionális zászlóknál alkalmazott anyagoktól merőben eltérő nyersanyagokat is használtak és használnak azóta is. Olyanokat, mint a papír, a műanyagszál, a viasz, a drót, a toll, a bőr, az iratkapcsok, a szilikon, a teafilterek, a rézhuzal, a fémcsegek és még sok egyéb a textiltől hagyományosan idegen anyag. Az alkotók egyébként a zászló kategóriában is pontosan ugyanolyan vagy nagyon hasonló műveket hoznak létre, akárcsak az autonóm textiljeikben, hiszen mindenki életműve sajátos jegyeket hordoz. Az őket foglalkoztató témák, kérdések, fogalmak kerülnek itt is napvilágra. Még anyaghasználatuk is hasonló.

Alkotók és műalkotások

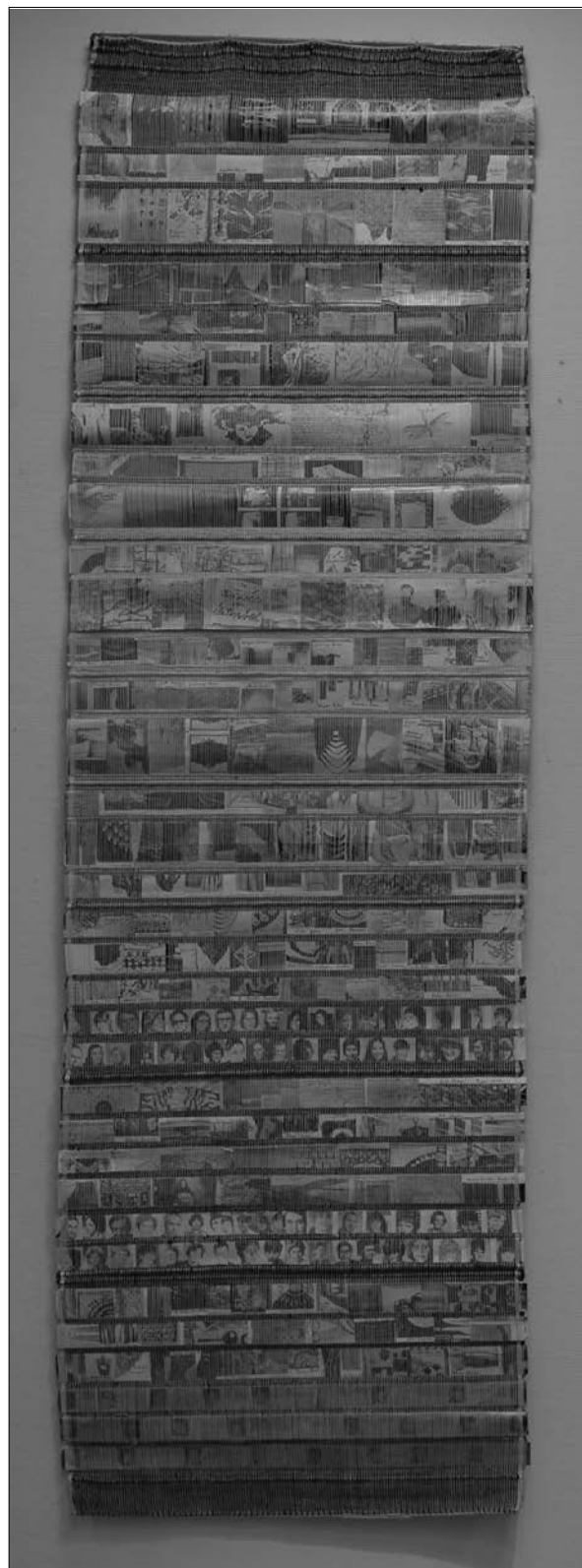
Többé-kevésbé kronológiai sorrendben haladva, elsőként Jolanta Rudzka Habisiak (Lengyelország) művét mutatom be, aki a falikárpitokban, a minitextilekben és a zászlóban is ugyanazzal az anyaggal dolgozik: a viaszosvászonra nyomtatott térkép csíkokra vágásából nyeri azokat a szálakat,

amelyeket aztán a subázás technikájával rácsos alanyra rögzít. Így alkotta meg a textilképet, jelen esetben *Paradicsomi zászló* címmel (2. ábra), mely Lengyelország hegy- és vízrajzi térképének leképezése.

2. ábra. Rudzka-Habisiak, Jolanta: *Paradicsomi zászló* (1999)
Fűzött, papír; 200×100 cm; I.2000.66.

Figure 2. Jolanta Rudzka-Habisiak: *Paradisiac Banner* (1999)
Stitched, paper; 200×100 cm; I.2000.66.

3. ábra. Fáy Éva: *Biennálék vászonkötésben* (1998)
Szövött, fotó; 270×85 cm; I.88.271.I.

Figure 3. Éva Fáy: *Biennales in Plain Weave* (1998)
Woven, photograph; 270×85 cm; I.88.271.I.

Fáy Éva horizontális szövessel készítette el a *Biennálék vászonkötésben* című zászlóját (3. ábra), amelyet a korábbi biennálékon szerepelt alkotásokból és készítőik fotóiból állított össze. Szintén

4. ábra. Mátrai István: *Filmszakadás – az utcán átment a kedves* (2003)

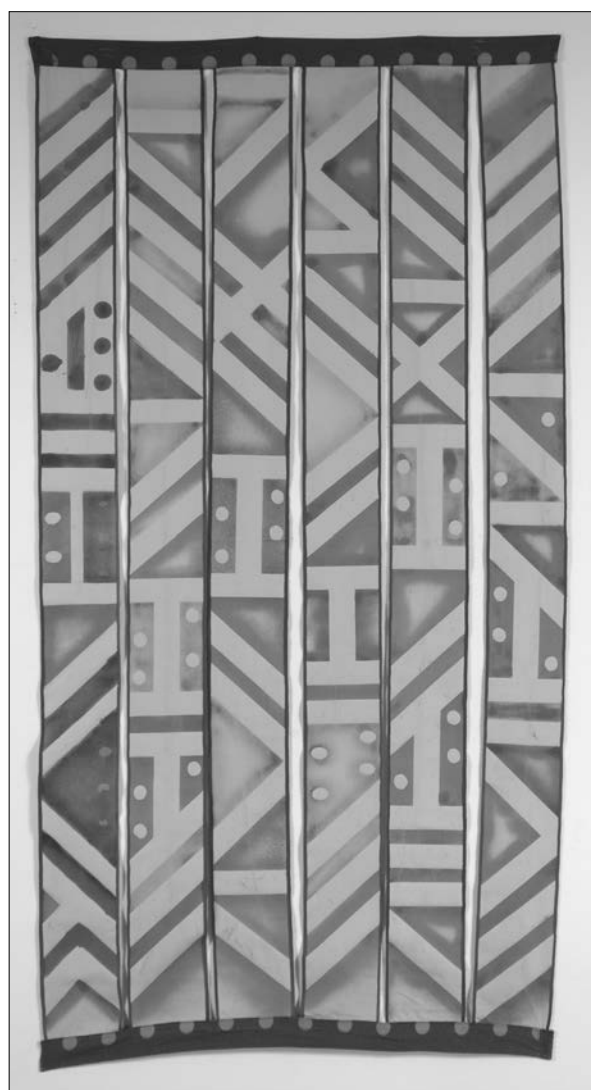
Nyomott, műanyag; 300×100 cm; l.2004.25.

Figure 4. István Mátrai: *Film snippet – Dear Girl Crossing the Street* (2003)

Print, synthetic; 300×100 cm; l.2004.25.

a fotót, mint nyersanyagot használja alkotásai elkészítéséhez hosszú évek óta Mátrai István. Zászlómunkája, melynek az *Filmszakadás – az utcán átment a kedves* címet adta (4. ábra). A mű három, vászonra nyomtatott fotóból áll, melyek egy mozgó személyt örökítenek meg, ezzel a látogatóban a vetített film érzetét keltve.

Érdekes megfigyelni azt is, hogy egy művész néhány év leforgása alatt miként értelmezi át, teszi magáévá a zászló fogalmát. Példának Makkai Mártát állítom. Mindkét itt bemutatott zászlójánál (5., 6. ábra) a vertikalizmus dominál, ám míg a korai munkájában elkülönülő, szabadon le-

5. ábra. Makkai Márta: *Zászló* (1997)

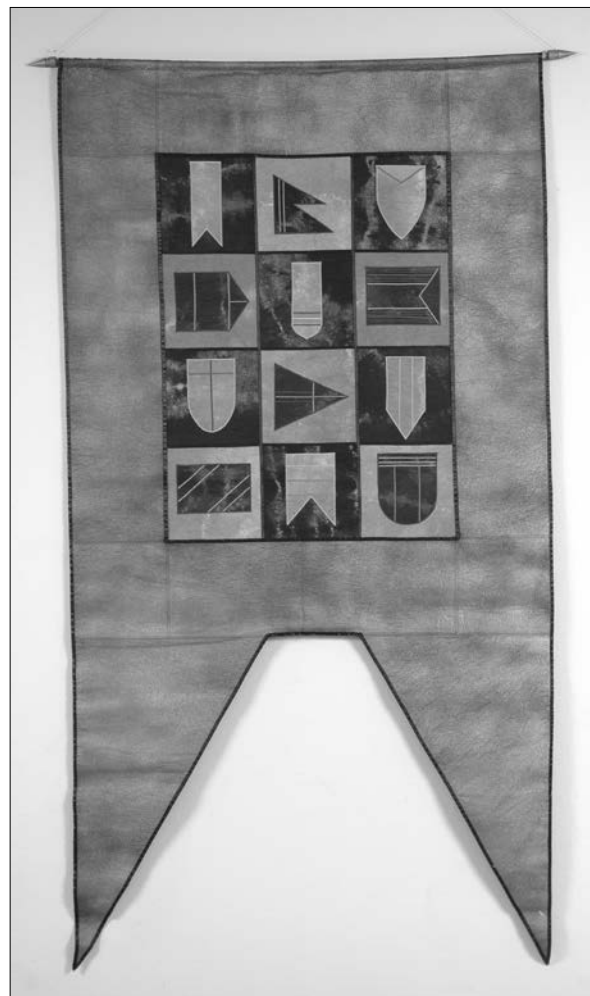
Festett, vászon; 200×100 cm; l.99.5.

Figure 5. Márta Makkai: *Banner* (1997)

Paint, canvas; 200×100 cm; l.99.5.

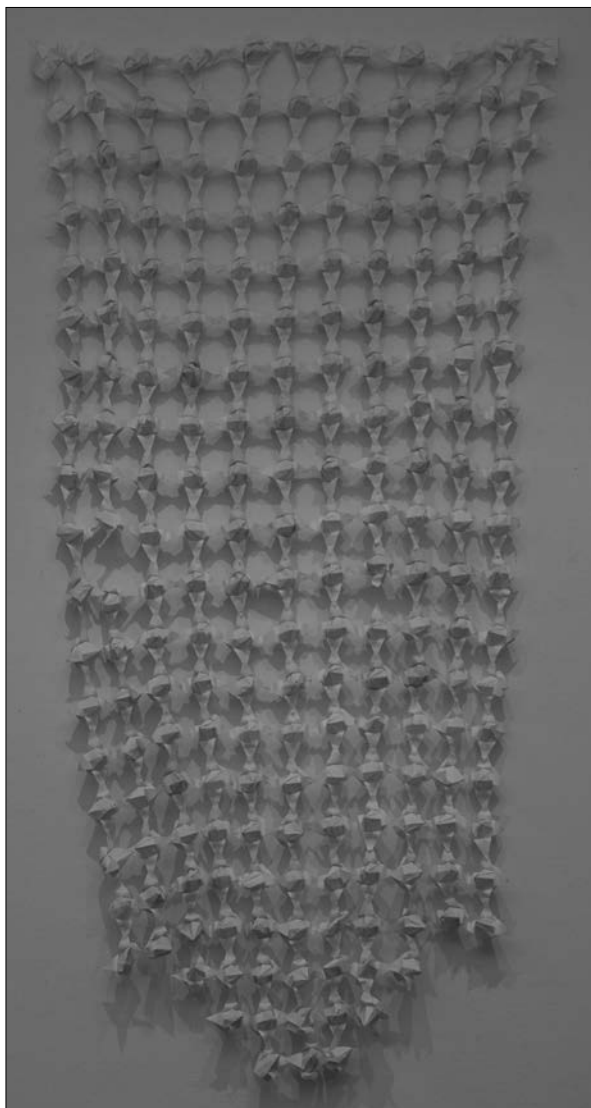
6. ábra. Makkai Márta: *Kereszteződések* (2003)
Festett, varrott, pamut; 300×100 cm; I.2005.I.
Figure 6. Márta Makkai: *Crossroads* (2003)
Paint, sewn, cotton; 300×100 cm; I.2005.I.

7. ábra. Bányi Katalin: *Zászlógyűjtemény zászlaja* (1999)
Vegyes technika, textil, szatén szalag; 190×100 cm; I.2000.55.
Figure 7. Katalin Bányi: *Banner Collection Banner* (1999)
Mixed techniques, textile, satin ribbon; 190×100 cm; I. 2000.55.

begő sávjai egyenlő hosszúságúak és csak alul és felül vannak egymáshoz rögzítve, addig a későbbi munkájánál a középső sáv hosszabb, a többi pedig már nem szabadon lebeg, hanem átszövésével, át-bújtatással kapcsolódik egymásba (Husz 2006).

Az előbbi elképzeléstől teljesen más Bányi Katalin munkája, melynek címe *Zászlógyűjtemény* (7. ábra). Már maga a cím is azt sugallja, hogy valamiféle összesítést, sorozatot mutat be az alkotásában. Maga a zászló rövidebb oldalánál háromszögben bemetszett. Az ún. gyűjtemény a zászló középpontjában van, ahol négy vízszintes sávban három-három négyzetbe különböző kicsiny zászlóformákat applikált. Színeit tekintve az óarany és a sötétkék, valamint a narancssárga van jelen.

8. ábra. Slizova, Livia: *Tulipánok földje* (1999)
Hajtogatott, papír; 200×100 cm; 1.2000.68.
Figure 8. Livia Slizova: *Land of Tulips* (1999)
Folds, paper; 200×100 cm; 1.2000.68.

Ez a trikolór teljes mértékben kielégíti a vexillológia színekvetelményeit, melyeket anno előírtak egy-egy új zászló megtervezésénél.

Ahogy azt már korábban is jeleztem, a zászlóhoz felhasznált nyersanyagok palettája igen széles. A papír is megjelent közöttük, erre Livia Slizova (Szlovákia) *Tulipánok földje* című munkája a példa (8. ábra), melyen origami-hajtogatással készült tulipánok sorát erősíti össze zászlóvá. A különleges nyersanyagok sorát Teresa Volga Matteucci (Olaszország) *A természet világának* című alkotásával lehet folytatni, ahol a kézzel fonott ken-

9. ábra. Tóth Szilvia: *Jelenlét – „Ahogy a dolgok vannak”* 2009
Vegyes technika, organza, üveg; 300×200 cm; 1.2009.36.
Figure 9. Szilvia Tóth: *Scene – “As Things Are”* (2009)
Mixed techniques, organza, glass; 300×200 cm; 1.2009.36.

deralapon az alkotás középpontjában megjelenő kereszt motívum nem másból, mint a tarajos sült tuskéiből készült. A kemény nyersanyagokkal szemben Tóth Szilvia *Jelenlét – ahogy a dolgok vannak* című zászlójában (9. ábra) a lágyszerű organzát választotta, melyre kis üveggolyókat erősített fel (KOVALOVSKY 2009).

Megdöbbenő lehetett a látogatóknak Alberta Whittle (Anglia) műve, mely megjelenésében és anyaghasználatában is teljesen eltért a zászlóformától: szárítókötélen lengedező fehérenműdarabokat, melltartókat és tangákat használt a *Por-nosztár mossa a holdat* címmel (10. ábra).

Gyűjteményünk legfrissebb darabjai a 2015-ös textiltriennálé alkalmával a Szombathelyi Képtár-

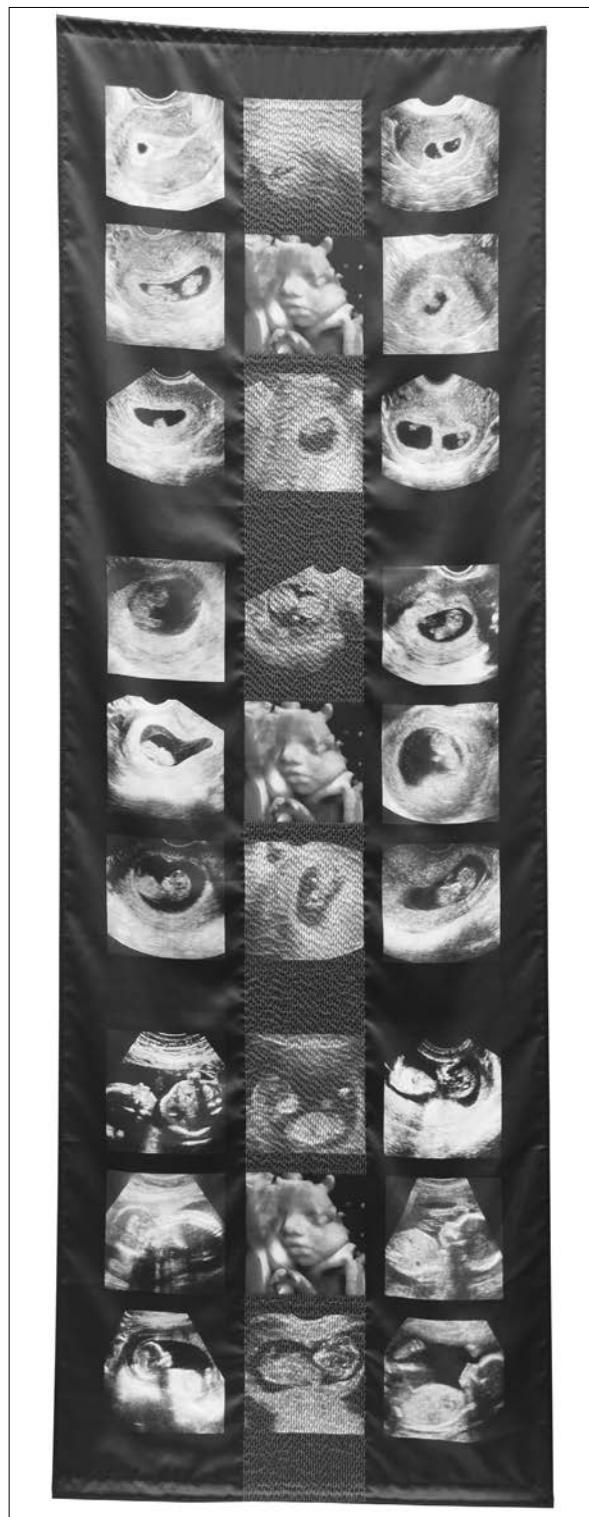

10. ábra. Whittle, Alberta: Pornószár mossa a holdat (1999)

Egyéni technika, harisnyatartó; 150×100 cm; 1.2000.71.

Figure 10. Alberta Whittle: Porn Star Washing the Moon (1999)
Specific technique, suspender belt; 150×100 cm; 1.2000.71.

nak ajándékozott műalkotások. A triennálé címe *Imágó* volt, így az akkori művek is ennek az átváltozásnak a jegyében, az átlényegülés, a transzformáció alap gondolatával voltak kapcsolatosak. Károlyi Zöld Gyöngyi *Téli álom* címet viselő munkáján a jégvirágos ablakhoz hasonló mintákat tükrözteti, és egy rovar sziluettje bontakozik ki a sötét selyem zászlón. A következő alkotás arról a változásról szól, amely az anyaméhben megy végbe a kilenc hónap alatt. A zászló, melyet Kis Iringó készített és a *Kilenc hónap* címet kapta (11. ábra), a

11. ábra. Kis Iringó: Kilenc hónap I. (2014)

Vegyes technika, beverly poliészter anyag, pamut cérna, digitális nyomtatás, kézi varrás; 300×100 cm; 1.2016.13.

Figure 11. Iringó Kis: Nine Months No. I (2014)
Mixed techniques, Beverly polyester, cotton thread, digital printing, hand-sewing; 300×100 cm; 1.2016.13.

12. ábra. Orbán Anna-Mária: *Törékenység* (2014)
 Vegyes technika, műanyag, viszkóz, selyemcérna, selyemgubó,
 digitális nyomat, hímzés; 300×100 cm; L.2016.15.
Figure 12. Anna-Mária Orbán: *Fragility* (2014)
 Mixed techniques, synthetic, viscose, silk thread, silk cocoon, digital
 print, embroidery; 300×100 cm; L.2016.15.

magzati fejlődést mutatja be ultrahangos felvételek kiprintelésével a fekete vászon alapra. Végül egy díjnyertes munkával zárom a kalandozást a modern műtárgy-zászló világában: Orbán Anna Mária *Törékenység* című zászlójával (12. ábra), mely szürkés alapon vöröses-rózsaszínes kavargó szálféleségnek látszik, valójában a hemoglobin mikroszkopikus részének digitális nagyítása (DVORSZKY 2015).

A Szombathelyi Textiltriennálé már több, mint húsz éves múlttal rendelkező „zászlószektor” bizonyította létjogosultságát, kifejezően érzékelteti a művésztszadalom frissességét, amivel újabb és újabb kategóriákban, méretekben eleget tudnak tenni a kihívásoknak, mert a művészi szabadság adta alkotókedv kimeríthetetlen (P. SZABÓ 2018). A Szombathelyi Képtár több, mint kétezer darabos textilgyűjteményében 41 zászló-munka található.

Irodalom

- CS. KOTTRA GY. (1998): Szabadság – 1998. 15. Magyar Textilbiennále, Szombathelyi Képtár, 1998. szeptember 3. – október 31. Zászlóművészet. – *Magyar Iparművészet* **1998**(4): 41–43.
- DVORSZKY H. (2015): 5. Textilművészeti Triennále a Szombathelyi Képtárban. – *Magyar Iparművészet* **2015**(7): 2–10.
- HUSZ M. (2006): Kontaktus és új trendek. 2. Textilművészeti Triennále Szombathelyen. – *Magyar Iparművészet* **2006**(3): 12–20.
- KOVALOVSKY M. (2009): Tűnő jelenlét. III. Textilművészeti Triennále, Szombathely. – *Új Művészet* **2009**(10): 4–6.
- P. SZABÓ E. (2018): Bízzad az Úrra dolgaidat! 6. Textilművészeti Triennalé. – *Új Művészet* **2018**(7): 54–57.

műtárgyvédelem

CONSERVATION

Gondolatok a restaurátori etikai elvekről és napjainkban elfogadott szabályozásukról

Kusztor Gergely

SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM
H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
coostor@gmail.com

Összefoglalás

A restaurálás, konzerválás alapvető etikai szempontjai azon a tényen alapulnak, hogy a műtárgyakat a múlt dokumentumaiként kell kezelni, az általuk hordozott információkat, értékeket lehetőleg változatlan formában kell megőrizni. Ennek a gondolatnak a megvalósításához rendkívül sokat segítenek a szakirodalomból és képzések során szerzett információk. Az etikai elvek segítségével és betartásával a legjobban meg tudjuk őrizni a tárgyak kulturális értékét. A restaurátor szakma fejlődése közben ez a kérdés mindig is jelen volt és fontos szerepet tölt be a mai napig, de a legjobb szándék ellenére is, a tudományos háttér (segédtudományok) megfelelő felhasználása nélkül, kevésbé jó megoldásokat és eljárásokat is lehet választani.

KULCSSZAVAK: konzervátori és restaurátori etika, kulturális örökségvédelem, restaurálás, konzerválás

Abstract

Some ideas on the ethical principles of restoration and the rules currently applied. *The underlying ethics of restoration and conservation rest on the principle that works of art must be handled as documents of the past and the information and values they impart preserved unchanged wherever possible. Much assistance in applying these comes from information obtained from specialist literature and training. These ethical guidelines offer the best way to preserve the cultural value of the objects concerned. This issue has been one of importance to the restoring profession and remains so, but with the best will in the world, shortcomings in applying scientific knowledge (techniques of assistance) can mean less opportune solutions and procedures are chosen.*

KEYWORDS: conservation and restoration ethics, cultural heritage protection, restoration, conservation

Bevezetés

Restaurálás, konzerválás során egy beavatkozás több etikai problémát is felvethet, melyek megoldásához rendkívül sokat segítenek a szakirodalomból és képzések során szerzett információk és az ezek alapján elsajátítható gondolkodásmód. A restaurátor szakma fejlődése közben ez a kérdés mindig is jelen volt és fontos szerepet tölt be a mai napig. Ezek azok az elvek, amelyek segítségével és betartásával a legjobban meg tudjuk őrizni a tárgyak által hordozott információkat.

Az etikai elvekről

A restaurálás alapvető etikai szempontjai azon a tényen alapulnak, hogy a műtárgyakat a múlt dokumentumaiként kell kezelni. Az általuk hordozott információkat lehetőleg változatlan formában kell megőrizni.

Sok esetben nemcsak meg kell őrizni, hanem felszínre is kell hozni, hogy a műtárgy által hordozott értékek, információk vizsgálhatóak legyenek a szakemberek számára.

Erre több példát is találhatunk a 2012-ben kezdődő M86-os autótú megelző feltárása során felszínre került germán temető tárgyai között (PAP

1. ábra. A fibula előkerülési állapotában
Figure 1. The fibula as found

2. ábra. Az előkerült berakások a fibulán
Figure 2. The insets on the fibula

3. ábra. Az aranyozás nyomai a fibulán
Figure 3. Traces of gilding on the fibula

4. ábra. Az ezüst alapfém
Figure 4. The underlying silver metal

5. ábra. A fibula restaurálás és konzerválás után
Figure 5. The fibula after restoration and conservation

6. ábra. A tárgy bekerülési állapotban

Figure 6. The object on arrival

7. ábra. A tárgy restaurálás és konzerválás után

Figure 7. The object after restoration and conservation

8. ábra. A tegez maradványai *in situ* állapotban

Figure 8. Remains of the quiver as found *in situ*

9. ábra. A nyílcsúcsok maradványai *in situ* állapotban

Figure 9. Remains of the arrow heads as found *in situ*

2016). A 2. lelőhelyen kiemelt fibulának¹ (1. ábra) már előkerülési állapotában egyértelműen meg lehetett állapítani a funkcióját, de helyreállítása után számos egyéb, el nem hanyagolható információra is fény derült. Már a tisztítási folyamat elején nyilvánvalóvá vált, hogy drágakő (almandin)² berakások, valamint textilmaradványok vannak rajta (2. ábra). A későbbiekben pedig előkerült az aranyozás (3. ábra) is a tárgy felületén, melyet ezüst alapfémre (4. ábra) helyeztek fel (5. ábra).

A másik lelet³ (6. ábra) bronztárgy megnevezéssel került a restaurátorműhelybe. A mechanikus tisztítás után már látszott, hogy egy övcsatőről (7. ábra) van szó.

Szintén ebben a temetőben talált, *in situ* felvett tegezmaradványok⁴ (8. ábra) és a hozzá tar-

10. ábra. A tegez aljából előkerült farészek

Figure 10. Wooden parts found under the quiver

tozó nyílcsúcsok⁵ (9. ábra) tisztítása közben sikerült több megfigyelést is tenni. A kör alakúra hajtott fenékvasalóban (10. ábra), valamint a szegecsen

¹ Savaria Múzeum, Régészeti Osztály; Leltári száma: N.2016.1.42.

² A vizsgálatot M. Horváth Eszter (MTA Wigner Fizikai Kutatóközpont) végezte.

³ Savaria Múzeum, Régészeti Osztály; Leltári száma: N.2016.1.61.

⁴ Savaria Múzeum, Régészeti Osztály; Leltári szám: N.2016.1.6.

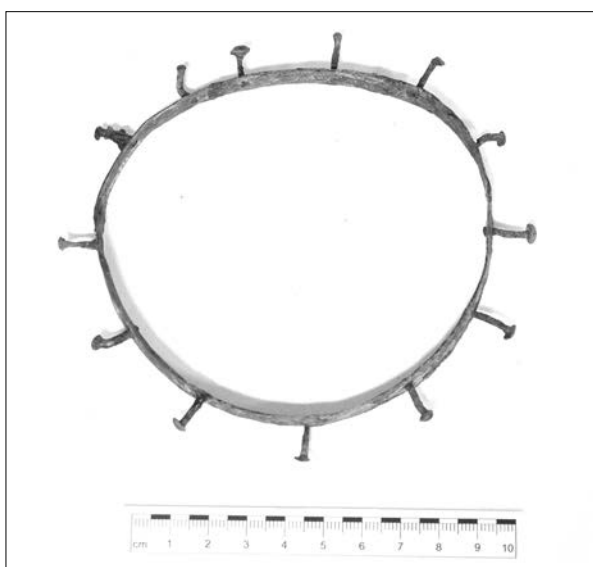
⁵ Savaria Múzeum, Régészeti Osztály; Leltári számuk: N.2016.1.25–30.

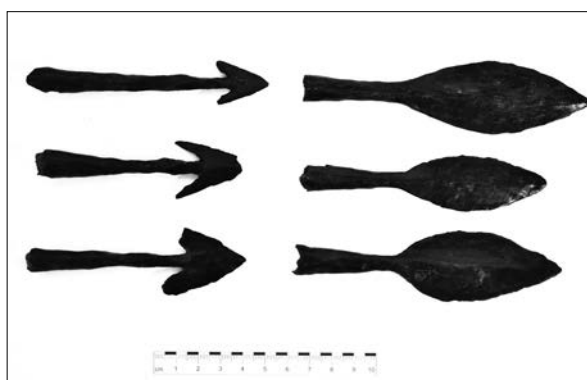
11. ábra. Famaradványok a szegecsen
Figure 11. Wooden remains on the rivet

12. ábra. Famaradványok a nyílhegy köpűjében
Figure 12. Wooden remains in the belly of the arrowheads

13. ábra. A tegez vasalata restaurálás és konzerválás után
Figure 13. The ironwork of the quiver after restoration and conservation

14. ábra. A nyílhegyek restaurálás és konzerválás után
Figure 14. The arrowheads after restoration and conservation

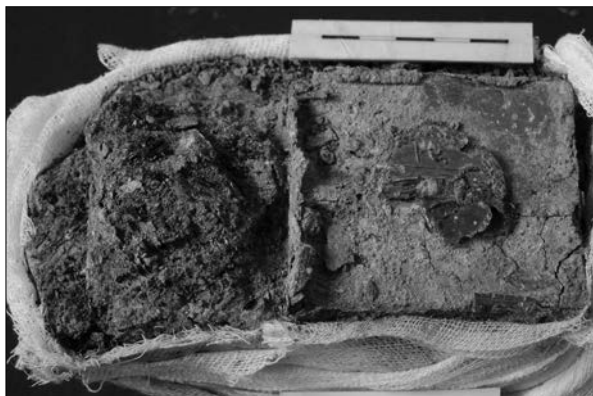
(11. ábra) és az elhunyt csípőjénél talált nyilak köpűjében (12. ábra) famaradványok voltak, melyek azt támasztják alá, hogy teljes tegezt helyeztek az elhunyt mellé, vesszőkkel együtt, majd a szerves anyagok nagy része a földben lebomlott (13.,14. ábra) (KUSZTOR 2017). Ezek alapján a vesszők hossza is megállapítható.

Szintén jó példa a 2005 májusában, a Sárvár 88-as elkerülő út megelőző feltárása során felszínre került (15. ábra) római kozmetikai doboz.⁶ A helyreállítás során az egyik rekeszből fehér, porszerű anyag került elő. Az óvatos és körültekintő beavatkozásnak köszönhetően sikerült mintát

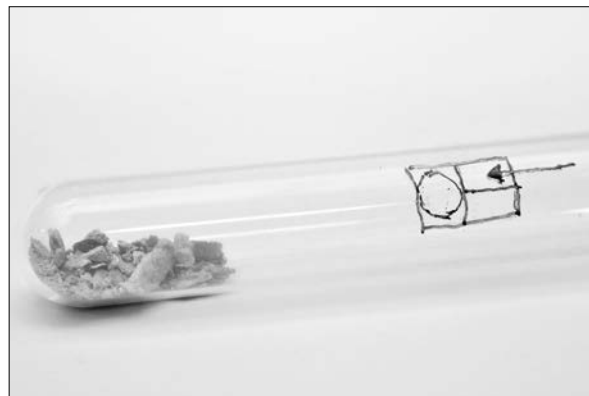
venni belőle (16. ábra), aminek összetétele anyagvizsgálattal megállapítható. Egy iránymutató Röntgenfluoreszcens spektrometriás (XRF) mérés ólomtartalmú festékre enged következtetni. A helyreállítás során jól megválasztott eljárások és a roncsolásmentes vizsgálat miatt a minta a későbbiekben bármikor tovább elemezhető és az eredmény pontosítható (17. ábra) (KUSZTOR 2015).

A restaurátori trendek változása nem az alapgondolat változását jelenti, csak a kivitelezés mékénjtét, mely akár országonként is eltérhet, ugyanabban az időszakban. Például a kerámia restaurálása során több megoldással is találkozhatunk. Van, olyan, hogy fehér gipszsel egészítik ki az edényt, van, amikor anyagában színezettel, de olyan is előfordul, hogy retusálással teszik a felületet a tárgyhöz illeszkedővé. Ezek különböző technikai megoldások, de egy dologban hasonlítanak egymásra, hogy a tárgy által hordozott információkat (ké-

⁶ Savaria Múzeum, Régészeti Osztály; Sárvár 88-s elkerülő, 4. lelőhely, 97. objektum 16. számú melléklete.

15. ábra. A kozmetikai doboz *in situ* állapotban
Figure 15. The cosmetics container as found *in situ*

16. ábra. A rekeszből vett anyagminta
Figure 16. Sample of material taken from the compartment of the cosmetics container

17. ábra. A helyreállított kozmetikai doboz
Figure 17. The restored cosmetics container

szítéstechnika, anyagi összetétel, forma) az edény továbbra is megőrzi.

Ha a tárgy állapotából adódóan szükségessé válik, hogy a konzerváló kezelés során hozzátegyünk anyagokat (ragasztás, kiegészítés, megerősítés, konzerválás), akkor ezeket úgy kell tudnunk eltávolítani a jövőben, hogy az eredetit ne érje semmiféle károsodás, a hordozott információ ne sérüljön és ne vesszen el.

Ez a gondolkodásmód már nagyon régóta létezik a műtárgyakkal foglalkozó szakembereknél.

Az első múzeumok alapítása, melyek gyűjteményi funkciót láttak el, a 18. századra tehető. Sajnos a kezdeti időkből nem igazán lehet írásos emlékeket találni a restaurátori munkákról. A legelső múzeum az 1753-as alapítású British Museum volt. Az intézmény szerint a korai

időszakból restaurálással, konzerválással kapcsolatban semmi iratuk nem maradt fent, mert nem dokumentálták. Az elvégzett beavatkozások feljegyzése ekkoriban sajnos még nem volt bevett szokás. A legkorábbi adatok a 19. századból vannak, mely szerint több restaurálással foglalkozó személy is dolgozott a múzeumban, de a módszerekre, eljárásokra csak utalások vannak, kúrátorok levelezéseiben és értekezletek jegyzőkönyveiben.

A 18. század vége felé a tudósok egyre inkább érdeklődtek a régészeti anyagokkal kapcsolatos problémák iránt (SEASE 1996). A legkorábbi alkalmazott módszerek közé tartoznak a tárgyak forralása különböző olajok és lakkok keverékében (HANSEN & ANDERSEN 2001; SCOTT & EGGERT 2009).

Ebben az időszakban az értékek megőrzésének gondolata már biztosan megfogalmazódott, azonban megfelelő tudományos háttér hiányában ezek kivitelezése sok esetben nem volt megoldható. A különböző restaurátori munkát segítő tudományágak (kémia, fizika) fejlődése és tudatos alkalmazása, lehetővé tette, hogy a megfelelő eljárásokat, anyagokat használjuk. Ezen tudományok nélkül nem ismerhetők meg a restaurálásra használt anyagok összetételei, ártó hatásai a műtárgyra, öregedésük, lebomlásuk és az ezzel járó károsító folyamatok.

A fémkorrózióról például még a 19. század közepén is sokan azt gondolták, hogy bakteriális eredetű és ugyanúgy fertőzés útján terjed, mint a megbetegedéseket okozó társaik.⁷

Az Erdélyi Múzeum-Egylet alapító közgyűlésének jegyzőkönyvében⁸ olvashatjuk: „Utasítás az Erdélyi Országos Múzeum érem- és régiségtárnoka számára. (...)8.§. A gyűjtemény őrének első és főkötelessége lévén a gyűjteménybe letett tárgyak épségben fentartása és megőrzése minden romlástól vagy csonkulástól, gondoskodni fog a kellő tisztaságról, meg fogja óvni az ércdarabokat rozsdától, szövetanyagokat a molytól, farészeket a szúttól, törékeny darabokat minden erőszaktól, és e végre nem csak arra ügyelni, hogy minden darab legalább egyszer évenként illő takarítás alá kerüljön, hanem az említett ellenségek ellen a tapasztalás után legcélszerűbbnek bizonyult ellenszereket is fel fogja használni.”

Az utasításból egyértelműen kiderül, hogy az alapvető cél a műtárgyak „épségben fentartása és megőrzése” volt.

Edward Krause vegyész 1882-es cikkében írja, hogy az eddig alkalmazott összes konzerválási módszer a tárgyak külső hatásokkal szembeni védelmére irányult. Néhány megfigyelése arra engedte következtetni, hogy „az ellenséget a tárgyon belül” is keresni kell. Rájött, hogy nagy problémát jelentenek a kloridok és mentesítő eljárást dolgozott ki (KRAUSE 1882).

W. M. Flinders Petrie régész, egyiptológus 1888-ban megjelent publikációjában (PETRIE

1888) a különböző anyagú, főként fém tárgyak tisztításáról írt. Az ő művében is jelen van a tárgyak által hordozott értékek, információk megőrzésére irányuló szándék. Véleménye szerint biztosabb a jó eredmény, ha szakemberek végzik a folyamatot. Felhívta a figyelmet arra, hogy a beavatkozások során ügyelni kell, hogy a végeredmény ne legyen megtévesztő, valamint a hozzáadott anyagok eltávolíthatóak legyenek. Konkrét eljárásokat és megoldásokat is közölt, melyeket napjainkban már sok esetben megkérdőjeleznénk. Előszeretettel használta tisztításra például a sósavat. Manapság azonban már tudjuk, hogy a kezelés után, a műtárgyban maradt sósav és savmaradék kloridok visszafordíthatatlan folyamatokat indítanak el, elpusztítva a tárgyat. Többször említi tisztításként a vizes áztatást, a fémsók eltávolítására (vas alapú műtárgyak esetében is), akár több héten keresztül. Művében a védőbevonatokról (vékony olaj- vagy lakkreteg) és a különböző ragasztóanyagokról (sellak és marine glue⁹) is szó esik.

Fenichel Sámuel erdélyi régész-, restaurátor-, utazó- és gyűjtőnek 1890–91-ből több írása is fennmaradt, melyek szintén az előzőekben említett gondolkodásmód jelenlétét támasztják alá. Cikkeiben is található például több helyen arra utalást, hogy a tárgyról csak a számára káros, valamint az információt eltakaró részek távolíthatók el: „Különböző tárgyak mészkegerek lerakódásának tisztítási módja (...) Minthogy e kéreg a vizsgálat akadályozza, célszerű az eltávolítása; de csak azon feltétellel, hogy a tárgy felülete semmiben csorbát ne szenvedjen.” (FENICHEL 1891). Másik utalás Fenichelről: „A kiásott régiségek között igen kevés azok száma, melyek konzerválásra egyáltalán nem szorulnak. Ilyenek pl. azon bronz- és vastárgyak, melyek az úgynevezett „nemes patiná”-val vannak beburkolva.” (FENICHEL 1890).

A tudományos háttér hiányában az alkalmazott eljárások a legjobb szándék ellenére is rendkívül károsak lehetnek a műtárgyra nézve. „Cserép edényeket, ha festett díszítés nincs rajtuk, koncentrált

⁷ Timárné Balázs Ágnes előadása a *Közgyűjtemények és a Tudomány* című konferencián, 1999. július 1–2., Budapest.

⁸ 1859. november 23–26.

⁹ Feltehetően egy vízzeloldható ragasztóanyag keverék.

sóság igen szépen takarít minden rossz következmény nélkül.” (FENICHEL 1891). A már említett problémák miatt tudjuk, hogy ez igazán ártalmas lehet a kerámia számára.

Fenichel Sámuel a következő idézetben kifejezi nemtetszését egy másik szerző módszerével kapcsolatban, azonban itt sem a tudományos háttérrel (valamely segédtudomány alkalmazásával) megállapított eredményekre hivatkozik, hanem tapasztalati megfigyeléseire.

„Dr. Voss Merkbuch stb. című (Voss 1888) hasznos könyvecskéjében foglalkozik a kérdéssel (fémek konzerválása) és különböző konzerváló szereket ajánl. Nem tartom az ő eljárásait föltétlenül ajánlhatóknak, sőt azt tapasztaltam, hogy néha a tárgyra nézve, melyet konzerválni kívánunk, veszélyes. Így pl. az 58. lapon leírja, hogy langyos meleg vízbe, melyben mosó-szóda (Natrium carb.) van föloldva, kell a vas tárgyat áztatni; azután 6-8 napig borszeszben áztatni stb. Tapasztalásból állíthatom, hogy ily eljárás erősen oxydált vas tárgyaknak határozott kárára van, mert ha ennyi ideig vízben tartjuk, ahelyett, hogy konzerválnók, gyorsítjuk a szétmállást.” (FENICHEL 1891).

1889-ben Loczka József¹⁰ vegyész írásában említi: „Azért már az ötvenes évek óta látjuk e tapasztalati tudományt az ősrégészet szolgálatában. Bibka és Wibbel rendre analizálják a régi bronz- és vasemlékeket és analiziseik száma több százra megy, és még folyton folynak a vizsgálatok. Nálunk eddig csak Szabó, Lengyel és Nendtvich foglalkoztak prehistorikus tárgyak vegyi vizsgálatával.” (LOCZKA 1889). Ebből kiderül, hogy a cikk születése előtt 30 évvel már a régészeti tárgyak vizsgálata, tudományos (kémiai) módszerekkel jelen volt. Akkoriban még csak tipológiai, összehasonlító céllal születtek tanulmányok, ráadásul, ronc-solósos eljárással, de ezek az eredmények a későbbiekben hasznosak tudtak lenni a különböző restaurátori beavatkozások megválasztásában.

1888-ban, Berlinben megalapították a Királyi Porosz Múzeumok Berlini Kémiai és Restaurátor Laboratóriumát, dr. Friedrich Wilhelm Rathgen kémikus vezetésével. Ettől az időszaktól kezdve a tudományos munka egyre nagyobb szerepet kapott a restaurátorok és konzervátorok életében. 1898-ban megjelent Rathgen *Régiségek konzerválása (Die Konservierung von Altertumsfunden)* című könyve, melyben a műtárgyalkotó anyagok tulajdonságait, károsodásait ismerteti, valamint restaurálási és konzerválási eljárásokat, módszereket ír le, már a tudományos háttér felhasználásával (RATHGEN 1898).

Az etikai elvek fontosabb dokumentumairól és a magyar szabályozásokról

Az első alkalom, amikor papírra vetették és nemzetközileg egységesíteni próbálták az addigra kialakult etikai követelményeket, 1931-ben történt Athénban.¹¹ Az úgynevezett Athéni kartában még inkább csak a műemlékekre történt szabályozás, viszont ezek az elvek már magukban foglalták a műtárgyakkal való bánás etikáját is. Leírják, hogy a konzervátorok és a műemléki építészek „működjenek együtt a természettudományok szakembereivel, fizikusokkal, kémikusokkal, hogy egyre jobban alkalmazható biztos eredményeket érjenek el.”

A második világháború után, 1945. november 4-én megalakult az UNESCO,¹² majd az 1956-ban, Új-Delhiben megrendezett 9. konferenciája eredményeként megalapították a római székelyű ICCROM¹³ szervezetet, melynek feladata a kulturális javak megóvásának és helyreállításának tanulmányozása, a lehetséges megoldások, eljárások kutatása és a szakemberek nemzetközi összekötése, támogatása lett.

1964-ben Velencében¹⁴ egy újabb nemzetközi értekezés keretében továbbgondolták az 1931-ben lefektetett elveket.¹⁵ Itt már a műtárgyvédelemre

¹⁰ Magyar Nemzeti Múzeum Ásvány és Őslénytára vegyi laboratóriumának első vegyésze.

¹¹ 1931. Az Athéni Charta Szövetsége.

¹² United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Egyesült Nemzetek Szervezetének Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete).

¹³ International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property.

¹⁴ 1964. május 25–31. Velence, Műemlékvédelemmel foglalkozó Építészek és Szakemberek II. Nemzetközi Kongresszusa.

¹⁵ Az Athéni Charta Szövetsége.

és a régészeti feltárásokra is hangsúlyt fordítottak, valamint a dokumentáció és publikáció fontosságát és pontosságát is előtérbe helyezték. Az UNESCO és az 1946-ban alapított ICOM¹⁶ is csatlakozott a kartárhoz, ezzel erősítve a nemzetközi szabályozást.

A velencei ülés hatására 1965-ben létrehozták az ICOMOS-t, a Műemlékek és Helyszínek Nemzetközi Bizottságát,¹⁷ mely a világörökség helyszíneivel kapcsolatban az UNESCO tanácsadó szerve lett.

Az UNESCO 1972-ben tartott nemzetközi konferenciáján¹⁸ megfogalmazott egy alapvető elvet,¹⁹ mely szerint az egyesek kulturális öröksége egyben mindenki öröksége is. Az egyezményhez 1985-ben Magyarország is csatlakozott, és törvényerejű rendelet formájában építette be a magyar jogrendbe.²⁰

Az ICOM Restaurálási Bizottsága 1984-ben, Koppenhágában rendezett tanácskozásán megállapította a restaurátorok/konzervátorok alapvető feladatait, valamint a képzésükhöz szükséges kompetenciákat. Az ülés eredményeként megszületett írás szerint a legtöbb országban még nincsenek olyan szakemberek, akik megfelelő képzettséggel és hozzáértéssel rendelkeznek. Ez szükséges lenne ahhoz, hogy a műtárgyak épségben fennmaradjanak és kutathatóak legyenek. Rögzítették, hogy az interdiszciplináris együttműködés a többi kapcsolódó szakmával kiemelkedő fontosságú.

1989-ben a franciaországi Nizza városában a SFIIC²¹ konferenciáján megfogalmazódott egy javaslat, egy európai restaurátor/konzervátor szövetség létrehozására. Ez 1991-ben létre is jött, több intézmény és ország összefogásával, European Confederation of Conservator-Restorers' Organisations (E.C.C.O) néven, mely 1993-ban háromrészes szakmai iránymutatót²² is készített (ez több módosítást is megért 2004-ig). Az első egységben megállapították a restaurátorok, konzervátorok alapvető feladatait és kiemelték felelősségüket a kulturális örökség fenntartásában. A második útmutató egy etikai kódex, melyben szó esik a restaurátorok műtárgyakhoz való viszonyáról, hangsúlyozzák a dokumentáció fontosságát, valamint azt, hogy a szakembereknek törekedniük kell arra, hogy gazdagítsák ismereteiket és készségeiket azzal a folyamatos célkitűzéssel, hogy javítsák a szakmai tevékenység minőségét. A harmadik kötet az oktatásról szól, melynek a szakma legmagasabb etikai normáin kell alapulnia. A restaurátoroknak képesnek kell lenniük arra, hogy együttműködjenek a többi kulturális örökség megőrzésével foglalkozó szakmákkal és önálló kutatást végezzenek. Mind az elméleti oktatás, mind a gyakorlati képzés kiemelkedő fontosságú.

Az 1993-ban Colombóban (Srí Lanka) megtartott ICOMOS ülésen is hangsúlyozták a restaurátorok azon elvét, hogy a helyreállítás során a műtárgyakon, műemlékeken nem változtathatják meg az általuk hordozott értékeket. Fel kell használni a tudományos kutatásokat és eredményeiket a megfelelő beavatkozások, kezelések érdekében, valamint tiszteletben kell tartani a kulturális közeget, amiben az örökség jelen van.

1994-ben Narában (Japán) egy új dokumentumot fogadtak el az 1964-es, Velencei kartára épülve, kiegészítve azt. Ez a kongresszus a dokumentáció és a publikációk által hordozott információ hitelességére hívta fel a figyelmet. Bármely korból származó kulturális örökség értékének a lehető legegyszerűbb észlelése többek között attól függ, hogy a róluk szóló információk mennyire hitelt érdemlőek. Továbbá fontosnak tartották az UNESCO-nak, a már említett 1972-ben megfogalmazott elvét kiemelni a kulturális örökség egyetemességéről.

1996-ban Mexikóban az UNESCO definiálta a kulturális örökség fogalmát, beleértve a kézzel-

¹⁶ Múzeumok Nemzetközi Tanácsa.

¹⁷ International Council on Monuments and Sites.

¹⁸ 1972. október 17.–november 21.

¹⁹ 1972. november 16. Egyezmény a világ kulturális és természeti örökségének védelméről.

²⁰ 1985. évi 21. törvényerejű rendelet.

²¹ Section Française de l'Institut International de Conservation.

²² E.C.C.O. Professional Guidelines I–III.

fogható (ingó, ingatlan és víz alatti) és szellemi (tradíciók, társadalmi gyakorlatok, népszokások) értékek mellett a természeti örökségeket is.

1997 októberében az olaszországi Pavia városában több szakember által aláírásra került egy javaslat a kulturális örökség megtartásáról és a restaurátorok/konzervátorok szükséges, egységes kompetenciájának pontos kialakításáról az Európai Unió összes szakemberével együtt. Ennek eredményeképpen, még ebben az évben, novemberben megalakult az ENCoRE,²³ a restaurátorok/konzervátorok oktatását összefogó európai hálózat, melynek azóta a Magyar Képzőművészeti Egyetem Restaurátor Tanszéke is tagja lett.

Az 1998-ban zajlott FULCO projekt²⁴ záró eseményeként konferenciát²⁵ rendeztek Bécsben, mely alapvetően a paviai értekezésre épült, de több ponttal ki is egészítette azt. Az elkészült dokumentum szerint szükséges a kulturális örökség megőrzésének jogi szabályozása és a szakmai testületek, szervezetek és intézmények közötti párbeszéd kialakítása az európai országokban.

A 2000-es években Magyarország is számos új törvényben tett szabályozást a műtárgyállomány-nal kapcsolatban. Például: „A kulturális örökség elemeit tudományos módszerekkel kell felkutatni, számba venni, értékelni, az utókor számára megőrizni és hozzáférhetővé tenni.”²⁶, vagy „A feltárást végző intézmény köteles a feltárás során a régészeti örökség elemeinek őrzését biztosítani. A feltárás befejezésével egyidejűleg gondoskodni kell a régészeti örökség feltárt elemeinek megfelelő védelméről, állapotának stabilizálásáról és további fenntartásáról.”²⁷

2003-ban az UNESCO elfogadta a szellemi kulturális örökség megőrzéséről szóló egyezményt,²⁸ melyet a Magyar Parlament 2006-ban a XXXVIII. kihirdető törvény megalkotásával ratifikált. Azóta a szájhagyomány útján terjedő tradíciók és kifejezések, az előadóművészetek, társadalmi gyakorlatok, rituálék és népszoká-

sok, valamint a hagyományos népművészetek védelmére és megőrzésére megfelelő jogi eszköz is létezik.

2011-ben megjelent az E.C.C.O. kiadványa a *Competences for Access to the Conservation-Restoration Profession (A konzervátor-restaurátor szakmához szükséges szakértelmek/készségek)*. Ebben összegzték az eddig megállapított, szükséges szaktudás alapjait (lásd: E.C.C.O. Professional Guidelines I-II-III.) és konkrét javaslatot tettek a restaurátorok oktatásának felépítésére.

Ehhez csatlakozott az ENCoRE 2014-ben kiadott dokumentuma²⁹ az oktatás gyakorlati részére tett ajánlásokkal, melyek nem mindig választhatók el egyértelműen az elmélettől. Ezzel próbálták egységesíteni és magas színvonalra emelni az intézményekben történő képzéseket. Felhívták a figyelmet arra, hogy a tanároknak megfelelő tapasztalattal kell rendelkezniük az adott területen és az oktatási folyamatnak fel kell készítenie a hallgatót a jövőbeli konzervátor-restaurátor felelősségére. Ezért a feladatok kezdetben viszonylag egyszerű természetűek lehetnek, de a képzés előrehaladtával egyre összetettebb dolgokat kell megoldani a tanulóknak.

A már említett 2001. évi LXIV. törvényt 2018-ban értelmező rendelkezésekkel³⁰ látták el, melyben pontosan meghatározták, többek között, a restaurálással és konzerválással kapcsolatos fogalmakat.

Napjainkban a preventív konzerválás egyre jobban előtérbe kerül. Ennek oka többek között, hogy a műtárgyak megőrzésének alapvető része az az optimális környezet, ami ahhoz kell, hogy az adott kulturális örökség a lehető leghosszabb ideig fennmaradjon.

A másik fontos oka pedig, hogy sok esetben a restaurálás folyamata lassú, időigényes, a műtárgyállomány viszont az utóbbi időben (a megnövekedett mértékű beruházásoknak köszönhetően) rendkívül nagymértékben gyarapodik.

²³ European Network for Conservation-Restoration Education.

²⁴ Framework of Competence for Conservator-restorers in Europe (E.C.C.O. szervezésében).

²⁵ 1998.november 30-december 1.

²⁶ 2001. évi LXIV. törvény 4. § (2).

²⁷ 2001. évi LXIV. törvény 27. § (1); Megállapította: 2014. évi CVI. törvény 43. §.

²⁸ 2003. október 17. Egyezmény a szellemi kulturális örökség védelméről.

²⁹ Document On Practice in Conservation-Restoration Education, 2014.

³⁰ 68/2018. (IV. 9.) Korm. rendelet a kulturális örökség védelmével kapcsolatos szabályokról.

18. ábra. Az óntál restaurálás előtt 1. (Fénykép: Nyíri Gábor, d_09_II_II_01)

Figure 18. The tin plate before restoration, 1 (Photo: Gábor Nyíri, d_09_II_II_01)

19. ábra. Az óntál restaurálás előtt 2. (Fénykép: Nyíri Gábor, d_09_II_II_02)

Figure 19. The tin plate before restoration, 2 (Photo: Gábor Nyíri, d_09_II_II_02)

20. ábra. A felirat az egyik rögzítésen (Fénykép: Nyíri Gábor, d_09_II_II_19)

Figure 20. One of the fixtures of the inscription (Photo: Gábor Nyíri, d_09_II_II_19)

Néhány példa és tanulságaik a restaurálás történetéből

Jó példa a régebbi beavatkozásokra egy 17. századi, 190 mm átmérőjű, öntött, peremén virágmotívumokkal díszített óntál³¹ (18., 19. ábra). Előzőleg már történt a tálon beavatkozás. A töreéseket vékony rézlemezekkel rögzítették, lágyforrasztással. A restaurálás során rákerült darabokat évszámmal és szöveggel látták el. A kisebb darabokon „1913”-as dátum, egyik lemezen pedig „Restaurant Dr Gasparetz 1913 12/XII” felirat (20. ábra) látható.

21. ábra. Az óntál restaurálás után (Fénykép: Nyíri Gábor, d_10_01_14_01)

Figure 21. The tin plate after restoration (Photo: Gábor Nyíri, d_10_01_14_01)

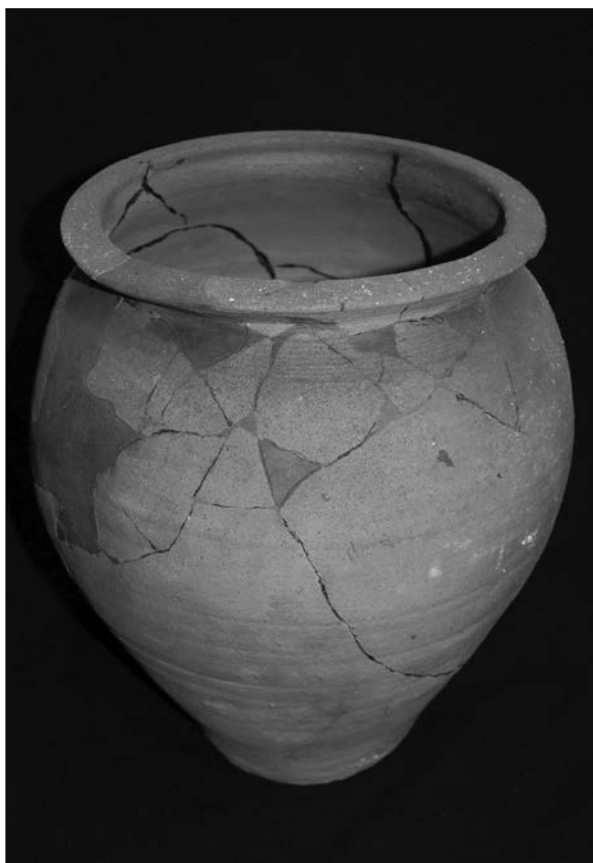
Dr. Gasparetz Géza Elemér, a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának munkatársa, valamint a kémiai és restaurátor laboratórium vezetője volt. 1911-től 1918-ig dolgozott a múzeumban. Ez a megoldás azt a funkcióját betölti, hogy tartást ad a tárgynak, de a mai gyakorlat szerint már nem elfogadható, hiszen a lemezek rögzíté-

³¹ Magyar Nemzeti Múzeum, jelzet: 32/904. 3.

sének eltávolítása során óhatatlanul sérülne a tál, valamint az ón és a réz közötti kontaktpotenciálkülönbség miatt elektrokémiai korrózió indulhat el. Ebben az esetben viszont más szempont is jelen van. Mivel a beavatkozás restaurátortörténeti szempontból fontos kordokumentumnak számít, ezért a következő helyreállításakor meg lett őrizve, hiszen a tárgy így egy plusz információt hordoz és sérülésmentesen amúgy sem távolítható el³²(21. ábra).

A következő említendő tárgy egy római korból származó urna³³ (22. ábra). A restaurálás körülményeiről, dokumentáció hiányában, sajnos nem tudunk semmit. Láthatjuk, hogy Petrie által is említett megoldások (PETRIE 1888) még sokáig használatban voltak, hiszen a töredékek ragasztása még itt is sellakkal történt (23. ábra). A ragasztóanyag teljes eltávolítása nagyon nehézkes és fennáll a sérülés veszélye. Nem rendelkezik to-

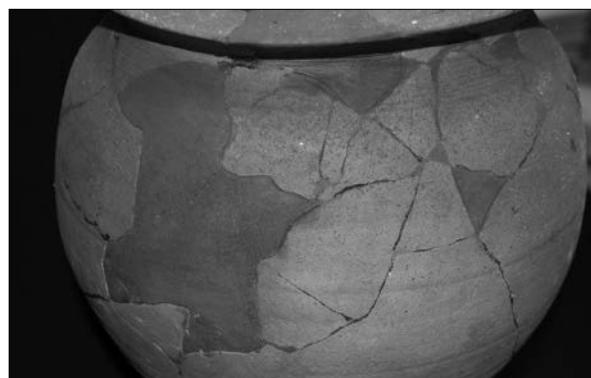
vábbá az anyag azzal a tulajdonsággal, amivel a manapság erre a célra használt poli(vinil-butirál), mely hő hatására alakíthatóvá válik és az edényben kialakult deformációk bármikor kiegyenlíthetők. Ezáltal a törésfelületek pontosabban illeszthetők és a tárgy sokkal nagyobb stabilitást kap. Napjainkban fontos szerepet játszik a műtárgy esztétikus megjelenése is, főként, ha kiállítási darabról van szó. Ebben az esetben a földfestékkel színezett, gipsz kiegészítés csak helyenként történt meg és a törésfelületek mentén be lett karcolva (24. ábra), de ez a megoldás alapvetően nem változtatta meg a hordozott értékeket, információkat. A beavatkozások azt a funkciójukat betöltik, hogy a tárgy stabilitását növelik és a kutató számára egy aránylag egységes képet mutat, mely alapján egyértelműen tipologizálható. Érdekes, hogy az edény (a helyreállításnak köszönhetően) restaurátortörténeti szempontból is in-

22. ábra. Az edény jelenlegi állapotában
Figure 22. The vessel in its present state

23. ábra. A sellakos ragasztások nyomai
Figure 23. Marks of shellac sticking

24. ábra. A bekarcolt kiegészítés
Figure 24. The incised appendage

³² Az újrestaurálást Kusztor Gergely végezte, 2009-ben.

³³ Savaria Múzeum, Régészeti Osztály

25. ábra. A török kori tál eredeti állapota (Fénykép: Nyíri Gábor, d_10_03_08_01)

Figure 25. The Ottoman-period plate in its original state (Photo: Gábor Nyíri, d_10_03_08_01)

26. ábra. Az ezüstpohár jelenlegi állapota (Fénykép: Móricz Péter)

Figure 26. The present state of the silver cup (Photo: Péter Móricz)

formációval rendelkezik, ezért újrarestaurálása nem történt meg.

A szintén példaként említendő műtárgy a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében lévő török kori, bronz tál³⁴ (25. ábra), mely egy régebbi beavatkozást követően újrarestaurálást igényelt. Egy Szécsényben történt ásatás során került felszínre, és előzőleg valamilyen, ma már ismeretlen műanyaggal stabilizálták az állapotát, valamint felületét védőréteggel látták el. Ez a kiegészítés a statikai megerősítést biztosította, azonban kevésbé esztétikus látványt nyújtott. Mivel a beavatkozásról dokumentáció nem készült, biztosan nem tudhatjuk, hogy milyen anyaggal történt a pótlás. Ezáltal az sem megállapítható, hogy ez a műanyag bomlási folyamatai során károsítja-e a tálat. A tárgyat 2010-ben, diplomamunkaként a Magyar Képzőművészeti Egyetemen, Szabó János újból restaurálta.

Hasonló példa a Szombathelyi reneszánsz kincslelet 71.2. leltári számú ezüstpohara.³⁵ Sok darabra törve, hiányosan, deformálódva került elő 1963-ban Szombathelyen (KUSZTOR 2010). A restaurálás pontos idejét nem tudjuk. Egy átadási szerződés szerint még az ásatás évében az Országos Iparművészeti Múzeumba (ma Iparművészeti Múzeum) került, majd egy 1975-ös katalógusban (LOVAG 1975) már helyreállított állapotban látható. Szvetnik Joachim³⁶ ötvösművész, restaurátor az összeillő részeket ezüsttel forrasztotta, majd a hiányokat galvanoplasztikai eljárással egészítette ki és erősítette meg, úgy hogy a pohár teljes belső felületére ezüstöt választott ki. Ezzel a megoldással sikerült a tárgyat statikailag megerősíteni, azonban több információ, melyet a pohár hordozott, ezáltal elveszett. Nem tudjuk az eredeti falvastagságot és a készítés technológiájáról csak a kor szokásai alapján lehet következtetni. A restaurálásról dokumentáció sem készült (26. ábra).

Az ismertetett példákából is kiderül, hogy a legjobb szándék ellenére is lehet kevésbé jó megoldásokat választani, a tudományos háttér (segédtudományok) megfelelő felhasználása nélkül. Do-

³⁴ Leltári száma: 54.5.25.

³⁵ Savaria Múzeum, Régészeti Osztály.

³⁶ Szvetnik Joachim (1927–1988) 1957 és 1987 között az Iparművészeti Múzeum munkatársa, restaurátora volt.

kumentáció hiányában nagyon sok információ veszhet el a tárggyal és a restaurálással, valamint a felhasznált anyagokkal kapcsolatban is. Sok esetben a nem megfelelő beavatkozás visszafordíthatatlan károkat okozhat a műtárgyban, illetve az általa hordozott értékekben. Szerencsésnek mondható, hogy a különböző trendek változása alapvetően nem befolyásolta azt a szemléletet, hogy az első és legfontosabb feladat a kulturális értékek változatlan formában történő megőrzése.

Irodalom

- E.C.C.O.(2011): *Competences for Access to the Conservation-Restoration Profession*. – Brüsszel, E.C.C.O., 48 pp.
- KRAUSE E.(1882): Ein neues Verfahren zur Conservirung der Eisen-Alterthümer. – *Zeitschrift für Ethnologie* **14**: 533–538.
- KUSZTOR G.(2010): Egy 16. századi aranyozott ezüstpohár restaurálása. – *Műtárgyvédelem* **35**: 39–47.
- KUSZTOR G.(2015): Római kozmetikai doboz vizsgálata és restaurálása. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* **37**: 351–358.
- KUSZTOR G.(2017): Germán férfisír fémléleteinek restaurálása. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* **39**: 255–267.
- LOCZKA J.(1889): Hazai bronzkori tárgyak vegyelemzése. – *Mathematikai és Természettudományi Értesítő* **7**: 275–291.
- LOVAG Zs.(1975): Szombathelyi reneszánsz kincslelet. – *Vas Megyei Múzeumok katalógusai* **10**: 31 pp.
- MADSEN H.B. & ANDERSEN J.H. (2013): Preservation of prehistoric objects in Denmark, 1807–32. – In: BRAJER I. (szerk.): *Conservation in the Nineteenth Century*. London, Archetype Publications, pp. 219–232.
- MORGÓS A.(2005): A restaurálás története a Magyar Nemzeti Múzeumban 1960 előtt. – *Műtárgyvédelem* **30**: 7–46.
- FENICHEL S.(1890): Rozsdás fém-régiségek. – *Archaeologiai Értesítő* (Új folyam) **10**: 286–288.
- FENICHEL S.(1891): Tanácsok régi tárgyak ragasztására és tisztogatására. – *Archaeologiai Értesítő* (Új folyam) **11**: 191–192.
- PAP I.K. (2016): Nemesfémek, ékkövek, fegyverek. Germán temető a vas megyei Szelesten. – *Ókor* **15**(1): 108–113.
- PAP I.K. & TÓTH G.A. (2016): Germán temető a Nyugat-Dunántúlon. – In: NAGY M. & PORÁČOVÁ J. (szerk.): *Trendek és eredmények a biológiai kutatás és oktatás terén*. Komárno, Selye János Egyetem Tanárképző Kar, pp. 22–27.
- PETRIE W.M.F.(1888): The Treatment of Small Antiquities. – *Archeological Journal* **45**: 85–89.
- RATHGEN F. W. (1898): *Die Konservierung von Altertumsfunden*. – Berlin, W. Spemann, 147 pp.
- SEASE C. (1996): A short history of archaeological conservation. – In: ROY A. & SMITH P. (szerk.): *Archaeological conservation and its consequences: Preprints of the contributions to the Copenhagen congress, 26-30 August, 1996*. London, International Institute of Conservation, pp. 187–161.
- SCOTT D.A. & EGGERT G. (2009): *Iron and steel in art: Corrosion, colorants, conservation*. – London, Archetype, 232 pp.
- VOSS A. (1888): *Merkbuch, Alterthümer aufzugraben und aufzubewahren : eine Anleitung für das Verfahren bei Aufgrabungen sowie zum Konserviren vor- und frühgeschichtlicher*. – Berlin, Mittler, 70 pp.

eseményleltár

INVENTORY OF EVENTS

Eseményeltár 2018

Bodorkós Orsolya¹ & Tanai Ibolya² & Tóth Kálmán³

¹ SAVARIA MÚZEUM, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS MARKETING OSZTÁLY
H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
bodorkos.orsolya@savariamuseum.hu

² SAVARIA MÚZEUM, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS MARKETING OSZTÁLY
H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
tanai.ibolya@savariamuseum.hu

³ SAVARIA MÚZEUM, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS MARKETING OSZTÁLY
H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
toth.kalman@savariamuseum.hu

Kiállítások

2018. január 18.

A Szombathelyi Képtár teljes Kassák-gyűjteménye bemutatkozott az esztendő első kiállításán, amely *A klasszikus újító: Kassák Lajos (1887–1967)* címet kapta. A megnyitón Csapláros Andrea múzeumigazgató mondott köszöntőt, majd dr. Gálig Zoltán művészettörténész mutatta be az érdeklődőknek a művész valamennyi alkotói korszakát reprezentáló több mint 70 alkotást.

A kiállítás kurátora: dr. Gálig Zoltán

A klasszikus újító: Kassák Lajos (1887–1967). A Szombathelyi Képtár Kassák-gyűjteménye. Szombathelyi Képtár, 2018. január 18.

2018. január 25.

Természetes szépségek címmel nyílt meg Kércz Tibor természetfotós kiállítása a Savaria Múzeumban. A nagy érdeklődéssel kísért megnyitón dr. Vig Károly tudományos igazgatóhelyettes mondott köszöntőt, majd Czika László fotóriporter ajánlotta a többek között Izlandon, Japánban, az Északi-sarkvidéken, Kanadában és az An-

Természetes szépségek. Kércz Tibor természetfotós kiállítása. Savaria Múzeum, 2018. január 25. (fotó: vaskarika.hu)

tarktisiz jégmezőin készült képeket a közönség figyelmébe.

2018. február 8.

A régen élt emberek mindennapjait, életmódját és betegségeit is megismerhették a látogatók a Magyar Természettudományi Múzeum *Szóra bírt csontjaink* című vándorkiállításán a Savaria Múzeumban. A tárlatot, amelyet Vas megyében fel-tárt leletekkel is kiegészítettek, dr. Medzih-radszky Zsófia, a Természettudományi Múzeum főigazgató-helyettese nyitotta meg, Csapláros Andrea múzeumigazgató köszöntő szavai után.

A kiállítás kurátora: dr. Pap Ildikó (Magyar Természettudományi Múzeum)

2018. március 8.

Angyalok, anyák, királynők címmel nyílt meg Lesenyei Márta Zsennyén élő Munkácsy-díjas szob-

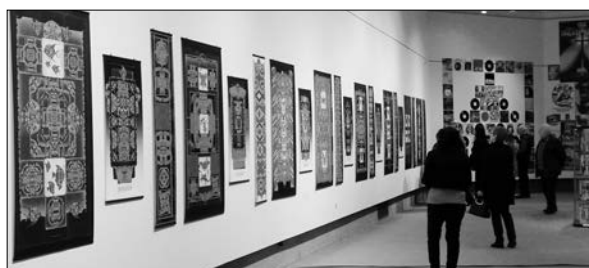
Angyalok, anyák, királynők. Lesenyei Márta szobrászművész kiállítása. Szombathelyi Képtár, 2018. március 8. (fotó: vaskarika.hu)

rászművész kiállítása a Szombathelyi Képtárban. Alkotói pályájának legjavát – az intézmény gyűjteményéből, a művész műterméből és közgyűjteményekből válogatva – tekinthette meg a nagyszámú érdeklődő, akik Lesenyei Márta számtalan köz-
téri munkájából is láthattak ízelítőt. A közönséget Cebula Anna, a Szombathelyi Képtár igazgatója köszöntötte, majd Kratochwill Mimi művészettörténész nyitotta meg a tárlatot. A megnyitó ke-
retében vehette át a Kiss Sándor-díjat Kendik Péter zongoraművész. A Rotary Club által alapított díjat prof. dr. Horváth Boldizsár kuratóriumi el-
nök, Pammer István, a Rotary Club elnöke és Lesenyei Márta adta át a fiatal művésznek, aki rövid koncerttel köszönte meg az elismerést.

A kiállítás kurátora: dr. Gálig Zoltán

2018. március 14.

Szyksznian Wanda grafikusművész *Életmű*-kiállítása nyílt meg a Szombathelyi Képtárban. A mű-

Életmű. Szyksznian Wanda grafikusművész kiállítása. Szombathelyi Képtár, 2018. március 14.

vész 50 éves alkotói pályájának – a kezdetektől a mai napig tartó tevékenységének – keresztmetszét adó tárlaton plakátok, lemezborítók, könyvek, naptárak, illusztrációk, képek, grafikák, művész-könyvek, kerámiák és digitálisan készült művek érzékeltették Szyksznian Wanda sokszínű egyéniségét és érdeklődését. Csapláros Andrea múzeumigazgató és Cebula Anna képtárigazgató köszöntője után Feledy Balázs művészeti író nyitotta meg a kiállítást, majd Szörényi Levente Kossuth-díjas zeneszerző mesélt a Szyksznian Wandával közös munkákról, Kiss Mari, a Weöres Sándor Színház művésze József Attila *Ars poetica* című versét mondta el, végül a grafikusművész kért szót és megajándékozta Szörényi Leventét egy új lemezborítóval.

A kiállítás kurátora: Cebula Anna

2018. március 22.

A Szombathelyi Művészeti Szakgimnázium képző- és iparművészeti tagozatának növendékei ezúttal is kiállításon mutatták be az előző tanévben készült legjobb alkotásokat és a végzett diákok szakmai vizsgamunkáit. A *Relációk* címet viselő tárlatot a megnyitón Veress Ferenc művészettörténész ajánlotta a közönség figyelmébe. A megnyitón vette át a Bíró Anita-díjat a tanulmányait legjobb eredménnyel záró, textil szakos Lovenyák Nikolett és emléklakettel köszönték meg a szobrász tagozatnak nyújtott támogatást Horváth Zsolt cégvezetőnek.

A kiállítás kurátora: Reczetár Ágnes

2018. április 14.

Funkció és szépség, hagyomány és modern kor találkozik Chlumetzky Ildikó fazekas, népi ipar-

Múlt a jelenben. Chlumetzky Ildikó fazekas, népi iparművész kiállítása. Vasi Skanzen, 2018. április 14.

művész alkotásaiban, amelyekből a Vasi Skanzenben nyílt kiállítás a Szent György-napi vásár keretében. A kerített házban berendezett, *Múlt a jelenben* című kiállítást Czenki Zsuzsanna általános igazgatóhelyettes nyitotta meg, aki arról is szólt, mit jelentett a fazekasság az elmúlt évezredekben a Föld különböző kultúráiban. Mint fogalmazott: Chlumetzky Ildikó nap mint nap hatalmában tartja az őselemeket és segítségükkel életeti tovább, tartja fenn hagyományainkat cserépedényeiben.

2018. április 29.

A múlt és a jövő nem a tied... címmel nyílt meg Soproni Somlai Attila kiállítása a Szombathelyi Képtárban. A szombathelyi születésű művész festményein a város jeles vagy éppen jeltelen kapuit örököltette meg. A megnyitó résztvevőit Cebula Anna képtárigazgató után Koczka Tibor alpolgármester köszöntötte, a képeket Jordán Tamás, a Weöres Sándor Színház igazgatója ajánlotta a közönség figyelmébe.

A kiállítás kurátora: Cebula Anna

2018. május 10.

Az ELTE Savaria Egyetemi Központ Vizuális Művészeti Tanszéke ezúttal is a Szombathelyi Képtárban rendezte meg végzős hallgatóinak diplomakiállítását. Az *Ugrás a térbe* című tárlat megnyitóján Csapláros Andrea múzeumigazgató köszöntötte a vendégeket, majd dr. Bordács Andrea esztéta, a tanszék vezetője beszélt arról, miért is fontos mérföldkő ez a kiállítás a fiatalok életében. Jordán Tamás, a Weöres Sándor Színház igazgatója megnyitó beszéd helyett egyenként megkérdezte a kiállító diplomázókat munkáikról, terveikről.

A kiállítás kurátora: Reczetár Ágnes

2018. június 7.

Földi virágegyetem – Herbárium és szépirodalom címmel nyílt kiállítás a Savaria Múzeumban. Az intézmény több mint 100 ezer darabos növénygyűjteményéből válogatott herbáriumi lapokat a rajtuk lévő virágra vonatkozó verses vagy prózai szövegek keltették új életre, egy-egy színes fényképpel is kiegészítve. Csapláros Andrea múzeumigazgató és dr. Puskás Tivadar polgármester

Földi virágegyetem – Herbárium és szépirodalom. Savaria Múzeum, 2018. június 7.

ASTRO – A nap, a hold és a csillagok a hagyományos közösségek életében. Vasi Skanzen, 2018. június 23. (fotó: hirlevelplusz.hu)

köszöntője után Ambrus Lajos József Attila-díjas író, a kiállítás irodalmi szerkesztője megnyitójában a herbárium történetéről, a növények és az irodalom kapcsolatáról beszélt.

A kiállítás kurátora: dr. Balogh Lajos

2018. június 23.

A Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum 2018-ban csillagászati tematikus kiállítás-sorozatot szervezett *ASTRO* címmel. Ennek első kiállítása a Vasi Skanzenben nyílt meg a Múzeumok Éjszakái keretében, *A nap, a hold és a csillagok a hagyományos közösségek életében* címmel. A tárlat a nap- és holdciklusokra épülő paraszti életrendet és az égitesteket megörökítő használati tárgyakat, emlékeket mutatta be. Az érdeklődőket Csapláros Andrea múzeumigazgató köszöntötte. A kiállítást Sári Zsolt, a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum főigazgató-helyettese nyitotta meg, majd dr. Horváth Sándor intézményvezető, néprajzkutató tartott tárlatvezetést.

A kiállítás kurátora: dr. Horváth Sándor

2018. június 29.

Az „elmozdulás” volt a témája a 6. *Textilművészeti Triennálénak*, amelyet ezúttal is öt kategóriában rendezett meg a Szombathelyi Képtár. A 2015 és 2018 között született fal- és tértexilek, textil-design alkotások, miniatúrtextilek, zászlók és szalagok megtöltötték az intézmény emeleti kiállítótereit.

Czenki Zsuzsanna általános igazgatóhelyettes és dr. Puskás Tivadar polgármester köszöntője után Simonffy Márta, a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetségének elnöke nyitotta meg a nagyszabású kiállítást, amelyet Schrammel Imre Kossuth-díjas keramikumművész és Fekete György, a Magyar Művészeti Akadémia korábbi elnöke is megtekintett.

A triennáléval egyidőben reprezentatív válogatást is láthatott a közönség a Szombathelyi Képtár fal- és tértexil-, valamint miniatúrtextil-gyűjteményéből, *A textil szombathelyi útja 1970–2018* címmel.

A kiállítás kurátora: Cebula Anna

ASTRO – Az idő – „Keresve az igazságot”. Smidt Múzeum, 2018. június 30. (fotó: szombathely.hu; vaskarika.hu)

2018. június 30.

A Smidt Múzeumban, a Múzeumok Éjszakai második hétvégéjén nyílt meg az ASTRO sorozat újabb kiállítása, *Az idő – „keresve az igazságot”* címmel. A tárlat az intézmény és az ELTE Gotthard Asztrofizikai Observatórium gyűjteményéből válogatott műtárgyak és dokumentumok – az időmérés, a tájékozódás és a kutatás eszközei – bemutatásával a csillagászat tudományának történetét követte nyomon, Kepler és a herényi Gotthardok munkásságát a középpontba állítva.

A kiállítás kurátora: Varga Eleonóra

2018. augusztus 20.

Aratóünnep, aratókoszorúk, kalászfonatok címmel nyílt kamarakiállítás a Vasi Skanzenben. Az aratást lezáró aratóünnepre készített változatos formájú aratókoszorúkat és a szerelmi ajándékként is adható szalmadíszeket dr. Illés Péter

6. Nemzetközi Textilművészeti Triennálé. Szombathelyi Képtár, 2018. június 29.

kulturális antropológus, főmuzeológus, a kiállítás rendezője mutatta be.

A kiállítás kurátora: dr. Illés Péter

Aratóünnep, aratókoszorúk, kalászfónatok. Vasi Skanzen, 2018. augusztus 20.

2018. augusztus 20.

A Vasi Skanzenben mutatkozott be a Nemzeti Emlékezet Bizottsága vándorkiállítása *Sorsfordítás* címmel, amely a paraszti társadalom 1945 és 1962 közötti felszámolását dolgozta fel korabeli dokumentumok segítségével. A megnyitón a kényszerkollektivizálásról dr. Hende Csaba országgyűlési képviselő beszélt, majd dr. Puskás Tivadar polgármester idézte vissza a gazdálkodásból élő családok számára nehéz esztendőket hozó időszakot. Az új élethelyzetet a parasztság sorai-
ban sokan nem tudták feldolgozni – hangsúlyozta megnyitójában dr. Soós Viktor Attila történész, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága tagja.

2018. augusztus 23.

Varázslás és csillaghit a rómaiaknál címmel nyílt meg az ASTRO sorozat legújabb kiállítása az

ASTRO – *Varázslás és csillaghit a rómaiaknál*. Iseum Savariense, 2018. augusztus 23.

Iseumban. A tárlat főként aquincumi és savariai leletek segítségével mutatta be, hogyan határozták meg az égi jelenségek az ókori ember mindennapjait és gondolkodásmódját. A látogató megismerhette a római kori mágia különféle módjait és tárgyi hagyatékait, amelyek között amulettek, varázstárgyak és átoktáblák is helyet kaptak. A megnyitón Csapláros Andrea múzeumigazgató és dr. Puskás Tivadar polgármester köszöntője után Varga Benedek, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója méltatta a kiállítást, amelyet dr. Láng Orsolya, a Budapesti Történeti Múzeum igazgatóhelyettese ajánlott az érdeklődők figyelmébe.

A kiállítás kurátora: Sosztarits Ottó

2018. szeptember 28.

Az ELTE Gothard Asztrofizikai Observatórium és Multidiszciplináris Kutatóközponttal együttműködésben valósult meg az *ASTRO* sorozat *Planetária* című kiállítása a Savaria Múzeumban. A díszteremben a csillagászat fejlődésének történetét követhették a látogatók Kepler korától a mai modern űrtávcsövekig. A kiállítás a csilla-

ASTRO – Planetária. Savaria Múzeum, 2018. szeptember 28.

gászati ismereteken túl a műszerekről, űreszközökről, a kutatás legújabb módszereiről is átfogó képet adott és kiemelten mutatta be a magyar eredményeket. A megnyitón dr. Vig Károly tudományos igazgatóhelyettes és Czenki Zsuzsanna általános igazgatóhelyettes után dr. Takátsné dr. Tenki Mária, a Jogi és Társadalmi Kapcsolatok Bizottságának elnöke köszöntötte a látogatókat, majd dr. Jankovics István tudományos főmunkatárs, c. egyetemi tanár ajánlotta a látványos, színes kiállítást a közönség figyelmébe.

A kiállítás kurátora: dr. Szabó M. Gyula

2018. október 11.

A Szombathelyi Képtárban megnyílt az *ASTRO* sorozat újabb kiállítása, *Kívül – Szonda a jövőbe* címmel, amelyen arról kaphattak képet a látogatók, hogyan jelenik meg az űrkorszak a művészetben. A tárlat 7 művész alkotásaiból nyújtott válogatást: Debreczeni Imre, Szabó Ottó, Martin Henrik, iski Kocsis Tibor, Pinczés József, Oliver Arthur, Felsmann István munkái megtöltötték a Képtár két emeleti termét. A kiállítást rendhagyó

ASTRO – Kívül – Szonda a jövőbe. Űrkorszak a művészetben. Szombathelyi Képtár, 2018. október 11.

módon két fiatal irodalmár nyitotta meg: Sirokai Máttyás költő és Szöllősi Máttyás író saját műveikből olvastak fel digitális dobbal keltett zene kíséretében. Köszöntőjében Csapláros Andrea múzeumigazgató és dr. Puskás Tivadar polgármester is arra utalt, hogy az *ASTRO – Kívül* című kiállítás a képtár utolsó nagy tárlata az intézmény felújítása előtt.

A kiállítás kurátora: dr. Gálig Zoltán

2018. október 18.

30 évvel a megszűnése után, első alkalommal mutatkozott be a Szombathelyi Képtárban a Vasi Műhely. Az alapítás 50. évfordulójára szervezett tárlaton 26 művész alkotásait tekinthette meg a közönség. Az egykori tagok közül sokan ma is aktívak, így a *Vasi Műhely 50* című kiállításra a régiek mellett friss alkotásokat is hoztak a művészek. A megnyitón Cebula Anna igazgató után Rasperger József grafikus idézte fel a csoport történetét. A jelenlévő egykori és mai tagokat a megyei önkormányzat nevében dr. Balázs Péter megyei jegyző díszoklevéllel köszöntötte. A tárlatot

Vasi Műhely 50. Szombathelyi Képtár, 2018. október 18. (fotó: vaskarika.hu)

Tóth Csaba festőművész is méltatta: mint mondta, az egyéni életművekre, amelyek kibontakozásában fontos állomás volt a Vasi Műhely, méltán lehet büszke a megye, de az ország is.

A kiállítás kurátora: Reczetár Ágnes

Konferenciák, tanácskozások

2018. február 22.

Az év élőlényei 2018-ban címmel tudományos ülést szervezett a Magyar Tudományos Akadémia Vas Megyei Tudományos Testülete a Savaria MHV Múzeummal közösen. A Szombathelyi Képtárban összegyűlt érdeklődőket dr. Puskás Tivadar polgármester köszöntötte, majd dr. Vig Károly, az MTA Vas Megyei Tudományos Testülete elnöke nyitotta meg az ülést. Ezt követően dr. Vig Károly (Savaria MHV Múzeum) *Az év rovára az óriás szitakötő*, dr. Szinetár Csaba (ELTE Savaria Egyetemi Központ) *Az év hala a balin*, Dankovics Róbert (Savaria MHV Múzeum) *Az év hullője az*

Az év élőlényei 2018-ban. Szombathelyi Képtár, 2018. február 22. (fotó: Benkő Sándor)

elevenszülő gyík, dr. Gyurácz József (ELTE Savaria Egyetemi Központ) *Az év madara a vándorsólyom*, dr. Kalmár Sándor (Széchenyi István Egyetem, Mosonmagyaróvár) *Az év emlése a délvidéki földikútya*, dr. Schmidt Dávid (Soproni Egyetem, Sopron) *Az év gombája a süngomba*, dr. Balogh Lajos (Savaria MHV Múzeum) *Az év vadvirága a kornistárnics*, Keszei Balázs (Jurisich Miklós Gimnázium, Kőszeg) *Az év fája a virágos kőrís* címmel tartott előadást.

2018. június 8.

A Savariában született Szent Leonianus apát emlékére rendezett szimpóziumot a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum Szent Márton Intézete a Szent Márton Európai Kulturális Útvonal Magyarországi Tanácsa egyesülettel közösen. A Szombathelyi Képtárban megtartott *Leonianus és kora* című konferenciát Csapláros Andrea múzeumigazgató és Szommer Ildikó, a Szent Márton Intézet munkatársa köszöntőjét követően dr. Pus-kás Tivadar polgármester és dr. Székely János megyéspüspök nyitotta meg. A szimpózium programjában dr. Kiss Gábor régész *Nyugat-Pannonia ismeretlen korszaka (374–568)*, Sosztarits Ottó régész *Páva a római síremlékeken*, dr. Tóth Endre régész, történész *Leonianus és a gótok*, dr. Zágorhidi Czigány Balázs történész *Felirat Leonianus szarkofágján*, dr. Pap Ildikó Katalin régész *Fegyveres férfiak és felékszerezett asszonyaik a szelestei langobard temetőben* és Ferencz Eszter restaurátorművész *Megmentett germán kincsek* címmel tartott előadást.

Leonianus és kora. Szombathelyi Képtár, 2018. június 8. (fotó: Cseh Gábor)

2018. november 29.

Magyarország természetes élőhelyeinek több mint a felét veszélyeztetik olyan növények és állatok, amelyek kiszorítják az őshonos fajokat – erre hívta fel a figyelmet a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum és az MTA Vas Megyei Tudományos Testülete által szervezett előadóülés. *A Biológiai inváziók – özönnövények és özönállatok hazánkban* című rendezvényen Csapláros Andrea múzeumigazgató köszöntője és dr. Vig Károly bevezetője után előadásokat hallhatott a közönség a Savaria Múzeumban. Dr. Vig Károly (Savaria MHV Múzeum) *Inváziós gerinctelen állatok*, Illés Péter Gábor (Kőszegi Evangélikus Gimnázium, Kőszeg) *Inváziós rákok*, Dankovics Róbert (Savaria MHV Múzeum) *Inváziós gerinces állatok*, dr. Balogh Lajos (Savaria MHV Múzeum) *Inváziós lágyszárú növények*, dr. Csiszár Ágnes és dr. Korda Márton (Soproni Egyetem, Sopron) *Inváziós fászszerű növények* és Vidéki Róbert (Doronicum Kft., Felsőcsatár) *Inváziós vízinövények* címmel tartott előadást.

Rendezvények

2018. március 15.

Újra gyereksereg népesítette be a Vasi Skanzen a *Huszártoborzó* idejére. A hagyományokhoz híven azokat, akik teljesítették a pontszerző próba játékos feladatait, kishuszárrá avatták. A huszártáborban a lovak ápolását, felszerelését, a fegyverek, ágyúk használatát, a sebesültek ellátását ismerhették meg a gyerekek. Az ügyesebbek ólomhuszárt önthettek, bőrtárgyakat és kokárdát készíthettek, de lehetett sétakocsikázni és lovagolni is. A programot, amelynek tetőpontja ezúttal is a „labancok kiűzése” volt a falu területéről, a Klapka György Lovas Polgárőr és Hagyományőrző Egyesület szervezte a múzeum, az AGORA, a Fekete Sereg Hagyományőrző Csoport, a Szökös Néptáncgyűttes, a Reményik Sándor Evangélikus Általános Iskola, valamint az Őrvidékház közreműködésével.

2018. március 17.

Az *Európai Unió Fejlesztések Nyílt Napja* alkalmából ingyenes tárlatvezetésekkel várták az ér-

deklódóket az Iseumban, az *Isis savariae otthona* című állandó kiállításban.

2018. március 22.

A neves Afrika-kutató, Almásy László édesapja, Almásy György életútja volt a témája az MTA Vas Megyei Tudományos Testülete és a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum rendezvényének a Szombathelyi Képtárban. Az érdeklődőket dr. Puskás Tivadar polgármester köszöntötte, majd dr. Kubassek János geográfus, múzeumigazgató tartott előadást *Az Ázsia-kutatás magyar géniuszairól*. Ezután levetítették a Szlovén RTV Magyar Műsorok Stúdiója által készített *Felsőlendvától Belső-Ázsiáig* című dokumentumfilmet, amely a mai Szlovénia területén született Almásy György Ázsia-kutató életét és tevékenységét dolgozza fel. A program beszélgetéssel zárult: Kepéné Bihar Mária szerkesztő és kollégái meséltek a film készítéséről és Almásy szlovéniai emlékezetéről.

Felsőlendvától Belső-Ázsiáig. Almásy György életútja. Szombathelyi Képtár, 2018. március 22. (fotó: Benkő Sándor)

2018. április 2.

Színes programokkal várta a családokat *Húsvéthétfőn* a Vasi Skanzen. Népszerű volt a nyuszi-simogató és a nyuszi-tetés, lehetett csibéket és bárányokat készíteni különböző anyagok felhasználásával.

Húsvéthétfő. Vasi Skanzen, 2018. április 22.

nálásával, és sokan próbálták ki magukat az ügyességi játékokban is. A gyerekek egy nagy közös tojásfát díszíthettek fel, nagyméretű papírmasé tojásokat guríthattak le a domboldalról és leverhették bekötött szemmel a fára függesztett, finomságokkal teli óriás tojást. Dr. Horváth Sándor néprajzkutató a tavaszi népszokásokról mesélt a hallgatóságnak, a Ziránó Bábszínház pedig a Babszem Jankó című előadását hozta el a közönségnek. A vásárosok szívesen mutogatták termékeiket és a tojásfestés változatos technikáit az érdeklődőknek.

2018. április 14–15.

Kétnapos programmal várta a látogatókat a *Szent György-napi kézműves vásár* a Vasi Skanzenben. Népművészek által készített tárgyak, és a mai kor igényének is megfelelő kézműves portékák között lehetett válogatni, miközben a színpadon egymást érték a programok. Több szombathelyi óvoda kicsinyei adtak műsort, Szekérmesékkal érkezett Gulyás László vándormuzsikus, Szlovéniát képviselték a Mókás-szorgos zenészek, előadást tartott a Szamóca Színház és a Ládafia Bábszínház és felléptek a Reményik-iskola néptáncosai. A vásár keretében nyílt meg

Chlumetzky Ildikó fazekas, népi iparművész kiállítása, ebben az évben ugyanis a fazekasság mint foglalkozás volt a vásár hangsúlyos eleme. Vas és Zala megyéből érkeztek mesteremberek, akik bemutatták munkáikat és technikai fogásaikról is meséltek a látogatóknak. A vásár két napján a nagyréten hagyományörző egyesületek tartottak lovas- és íjászversenyeket, haditorna-bemutatókat. Vasárnap délután Mónus József világhírű íjász volt a vendégünk, akinek egyedülálló teljesítményére sokan voltak kíváncsiak.

Mindeközben a textil- és fazekasműhelyben kézműves foglalkozások várták az érdeklődőket. Lehetett sárkányt festeni, zsugorfóliából medált készíteni, agyagból szabadon alkotni. Mivel Szent György a cserkészek védőszentje is, szombathelyi csapatok kreatív és játékos feladatokkal, ügyességi versenyekkel szórakoztatták a gyerekeket, akik a cserkészéletbe is bepillantást nyertek.

A vásár mindkét napja zenei programmal zárult: szombaton Szalonna és bandája, vasárnap pedig a Bartók Béla Zeneiskola Népzenei Tanszékének növendékei, a Hangyaboly Zenekar adott műsort az Ungaresca Néptáncgyűttes ifjú táncosainak közreműködésével.

Szent György-napi kézműves vásár. Vasi Skanzen, 2018. április 14–15.

2018. április 17.

Relációk címmel tárlatzáró matiné-hangversenyre várta az érdeklődőket a Szombathelyi Művészeti Szakgimnázium képzőművészeti tagozata, intézményük kiállításának zárása alkalmából. A Szombathelyi Képtárban elhangzott műsorban az iskola énekes szólistái, valamint ének- és kamarazenekara lépett fel.

2018. április 21.

A 2017-ben már sikeresen bemutatkozó rendezvény után újra otthonra lelt a Szombathelyi Képtárban a *Szombathelyi Képregénybazár*. A nyugat-magyarországi régió úttörő programján a hazai kiadók kiadványai mellett a gyűjtők kínáltaiból is szemezgethettek az érdeklődők.

2018. május 11.

A *Közösségek Hete* rendezvénysorozat keretében *Isis-hívők közössége Savariában* címmel tartott tárlatvezetést az érdeklődőknek Sosztarits Ottó régész az Iseum állandó kiállításában.

2018. május 12.

Láttad már? címmel tematikus vezetésekkel vártuk a látogatókat – gyerekeket és felnőtteket – a Vasi Múzeumi Látványtárban. A *Közösségek Hete* programsorozat keretében szervezett délutánon a különböző tudományágakkal és a hozzájuk kapcsolódó gyűjteményekkel ismerkedtek az érdeklődők, miközben kézműves foglalkozásokat is kipróbálhattak.

2018. május 13.

A szombathelyi múzeumok is bemutakoztak a *Múzeumok Majálisán* Budapesten, a Nemzeti Múzeumban. Kiadványainkkal és kiállításainkkal is megismerkedhettek a látogatók, akiknek játékos, kézműves foglalkozást is kínáltunk.

2018. május 25.

A *Magyar Régészet Napján* a Vasi Múzeumi Látványtár és az Iseum kínált programot az érdeklődőknek. A látványtárban iskolai csoportokat, családokat és egyéni látogatókat fogadtak, akik egybeként mellett fémkeresővel eredhetnek elveszett tárgyak nyomába, mozaikot készíthettek,

kirakót és memóriajátékot játszhattak. Az Iseumban előadások kapcsolódtak a programhoz: Sosztarits Ottó régész a római „életpálya-modellről” beszélt, Mayer László levéltáros Lipp Vilmos régészeti pályafutását ismertette, míg dr. Pap Ildikó Katalin régész egy középkori város életlehetőségeibe avatta be az érdeklődőket.

2018. május 27.

Pályájáról és meghatározó élményeiről beszélgetett Tanai Ibolya kommunikációs munkatárs Szyksznian Wanda grafikusművésszel, *Életmű* című kiállításának záró rendezvényén, a Szombathelyi Képtárban. A beszélgetést a művész rendhagyó tárlatvezetése követte, nagy érdeklődés mellett.

2018. június 23.

A Szent Iván éjjeléhez legközelebb eső szombaton hagyományosan a Vasi Skanzenben rendeztük meg a Múzeumok Éjszakáját. Az ASTROSorozatban megnyílt *A nap, a hold és a csillagok a hagyományos közösségek életében* című időszaki kiállítás, majd az 50 éves körmendi Béri Balogh

Múzeumok Éjszakája. Vasi Skanzen, 2018. június 23.

Ádám Táncegyüttes adott elő a „szerelmesek éjszakájához” kapcsolódó jeleneteket a falu több helyszínén. Sötétedés után az Őrség mesemondója, Baksa Eszti szórakoztatta a gyerekekből és felnőttekből álló közönséget, majd a Holddala-Nap Zenekar koncertjét hallgathatták meg az érdeklődők. 23 órakor meggyulladt az óriási máglya, amely körül Szent Iván-éji népszokásokat mutattak be a táncosok, Gulyás Anna pedig zoborajjai népdalokat énekelt. A kézműves műhelyben virágkoszorút, Nap-motívumos medált és fluoreszkáló szélforgót készíthettek, és szerelmi jóslást is kérhetett, aki akart. A program éjszakába nyúló szalonnasütéssel és meséléssel ért véget.

2018. június 30.

A Múzeumok Éjszakái második hétvégéjén hét helyszínen vártuk az élményekre éhes látogatókat. A Smidt Múzeumban megnyílt az ASTRO sorozat *Az idő – „keresve az igazságot”* című kiállítása, amelyet a megnyitó után Varga Eleonóra történész, kurátor vezetésével tekinthettek meg

az érdeklődők. A további programok is kapcsolódtak a 2018-as év központi tematikájához. Dr. Kiss Gábor régész a *Savaria csillaga* című, Szent Mártonról, 1943-ban született darabról tartott előadást, dr. Kovács József csillagász pedig a magyarországi napfogyatkozások emlékeit elevenítette fel eredeti felvételek segítségével. A látogatók megtekinthették az állandó kiállítást dr. Hollerné Mecséri Annamária történész vezetésével, valamint meghallgathatták Szabó Tibor és Bálint Éva színművészek családi és felnőttmesékből összeállított műsorát. A programot fúvókoncertek és gyermekfoglalkozások színesítették.

A Savaria Múzeum programjai a díszteremben berendezett *Szóra bírt csontjaink* című kiállításához kapcsolódtak. A Magyar Természettudományi Múzeum antropológusa, dr. Pap Ildikó tartott tárlatvezetést, majd vetített képes előadásban beszélt arról, hogyan ismerhetők meg a valaha élt emberek biológiai jellemzői a múmiák tudományos vizsgálata révén. Dr. Tóth Gábor szombathelyi antropológus előadásából pedig kiderült,

Múzeumok Éjszakája. Savaria Múzeum, 2018. június 30.

Múzeumok Éjszakája. Smidt Múzeum, 2018. június 30.

milyen sorosokról, történetekről mesélnek a hajdanvolt Vas megyei lakosok csontjai. A különböző csont- és egyéb sérülések keletkezésének mechanizmusáról dr. Bodorkós Imre igazságügyi orvosszakértő beszélt nagy érdeklődéssel kísért előadásában. A látogatók mindeközben megtekinthették a *Földi virágegyetem* című időszaki kiállítást dr. Balogh Lajos botanikus vezetésével, végigjárhatták a múzeum tereit dr. Vig Károly főmuzeológus kalauzolásával, és meghallgathatták Polgár Tibor, Skultéty Rita és Bujtás Ervin koncertjét a múzeumkertben. Új kezdeményezésként éjszakai őrjáratra is jelentkezhetnek a vállalkozó szelleműek, akik elemlámpával a kézben, váratlan élményeket élhettek át a múzeum kevésbé ismert tereiben. A gyerekeket számtalan játékkal

várták az intézmény munkatársai: egyebek mellett nyomozhattak a természet világában, csontokat rakosgathattak, 3D-s képeslapot, lyukkönyvjelzőt, iniciálét készíthettek.

Késő este a múzeum lépcsőjén a nyeremények kisorsolásával ért véget az esti totó, amelyben a különböző helyszíneken szerzett ismereteikről adtak számot a játékos kedvű múzeumbarátok.

Az Iseum programjaihoz a romkerti mozaik felszedése adta az ötletet. Pannoniában fennmaradt késő római épületekről és mozaikokról tartott előadást Mráv Zsolt régész, a romkert mozaik állagvédelméről Kőfalvi Vidor restaurátor, majd a mozaik restaurálás alatt álló elemeit lehetett megtekinteni, végül kerekasztal-beszélgetés zárta az estét Csapláros Andrea múzeumigazgató, Mráv

Zsolt és Sosztarits Ottó régészek, valamint Kőfalvi Vidor restaurátor részvételével. Gyerekek és felnőttek is készítettek mozaikképeket és egész este a NymfaS Corporation youtube discója szó-
rakoztatta a közönséget az udvaron.

A Szombathelyi Képtárban minden a textilről szólt ezen az estén. Soma Mamagésa előadóművész, életszemléleti tanácsadóval és Simonovics Ildikó művészettörténésszel önkifejezésről és funkcionalitásról beszélgetett Merklin Tímea újságíró, majd a textilművészet mai irányairól hallhatta a közönség Harmaty Hedvig textiltervező,

Múzeumok Éjszakája. Szombathelyi Képtár, 2018. június 30.

László Edina divattervező és Berecz Vanda iparművész gondolatait, egy kerekasztal-beszélgetés keretében. A látogatók Fitz Péter és Cebula Anna művészettörténészek vezetésével nézhették meg a *Textiltriennálé* kiállítását és beletekinthettek a textilműhelyről készült riportfilmekbe. Aki pedig az alkotást választotta, papírképet vagy ékszer készíthetett, a kisebbeket színező és kifestő-sarok várta.

2018-ban első alkalommal hirdettük meg a *Fogadj örökbe egy műtárgyat!* kezdeményezést. A látogatókat arra kértük, hogy járuljanak hozzá egy-egy értékes műtárgy speciális restaurálásához, amelynek eredményeként egy év múlva, a *Múzeumok Éjszakáján* kiállítjuk az újjászületett tárgyat. A korábbi évek hagyományához hűen a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára is programokkal várta a látogatókat a *Múzeumok Éjszakáján*. Ismét nagy sikere volt az intézmény régi épületében az egykori vármegyei börtön megtekintésének, de érdemes volt a mai épületben is körülnézni: a *Bővülő történelem* című időszak kiállításban az elmúlt 15 évben adományozott iratokból láthattak válogatást az érdeklődők. Az előadások sorában Horváth József helytörténeti kutató a szombathelyi Bemutató Csillagda történetéről, Bajzik Zsolt levéltáros Koczor László fotóhagyatékaról beszélt, Pál Ferenc levéltárossal digitális szombathelyi sétára indulhattak a látogatók, míg dr. Melega Miklós levéltárigazgató az intézmény raktárait és az itt őrzött iratokat mutatta meg a kíváncsi érdeklődőknek.

Nagy érdeklődés mellett zajlottak a programok a Szombathelyi Törvényszéken is. Az este kerekasztal-beszélgetéssel kezdődött: dr. Tóth Gábor antropológus és dr. Kiss Tibor igazságügyi orvosszakértő „az áldozatok utolsó üzenetéről” beszélt a hallgatóságnak, majd dr. Rác József kollégiumvezető tartott előadást az új büntetőeljárás törvényről közérthetően. Egymást követték a vezetett bírósági séták és a humor jegyében szervezett interaktív tárgyalások, emellett a gyerekeknek még egy, szabadulósobák mintájára kitalált játékot is kínáltak. A Szombathelyi Országos Büntetés-végrehajtási Intézet közreműködésével lézeres pisztolylövészetet rendeztek a folyosón, a műveleti csoport interaktív mozgáskorlátozási be-

mutatót tartott, az udvaron pedig bárki megnézhetette a rabszállító autót. Bemutatkozott a Szombathelyi Áldozatsegítő Központ, a Vas Megyei Rendőr-főkapitányság munkatársai pedig a helyszínelők munkájába avatták be az érdeklődőket.

Ebben az évben először csatlakozott a Múzeumok Éjszakája programsorozathoz a vasút: a MÁV és a GYSEV Zrt. több helyszínen várta a látogatókat. A MÁV-székházban a szombathelyi vasútigazgatás 100 éves történetét és az üzemirányító központot lehetett megismerni, a látogatók megnézhatték az igazgatóság épületében berendezett kis múzeumot, és az udvaron kiállított mozdonyt és vasúti kocsit, a pincében pedig az egykori római kori magtár maradványait. A vasútállomáson a mozdonyok és motorkocsik megtekintésére nyílt lehetőség, a GYSEV motorműhelyében pedig a legújabb motorvonatot mutatták be az érdeklődőknek. Több csoportot kellett indítani a nagy érdeklődés miatt a GYSEV forgalomirányító központjába, ahol üzem közben lehetett követni az itt folyó munkát.

2018. augusztus 20.

Gazdag programmal várta a szombathelyieket augusztus 20-án a Vasi Skanzen. A *Cséplés–arató-ünnep–kolhozosítás* címet viselő rendezvény kiállítás megnyitójával kezdődött. Az aratóünnephez kapcsolódó aratókoszorúból és kalászfonatokból rendezett tárlatot dr. Illés Péter kulturális antropológus, főmuzeológus mutatta be az érdeklődőknek.

Ezután a Nemzeti Emlékezet Bizottsága *Sorsfordítás* című vándorkiállításának megnyitója következett. A paraszti társadalom felszámolásáról és a kényszerkollektivizálásról dr. Hende Csaba országgyűlési képviselő beszélt, majd dr. Puskás Tivadar polgármester idézte vissza a gazdálkodásból élő családok számára nehéz esztendőket hozó 1945 és 1962 közötti időszakot. Az új élethelyzetet a parasztság soraiban sokan nem tudták feldolgozni – hangsúlyozta megnyitójában dr. Soós Viktor Attila történész, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága tagja. A program kerekasztal-beszélgetéssel folytatódott, amelynek résztvevői – dr. Soós Vik-

Cséplés – aratóünnep – kolhozosítás. Vasi Skanzen, 2018. augusztus 20.

tor Attila és dr. Katona Attila történészek, valamint dr. Horváth Sándor néprajzkutató – az országos és a Vas megyei paraszti társadalom helyzetéről mondták el gondolataikat. A Rábavidéki Szlovén Kulturális és Turisztikai Egyesület jóvoltából a résztvevők megnézhatték, sőt ki is próbálhatták a kézicséplést, és azt is megismerhették, hogy történt régen a „masinálás”, azaz hogyan működött valamikor a járgánnyal, később traktossal meghajtott cséplőgép. A látványos bemutató igen jó hangulatban zajlott, s a kisebbeknek is akadt elfoglaltság: lehetett agyagozni, magpárnát és levendulás szütyőt készíteni vagy különböző népi játékokat kipróbálni.

2018. augusztus 24–26.

Szombathely városának legnagyobb rendezvényén, a Savaria Történelmi Karneválon a múzeumok is kínáltak programokat az idelátogatóknak. A Savaria Múzeum, a Szombathelyi Képtár, a Smidt Múzeum, az Iseum és a Romkert tárlatvezetéssel várta az érdeklődőket, a Smidt Múzeumban kézműves foglalkozáson is részt vehettek a gyerekek. Az Iseum bejárata előtt megnyílt a *Piazzetta*, ahol bemutatkoztak a múzeumok: könyvkiakcióval és múzeumpedagógiai foglalkozásokkal vártuk a gyerekeket és a felnőtteket. Az Iseum az előző évek hagyományaihoz híven templomnyitó és -záró szertartásokat mutatott be, szentélyprogramot kínált, és a jelentkezők az OTP alatti római városrészletet is megtekinthették. Pénteken délután birkózás és pankráció bemutató adott ízelítőt az ókori küzdősportokból, szombaton és vasárnap pedig Isis istennő hajóját bocsátották vízre jelképesen a Mira Orient táncosai, a Panniculus Régiségtani Egylet és a Savaria Legio közreműködésével.

A karnevál előestéjén nyílt meg az *ASTRO*-sorozat kiállítása az Iseumban *Varázslás és csillaghit a rómaiaknál* címmel.

Péntektől vasárnapig a domonkos templom előtti téren Szent Márton élettörténetét, csodás tetteit és legendáit felelevenítve, helytörténeti felfedező játékok várták az érdeklődőket. A programban szerepelt fáklyás esti séta a Szent Márton-temetőben és a Szent Márton-templom kriptájában, fényfestés a templom falán, óriásbábos

játék Szent Mártonról, akrobaták és zászlóforgatók bemutatója, képmutogató vásári játék és dr. Pem László orgonakonzertje. Szombaton és vasárnap a Szent Márton-korabeli hadviselés is megelevenedett katonai hagyományőrző csoportok jóvoltából, akik fegyverzetüket, felszerelésüket mutatták meg a vendégeknek. A sokszínű programsorozatot a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum – Szent Márton Intézet szervezte.

Savaria Történelmi Karnevál – Piazzetta. 2018. augusztus 24–26.

2018. szeptember 8.

A szombathelyi nemzetiségi önkormányzatok, valamint a HÁROFIT Közhasznú Egyesület, a Szombathelyi Horvátok Egyesülete, a Pável Ágoston Szlovén Kulturális Egyesület és a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum közösen szervezte meg a 15. Szombathelyi Nemzetiségi Napot, amelynek ezúttal is a Vasi Skanzen adott otthont. A német, horvát, szlovén és roma kulturális csoportok fellépése után kézműves foglalkozások szerepeltek a programban.

2018. szeptember 15–16.

A Szombathelyi Képtár textilkiállítását Cebula Anna művészettörténész, a Smidt Múzeum állandó kiállítását dr. Hollerné Mecséri Annamária történész, az Iseum időszak kiállítását pedig Sosztarits Ottó régész vezetésével ingyenesen

Kutatók Éjszakája. Savaria Múzeum, 2018. szeptember 28.

nézhatték meg a látogatók a *Kulturális Örökség Napjai* keretében szombaton, és lehetőség volt az OTP alatti római városrészlet megtekintésére is. Vasárnap a Vasi Skanzen időszak kiállítását dr. Horváth Sándor néprajzkutató, a Savaria Múzeum római kori állandó kiállítását pedig Tóth Kálmán múzeumpedagógus és Varga Péter tárlatvezető mutatta meg az érdeklődőknek.

2018. szeptember 28.

A csillagászati témájú tematikus kiállításorozathoz kapcsolódott a *Kutatók éjszakája* programja a Savaria Múzeumban. A *Planetária* kiállításban interaktív tárlatvezetésre hívta a látogatókat dr. Szabó M. Gyula csillagász, majd Matisz Attila csillagász tartott előadást a napórákról. Ezt dr. Szabó M. Gyula előadása követte *Kozmikus*

kockázatok: mi esik a fejünkre a világuírből? címmel. Dr. Vig Károly főmuzeológus a Hold élővilágra gyakorolt hatásáról, dr. Horváth Sándor néprajzkutató pedig arról beszélt, hogy a Nap, a Hold és a csillagok milyen szerepet játszottak a hagyományos közösségek mindennapjaiban. Az előadások sorát Ferencz Eszter főrestaurátor zárta, aki egy empire óra restaurálásának titkaiba avatta be a közönséget. Eközben a múzeumkertben távcsöves bemutatókat tartott a Gothard Amatőrcsillagászati Egyesület, univerzummal kapcsolatos játékokban vehettek részt gyerekek és felnőttek, lehetett napórát, marslakós kulcs-

tartót, ehető bolygót alkotni, űrteleszkópot és meteoritot készíteni, üvegpocharat csillagjegyekkel dekorálni vagy kipróbálni a Holddal kapcsolatos összerakós-kitalálós játékokat.

2018. október 3–4.

Az *Állatok világnapja* és a *Magyar népmese napja* alkalmából szervezett rendezvényen a szárnyasok kerültek a középpontba a Vasi Skanzenben, ahol a falu egyéb állataival is megismerkedhettek a gyerekek. Megtudhatták például, hogyan élnek, táplálkoznak és szaporodnak a házi- és vadgalambok, a tyúkok, kakasok, kacsák és libák.

Állatok világnapja. Vasi Skanzen, 2018. október 3–4.

Szó volt a múlt századi őrségi rigászatról és a márgyűrűzésről, láthattak solymászbemutatót és megismerkedhettek a kőszegi Bechtold István Természetvédelmi Látogatóközpont tevékenységével. A gyerekeknek a Vépi Mezőgazdasági Szakiskola diákjai érzékeltették a tejfeldolgozás folyamatát a fejestől a késztermékig, de megtudhatták azt is, milyen volt egykor a népi halászat, vagy hogy hogyan dolgozik ma egy vakvezető kutya. Állati eredetű termékekkel, népi hangszerrel is megismerkedhettek, árnyjátékkal előadott mesét nézhettek, illetve érdekességeket tudhattak meg a méhészkedésről és a kilenc magyar kutyafajtáról is a bölcsődések, óvodások és iskolások. A rendezvény két napján a Vasi Skanzen adott otthont a Szombathelyi Erdészeti Zrt. *Növekvő erdők Magyarországon* című programjának, amely az *Erdők heté*hez kapcsolódott.

2018. november 9–11.

Ebben az évben először háromnaposra bővült a *Szent Márton-napi országos nagyvásár* a Vasi Skanzenben. Már pénteken délután kipakoltak az árusok és elkezdődtek a programok. A Langeléta Garabonciások Márton-napi hajcihője teremtett igazi vásári hangulatot, majd a Rutkai Bori Banda *Boszibuli* című koncertje fokozta a jókedvet. Szombaton Baksa Eszti meséivel indult a délelőtt, majd az Őrség ízeiről hallhattak helyi termelőktől az érdeklődők. A kerekasztal-beszélgetéseken Kevy Albert (osztályvezető, Őrségi Nemzeti Park), Gyenes Csilla és Galambos Gyula (Orfalu – Vadvirág méhes- és gyógyítókert), Őr Ildikó (Kerkafalva), Baksa Eszter (Nagyrákos), Orbán Lajosné (Őriszentpéter), Soós József (Kercaszomor), Hári Tamás (Szalafő), Batha Pál (Szalafő) és Orbán Lajos (Őriszentpéter) meséltek arról, hogyan használják a térség adottságait saját termékeik – mézek, lekvárok, gyógyteák, szörpök, mézeskalács, sajtok, langalló, percc, savanyúságok, magolajok, maglisztek, valamint szóttések, kosarak, faragott tárgyak – készítésére. A színpadon fellépett a Borszoki Dalárda és a Gersekaráti Dalkör, *A hazudós egér* című mesét adta elő a Meseboly Bábsház, ütőzenei koncertet adott az Ataru Taiko, és *Me-seautó* című produkciójával érkezett Szabó Tibor és zenekara. Mindeközben a látogatók megnéz-

hették, hogyan pirítják az Őrségben a tökmagot, hogy készül a hökkön sült percc, az Aranykorúak Sport és Egészséges Életmód Egyesület tagjaival főzőversenyre is benevezhettek, és ízelítőt kaptak az Őriszentpéteri Attila Bőrművész Műhely, valamint a körmendi Namata textilműhely tevékenységéből.

Vasárnap már délelőtt benépesült a színpad, a Teleki Dalkör, a Gazdag Erzsi Óvoda és a Brenner János Óvoda műsorát láthatta-hallhatta a közönség. Ezúttal is népszerű volt a bormustra, amelyen a Kőszeghegyalja új- és óboraival ismerkedhettek az érdeklődők. Délután az ELTE SEK Szökös Néptáncgyűttes és a Reményik Sándor Evangélikus Általános és Művészeti Iskola, majd a Sárvári Néptánckör örvendeztette meg a közönséget közeleli és távoli tájegységek táncgyűteményeivel.

A vásár ideje alatt kinyitották kapuikat a műhelyek: a kézműves foglalkozásokon agyagozhattak, ajtódíszet, színes mécesstartót készíthettek gyerekek és felnőttek, a házak között ügyességi játékok, „lúdnycsapat”, Márton-paripa és Szent Mártonnal kapcsolatos interaktív játék várta a látogatókat, akik a szombathelyi cserkészéletmódjával, a skanzen időszaki kiállításával és a Vépi Kölyökmentők Egyesület örökbefogadható kutyáival is megismerkedhettek.

2018. december 8–9.

Az ünnepi készülődés jegyében újra megnyílt a kétnapos *Karácsonyi vásár* a Szombathelyi Képtárban. Képző- és iparművészeti, design és kézműves termékek közül lehetett válogatni, miközben a kézműves foglalkoztatásban mézeskalácsot süthettek, agyagozhattak, karácsonyfadíszeket és állatkerti csodákat készíthettek a gyerekek. Rendkívüli sikere volt a fürdőbomba-gyártó és a bonbonkészítő workshopnak, de akár cipőt is készíthetett vagy nemezelhetett, akinek ahhoz volt kedve. Kővári Réka *Kerekítő-foglalkozást* tartott a kicsiknek, vezetéssel lehetett megtekinteni a *Kívül – Szonda a jövőbe* című időszaki kiállítást, a Kompart projektben részt vevő diákok pedig portfóliójukat hozták el bemutatni. A rendezvény jótékony célt is szolgált: a Vasi Múzeumbarát Egyesület saját készítésű játékokat gyűjtött a Markusovszky Kórház javára, hogy megkönnyítsék a karácsony környékén beteg gyerekek kórházi tartózkodását.

Szent Márton-napi országos nagyvásár. Vasi Skanzen, 2018. november 9–11.

Könyvbemutatók

2018. április 26.

Az Iseumban mutatták be a szombathelyi származású régész, Tóth Endre Szent koronáról és a koronázási jelvényekről írt könyvét. A fotókkal gazdagon illusztrált monográfia a szerző több évtizedes kutatásának eredményeit foglalja össze: ez az eddigi legrészletesebb leírása a Szent Korona és a koronázási jelvények kialakulásának, több évszázados történetének és a korábbi kutatásoknak. Legfőbb újdonsága, hogy a szerző kézbe is vehette nemzeti ereklyéinket, így elsőként tanulmányozhatta például a két részből álló korona összeillesztését és a rajta lévő sérüléseket. A reprezentatív kötetet Veszprémy László történész, a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet igazgatója ajánlotta az érdeklődők figyelmébe.

2018. szeptember 20.

Szombathelyen is bemutatták a *...NYITOTT MÚZEUM... közösség és örökség* című könyvet a szerzők. A Savaria Múzeumban tartott kerekasztal-beszélgetésen dr. Illés Péter mellett Foster Hannah, Frazon Zsófia, Schleicher Vera, Toronyi Zsuzsanna és Wilhelm Gábor vett részt. A Néprajzi Múzeum MaDok-program kiadásában megjelent kézikönyv egyebek mellett arra keresi a választ, hogy miként építhető be hosszú távon a múzeumok gyakorlati tevékenységébe a részvétel és az együttműködés. A beszélgetést dr. Vig Károly vezette.

Előadások

2018. február 14.

Szent Márton nyomában. Legenda és valóság címmel kezdődött előadássorozat a Savaria Múzeumban, amelynek keretében a Savaria leghíresebb szülöttével, a későbbi tours-i püspökkel kapcsolatos történeteknek eredt nyomába az előadó, dr. Kiss Gábor régész. Célja az volt, hogy összevesse a ma is élő legendákat a fennmaradt hiteles írott forrásokkal és a rendelkezésre álló régészeti leletekkel. A kurzust a 2017-ben megalakult Szent Márton Intézet szervezte egy valóban hiteles Szent Márton-kép kialakításához szükséges adat-

gyűjtés céljából. Az első alkalommal a Szent Márton születési idejével kapcsolatos bizonytalanságokról esett szó.

2018. március 1.

Kércz Tibor élménybeszámolóval egybekötött vetített képes előadást tartott a Savaria Múzeumban *Jégvilágok csodái* címmel. A természetfotós az Északi és a Déli Sarkvidéken készült fényképeiből mutatott válogatást, érzékeltetve a globális felmelegedés által leginkább sújtott területek törékeny szépségét.

2018. március 21.

A Szent Márton születéshelyével kapcsolatos legendákkal folytatódott a Szent Márton nyomában című előadássorozat a Savaria Múzeumban. Dr. Kiss Gábor régész ezúttal arról beszélt, honnan tudjuk, hogy Márton Savariában született, és honnan ered a vélekedés, hogy ez a hely éppen ott volt, ahol ma a Szent Márton-kápolna áll.

2018. április 6.

Új tematikával folytatódott a *Szombathelyi séták* sorozata: Orbán Róbert vezetésével ezúttal az elmúlt századokban a városban megtelepedett „idegen nemzetek” tagjainak nyomába eredtek az érdeklődők. Első alkalommal az egykor itt élt olasz családok emlékét őrző helyszíneket keresték fel.

2018. április 11.

Folytatódott a *Szent Márton nyomában. Legenda és valóság* sorozat a Savaria Múzeumban. Dr. Kiss Gábor régész arról beszélt, valóban Savariában látogatta-e meg szüleit Márton, katonai szolgálata letelte után és tényleg itt került-e ösztetűzésbe az ariánusokkal.

2018. május 11.

A *Szombathelyi séták* tavaszi sorozatának újabb állomásán a csehországi származású, hosszabb-rövidebb ideig Szombathelyen élő neves személyiségek tevékenységéről tudhattak meg érdekességeket a résztvevők, miközben felkeresték a hozzájuk kötődő helyszíneket Herzan bíboros lakhelyétől Otakar Kmen egykori perzsakertészetéig. A séta a

Közösségek hete rendezvénysorozat részeként valósult meg.

2018. május 16.

Márton valóban megkeresztelhetette-e édesanyját és volt-e ehhez joga egyáltalán? Ezt a kérdést járta körül dr. Kiss Gábor régész előadása a *Szent Márton nyomában. Legenda és valóság* sorozat újabb állomásán a Savaria Múzeumban.

2018. május 25.

A belváros lengyel emlékeit keresték fel a *Szombathelyi séták* sorozat keretében az érdeklődők. Orbán Róbert vezetésével krakkói Szent Jácint szobrától indultak és a Robert Swierkiewicz által alapított turisztikai irodáig sétáltak a résztvevők.

2018. június 15.

Kalenothi Mihály mészárszékétől indult és Panakosza Pál lakóházáig vezetett a *Szombathelyi séták* újabb eseménye, amelyen az egykor itt élt görögök és cincárok nyomába eredtek a résztvevők Orbán Róbert kalauzolásával.

2018. szeptember 7.

Az irodalom állt a *Szombathelyi séták őszi* sorozatának középpontjában. A felkeresett helyszínek egy-egy költő életéhez vagy valamely verséhez kötődtek. A séta állomásain versek hangzottak el, majd Orbán Róbert tartott rövid ismertetőt a költőről, a helyszínről és a versek születésének körülményeiről. Az első alkalommal Bárdosi Németh Jánosról, Heimler Jenőről, Pável Ágostonról, Ősz Ivánról és Horváth József Elekről hallhattak érdekességeket a résztvevők.

2018. szeptember 12.

Legenda és valóság: Az elfeledett szombathelyi vár és egykori urai címmel új sorozat indult dr. Kiss Gábor régész vezetésével. Az első alkalommal az egykori középkori erődítmény maradványait tekinthették meg az érdeklődők a Romkertben szervezett séta keretében. Az itt látható falmaradványokon túl az erősségre ma már csak egy utcánév (Várköz) és a Püspöki Palota „püspökvár” elnevezése utal – hívta fel a figyelmet dr. Kiss Gábor, aki a vár történetével, az épület-

együttes részeivel is megismertette a látogatókat.

2018. szeptember 16.

A Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum - Szent Márton Intézet három programmal csatlakozott a 2018-as Ars Sacra Fesztivál országos rendezvénysorozathoz. Az első alkalommal Orbán Róbert, az intézet munkatársa a söppei Szent Márton-templom barokk oltárát mutatta be az érdeklődőknek *Ki vagy Te, aki előttem állsz?* címmel.

2018. szeptember 18.

A Szombathelyi Egyházmegyei Kollégium volt a helyszíne az Ars Sacra Fesztivál keretében rendezett második programnak. Kontuly Béla: *Jeletnek Szent Márton életéből* című festményével Szommer Ildikó, a Szent Márton Intézet munkatársa ismertette meg az érdeklődőket. *A megfeszített élettörténet* címet viselő előadáson Jankovics Zoltán, az intézet munkatársa működött közre a festményhez komponált zenei tételekkel.

2018. szeptember 20.

A Szent Márton-templomban és a hozzá kapcsolódó épületrészekben tehetek sétát a látogatók az Ars Sacra Fesztivál keretében, a Szent Márton Intézet munkatársa, dr. Kiss Gábor régész vezetésével. *A Lépcsőről lépésre* elnevezésű programot Jankovics Zoltán, az intézet munkatársa hegedűjátékával színesítette.

2018. október 12.

Szombathelyhez kötődő költők életével vagy versével kapcsolatos helyszíneket kerestek fel az érdeklődők a *Szombathelyi séták őszi* sorozatának második alkalmán. A résztvevők ezúttal Szomorú Árpád, Weöres Sándor, Nagy Gáspár, Faludi Ferenc és Berzsenyi Dániel életével és egy-egy versével ismerkedtek meg öt helyszínen. A sétát Orbán Róbert, a Szent Márton Intézet munkatársa vezette, közreműködtek a Vasi Múzeumban Egylet nyitott versmondó körének tagjai.

2018. október 17.

A szombathelyi vár maradványainak megtekintése után a Smidt Múzeumban folytatódott az erődítményről és egykori urairól szóló előadásso-

rozat. Dr. Kiss Gábor régész ezúttal a „királyi vár” utolsó tulajdonosáról, Imre királyról (1196-1204) beszélt a hallgatóságának.

2018. november 16.

A Berzsenyi Dániel Könyvtártól a Szent Márton-templomig sétáltak a résztvevők a *Szombathelyi séták* őszi sorozatának harmadik alkalmán. A belváros különböző pontjain Gazdag Erzsé, Felleg György, Kocsis László és Stamborszky Lajos verseivel és a költők életével ismerkedtek meg. A sétát Orbán Róbert, a Szent Márton Intézet munkatársa vezette, közreműködtek a Vasi Múzeumbarát Egylet nyitott versmondó körének tagjai.

2018. november 17.

A Szent Márton-temetőbe látogattak a *Szombathelyi séták* résztvevői. Ez alkalommal olyan lekészek, iparosok, művészettörténészek és közéleti emberek síremlékeit keresték fel, akik tevékenységükkel hozzájárultak ahhoz, hogy Márton tisztelete fennmaradjon és erősödjön. A sétát Orbán Róbert, a Szent Márton Intézet munkatársa vezette.

2018. november 21.

A *Legenda és valóság: Az elfeledett szombathelyi vár és egykori urai* címmel indított sorozat harmadik előadásában dr. Kiss Gábor régész az első győri püspökről beszélt, aki a szombathelyi „püspökvárat” birtokolta: a Csák nembeli Ugrinról (1188–1204) hallhattak az érdeklődők a Smidt Múzeumban.

2018. december 12.

A *Legenda és valóság: Az elfeledett szombathelyi vár és egykori urai* című sorozat negyedik, egyben befejező alkalma Ugrin utódjáról szólt. II. Péterről (1205-1217) dr. Kiss Gábor régész tartott előadást a Smidt Múzeumban.

Múzeumpedagógia

2018-ban a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum hat tagintézményében összesen 648 alkalommal valósult meg múzeumpedagógiai foglalkozás, 15 414 résztvevővel.

Múzeumpedagógiai foglalkozások – Savaria Múzeum

Sorozatok

A Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum hat tagintézményének szoros együttműködésében a 2014–2015-ös tanévtől kezdve rendszeresen meghirdeti egy közös témára épülő, egész tanéven át tartó múzeumpedagógiai programsorozatát. A foglalkozások a 2018–2019-as évben is nagy sikernek örvendtek. A tanévben a hat tagintézményben futó sorozat az *ASTRO* címet kapta. A foglalkozások a világgűrrel kapcsolatos sokrétű témákat jár-

Múzeumpedagógiai foglalkozások – Savaria Múzeum

Múzeumpedagógiai foglalkozások – Iseum Savariense

Múzeumpedagógiai foglalkozások – Szombathelyi Képtár

ták körül az állandó kiállításokhoz kapcsolódva, érintve egyebek mellett a csillagászatot és ennek történetét, a művészetelméletet, a robotika és sci-fi világát, a kortárs képzőművészetet, az űrkutatás történetét, a hagyományos paraszti közösségek szokásait, az élővilágot és az ókori ember világgképét.

A megrendezett programsorozat korosztály és intézmény szerinti bontásban:

- az óvodásoknak és 1–2. osztályosoknak MASAT–1 címmel (Savaria Múzeum: *A Nap és családja*; Vasi Múzeumi Látványtár: *Jó éjt!*; Szombathelyi Képtár: *Csillagközi utazás*; Iseum Savariense: *Mese a kőfaragó kutyájáról*; Smidt Múzeum: *Esőben, szélben, napsütésben*; Vasi Skanzen: *Harmatlegelő*).
- a 3–4. osztályosoknak VOYAGER–2 címmel (Savaria Múzeum: *Égi jövevények*; Vasi Múzeumi Látványtár: *Holdkóros természet*; Szombathelyi Képtár: *Science Fiction*; Iseum Savariense: *Canicula égen és földön*; Smidt Múzeum: *Beszédes égbolt*; Vasi Skanzen: *... az öregek ezt nagyon csinálták, nagyon figyelték*).
- az 5–8. osztályosoknak PIONEER–11 címmel (Savaria Múzeum: *Planetária*; Vasi Múzeumi Látványtár: *Az éj leple alatt*; Szombathelyi Képtár: *Fénysebesség*; Iseum Savariense: *A varázsló háza. Gyógyítás és varázslás összefonódása az ókori rómaiaknál*; Smidt Múzeum: *Mennyi időnk van?*; Vasi Skanzen: *Kalendáriumok, csíziók útján. Népi tájékozódás térben és időben*).

A 2018–2019-es ASTRO sorozat 9620 résztvevő számára, hat különböző helyszínen, összesen 448 foglalkozás során nyújtott múzeumi élményeket.

Egyedi múzeumpedagógiai foglalkozások

A tagintézmények 22 különböző témájú egyedi foglalkozást hirdettek a 2018–2019-es tanévben. Nagy érdeklődés kísérte a Savaria Múzeum *Barakkváros titkai* című múzeumpedagógiai óráját.

Múzeumpedagógiai foglalkozások – Vasi Múzeumi Látványtár

Múzeumpedagógiai foglalkozások – Smidt Múzeum

Az Iseumban *A varázsló műhelyében* múzeumpedagógiai foglalkozást, a Szombathelyi Képtárban az alkotó tevékenység szerepét hangsúlyozó *DIY! Csináld magad!* című műhelyfoglalkozást igényelték legnagyobb számban. A Smidt Múzeum termeiben az *Életmód és kultúra a 18–19. században* foglalkozás, a Vasi Skanzenben az *Útitársam leszel-e?*, míg a Vasi Múzeumi Látványtárban az

Múzeumpedagógiai foglalkozások – Vasi Skanzen

Erdő, erdő, erdő címet viselő foglalkozás nyerte el a látogatók kiemelt figyelmét.

Az egyes intézmények által egyedileg kínált foglalkozások iránt ebben az évben is nagy volt az érdeklődés. 2018-ban összesen 120 alkalommal 3166 gyermeknek tartottak kollégáink egyedi foglalkozásokat.

Múzeumi témnapok

Az előző évekhez hasonlóan a középiskolák részére egész napos foglalkozás keretében múzeumi témnapokat kínáltunk. A Szombathelyi Szolgáltatási Szakképzési Centrum Oladi Szakgimnáziuma és Szakközépiskolája tanulóival az ókorral kapcsolatos tematikus témnapon megfordultak az Iseumban és a Savaria Múzeumban.

2018 májusában sem maradhattak el a Bolyai Gimnázium „élménynapjai”. A középiskolások különböző korosztályai számára ez a nap az élményszerű tanulást jelentette a Vasi Múzeumi Látványtár, a Szombathelyi Képtár, a Vasi Skanzen, a Savaria Múzeum és az Iseum kiállításában. A helytörténetre alapozott múzeumi témnapjainkon a diákok az új ismeretek elsajátítása mellett egy-egy kézműves foglalkozáson is részt vettek. Projektnapot igényeltek 2018-ban a Látványtárban a Reguly Antal Nyelvoktató Nemzetiségi Általános Iskola diákjai is.

Múzeumpedagógia a közművelődési rendezvényeken

A tagintézmények múzeumpedagógusai intézményeink közművelődési rendezvényein óvodás kortól a nagyszülőik generációjáig összesen 1517 főt foglalkoztattak. A Vasi Skanzenben – a *Szent György-napi kézműves vásáron* és a *Szent Márton-napi országos nagyvásáron*, illetve *Húsvéthétfőn*, a *Múzeumok Éjszakáján* – több helyszínen, a *Savaria Karneválon* az Iseum piazzettáján, *Kutatók Éjszakáján* a Savaria Múzeumban, és a Képtár karácsonyi vásárában.

Diáktáborok

2018-ban a múzeumi tagintézményekben a tanév lezárását követően megrendezett nyári tá-

borokban újra megteltek étellel a kiállítóterek és foglalkoztatók. Az Iseum Savariensében *A megélt múlt* – ókori élménytábor, a Savaria Múzeumban a Régésztábor, a Vasi Múzeumi Látványtárban a *Csivitelő* tábor 2018 júniusa és augusztusa között 74 gyermeket csábított be a múzeum falai közé.

A VASI MÚZEUMBARÁT EGYLET RENDEZVÉNYEI

A VMbE a 2018. évben 14 nyilvános, ingyenes előadást, pódiumbeszélgetést, 2 filmbemutatót, 2 kiállítást, 27 gyalogtúrát, 2 autóbuzsós kirándulást, 2 kerékpártúrát, 2 zenés versműsort (30–150 résztvevő/alkalom), 32 múzeumbogár klubfoglalkozást és 2 diáktáborot szervezett. Az egyesület önkénteseinek közreműködésével megvalósított eseményeknek a Savaria Múzeum, a Berzsényi Dániel Könyvtár, a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára és a szergényi Néprajzi Kiállítás adtak otthont.

A www.muzeumbarat.hu honlapon összesen 70 fényképes és szöveges beharangozó, illetve tudósítás jelent meg.

Az egyesület közreműködött a Berzsényi Dániel Könyvtár helytörténeti klubja által rendezett, *A derelyeszaggatótól a vasutassapkáig – mindent gyűjtő magángyűjtők* című kiállítás megvalósításában (2018. február 18.), amelyen 34 szombathelyi gyűjtő mutatkozott be.

A VMbE a Vas Megyei Kereskedelmi és Ipar-kamarával közösen ipartörténeti vetélkedőt rendezett 7–8. évfolyamos diákoknak Szombathelyen, a pályaorientációs kiállítás keretében (Aréna Savaria, 2018. szeptember 13.).

Több szervezettel együttműködve, a Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány pályázati támogatásából valósult meg *A barakkváros foglyai – az ostffyaszonyfai hadifogolytábor története* című múzeumpedagógiai program. A projekt részeként elkészült, azonos című ismeretterjesztő film (alkotók: Boros Ferenc, Horváth Zoltán, Tóth Kálmán) díszbemutatójára az Agora Savaria Filmszínházban került sor (2018. november 8.). Az alkotás a

XVIII. Lakiteleki Filmfesztiválon elnyerte a zsűri különdíját.

A filmes szakmai díj mellett szintén komoly erkölcsi muníciót jelentett az egyesület számára a Szombathely Megyei Jogú Várostól kapott díszoklevél. Az elismerést az egyesület az elmúlt két évtizedben a város kulturális életéért, a megyeszékhely természeti, tárgyi és szellemi örökségének méltó ápolásáért, valamint a helyi identitás erősítéséért széles társadalmi körben végzett, kiemelkedő szakmai színvonalú tevékenységért kapta.

Természetjárók

A természetjáró csoport saját szervezésben hivatonta átlag két alkalommal szervezett gyalogos túrákat, nagyrészt Vas, Győr-Moson-Sopron és Zala megyékben. Mindezek mellett egy 5 és egy 7 napos kerékpártúra is megvalósult Karáth László, illetve Rábai Péter vezetésével, összesen 28 fő részvételével. Az ún. *Kül-Túra* kirándulássorozat keretében, amelyet Urbán László kezdeményezett, két alkalommal a budapesti Szépművészeti Múzeumba, egy alkalommal pedig Székesfehérvárra látogattak el a természetjárók.

Pódiumbeszélgetések, előadások

Január	
6. szombat	Évköszöntő „kijózanító” túra Útvonal: Pornóapáti – Beled (Bildein) – Monyorókerék (Eberau) – Szentpéterfa. Táv: kb. 10 km. Túrávezető: Rábai Péter.
10. szerda, 16.30 óra Savaria Múzeum	Rendkívüli közgyűlés Aktuális ügyek megtárgyalása. Rábai Péter élménybeszámolója a természetjárók 2017. év nyarán megvalósult kerékpártúrájáról.
21. vasárnap	Gerinctúra Velemtől Kőszegig a Kendigen át Útvonal: Velem – Szent Vid – Hörmann-forrás parkoló – Kendig – Kopasz-Kendig – Vöröskereszt – Óház-kilátó – Kincs-pihenő – Kőszeg. Táv: 19 km, időtartam: kb. 7 óra. Túrávezető: Süle Antal.
24. szerda, 17 óra Berzsenyi Dániel Könyvtár	Az egykori Prater, ma Gáyer- és Brenner park története Előadó: Bajzik Zsolt történész (MNL Vas Megyei Levéltára). A Berzsenyi Dániel Könyvtár Helytörténeti Klubjával közös szervezésben.
Február	
3. szombat	Kőszegfalvától Lukácsházáig Útvonal: Kőszegfalva – Abért-tó – Kőszegdoroszló – Doroszlói erdő – Csömöte-hegy – Kilátó – Pöse – Lukácsháza. Táv: 11 km, időtartam: kb. 4 óra Túrávezető: Rábai Péter.
7. szerda, 17 óra Savaria Múzeum	Itália műemlékvárosok Zátonyi János filmjének bemutatója. A videofilm a Gabbiano Travellel közösen, 2017.10.25–29. közt szervezett észak-olaszországi utazás élményeit elevenítette fel.
17. szombat	Túra a Vasi Hegyháton Útvonal: Pácsony vasútállomás – Katonák útja – Vaskapu – Szentkút – Vasvár vasútállomás. Táv: 12 km. Túrávezető: Süle Antal.
28. szerda, 17 óra Berzsenyi Dániel Könyvtár	A derelyeszaggatótól a vasutassapkáig – mindent gyűjtő magángyűjtők Kiállításnyitó a Berzsenyi Dániel Könyvtár Helyismereti Klubja szervezésében, hagyományosnak nem nevezhető magángyűjtemények különlegességeiből.

Március	
3. szombat	Dozmatról Szombathelyig. Útvonal: Dozmat – Krisztina-kilátó – Életfa-parkerdő – szombathelyi Parkerdő – Szombathely. Táv: 11 km. Túravezető: Ruborits Sándor.
15. csütörtök	Tóth Béla emléktúra a Pinka-szurdokban. Útvonal: Felsőcsatár – Pinka-szurdok – Pinkaóvár (Burg) – Várújfalva – Eisenberg – Vaskeresztes – Szőlőhegy – Felsőcsatár. Táv: 16 km. Túravezető: Süle Antal.
17. vasárnap	Vonatkirándulás a Szépművészeti Múzeumba
25. vasárnap	Virágvasárnapi Pável Ágoston emlékséta. A Pável Ágoston Múzeum megtekintése M. Kozár Mária néprajzkutató vezetésével. Virágvasárnapi ünnepi szentmise a szentgotthárdi Nagyboldogasszony plébániatemplomban. A szentgotthárdi ciszterci apátság maradványai, színház megtekintése. Séta a Hársas-tóhoz, zenés irodalmi piknik. A Szombathelyi Szlovén Önkormányzattal és a Pável Ágoston Szlovén Kulturális Egyesülettel közös szervezésben.
28. szerda, 17 óra Savaria Múzeum	Talányok, titkok Weöres Sándor kötetében. Előadó: Lőcsei Péter tanár (ELTE Bolyai János Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium)
Április	
5. csütörtök	Nyugdíjas túra a Szajki-tavaknál. Találkozás Szombathelyen, a vasútállomáson a 06:05-kor Bp. Déli-pu. felé induló vonatonál. Sárvár: 06:24. Autóbusz Sárvárról: 06:54, Szajki-tavak 07:42. Útvonal: Szajk – Endrédpusztá – Potypusztá – Csehimindszent. Táv: kb. 10 km. Túravezető: Karáth László.
12. csütörtök, 17 óra Savaria Múzeum	Csak egy érintés. Az Egylet nyitott versmondó köre és a Vivace Kamarazenekar költészet napi műsora.
14. vasárnap	Vicinális túra. A 919. számú Celldömölk-Fertőszentmiklós megszüntetett vasútvonal mentén. Útvonal: Celldömölk – Kemenesszentmárton – Vönöck – Kemenessömjén – Kemenesmihályfa. Túravezető: Rábai Péter.
21. szombat	Fel a Ság hegyre! Útvonal: Celldömölk vasútállomás – Ság hegy – Celldömölk vasútállomás. Táv: 11 km. Túravezető: Süle Antal.
25. szerda, 17 óra Savaria Múzeum	Apám hadinaplója – 3. rész. Emlékek a második világháborúból. Vendég: Karáth László, a Premontrai Rendi Szent Norbert Gimnázium ny. igazgatója. Beszélgetésvezető: Tóth Kálmán múzeumpedagógus (Savaria Múzeum).
28. szombat	Lendva és környéke rejtett kincsei – autóbuszos kirándulás. Program: a Zsinagóga, a Lendvai Galéria és Múzeum kiállításainak megtekintése a várban. Kitekintés négy ország felé az 53,5 m magas Vinarium toronyból. Selo (Nagytótlak) – a középkori Szent Miklós-körtemplom/rotunda megtekintése. Visszautazás Prosenjakovci/Pártosfalva – Magyarszombatfa irányában Szombathelyre.
Május	
9. szerda, 16.30 óra Savaria Múzeum	Évi rendes közgyűlés
12. szombat	Látogatás az Alcsútdoboz Arborétumban. Útvonal: Alcsútdoboz Arborétum – Vál-völgyi vasút – Alcsútdoboz. Túravezető: Rábai Péter.
23. szerda, 17 óra Savaria Múzeum	Tizenkét és fél év a Vas megyei múzeumok élén. Pódiumbeszélgetés Bándi Gábor (1939–1988) régész, múzeumigazgató halálának 30. évfordulója alkalmából. Vendégek: Fitz Péter, Várkonyi György és Ilon Gábor. Beszélgetésvezető: dr. Horváth Sándor.
26. szombat	Vasutas természetjáró nap. Útvonal: Olad – Parkerdő – parkerdei pihenő – emlékmű – Csónakázó-tó – Romkert sétány – Berzsenyi tér – Fő tér – Szent Márton tér – vasútállomás. Táv: 12 km, szintkülönbség 200 m. Túravezető: Urbán László.

Június	
9. szombat	Séta a Bakonyban. Útvonal: Vinye vá. – Kulcsos házak – Barlang – Pápalátókő – Vinye vá. Túravezető: Süle Antal.
16. szombat	Andráshidától Zalaszentgyörgyig. Útvonal: Andráshida – Teskánd – Hottó – Zalamihályfa – Szentmihályfa Árpád-kori templom – Böde – Ilona-major – Kávás – Öreghegyi kápolna – Boncodföldre – Rita Ranch lovas tanya – Csurgasz, volt vá. – Zalaszentgyörgy vá. Táv: 18 km. Túravezető: Antalovits György.
Július	
14. szombat	Márkótól Herendig. Útvonal: Márkó – Házi-földek – Bánd – Esseg-vár – Sziget-földek – Herend. Táv: 11 km. Túravezető: Rábai Péter.
21. szombat	OKT túra. Útvonal: Tömörd – Kőszeg. Táv: 15 km. Túravezető: Süle Antal.
Szeptember	
9. vasárnap	Sopron – Lővérek IVV Túranap. A szervezők által kijelölt 20/12/6 km-es távon. Túravezető: Süle Antal.
15. szombat	OKT túra a Bakonyban. Útvonal: Csószpuszta – Tűzköves-árok – kisgyóni erdészház – Bakony-csernye Béketelep. Túravezető: Urbán László. Táv: 13 km + 4 km a startig és a cél után.
16. vasárnap, 16.00 Szergey, Néprajzi Kiállítás	Szergey történetek. Látogatás a Kulturális Örökség Napjai alkalmából a szergeyi Néprajzi Kiállításban. Mayer László levéltáros „Történetek a szergeyi Geist családról” című előadása.
Október	
6. szombat	Múzeumok hosszú éjszakája Bécsben. Museum für angewandte Kunst (Iparművészeti Múzeum), Kunsthistorisches Museum (Bruegel-tárlat), Weltmuseum (új állandó kiállítás).
10. szerda, 17:00 Savaria Múzeum	„Hova megyünk, bajtársak?” – „Világnak!”. Az 1956-os forradalom leverése után a mai Szlovéniába irányuló menekülthullámról szóló kétnyelvű tanulmánykötet bemutatója a Szombathelyi Szlovén Önkormányzattal és a Pável Ágoston Szlovén Kulturális Egyesülettel közös szervezésben. A kötetet ismertette: dr. Kovács Attila szerkesztő.
20. szombat	Őszi erdei túra. Útvonal: Kőszeg vasútállomás – Pogányok – Vöröskereszt – Borha-forrás – Pogányok – Kőszeg. Táv: 16 km. Túravezető: Süle Antal.
25–29. csütörtök–hétfő	Milánó, Torino és az észak-olasz tóvidék. Ötnapos autóbuzos utazás a Gabbiano Travellel közös szervezésben.
November	
8. csütörtök, 18.00 Agora – Savaria Filmszínház	A barakkváros foglyai – filmbemutató. Boros Ferenc, Horváth Zoltán és Tóth Kálmán dokumentumfilmje, amely a Vasi Múzeumbarát Egylet öröksépedagógiai programjának részeként, az Első Világháborús Centenárium Emlékbizottság támogatásával készült el, az ostffyasszonyfai hadifogolytábor történetét mutatja be. A vetítést követően Tanai Ibolya szerkesztő (SZTV) rövid pódiumbeszélgetést folytatott az alkotókkal.
11. vasárnap	Szent Márton túra. Táv: séta 5, 10, 20 km-en. Túravezető: Süle Antal.
14. szerda, 17.00 Berzsenyi Dániel Könyvtár	A fekete földrészt vándora. Előadások Magyar László (1818–1864) geográfus, Afrika-kutató születésének 200. évfordulója alkalmából. Prof. dr. Vig Károly: Magyar László regényes élete. Dr. Tilcsik György: Hol állt Magyar László szülőháza? Balogh Péter: A Magyar László-émlékmű születése. Társszervezők: Berzsenyi Dániel Könyvtár, MTA Vas Megyei Tudományos Testülete, Vasi Honismereti Egyesület.
24. szombat	Nardától Felsőcsatárig. Útvonal: Narda – Megbékélés kereszt – Halomsírok – Burg – Kőfejtő – Pinka-szurdok – Felsőcsatár. Túravezető: Rábai Péter.
28. szerda, 17.00 MNL Vas Megyei Levéltára	A sorokpolányi kastély története. Bajzik Zsolt levéltáros előadása arról a kastélyról szól, amelyben a 19–20. század fordulóján, Szapáry Pál vendégeként a magyar arisztokratákon kívül angol és német királyi hercegek, hercegnék, orosz nagyhercegek is megfordultak.
30. péntek, 18.00 Ostffyasszonyfa, Művelődési Ház és Könyvtár	A barakkváros foglyai – filmbemutató. A vetítést követő pódiumbeszélgetés résztvevői: Csák Zsófia történész, Horváth Zoltán, Tóth Kálmán.

December	
2. vasárnap	Hagyományos Mikulás-túra a Kőszegi-hegységben. Útvonal: Kőszeg – Királyvölgy – Okmányos – Hétforrás és vissza Kőszeg. Táv: 16 km. Túravezető: Rábai Péter.
19. szerda, 17:00 Savaria Múzeum	Karácsonyi kultúrest. Az Egylet nyitott versmondó köre és a Vivace Kamarazenekar közös ünnepváró műsora, meglepetésvendégekkel.
29. szombat	Óévbúcsúztató túra. Túravezető: Süle Antal.

Gerinctúra Velemtől Kőszegig a Kendigen át, 2018. január 21. (Fotó: Urbán László)

Évköszöntő „kijózanító” túra, 2018. január 6. (Fotó: Urbán László)

Az egykori Prater, ma Gáyer- és Brenner park története. Berzsenyi Dániel Könyvtár, 2018. január 24. (Fotó: Tóth Kálmán)

A derelyeszaggatótól a vasutassapkáig – kiállításnyitó. Berzsenyi Dániel Könyvtár, 2018. február 28. (Fotó: Tóth Kálmán)

Vonatkirándulás a Szépművészeti Múzeumba, 2018. március 17. (Fotó: Urbán László)

Virágvasárnapi Pével Ágoston emlékséta, 2018. március 25. (Fotó: Tóth Kálmán)

Csak egy érintés. Savaria Múzeum, 2018. április 12. (Fotó: Kocsner Anita)

Vicinális túra, 2018. április 14. (Fotó: Urbán László)

Apám hadinaplója. Savaria Múzeum, 2019. április 25. (Fotó: Tóth Kálmán)

Lendva és környéke rejtett kincsei, 2018. április 28. (Fotó: Karáth László)

Tizenkét és fél év a Vas megyei múzeumok élén. Savaria Múzeum, 2018. május 23. (Fotó: Tóth Kálmán)

Vasutas természetjáró nap, 2018. május 8. (Fotó: Urbán László)

Szergényi történetek. Szergény, Néprajzi Kiállítás. (Fotó: Tóth Kálmán)

„Hova megyünk, bajtársak?” – „Világnak!” Savaria Múzeum, 2018. október 10. (Fotó: Tóth Kálmán)

Múzeumok hosszú éjszakája Bécsben, 2018. október 6. (Fotó: Tóth Kálmán)

A fekete földrész vándora. Berzsényi Dániel Könyvtár, 2018. november 14. (Fotó: Tóth Kálmán)

Milánó, Torino és az észak-olasz tóvidék, 2018. október 25–29. (Fotó: Tóth Kálmán)

A barakkváros foglyai – filmbemutató. Ostffyasszonyfa, Művelődési Ház és Könyvtár, 2018. november 30. (Fotó: Tóth Kálmán)

Karácsonyi kultúrest. Berzsényi Dániel Könyvtár, 2018. december 19. (Fotó: Tóth Tamás)

Vasi Múzeumbogár Klub

Az Egylet ifjúsági szakosztálya, a Vasi Múzeumbogár Klub (tagság: 15 fő) ez évben is a korábbi gyakorlatnak megfelelően, iskolaidőben heti rendszerességgel tartotta foglalkozásait. A klub programjában különféle témájú örökségpedagógiai projektek szerepelnek.

A VMbE tevékenységében kiemelt fontosságúak a nyári régész- és örökségőr táborok (2018-ban 2 tábor, 55 résztvevő), amelyekre az ország távolabbi pontjairól is érkeztek diákok. A régésztábor szakmai tervét ezúttal a középkor jegyében állította össze Tóth Kálmán múzeumpedagógus. A gyerekek két-két napot töltöttek el a Savaria Múzeumban, illetve a vasvári múzeumban, a zárónapot pedig a jáki templom alaposabb megismerésére fordították. A szergényi *Örökségőr* tábor középiskolás résztvevői a helyi néprajzi gyűjtemény állagmegóvásán és dokumentálásán immár

3 éve dolgoznak, iskolai közösségi szolgálatuk keretében, Nagy Rebeka restaurátor (Iparművészeti Múzeum) szakmai irányításával. A 6 tábori nap során az önkéntes munka mellett mindig jut idő a közös kikapcsolódásra, játékra és a környéken tett kerékpáros kirándulásokra is.

Kamerán át. Vas Megyei Család, Esély-teremtési és Önkéntes Ház, 2018. január 26. (Fotó: Tóth Kálmán)

Január	
5. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Észak-Itália műemlékvárosai – Aquileia, Ravenna, Verona. Foglalkozásvezető: Tóth Kálmán múzeumpedagógus.
12. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Sarkalatos erények. Foglalkozásvezető: dr. Major Gyöngyi tárlatvezető (VMbE).
19. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Karosszékből a csillagok közé. Foglalkozásvezető: Fülöp Gábor tanár (VMbE).
26. péntek, 15:00 Vas Megyei Család, Esélyteremtő és Önkéntes Ház	Kamerán át. Horváth Gergő amatőr fotográfus, múzeumbogár klubtag fotókiállítása. Foglalkozásvezető: Tóth Kálmán.

Február	
2. péntek Savaria Múzeum	Barakkváros foglyai. Papírrégiségek az első világháború idejéből. Foglalkozásvezetők: Gereben Zsófia restaurátor és Tóth Kálmán.
9. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Régészeti barangolás Savariától Szombathelyig. Foglalkozásvezető: Varga Péter tárlatvezető (VMbE).
16. péntek, 15:00 MNL Vas Megyei Levéltára	Barakkváros foglyai. Az ostffyasszonyfai hadifogolytábor történetének levéltári forrásai. Foglalkozásvezető: dr. Pál Ferenc levéltáros (MNL Vas Megyei Levéltára).
23. péntek, 15:00 Berzsenyi Dániel Könyvtár	Barakkváros foglyai. Az ostffyasszonyfai hadifogolytábor történetének hírlapi forrásai – kutatómunka. Foglalkozásvezető: Szalainé Bodor Edit helyismereti könyvtáros (BDMK).
Március	
2. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Múzeumi játszóház a Gencsapáti Nevelőotthonból érkezett vendégekkel. Foglalkozásvezető: Tóth Kálmán.
9. péntek, 15:00 Berzsenyi Dániel Könyvtár	A derelyeszaggatótól a vasutas sapkáig. Beszélgetés a tárgyi világ sokszínűségéről. Foglalkozásvezető: Szalainé Bodor Edit és Tóth Kálmán.
23. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Barakkváros foglyai. Faragott emléktárgyak, hadifogolytáborok az ostffyasszonyfai hadifogolytáborból. Intarziakészítés Linka Sándor és Varga Robin vezetésével.
Április	
6. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Vas megyei sportolók relikviái. Foglalkozásvezető: dr. Hollerné Mecséri Annamária történész.
20. péntek, 15:00 Vas Megyei Katasztrófavédelmi Igazgatóság	Látogatás a szombathelyi tűzoltólaktanyában. Foglalkozásvezető: Forgács János tű. főtörzsmester.
27. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Szóra bírt csontjaink. Kutatómunka a Magyar Természettudományi Múzeum vándorkiállításában. Foglalkozásvezető: Tóth Kálmán.
Május	
5. szombat	Barakkváros foglyai. Vonatos és kerékpáros kirándulás Ostffyasszonyfára, filmfelvétel a temető és a hadifogolytábor területén. Foglalkozásvezető: Tóth Kálmán.
11. péntek, 15:00	A középkori arab tudomány. Foglalkozásvezető: Fülöp Gábor.
25. péntek, 15:00 Vasi Múzeumi Látványtár	Részvétel a Régészet napja programjain, a Gencsapáti Nevelőotthonból érkezett vendégekkel.
Június	
1. péntek, 15:00 Szent Márton templom	A Szent Márton-templom története. Foglalkozásvezető: dr. Kiss Gábor régész.
8. péntek, 15:00 Fő tér	Táblás játékok, könyvadás a Könyvünnepe alkalmából.
18–22. hétfő–péntek Savaria Múzeum, Vasvári Múzeum, Ják	Régésztábor A Vasi Múzeumbarát Egylet és a Savaria Múzeum 16. alkalommal hirdette meg nyári régésztáborát a régmúlt korok iránt érdeklődő, 5–9. évfolyamos diákok számára. Ezúttal a középkorba tettek időutazást a résztvevők.
Augusztus	
13–18. hétfő–szombat	III. Örökségőr tábor Szergényben

Papírrégiségek az első világháború idejéből. Savaria Múzeum, 2018. február 2. (Fotó: Tóth Kálmán)

Az ostffyasszonyfai hadifogolytábor történetének hírlapi forrásai. Berzsényi Dániel Könyvtár, 2018. február 23. (Fotó: Tóth Kálmán)

Régészeti barangolás Savariától Szombathelyig. Savaria Múzeum, 2018. február 9. (Fotó: Tóth Kálmán)

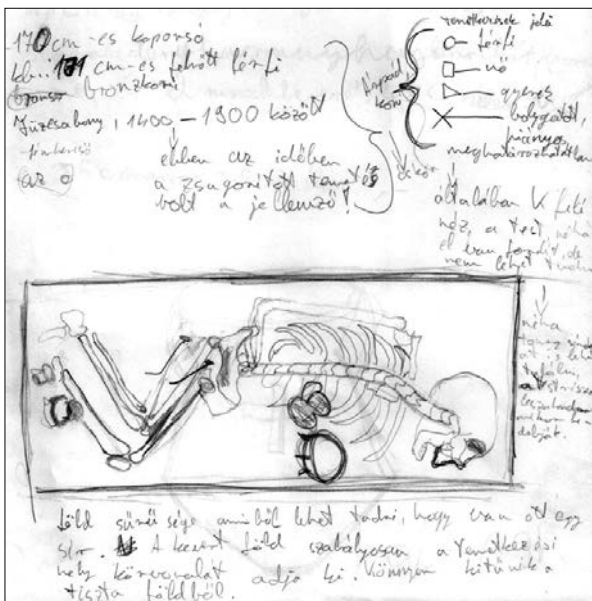
A derelyezaggatótól a vasutassapkáig. Berzsényi Dániel Könyvtár, 2018. március 2. (Fotó: Tóth Kálmán)

Faragott emléktárgyak, hadifogoly munkák. Savaria Múzeum, 2018. március 23. (Fotó: Tóth Kálmán)

Vas megyei sportolók relikviái. Savaria Múzeum, 2018. április 6. (Fotó: Tóth Kálmán)

Szóra bírt csontjaink. Savaria Múzeum, 2018. április 27. (Fotó: Tóth Kálmán)

Kirándulás Ostffyasszonyfára, 2018. május 5. (Fotó: Becze Sándor)

A középkori arab tudomány. Savaria Múzeum, 2018. május 11. (Fotó: Tóth Kálmán)

Ásatáslátogatás Dozmaton, 2018. szeptember 21. (Fotó: Tóth Kálmán)

Mit érdemes tudni a galambokról? Savaria Múzeum, 2018. október 5. (Fotó: Tóth Kálmán)

Az ostffyasszonyfai hadifogolytábor szükségpénzei. Savaria Múzeum, 2019. október 12. (Fotó: Tóth Kálmán)

A szókés. Savaria Múzeum, 2019. október 19. (Fotó: Tóth Kálmán)

Fúrjunk, faragjunk! Savaria Múzeum, 2018. november 30.
(Fotó: Tóth Kálmán)

Karácsonyi mesevilág. Savaria Múzeum, 2018. december 14.
(Fotó: Tóth Kálmán)

Szeptember	
7. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Középkort idéző társasjáték, majd csatlakozás a „Verses Szombathely” című sétához. Foglalkozásvezető: Ágoston Eszter kommunikációs munkatárs (VMbE).
14. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Interaktív ipartörténeti vetélkedő. Foglalkozásvezetők: Fülöp Gábor tanár (VMbE) és Tóth Kálmán.
21. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Ásatáslátogatás Dozmaton. Foglalkozásvezető: dr. Kiss Péter régész.
28. péntek, 18:00 Savaria Múzeum	Fénykísérletek, űrteleszkóp-makett készítés a Kutatók éjszakája program keretében.
Október	
5. péntek Savaria Múzeum	Mit érdemes tudni a galambokról? Foglalkozásvezető: Dankovics Róbert muzeológus.
12. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Az ostffyasszonyfai hadifogolytábor szükségpénzei. Foglalkozásvezető: Hetényi József numizmatikai gyűjtő.
19. péntek, 15:00	A szökés. Lavr Georgievics Kornijlov tábornok kalandos élete. Foglalkozásvezető: dr. Major Gyöngyi tárlatvezető (VMbE).
November	
9. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	20 éves a VMbE. Jubileumi kvízzjáték. Foglalkozásvezető: Tóth Kálmán.
16. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Milánó tornyai – úti élménybeszámoló. Foglalkozásvezető: Tóth Kálmán.
23. péntek, 15:00 Berzsenyi Dániel Könyvtár	Szombathely története fémbe vésve. Találkozás Nagy Ferenc éremgyűjtővel a Berzsenyi Könyvtár kiállításában.
30. péntek, 15:00	Fúrjunk, faragjunk! Foglalkozásvezető: Nagy Endre muzeológus.
December	
7. péntek, 15:00 Szombathelyi Képtár	Ajándékkészítés a Markusovszky Kórház gyermekosztályán ápolt kis betegek számára a Képtár Karácsonyi vásárán.
14. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Karácsonyi mesevilág. Foglalkozásvezető: Albert Zsuzsánna.

Régésztábor

Falfestménykészítés (Fotó: Tóth Kálmán)

Látogatás a Szent Márton-templomban (Fotó: Tóth Kálmán)

Középkori viseletben, Vasváron (Fotó: Tóth Kálmán)

Taposókerék makett készítése (Fotó: Tóth Kálmán)

Fortuna kereke – középkort idéző társasjáték (Fotó: Tóth Kálmán)

A szeretességről, Vasváron (Fotó: Tóth Kálmán)

Készül a jáki templom digitális alaprajza (Fotó: Tóth Kálmán)

Örökségőr tábor, Szergény

Készül a műtárgyleírás (Fotó: Tóth Kálmán)

A műtárgyleírások pontos méretadatokat is tartalmaznak (Fotó: Tóth Kálmán)

Gyarapodási számmal ellátott tárgy (Fotó: Tóth Kálmán)

A nyilvántartásba vett tárgyakról fénykép készül (Fotó: Tóth Kálmán)

Feladattal elhalmozva (Fotó: Tóth Kálmán)

Viseleti darabok leltározása (Fotó: Tóth Kálmán)

Ápor, leventesapkában (Fotó: Tóth Kálmán)

Műtárgyfotózás (Fotó: Tóth Kálmán)

Terítéken a sokadik hímezett terítő (Fotó: Nagy Rebeka)

Műtárgytisztítás (Fotó: Tóth Kálmán)

Örökségőrök a szergényi múzeum bejáratánál (Fotó: Tóth Kálmán)

kötetszerkesztő

Vig Károly

lektorok

Csapláros Andrea (Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Szombathely)

Gálig Zoltán (Szombathelyi Képtár, Szombathely)

Merkl Ottó (Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest)

Szatmáriné Bakonyi Eszter (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)

Tóth Endre (Budapest)

Vig Károly (Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Szombathely)

angol fordítás

Brian McLain

borító- és kiadványterv

Bonyhádi Károly

nyomdai előkészítés

Koltai János (B.K.L. Kiadó)

nyomdai és kötészeti munkák

TERC Kft. – Terc Press Nyomdai és Kereskedelmi Ágazata

kiadja

Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum

H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9.

Telefon: +36/94/313-736; fax: +36/94/509-682

igazgatosag@savariamuseum.hu

felelős kiadó

Csapláros Andrea múzeumigazgató

HU-ISSN 0230-1954

